

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

СЛОБОДЯН НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 327.8 (73+47) : 323.57 (536) (07)

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ТА
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В ПЕРСЬКІЙ ЗАТОЦІ (КІНЕЦЬ ХХ –
ПОЧАТОК ХХІ СТ.)**

07.00.02 - всесвітня історія

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант
доктор історичних наук **Б.М. Гончар**

Київ - 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	12
1.1. Стан наукової розробки проблеми	12
1.2. Огляд джерельної бази дослідження	29
1.3. Методологія дослідження.....	35
РОЗДІЛ 2. ПЕРСЬКА ЗАТОКА В ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСАХ США ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (СРСР): ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.	45
2.1. Витоки конфронтації США і СРСР у Перській затоці в умовах «холодної війни»	45
2.2. Концептуальні підходи США та Російської Федерації до відносин з країнами Перської затоки в постбіполярну епоху	78
РОЗДІЛ 3. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ СТРАТЕГІЇ США ТА РФ В ПЕРСЬКІЙ ЗАТОЦІ.....	116
3.1. Національні інтереси, як визначальний фактор політики США та Росії в Перській затоці	116
3.2. «Жорстка сила» у зовнішній політиці Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації	135
3.3. «М’яка сила» як інструмент зовнішньої політики Сполучених Штатів Америци та Російської Федерації	166
РОЗДІЛ 4. ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ФАКТОР В ПОЛІТИЦІ США ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В РЕГІОНІ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ	199
4.1. Енергетичний чинник у зовнішній політиці США	199
4.2. Енергодипломатія Російської Федерації в Перській затоці	231
4.3. Перська затока як зона енергетичної конкуренції Росії та США	263

РОЗДІЛ 5. БОРТЬБА З ТЕРОРИЗМОМ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ СТРАТЕГІЯХ США ТА РОСІЇ У ПЕРСЬКІЙ ЗАТОЦІ	291
5.1. Антитерористична діяльність як системоутворюючий фактор зовнішньої політики США у Перській затоці	291
5.2. Антитерористичний фактор у зовнішньополітичній стратегії Російської Федерації на початку ХХІ ст.	320
5.3. Протистояння тероризму як базова платформа взаємодії Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки	344
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	382
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	390

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена важливим науково-теоретичним значенням проблеми та можливістю практичного використання результатів наукової роботи в реалізації двосторонніх відносин України зі Сполученими Штатами Америки (далі – США) та Російською Федерацією (далі – РФ), а також у розбудові широкої взаємодії Києва з державами Перської затоки. Зокрема, розширення економічних зв'язків України з державами регіону, насамперед у контексті посилення енергетичної безпеки, зумовило потребу дослідження політичного підґрунтя та вивчення історичного досвіду і сучасного стану міждержавних взаємин у Перській затоці, а також пошуку проблемних складових та консолідуючих аспектів взаємодії США та РФ на субрегіональному театрі міжнародних відносин.

У новітній історії міжнародних відносин епіцентр політико-економічної конкуренції, а також партнерської взаємодії світових держав надійно закріпився на Близькому Сході, що безпосередньо вплинуло на посилення стратегічних позицій і зростання геополітичного значення Перської затоки. В умовах швидкого науково-технічного прогресу та інтенсивного економічного розвитку, коли осередок змагання між державами світу за глобальне лідерство перемістився з військово-політичної арени у площину економічної конкуренції, країни Перської затоки з їх колосальним енергетичним потенціалом стали об'єктом геополітичного суперництва. Доповнює значимість регіону релігійно-культурний чинник: держави Затоки, розташовані на перетині кордонів Європи, Азії та Африки, займають позицію своєрідної зони розмежування мусульманської та християнської цивілізацій, а також арабського та перського етносів. Саме з огляду на колосальну геостратегічну значущість держав субрегіону, де перехрещуються політичні устремління найпотужніших гравців «міжнародної шахівниці» та пересікаються інтереси глобальних економік США і РФ, й визначається актуальність досліджуваної в дисертації проблеми.

В умовах гострої обмеженості й вичерпності сировинних ресурсів на планеті, а також за обставин зростання залежності розвинутих світових економік від енергетичних ресурсів, Перська затока стала важливим об'єктом прискіпливої політичної уваги та потужної економічної експансії з боку провідних держав світу. На сьогодні регіон Затоки залишається територією із чи не найбільшими на планеті обсягами розвіданих запасів нафти і газу, сумарний експорт енергетичної сировини країнами регіону становить вагомую частку видобутку вуглеводнів у світі. Вказана обставина робить Перську затоку епіцентром політичної конкуренції Вашингтона та Москви, предметом прагнень яких став контроль над покладами, видобутком та ринком експорту енергоресурсів. Водночас, платформою конструктивної взаємодії США та РФ у регіоні Перської затоки та на політичній арені світу постає взаємовигідне, об'єктивно обумовлене, а тому невідворотне партнерство держав у боротьбі з міжнародним тероризмом.

Наукова актуальність дослідження полягає у тому, що незважаючи на величезний масив експертно-аналітичних та наукових праць у вітчизняній і зарубіжній історіографії, присвячених аналізу конфліктів у Перській затоці, а також вивченню зовнішньополітичних стратегій США та РФ в регіоні, поза дослідницькою увагою залишились проблеми держав Затоки в контексті жорсткої конкуренції Вашингтону та Москви за світове лідерство. В історичній науці відсутнє дослідження конфлікту інтересів та базису для співпраці США і РФ у регіоні.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація є складовою наукових планів кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн і виконана в рамках теми історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Українська нація в загальноєвропейському вимірі: історія та сучасність» (номер державної реєстрації 11БФ046-01), що пов'язана з науково-дослідною темою «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації» Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб комплексно і системно розкрити зміни в зовнішній політиці США та РФ у Перській затоці після завершення «холодної війни», висвітлити конфліктні сфери взаємодії держав, а також виокремити зони потенційного довгострокового партнерства Москви і Вашингтона в Перській затоці.

Відповідно до поставленої мети, основними завданнями дослідження є:

- систематизувати й охарактеризувати джерельну базу дослідження, проаналізувати стан наукової розробки та визначити методологію дослідження;
- розкрити витоки, сутність і наслідки конфронтації США та СРСР у Перській затоці в умовах «холодної війни» в системі міжнародних відносин;
- виділити концептуальні підходи політичного керівництва США та Російської Федерації щодо країн Перської затоки в постбіполярну епоху;
- охарактеризувати місце і роль регіону Затоки в системі національних інтересів США та Росії в Перській затоці;
- визначити механізм використання Вашингтоном і Москвою елементів «жорсткої» сили в зоні Затоки з метою захисту своїх національних інтересів;
- з'ясувати змістовне наповнення інструментів «м'якої сили» у зовнішньополітичних стратегіях Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації в регіоні Затоки;
- вивчити ступінь впливу енергетичного чинника на формування зовнішньополітичної стратегії США в Перській затоці;
- показати значимість енергодипломатії для Російської Федерації в процесі розбудови відносин з регіональними державами;
- проаналізувати характер та наслідки конкурентної взаємодії США та Росії в регіоні Перської затоки в енергетичній сфері;
- дослідити антитерористичну діяльність США як системоутворюючий фактор регіональної зовнішньої політики в зоні Затоки;
- висвітити роль та значення антитерористичного чинника в зовнішньополітичній стратегії Російської Федерації в регіоні Затоки;

-розглянути протидію міжнародному тероризму як базову платформу російсько-американської співпраці в регіоні Перської затоки.

Об'єктом дослідження є історія міжнародних відносин в Перській затоці та роль у них Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації.

Предметом дослідження є зовнішня політика США та Росії в регіоні Затоки в кінці ХХ – початку ХХІ ст.

Хронологічні рамки дисертації обмежуються періодом закінчення «холодної війни» (кінець 1980-х – початок 1990-х рр.) і початком 2014 року. Нижня хронологічна межа зумовлена появою в 1991 році на політичній карті світу самостійної держави Російської Федерації та початком реальної взаємодії Москви та Вашингтона в регіоні Перської затоки на початку 1990-х років, коли обидві держави узгоджено скоординували зусилля в контексті подолання іраксько-кувейтської кризи. Верхня хронологічна межа обумовлена посиленням конфліктності американсько-російських відносин.

Географічні кордони дослідження окреслюються територією держав, прилеглих до акваторії Перської затоки, зокрема Іраком, Іраном, Саудівською Аравією, Бахрейном, Кувейтом, Катаром, Оманом та ОАЕ, навколо яких точиться дипломатичне та політико-економічне суперництво Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації.

Методологічна основа дисертаційного дослідження ґрунтується на системному розумінні міжнародних відносин, міжнародної політики та міжнародного порядку. Досліджено регіональну модель міжнародних відносин в зоні Перської затоки, синтезуючим елементом котрих є конкурентна взаємодія зовнішньополітичних стратегій США та РФ. Предметний аналіз американсько-російських взаємовідносин у регіоні Перської затоки став можливим за умови ретроспективного погляду на проблему. У роботі використано такі наукові методи, як історично-порівняльний, історично-типологічний, проблемно-хронологічний, ретроспективний, а також узагальнення, класифікація, синтез, структурно-функціональний аналіз тощо. Саме органічне поєднання названих методів дало змогу досягнути поставленої мети і вирішити науково-дослідницькі завдання.

Наукова новизна дослідження полягає в постановці та розробці актуальної теми, котра не стала предметом спеціального дослідження у вітчизняній історіографії. Особистий внесок автора полягає в наведених нижче положеннях і висновках, які виносяться на захист.

Вперше:

- аргументовано зацікавленість США у збереженні існуючого статус-кво політичної ситуації в Перській затоці, з позиції забезпечення стратегічних інтересів Вашингтона відносно контролю за світовим ринком енергетичних ресурсів;

- обґрунтовано життєво обумовлену потребу РФ в налагодженні тісної взаємодії з Іраком, Іраном та нафтовими монархіями регіону щодо узгодженого формування на енергоринку кон'юнктури попиту і пропозиції та регуляції цінової політики;

- висвітлено місце, роль та способи використання енергетичного чинника в зовнішньополітичній взаємодії Вашингтона і Москви та визначено складові російсько-американської енергетичної конкуренції в зоні Перської затоки;
- розглянуто застосування США та РФ енергетичного фактора в політичному протистоянні як самостійного важеля зовнішньополітичного впливу та економічного тиску, що належить до інструментів «жорсткої сили»;
- доведено, що енергетичний фактор однаково ефективно може використовуватись як потужний важіль впливу на економіку енергозалежної держави, так і виступити знаряддям дієвого тиску на соціально-економічну ситуацію на теренах країни-експортера енергоресурсів;
- висвітлено походження коріння терористичної загрози на теренах Російської Федерації, що криється у віковому імперському стратегічному курсі Москви і незбалансованій міжнаціональній політиці стосовно етнічних меншин

Удосконалено:

- висновки щодо змін у міжнародних відносинах у регіоні Перської затоки в постбіполярний період та розуміння місця і ролі в них США та Росії;
- аналіз ініціатив Вашингтона відносно створення міжнародної антитерористичної коаліції, реалізація котрої стала системоутворюючим фактором зовнішньої політики США;
- вивчення проблеми протидії міжнародному тероризму та екстремізму як консолідуючий фактор узгодженого американсько-російського протистояння на глобальному рівні терористичній загрозі, що походить із регіону Перської затоки.

Отримали подальший розвиток:

- дослідження витоків конфронтації у відносинах США та СРСР за часів «холодної війни» на близькосхідному театрі протистояння
- положення сучасних зовнішньополітичних концепцій США та РФ щодо країн регіону Перської затоки в постбіполярну епоху міжнародних відносин;
- вивчення практики здійснення «силової» політики та динаміки застосування Вашингтоном і Кремлем у міждержавних взаєминах із країнами Перської затоки чинника «м'якого» впливу;
- обґрунтування тенденцій розвитку зовнішньої політики США та РФ у регіоні Затоки в постбіполярний період;
- механізми протидії тероризму в регіоні Перської затоки в зовнішньополітичних стратегіях США та Російської Федерації;
- складові геополітичного суперництва США та Росії в зоні Перської затоки;
- систематизація історичних джерел і наукової літератури з проблеми дослідження.

Практичне значення дисертації визначається його актуальністю, новизною та сукупністю положень, що виносяться на захист. Представлені в роботі висновки та узагальнення розширюють наукові знання з історії міжнародних відносин і зовнішньої політики США та РФ у регіоні Перської затоки в кінці ХХ – початку ХХІ ст. Уперше введені до наукового обігу

науково-експертні дослідження можуть застосовуватися при написанні наукових історичних досліджень, підручників і посібників, а також при розробці нормативних та спеціальних курсів із всесвітньої історії у вищих навчальних закладах. Результати дослідження можуть бути використані працівниками Міністерства закордонних справ України, які займаються практичним втіленням та реалізацією зовнішньої політики України в зоні Перської затоки задля розширення і поглиблення взаємовигідних відносин нашої країни з державами регіону. Зокрема, матеріали дисертаційного дослідження стануть корисними для зацікавлених відомств зовнішньоекономічного блоку Кабінету Міністрів України при визначенні завдань і вирішенні питань подолання енергетичної залежності держави та диверсифікації постачання енергоресурсів на внутрішній ринок країни, а також дозволять сформуванню ефективну модель поведінки української держави у двосторонніх взаєминах із країнами Затоки, що стане потужним чинником у подоланні енергетичного диктату з боку Російської Федерації.

Особистий внесок здобувача. Усі наукові положення і результати, викладені в дисертації, отримані автором самостійно. Усі публікації за темою дисертаційного дослідження виконані ним одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації апробовані автором у виступах на міжнародних та вітчизняних наукових конференціях: XI Міжнародна заочна науково-практична конференція «Наукова дискусія: питання соціології, політології, філософії, історії» (Москва, 2013); I Міжнародна науково-практична конференція «Геополітичні та гео економічні проблеми міжнародних відносин: оцінки, прогнози, сценарії» (Новосибірськ, 2013); XI Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми та перспективи соціально-економічного реформування сучасної держави та суспільства» (Москва, 2013); LXVII Міжнародна науково-практична конференція «Вчора-Сьогодні-Завтра: історико-філософське осмислення, як основа наукового світогляду» (Лондон, Велика Британія, 2013); IX Міжнародна науково-практична конференція «Військова освіта і наука: сьогодні та майбутнє» (Київ, 2013) ВІКНУ ім. Т.Шевченка; Матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 100-річчя початку Першої світової війни «Глобальні військово-політичні протистояння у XX ст.: світовий та регіональний вимір» (Запоріжжя, 2013); «Old and New Forms of Dependency» (Познань, Польща, 2014); III Міжнародна науково-практична конференція «Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики» (Київ, 2014); Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів «Актуальні завдання гуманітарного, фінансово-економічного, правового, матеріально-технічного та лінгвістичного забезпечення підрозділів та частин ЗСУ» (Київ, 2014); VII міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки історичного факультету 2014, присвячені 180-річчю заснування Київського університету» (Київ, 2014) та інших.

Публікації. Головний зміст дисертації опубліковано в індивідуальній монографії «США та Російська Федерація в Перській затоці: союзники –

суперники» (23,02 друк. арк.), 28 статтях у наукових фахових виданнях (з них 24 опубліковано у вітчизняних фахових виданнях, 4 – у зарубіжних), а також у 10 матеріалах наукових конференцій, які додатково розкривають результати дослідження, загальним обсягом понад 45 друк. арк.

Структура дисертації визначається метою і завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, що включають 14 підрозділів, висновків і списку використаних джерел та літератури (434 найменування). Загальний обсяг роботи 432 сторінки машинописного тексту, з них основного змісту 389 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Класифікація сучасних наукових теорій, підходів та течій в галузі вивчення міжнародних відносин обумовлена позиціонуванням груп вчених та напрямку і залежить від виділених ними ключових критеріїв дослідження. Зокрема, на основі географічної приналежності автором вирізняються українська, російська, західна історіографія та дослідження авторів близькосхідного походження.

Українська історіографія. Сучасна українська історіографія за останні двадцять років представлена низкою потужних наукових досліджень, присвячених вивченню різних аспектів міжнародних відносин в регіоні Близького Сходу та зони Перської затоки, зокрема. Серед широкого переліку українських вчених, які плідно досліджували дану проблематику, варто виділити наукові праці Б.Гончара [36], В.Гребцова [37], С.Гуцал [40], О. Коппель [70], Д.Крисенко [74], Р.Петюр [106], М.Рижкова [117], Ю.Седляр [128], І.Слісаренко [130], В.Швед [164], В.Ясинської [178] та інших вчених.

Зокрема, дослідження фактора регіональних конфліктів у реалізації близькосхідної політики Сполучених Штатів та вивчення проблемних питань щодо формування зовнішньополітичної стратегії Білого дому в кінці ХХ – початку ХХІ ст. представлено в роботах професора Б.Гончара. У своїх оцінках сучасного близькосхідного курсу США науковець схиляється висновку щодо прагматичного підходу адміністрації Б.Обами у вирішенні регіональних конфліктів, у вир яких втягнуті Сполучені Штати Америки. Зокрема, афганська проблема, іракська криза та ядерне питання Ірану, на думку вченого мають багато спільного та асоціюються з діями адміністрації Дж.Буша-мол. в частині збереження силового компоненту у вирішенні конфліктів і прагненням перемогти у жорсткому протистоянні в регіоні Близького Сходу як задля зміцнення загального престижу Вашингтона, так з метою посилення своїх гегемоністичних позицій [36]. Варто також наголосити, що знаний історик-американіст започаткував і сформував власну наукову школу вчених-американістів та конфліктологів-міжнародників, представники якої нині плідно розробляють проблематику гострої міждержавної конкуренції та глобалізації зовнішньополітичних конфліктів.

Із чисельного загалу української історіографії необхідно виділити дисертаційну роботу В.Гребцова «Концептуальне забезпечення політики США щодо арабських країн Перської затоки (1980-2001 рр.)» [37]. Цінність зазначеного доробку полягає у введенні в широкий науковий обіг великої кількості арабомовних джерел. Особлива увага у науковому дослідженні В. Гребцова приділяється оцінкам зовнішньої політики США в Перській затоці,

представленій арабськими вченими, насамперед саудівськими, іракськими та іранськими фахівцями. Узагальнюючи результати дисертаційного дослідження, автор робить висновок про певну невідповідність здобутих тактичних перемог Білого дому в Перській затоці загальній стратегічній меті Америки щодо встановлення абсолютної американської гегемонії на Близькому Сході [37].

Грунтовністю представленого дослідження в українській історичній науці та надзвичайно високою прикладною значимістю в галузі міжнародних відносин щодо вирішення проблеми реформування існуючої регіональної системи безпеки в Перській затоці й пошуку оптимальних механізмів колективної безпеки в регіоні вирізняється робота професора О.Коппель «Проблема безпеки Перської затоки в 70-90-ті роки» [70]. Прибічниця поетапного реформування та системного удосконалення діяльності миротворчих інституцій ООН в регіоні Перської затоки, українська вчена слушно підкреслювала, що в кінці ХХ – початку ХХІ ст. головна проблема малоефективного функціонування означених структур в зоні Затоки полягала в неузгодженості зусиль та відсутності їх взаємодії з регіональними миротворчими організаціями. Раціональними видаються пропозиції О.Коппель, представлені у висновках докторської дисертаційної роботи на предмет утворення ефективно діючої системи регіональної безпеки виключно за умови залучення всіх держав регіону, в тому числі Ірану та Іраку. Також, автор наполягає на доцільності активної участі у розбудові структури регіональної безпеки інших впливових арабських країн. «Безпека Перської затоки повинна стати складовою частиною близькосхідної системи безпеки, що вимагає залучення до неї Ізраїлю, азійської системи безпеки із залученням мусульманських та інших азійських країн, міжнародних організацій. Нарешті, гарантом безпеки Перської затоки повинна стати ООН та її Рада Безпеки» [70], – резюмує дослідниця у підсумку.

Наукове обґрунтування близькосхідної зовнішньополітичної парадигми України зустрічаємо на сторінках дисертаційної роботи Р.Петюр «Регіон Близького та Середнього Сходу в зовнішній політиці України» [106]. У своєму доробку дослідник певним чином розширює політико-ідеологічний контекст зовнішньополітичних стратегій офіційного Києва в регіоні Перської затоки, позиціонує Україну, державою з глобальними інтересами. Вчений аналізує регіональні напрями зовнішньої політики української держави з позицій геополітичного бачення, презентуючи оптимальний варіант направленості пріоритетних устремлінь Києва на міжнародній арені у тріадному вимірі «Росія – Захід – Південно-Східний напрям». Закладаючи в основу тривимірної системи геополітичних координат економічний прагматизм, Р.Петюр передбачає у довгостроковій перспективі посилення її південно-східної складової, що на погляд вченого надасть Україні більшої свободи порівняно з умовами діадної векторності та дозволить компенсувати економічні й політичні дисбаланси зовнішньополітичної системи орієнтирів Росія – Захід [106].

Проблемним аспектам доктринального виміру зовнішньої політики США присвячена відповідна докторська дисертація М.Рижкова [117]. Зокрема, науковець посередництвом геополітичного аналізу визначив сутність і

спрогнозував потенційні наслідки подальшого практичного застосування теорії гегемоністської стабільності, покладеної на початку ХХІ ст. в основу сучасного зовнішньополітичного курсу США. Відтак, у своїй науковій роботі вчений ставить і розв'язує дотичні багатовимірні й фундаментальні проблемні питання, суть яких полягає у з'ясуванні постійно діючих геополітичних елементів головних стратегій США з урахування особливостей умов постбіполярної доби. Зокрема, М.Рижков оцінює ступінь реалістичності американських підходів у формуванні зовнішньополітичних стратегічних концепцій та аналізує причини і результати наявності або відсутності міжнародної підтримки Сполученим Штатам у кризових ситуаціях, а також подоланні держави-супротивника чи її ворожої ідеології.

Низка українських дослідників концентрують увагу на дослідженні інструментів реалізації зовнішньої політики, зокрема вивченні елементів «м'якої» та «жорсткої» сили. Так, Ю.Седляр розробляючи проблематику застосування економічних санкцій США, як інструменту «жорсткої сили» у зовнішній політиці, вважає посилення ефективності використання Білим домом вказаного важеля впливу на сучасному етапі обумовленим нездатністю жодного актору на міжнародній арені виступити в ролі адекватної контрсили та скласти гідну конкуренцію США. Водночас автор справедливо зауважує на значному скороченні нині економічного розриву між Америкою та її потенційними конкурентами, маючи на увазі Європейський Союз, Росію та Китай [128].

Інший український дослідник І.Слісаренко у своїй роботі «Теорія і практика «м'якої» сили в міжнародних відносинах» [130] всебічно дослідив виклики, що постали перед державами світу внаслідок бурхливого розвитку інформаційних технологій та зростання впливу ЗМІ на вироблення і реалізацію зовнішньополітичного курсу країн. Посилена увага дослідник зосередив на критичному аналізі діяльності ЗМІ в означеній царині та методах використання урядовими і неурядовими гравцями масмедіа в міжнародних відносинах.

На думку В.Шведа, близькосхідна політика України стала важливим елементом європейської політики на Близькому Сході. Аналізуючи перспективи розвитку торговельно-економічних зв'язків Києва з країнами регіону, вчений формулює наукову задачу: географічне положення України вимагає прагматичного осмислення можливостей та шляхів налагодження життєво важливих торговельних зносин у форматі постачання енергетичної сировини на Захід, навзамін поставок продукції сільськогосподарського виробництва [164]. Також глибокий інтерес становлять дослідження В. Ясинської, котра комплексно вивчає взаємодію політичної та воєнної стратегії США у протидії тероризму в новому столітті [178].

Американська та західноєвропейська історіографія. Починаючи з другої половини ХХ ст. питання виняткового геополітичного та гео економічного значення регіону Перської затоки в системі міждержавних відносин США та Росії привертало дослідницьку увагу представників американських та західноєвропейських науковців. Дана проблематика стала предметом ґрунтовного дослідження та всебічного аналізу в різних напрямках сучасних

теорій міжнародних відносин. Зокрема, в переліку найбільш знакових наукових доробків праці вчених представників реалізму (Г.Кіссінджер [302], Г. Моргентау [331, 332], С.Краутхамер [304, 305, 306]), ідеалізму (З.Бжезинський [203, 204], М.Індик [286]), неолібералізму (Дж.Най [349, 350], А.Кохен [223, 224], Дж.Бейкер [195196, 197]), модернізму (К.Александр [187]), неореалізму (Д. Кеннеді [299], Ф.Джефні [253]), неомарксизму (Д.Холідей [263]), біхевіоризму (М.Сінгер [400]), теорії міжнародних організацій (Р.Хаас [262]), теорії конфлікту та дослідження миру (М.Девіс [234], В.Нмома [347], В.Квандт [376, 377]) та інші. Розглянемо зміст і характерні особливості наукових підходів зазначених течій та шкіл до висвітлення різноаспектних проблем регіону Перської затоки, виокремлюючи питання взаємодії регіональних акторів та впливу позарегіональних гравців на архітектуру відносин в Затоці.

Представники політичного реалізму традиційно розглядають міжнародні відносини як арену гострої конкуренції та протистояння акторів. Реалісти виходять з того, що визначення, формування концептуально-ідеологічної бази та реалізація національних інтересів певних великих держав неминуче призводить до виникнення міждержавних конфліктів або в крайній формі їх прояву, – військових протистоянь. Найбільш ефективним засобом забезпечення миру дослідники вважають досягнення балансу сил, який встановлюється в результаті зіткнення національних інтересів та виникає на засадах дотримання норм міжнародного права і спільності культур. Аналізуючи зовнішню політику Сполучених Штатів у Перській затоці в останній чверті ХХ – початку ХХІ ст., політичні реалісти звернули увагу на висококонкурентний характер взаємодії позарегіональних держав у зоні Затоки. Зокрема, вчені вбачають небезпеку національним інтересам США в активному залученні до «справ регіону» певних потужних гравців, зокрема Росії, Китаю, Індії та Японії, які нині прагнуть надшвидкими темпами розвивати фінансово-торгівельні відносини з державами регіону та вести жвавий енергодіалог. Прибічники школи доволі різко критикували «політику подвійного стримування Іраку та Ірану», ініційовану адміністрацією Б.Клінтона, розцінюючи її невдалою та безрезультатною спробою встановлення балансу сил в регіоні. Натомість наукові фахівці далекоглядно пропонували розвивати «мережу регіональних форпостів США в регіоні Затоки», додавши до переліку постійних стратегічних партнерів Кувейт і Катар [331]. Варто наголосити, що офіційна політика Білого дому головним чином формувалась під впливом політичного реалізму, головні ідеологи та фундатори якого Г.Кіссінджер, Дж.Кеннан, Дж.Міршеймер, Ч. Глезер у свій час посідали керівні посади в американському уряді.

Концептуальні дослідження представників політичного ідеалізму переважно посилаються на нормативістський підхід, за яким ключова роль у справі вирішення конфліктних ситуацій і досягненні миру й безпеки відводиться міжнародним організаціям, та базується на безмовному дотриманні норм міжнародного права. Насамперед науковці-ідеалісти виступають за посилення ролі міжнародного права у вирішенні міждержавних конфліктів. Так представники школи анонсували модель «демократизації» міжнародних відносин, яка знайшла своє практичне втілення на початку ХХІ ст. у так званій

американській програмі «Демократизації Великого Близького Сходу». Представник даного напрямку М.Індик вважає, що Сполучені Штати не в змозі досягти політичних та економічних переваг у Перській затоці без залучення військової сили. Втім, утримання лідерських позицій Білого дому в даному регіоні можливе лише через механізми міжнародних інституцій та посередництвом розробки унікальної моделі «демократизації» Близького Сходу з урахування всіх культурних та ментальних особливостей регіону [286]. Знаковими в цьому плані стали твердження представників офіційної влади США, зокрема заступника міністра оборони П.Вульфовіц та держсекретаря К. Пауела з приводу того, що отримані успіхи американської армії у антиіракській компанії 2003 р. потрібно «закріпити» через надання іракцям та населенню інших близькосхідних країн можливості впливати на управлінські процеси у власних державах, в результаті «США отримають світ, який абсолютно відповідатиме їхнім інтересам» [432].

Дослідники неоліберального напрямку наполягають на послабленні значимості фактора «жорсткої сили» у зовнішньополітичній діяльності, натомість висувуючи на передній план взаємозалежність міжнародних процесів та ідеалізуючи роль інструментів «м'якої сили» у вирішенні міждержавних конфліктів. Загалом, науковці настійно рекомендують американському уряду у постбіполярному світі здійснювати геополітику на основі поєднання регіональних і глобальних цілей через «партнерство, взаємозалежність та взаємодоповненість» [224]. Водночас, представники неоліберального напрямку пропонують політикам органічно поєднувати елементи «жорсткої» та «м'якої» сили з метою досягнення стратегічних переваг у життєво важливих регіонах світу, до переліку яких безперечно відноситься Перська затока. Дж.Най, який свого часу подарував життя у науковому та політичному лексиконі терміну «розумна сила», підкреслив здатність «розумної сили» об'єднати в різних контекстах жорсткі та м'які ресурси влади в успішну стратегію держави [350, с. 11].

Суттєву ідеологічну впливовість на формування зовнішньополітичного курсу США в регіоні Близького Сходу також мають представники школи модернізму. Вчені-модерністи, вивчаючи взаємозалежність міжнародних процесів, прагнуть подолати стереотипні підходи у баченні даної проблематики. Зокрема, представник школи модерністів К.Александр, досліджуючи застосування економічних санкцій, як елемента «жорсткої» сили примушення окремих країн до миру, наполягає насамперед на прозорому і публічному характері механізму впровадження санкцій, визначення їх тривалості та прогнозування очікуваного впливу на гуманітарну ситуацію в державі, відносно котрої введені такі санкції. Таким чином, світова спільнота, в залежності від характеру викликів і ступеню ризиків зможе розробити узгоджену модель поведінки, прискоривши у такий спосіб врегулювання конфліктної ситуації [187].

Представники школи неореалізму у своїх поглядах виходять із розуміння прямої залежності системного характеру міжнародних відносин від структурної побудови міжнародної системи. Зокрема, на думку американського вченого Ф.

Джефні характер регіональних відносин на Близькому Сході мало залежить від зусиль малих та середніх країн, а головним чином є наслідком конкурентної взаємодії великих держав [253]. Дослідники означеного напрямку головну увагу приділяють аналізу політики Сполучених Штатів в районі Перської затоки, з однієї сторони, та ЄС, Росії, Китаю, Індії, Японії, – з іншої.

Прихильники неомарксизму представляють світ у вигляді глобальної системи тісного поєднання різних економік, держав, суспільств, ідеологій та культур. Відомий дослідник-неомарксист Д.Холідей вважає необхідним аби засоби «примусу» до миру та інструменти «стримування» були співмірними із потребами і не несли загрозу життю і здоров'ю населення тієї держави, проти управлінського апарату котрої вони застосовуються. Так, досліджуючи наслідки багаторічних санкцій ООН щодо Іраку, вчений назвав їх «ООНівською зброєю масового знищення» та «політикою геноциду іракського населення» [263, с. 67].

Науковці та експерти з числа представників школи біхевіоризму у свою чергу, пропонують вивчати модель поведінки всіх можливих учасників міжнародної взаємодії, – від окреслених суб'єктів до глобальної спільноти в цілому, – незалежно від їх пріоритету та ролі у міжнародних відносинах. Загалом міжнародні відносини розглядаються «біхевіористами» як звичайна сукупність зовнішніх політик окремих держав. Такий підхід дозволяє вченим виявляти оптимальні засоби реалізації і досягнення національних пріоритетів, залишаючи втім поза предметом дослідження можливий конфлікт інтересів держав [400].

Наприкінці ХХ ст. з'явився потужний пласт літератури, присвяченої проблемам діяльності та функціонування провідних міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, Північно-Атлантичний альянс (НАТО), Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний валютний фонд (МВФ) тощо. Вказаний історичний період можна вважати початком зародження теорії міжнародних організацій. Прихильники даної теорії переконані, що саме міжнародні організації з проблем безпеки, а також економічної і фінансової направленості та з питань технічної співпраці, виступають ключовими гравцями в системі міжнародних відносин і здатні акумулювати всі можливі ресурси для співробітництва на міждержавному рівні та консолідованого подолання будь-яких міжнародних протиріч. Так, американський дослідник Р. Хаас переконаний, що надзвичайно відповідальна місія відносно демократизації держав мусульманського світу покладається насамперед на міжнародні організації, провідна роль серед яких належить ООН, СОТ та МВФ. Головні завдання вказаних організацій в регіоні Близького Сходу полягають у подоланні проблеми бідності арабського світу, наданні можливості мусульманській молоді отримати гідну вищу освіту, вирішенні проблемних питань працевлаштування та охорони здоров'я, а також сприянні розвитку комерційних інституцій і структур тощо. Таким чином, на думку дослідника, мусульманський світ зможе наблизитись до цивілізованих стандартів життя в умовах ХХІ ст. завдяки чому гострота конфліктності в регіоні з часом «загасне», обумовлюючи поступальний прогресивний розвиток регіональних держав [REF

_Ref379021575 r\h 262].

На початку ХХІ ст. в американській історіографії виник напрямок, що згодом отримав назву «теорія конфлікту і дослідження миру», суть якого полягала у вивченні взаємозалежності світових відносин від обставин конфлікту та миру. Зміст зазначеної наукової парадигми полягає у твердженні можливості забезпечити мирний та стабільний розвиток регіону або певної держави лише за умови повного розуміння першопричин, сутності, а також учасників, наслідків та інших складників конфлікту. Представники даного наукового напрямку М.Девіс, В.Нмома та В.Квандт досліджуючи ірансько-іракську війну та іраксько-кувейтську кризу, стверджували, що без достеменного розуміння всіх складових конфлікту неможливо встановити та підтримувати мир на міждержавному та регіональному рівнях.

Російська (радянська) історіографія. Наукові роботи радянської доби, стосовно заявленого предмету дослідження, використовувались крізь призму критичного аналізу та об'єктивної оцінки. Зазначені наукові праці мають загальнотеоретичне значення для всеохоплюючого вивчення проблематики, перш за все, розкриваючи політико-економічні процеси та історичні обставини розвитку країн Близького Сходу, а також висвітлюючи етапи становлення і роль арабських країн у системі міжнародних відносин ХХ ст. Втім, важливо підкреслити ідеологічну заангажованість радянського історіографічного надбання, де дослідження близькосхідної регіональної політики СРСР, зрештою як і все, що стосувалось питань міжнародної діяльності, відповідало традиціям і принципам жорсткого біполярного протистояння. Тому з урахуванням зауважених обставин, в інформаційному наповненні означених досліджень, насамперед, корисними є фактологічні матеріали та статистична база. Із загального переліку радянських джерел варто виділити наступні роботи Н. Арбатової «Середземномор'я: проблеми безпеки» [5], Л. Нежинської «Радянська зовнішня політика в роки «холодної війни» [131], В. Цимбурського «Серцевина Землі або острів на материку» [158], а також редакційні статті газети «Правда» на предмет статистичних відомостей даних іраксько-кувейтського протистояння [106] тощо.

В останні роки російська науково-експертна громада приділяє особливу увагу вивченню зовнішньополітичних інструментів реалізації та забезпечення національних інтересів своєї держави на міжнародній арені. Згідно оновленої Концепції зовнішньої політики РФ від 12 лютого 2013 р. [65], в рамках якої виділені пріоритети Росії у вирішенні глобальних проблем та окреслені регіональні інтереси держави, російський законодавець задекларував обов'язкову необхідність наукового обґрунтування прийняття відповідальних зовнішньополітичних рішень. Втім, справедливості ради варто відзначити широку представленість російської історіографії низкою ґрунтовних політологічних та історичних досліджень щодо використання інструментарію «жорсткої» та «м'якої» сили у досягненні завдань зовнішньополітичного змісту, презентованих задовго до затвердження оновленого концептуального документа. У цьому сенсі варто виділити статтю З.Алієва «Формування нового іміджу Росії «м'якою» силою» [3], де автор настійно пропонує російському

уряду більш активно використовувати можливості культурних комунікацій з метою формування позитивного миролюбного іміджу Росії в мусульманському світі.

Фундаментальним дослідженням є праця В.Іноземцева «Слабкість сили або сила слабкості», в якій автор презентує нове бачення витоків сили країни та фокусується на висвітленні складових «закріплення й утримання державою політичного успіху на міжнародній арені» [51]. У своєму дослідженні вчений критично проаналізував прорахунки та успіхи американської дипломатії у вирішенні гострих міжнародних конфліктів. На погляд науковця, натепер та у довгостроковій перспективі Сполучені Штати залишатимуться єдиною наддержавою світу, здатною одноосібно вирішувати будь-які глобальні політичні конфлікти. Інший російський дослідник І.Радиков, активно підтримує позицію свого колеги В.Іноземцева, на сторінках публікації «М'яка сила» як сучасний атрибут великої держави» [116]. На переконання вченого, держава яка володіє «м'якою силою», неодмінно повинна бути спроможною культивувати певні цінності, створювати власні політико-економічні моделі, а також мати можливість поширювати і популяризувати їх за межами національних кордонів. Зазначені вище «спроможності» є безумовною ознакою «великої держави» і сьогоднішня Росія, за твердженням І.Радикова, впевнено крокує у вказаному напрямку [116].

Вагоме значення для розуміння складових російської політики м'якого впливу має доповідь А.Торкунова «Освіта, як елемент «м'якої» сили у зовнішній політиці Росії» [140]. Зокрема, робота дослідника представлена багатим статистичним та фактологічним матеріалом щодо студентських обмінів, починаючи з часів радянської епохи і дотепер. Загалом, А.Торкунов рекомендує уряду своєї країни активніше використовувати механізм освітніх грантів з метою формування позитивного іміджу Росії у світі. Подібна думка фігурує також у наукових працях Г.Філімонова, де автор вивчає механізми формування потенціалу «м'якої» сили сучасної Росії [152].

Привертає увагу докладністю викладення наукова розвідка Б.Ширяєва «Зовнішня політика США», де автор дослідив основні принципи і методи зовнішньої політики Сполучених Штатів, розглядаючи рушійні сили, позицію учасників та механізми і динаміку процесів. Зокрема, надзвичайно цінним для нашої роботи стали дослідження вченим інструментів зовнішньої політики США із застосування елементів «жорсткої» та «м'якої» сили у просуванні Вашингтоном національних інтересів на світовій арені [165]. Глибокому осмисленню інструментів «жорсткої» та «м'якої» сили зовнішньої політики США присвячена стаття А.Гукасова. На погляд російського науковця, американський політикум віддає перевагу «жорстким» інструментам досягнення зовнішніх пріоритетів, тоді як «м'яка» сила виступає своєрідним компонентом закріплення досягнутих переваг. На довершення експерт рекомендує російським урядовцям прискіпливо аналізувати американський досвід та активно втілювати його найбільш вдалі елементи у діяльність дипломатичного відомства РФ [39].

Вагоме практичне значення для розробки тематики дисертаційного дослідження мали роботи російських вчених, котрі сфокусували свою увагу на геополітичних та гео економічних зв'язках країн Перської затоки, зокрема досліджували характер і напрямки розвитку двосторонніх відносин держав регіону з Росією. До цієї групи джерел, в першу чергу необхідно віднести праці А.Васильєва, який ще у 1990-х роках спрогнозував активне залучення Кремля до справ близькосхідного регіону. Зокрема, дослідник доводив перспективу зростання пріоритетності в першій половині XXI ст. близькосхідного вектора зовнішньої політики РФ, у сенсі економічної та стратегічної співпраці [21].

Важливе інформативне значення щодо вивчення історичних, географічних, економічних та культурних особливостей субрегіону Перської затоки в загальному контексті Близького Сходу мали дослідження І. Александрова [1], А.Баришева [10], В.Воробйова [27], А.Гушера [41], В. Дергачева [43], Г.Лундестата [85], Л.Медведко [89], К.Ульріхсена [145] та інших. Окремо слід відзначити низку реалізованих знаними російськими вченими наукових розвідок В.Белохвостовим [11], С.Гассаном [33], С. Лузяніним [84], В.Рябцевим [125], В.Сажиним [126] та А.Шаріповим [162], спрямованих на комплексне та багатоаспектне дослідження взаємодії Росії з державами регіону Перської затоки.

Визначаючи ступінь наукової розробки проблеми взаємодії зовнішньополітичних стратегій США та Росії в Перській затоці, не можна залишити поза увагою роботи російського вченого А.Шуміліна. У працях дослідника досліджено збіг та розбіжності у концептуальних підходах США та Росії щодо здійснення зовнішньої політики на Великому Близькому Сході після завершення «холодної війни». За логікою аналізу «спільне і відмінне», науковець розглядає місце і роль енергетичного фактора та чинника протидії міжнародному тероризму, як ключових складових близькосхідного вектора зовнішньої політики, що безпосередньо впливають на загальний характер російсько-американських відносин. Зокрема, на переконання автора, у сфері протидії тероризму та екстремізму між Сполученими Штатами та Російською Федерацією можливо вибудувати конструктивний діалог, співпраця наддержав у рамках якого відповідатиме інтересам всієї світової спільноти. Водночас, енергетична сфера у баченні А.Шуміліна, є виключно зоною жорсткої конкуренції обох наддержав як на регіональному рівні, так і в глобальному вимірі. Дослідник прогнозує загострення відносин між обома наддержавами на підґрунті суперництва за вплив на енергетично багаті держави Близького Сходу, в контексті боротьби за контроль та домінуючі позиції на світовому ринку енергоносіїв [166, 169].

У російській історичній думці 2000-х років з'явився науковий напрям дослідження так званої «енергетичної дипломатії». Вчені історики-міжнародники, політологи, юристи та економісти докладають потужних інтелектуальних зусиль аби детально з'ясувати повний спектр можливостей використання енергетичного фактора у досягненні поставлених російською державою завдань геополітичного домінування у світовому вимірі. Глибоке наукове дослідження та концептуальне бачення ролі і місця енергетичної

дипломатії у зовнішньополітичних стратегіях США та РФ представлено у роботах російського дипломата С.Жизніна [46, 47]. Зокрема, фахівець вважає багатогалузевість головною запорукою ефективності зовнішньої політики країни. На думку науковця, держава, що прагне світового лідерства, повинна активно реалізовувати на світовій арені економічний, торгівельний, фінансовий, технічний, військовий, інформаційний, енергетичний культурний та інші вектори зовнішньополітичної взаємодії, як самостійні напрями міжнародних взаємин. Вчений стверджує, що суттєве зростання масштабів світової торгівлі енергетичними ресурсами у XXI ст. внесе суттєві корективи в критерії «зарахування до клубу великих держав світу», віддаючи пальму першості державам, які володіють значними енергетичними ресурсами. Переважна більшість робіт вченого присвячена аналізу пріоритетів енергетичних стратегій США у глобальному вимірі та вивченню загроз і ризиків для Росії на світовому ринку нафти і газу з урахуванням обставин сучасної поліцентричної системи міжнародних відносин [46, 47].

Інший російський дослідник А.Корнеєв продовжив започатковане С. Жизніним вивчення основних проблем енергетичної дипломатії у XXI ст., певним чином розширивши політико-ідеологічний контекст російсько-американського енергетичного діалогу. За результатами аналізу динаміки та структури світового ринку енергоносіїв, науковець, власне, дійшов висновку, щодо неможливості конструктивного енергодіалогу між Вашингтоном та Москвою. Адже, на думку вченого, жорстка економічно мотивована конкуренція між цими впливовими гравцями в енергетичній сфері, неминуче переходить у геополітичне протистояння наддержав на теренах енергетично багатих регіонів, зокрема в зоні Перської затоки [71]. Вагомий внесок у дослідження питань енергетичної безпеки суб'єктів міжнародних відносин зробив російський вчений Н.Лахтовський. В рамках дисертаційного проекту «Енергетична безпека як фактор забезпечення національних інтересів Росії в XXI ст.» науковець здійснив класифікацію та запропонував критерії і методичку оцінки енергетичної ситуації, дослідив сутність феномену енергетичного тероризму, а також виокремив вірогідні зовнішньополітичні ініціативи Російської Федерації в енергетичній сфері у поточному столітті. На довершення, вчений ввів у науковий обіг визначення таких понять, як «енергетична війна», «енергетична конкуренція» та «енергетичний мир» [80].

Серед праць відомих політологів та експертів, які досліджували питання російсько-американської енергетичної співпраці, енергетичної безпеки та різнопланових проблем енергетичної сфери, необхідно виділити наукові розвідки А.Багірова [7], Г.Години [35], В.Дергачева [43], В.Калюжного [55], В. Касаєва [55], А.Кондакова [62], І.Левковської [81], А.Яковенко [177] тощо. Також потрібно відзначити дослідження російських вчених щодо співпраці Російської Федерації з ОПЕК. Зокрема, до переліку робіт, котрі дозволили розкрити перспективні напрямки та сприяли виявленню проблемних аспектів взаємодії держав Перської затоки з Москвою, належать наукові праці А. Конопляника [63], Є.Студневої [137] та А.Топалова [139].

Актуальність та значимість проблеми боротьби з міжнародним тероризмом та ісламським радикалізмом зумовило появу в російській історіографії широкого кола досліджень, пов'язаних з попередженням та протидією зазначеним злочинним проявам. Серед загалу наукових праць контртерористичної тематики необхідно виділити ґрунтовну монографічну роботу І.Дебаєва «Ісламський радикалізм в міжнародній політиці». Науковець предметно дослідивши культурно-ідеологічний зміст ісламського радикалізму, викрив загрозу «експорту» радикальних ідей вахабізму до мусульманської частини Росії та передбачив у майбутній перспективі так звану «інтернаціоналізацію» терористичних рухів. Результативну протидію терористичній загрозі І.Дебаєв розглядає у контексті узгоджених консолідованих дій всіх міжнародних акторів у глобальному вимірі [44].

Новаторськими ідеями у сфері боротьби з міжнародним тероризмом відзначається дисертаційне дослідження А.Любачева. Зокрема, автор до переліку загальноприйнятого інструментарію протидії тероризму, на зразок фінансових санкцій, політичного бойкоту та застосування військової сили щодо окремих держав, викритих у пособництві тероризму, додає культурні інструменти. Так, науковець пропонує долучити запровадження цензури в інформаційному просторі з метою нейтралізації та виключення спроб закликів до терористичних посягань і екстремістських дій вкупі з посиленням медіа комунікаційного простору програмами, що сповідають моральність, цінність людського життя та пропагують героїзм, патріотизм до розряду ефективних способів недопущення деструктивних проявів [86]. Досліджуючи наукові доробки та аналітичні висновки за даною проблематикою також варто виділити роботи російських науковців, експертів і вчених О.Алексєєва [2], А.Галстян [32], Г.Мірського [93], Т.Сатановського [127], В.Тишкова [138], А.Шуміліна [166, 167, 169], Т.Щекочіхіної [171] тощо.

Арабська історіографія. Низка досліджень арабських науковців присвячені розгляду актуальних питань міждержавних відносин в регіоні Перської затоки та проблемам глобалізації і настирної «демократизації» суспільного розвитку регіональних держав. Також широко дискутуються у фаховому середовищі шляхи протидії новим викликам та загрозам, що постають перед світовою спільнотою. Зокрема, особлива увага приділяється питанню консолідованого протистояння міжнародному тероризму. Ряд робіт містять ґрунтовний аналіз близькосхідної політики Сполучених Штатів та інших суб'єктів міжнародних відносин, а також представляють оцінку арабськими вченими системи регіональної безпеки тощо.

Серед широкого переліку відповідних тематичних наукових праць, перш за все необхідно виділити дослідження М.Джалілі, присвячене ґрунтовному аналізу та історичному визначенню географічних і політичних меж регіону Великого Близького Сходу. Свої висновки вчений вибудував посилаючись на ієрархічний міжсистемний взаємозв'язок, коли кожна система розглядається підсистемою більш великої та, у свою чергу, містить у собі менші підсистеми. У цьому ключі дослідник розглядає Перську затоку ключовим субрегіоном Великого Близького Сходу [237].

Саудівський політичний оглядач У.Харб достатньо критично оцінював близькосхідний вектор зовнішньої політики Сполучених Штатів, називаючи Білий дім основним джерелом напруження та конфліктності в регіоні [156]. Аналогічної точки зору дотримувався й сирійський вчений Дж.Матар. У своїх оцінках зовнішньої політики США в регіоні науковець дійшов висновку, що «у Перській затоці не видно нової політики Сполучених Штатів, втім помітні нові засоби ведення старої політики» [88, с.343]. Загалом, науковці та експерти в арабській історіографії 1980-х років, в будь-якій іноземній присутності вбачали пряму загрозу поступальному розвитку та стабільності в регіоні. Схожу думку обґрунтовано висловив кувейтський політолог А.Баха-ел-Дін у своєму науковому дослідженні «Арабський погляд на надпотужну силу «безпеки» в Затоці» [194]. Інший арабський науковець І.Макляд, певним чином розширюючи політико-стратегічний контекст національних інтересів США в регіоні, аргументовано ототожнив означені інтереси передусім з безперешкодним доступом наддержавами до нафтових родовищ. При цьому, на погляд вченого, повністю ігноруються національні потреби та інтереси, власне, самих держав Затоки [87, с.195].

Аналізуючи арабську історіографію не можливо оминати дослідження А. Мазруї, присвячені проблемам панамериканізму в регіоні та посиленню антиамериканських настроїв «арабської вулиці», як закономірної й очікуваної відповіді [325]. Також потрібно відзначити наукове дослідження Ф.Аджамі «Літо арабського невдоволення», яке дозволяє глибше зрозуміти погляд арабомовних дослідників на проблему активного залучення Білого дому у справи регіону [183]. Адже, найбільш дискусійними в арабській історіографії є питання присутності США в регіоні та проблема забезпечення стабільності в зоні Перської затоки.

Отже, висока конфліктність регіону Перської затоки у поєднанні з наявністю в субрегіоні величезних запасів енергоресурсів, які нині становлять основу забезпечення життєдіяльності світової економіки, спонукали пошук науковий інтерес до вивчення даної проблематики. Переважна більшість дослідницьких робіт присвячена висвітленню геополітичних та геоекономічних параметрів регіону, виокремленню пріоритетних інтересів впливових міжнародних гравців у даному субрегіоні, а також аналізу та деталізації регіональних конфліктів, зокрема іраксько-іранської війни, іраксько-кувейтської кризи 1991 р. та антиіракської операції 2003 р. Вивчивши історіографію питання взаємодії зовнішньополітичних стратегій США та Російської Федерації в регіоні Перської затоки, слід констатувати відсутність цілісного і комплексного дослідження за темою дисертації, позаяк в працях західних, українських та російських вчених розроблялись лише окремі аспекти даної проблематики.

1.2. Огляд джерельної бази дослідження

Основою дослідження є документи, які становлять концептуальний базис зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки і Російської Федерації у

регіоні Перської затоки: Стратегія національної безпеки США, Національна військова стратегія США, Національна розвідувальна стратегія США, Стратегія з національної публічної дипломатії та стратегічних комунікацій США, Концепція зовнішньої політики РФ, Концепція протидії тероризму РФ, Стратегія національної безпеки РФ тощо. Зокрема, означені джерела допомагають прослідкувати послідовність, спадковість та еволюцію зовнішньополітичних інтересів Вашингтона та Москви у взаєминах з країнами регіону Затоки, базово визначають стратегічні засади зовнішньої політики США і Російської Федерації у глобальному вимірі та формують її регіональні напрямки тощо.

За результатами дослідження еволюції зовнішньополітичного курсу США в регіоні Перської затоки в сенсі встановлення та укріплення американських зовнішньополітичних пріоритетів на близькосхідній міжнародній арені зроблено висновки за темою дисертації, посилаючись на зміст положень Стратегії національної безпеки США в редакціях 1991, 1996, 1997, 1999, 2002, 2006 та 2010 років [343, 340, 339, 338, 341, 342]. Дослідження в частині формування інструментарію «м'якої сили» щодо реалізації та захисту національних інтересів Сполученими Штатами в зоні Перської затоки здійснювалось через комплексне вивчення Національної військової стратегії США [336], Стратегії з морської могутності США XXI ст. [180] та Стратегії з національної публічної дипломатії та стратегічних Комунікацій [345]. Задля з'ясування першопричин та розуміння витоків застосування Білим домом інструментів «жорсткої сили» у вирішенні завдань щодо закріплення гегемоністичних позицій наддержави у досліджуваному регіоні, як емпірична база дослідження залучені Національні військові стратегії США 1995 [337] та 2011 років [336], а також Національна розвідувальна стратегія США 2009 року.

В рамках дисертаційного дослідження проаналізовані засадничі основи зовнішньої політики Російської Федерації впродовж новітнього періоду історії країни, які документально закріплені та представлені Концепцією зовнішньої політики Російської Федерації в редакціях 1993, 2000, 2008 та 2013 років [67, 66, 64, 65]. Це дозволило простежити трансформаційні зміни та еволюцію зовнішньополітичних цілей і завдань Москви щодо визначення та просування національних пріоритетів у регіоні Перської затоки. Завдяки аналізу Концепція протидії тероризму РФ [68] та Стратегії національної безпеки РФ [136] досліджено методи та форми боротьби Кремля з міжнародним тероризмом та екстремізмом на внутрішньому рівні та у глобальному вимірі. Вивчення та оцінка основних положень Енергетичної стратегії Росії до 2030 року дозволила виявити амбітні наміри Кремля закріпити за своєю країною статус енергетичної наддержави, що контролює світовий ринок енергоносіїв [173].

До переліку джерельної бази, що дозволяє оцінити направленість зовнішньої політики та виділити основні інструменти її реалізації належать закони Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації, а також президентські акти, що безпосередньо обумовлюють направленість вектора і впливають на визначення характеру зовнішньополітичних стратегій вказаних держав. Так, з метою вивчення форм і методів протидії терористичній загрозі,

закріплених у законодавчому полі Сполучених Штатів, до документальної бази дисертаційної роботи залучено прийнятий у 2001 році Закон США Про боротьбу з тероризмом, що отримав назву «Акт патріота США 2001 року» [425]. Досліджуючи механізм протидії терористичній загрозі в російській державі вивчено Федеральний закон РФ «Про боротьбу з тероризмом» 1998 р. [REF _ Ref379029138 \r \h 151] та Федеральний закон РФ «Про протидію тероризму» 2006 р. [150], в основу котрих покладено завдання боротьби з внутрішнім тероризмом через нейтралізацію міжнародних терористичних анклавів. З метою комплексного та всебічного дослідження основних аспектів антитерористичних стратегій США та РФ у XXI ст., а також визначення базової платформи взаємодії наддержав в означеному питанні, здійснено компаративний аналіз важливих положень «Акта патріота США» 2001 р. та Федерального Закону РФ «Про протидію тероризму» 2006 р.

Окрему групу джерел, що дозволяють вивчити інструменти «м'якої» сили США щодо демократизації Великого Близького Сходу складають програмні документи американського уряду, на кшталт Близькосхідної Партнерської Ініціативи [329, 330], де представлено алгоритм прийняття рішень та модель поведінки США у близькосхідному регіоні, а також документ Міністерства оборони «Підтримка глобального лідерства США: пріоритети для XXI століття» [406], опублікований 5 січня 2012 року, який анонсував оновлення інструментів реалізації зовнішньої політики США, віддаючи перевагу так званій «розумній силі», – гармонічного поєднання компонентів «жорсткого» та «м'якого» впливу з метою забезпечення глобального лідерства Америки.

Наступна група документальних джерел щодо вивчення та оцінки зовнішньополітичних стратегій США та Росії, представлена низкою документів на зразок програмних заяв політичних лідерів вказаних держав щодо нового бачення побудови сучасної системи регіональних відносин на Близькому Сході в цілому та Перській затоці, зокрема. В процесі вивчення питання розширеного трактування геополітичних меж регіону Близького Сходу ключове значення мала промова американського президента «Свобода в Іраку» (листопад 2003 р.), де Дж.Буш-мол. презентував програму «Близькосхідна партнерська ініціатива», спрямовану на демократичну перебудову «Великого Близького Сходу та Північної Африки» [366]. Важливе значення для розуміння мети американської політики демократизації близькосхідного регіону мала низка промов президента Дж.Буша-мол. в 2003-2008 рр. [367, 369, 370]. Водночас, так звана «Каїрська промова» Б.Обами (2009 р.) дозволила констатувати суттєву трансформацію пріоритетів зовнішньополітичної стратегії Сполучених Штатів у регіоні Перської затоки, а саме фокусування адміністрації Б.Обами на конфліктних питаннях врегулювання близькосхідного протистояння, зокрема на проблематиці проголошення незалежної палестинської держави; підтримання «особливих відносин» з Ізраїлем із одночасним усвідомленням нелегітимності розширення ізраїльських територій; пришвидшення виведення військ з Афганістану та Іраку, а також скорочення військової присутності США в регіоні Перської затоки [31]. З метою більш глибокого розуміння витоків політики президента Б.Обами «перезавантаження» американсько-російських

відносин, вивчено передвиборчі заяви нинішнього голови Білого дому щодо глобалізації міжнародних відносин та співпраці у боротьбі з тероризмом на світовому рівні [381, 382, 351].

Важливим документом для поглибленого аналізу змістовного наповнення близькосхідної політики Російської Федерації та з'ясування довгострокових зовнішньополітичних завдань держави в субрегіоні Перської затоки, стало щорічне звернення президента В.Путіна до Федерального зібрання від 12 грудня 2013 року. У вказаній заяві голова Кремля наголосив на важливості розблокування іранської ядерної проблеми та анонсував наміри Москви у довгостроковій перспективі налагоджувати тісні партнерські відносини з державами Перської затоки перш за все у реалізації спільних бізнес-проектів, налагодженні науково-освітніх комунікацій, посиленні культурних зв'язків тощо [110]. Для розуміння змісту та перспектив розвитку російсько-саудівських відносин у політико-економічній сфері використано виступ В.Путіна перед представниками ділових кіл Саудівської Аравії [30]. Оцінка геополітичної ситуації у близькосхідному регіоні, представлена у свій час І.Івановим [50, 103], – экс-міністром закордонних справ РФ та нинішнім головою дипломатичного відомства С.Лавровим [78, 79] дозволяє більш детально проаналізувати зовнішньополітичні пріоритети та визначити імперські амбіції енергетичної наддержави.

Також суттєве значення у визначенні закономірностей та відмінностей зовнішньополітичних стратегій США та Російської Федерації щодо країн Перської затоки, мають прес-конференції та інтерв'ю лідерів означених наддержав [19, 115, 209]. З метою достеменного розуміння перспектив консолідованої співпраці та конфліктних аспектів у протистоянні терористичній загрозі проаналізовані документальні висновки за результатами діяльності російсько-американської комісії з протидії міжнародному тероризму [134].

Цінним джерелом для написання дисертаційної роботи стали мемуари та науково-публіцистичні праці політиків і державних діячів, котрі приймали безпосередню участь у формуванні концептуальних засад зовнішньої політики провідних держав світу, активно розробляли механізми та вибудовували стратегії ефективного реалізації національних інтересів своїх держав у стратегічно важливих регіонах, до категорії яких завжди належала Перська затока. У широкому переліку праць теоретиків та ідеологів близькосхідного курсу США чільні позиції належать роботам Г.Кісінджера [302], З. Бжезинського [12, 13, 14, 203, 204], Дж.Бейкера [196, 198], Ч.Краутхамера [304, 305], М.Олбрайт [185, 101], У.Клінтона [222], К.Райс [386] та іншим. Серед знаних провідників зовнішньополітичного курсу Російської Федерації в близькосхідному регіоні варто відзначити праці Є.Примакова [113], С. Ілларионова [52] та С.Лаврова [78, 79]. Незважаючи на певний суб'єктивізм та упередженість у висвітленні минулих подій, вказані джерела доповнюють офіційне трактування та уточнюють деякі приховані закулісні моменти формування політики провідних країн світу щодо держав Перської затоки в кінці ХХ – початку ХХІ ст. Втім, виділені джерела дозволяють деталізувати

мотивацію та розширити розуміння і трактування зовнішньополітичних рішень Москви та Вашингтона відносно гострих регіональних питань, на кшталт іракської кризи чи іранської проблеми.

Окремо слід виділити статистичні та довідкові джерела, матеріали яких використані в дисертаційному дослідженні. Зокрема, вкрай необхідними та корисними в сенсі усвідомлення і подачі геополітичних параметрів Перської затоки стали відомості щодо географічних та демографічних характеристик ситуації в країнах регіону; показники торгівельного балансу означених держав та обсяги експорту провідними постачальниками озброєнь товарів військового призначення до Перської затоки та близькосхідного регіону в цілому, рівня забезпеченості держав регіону запасами енергоресурсів та їх експортних потужностей в частині постачання нафти і природного газу на світові ринки тощо [191, 228, 229, 247]. Цінними для вивчення проблематики дисертаційного дослідження є аналітичні довідки та звіти різних державних інститутів та науково-дослідних центрів США [230, 258, 287, 411]. Для розкриття понятійного апарату використовувались довідкові та словникові видання [244, 412].

Нарешті, повідомлення у засобах масової інформації також становлять важливу фактологічну базу дисертаційного дослідження. Основний масив джерел цієї групи представлено повідомленнями російських та американських ЗМІ, оскільки саме преса та новинні інтернет-портали є природною сферою циркуляції інформації зовнішньополітичного змісту та органічним віддзеркаленням міжнародної політики держави загалом.

1.3. Методологія дослідження

Обрання належної методологічної основи дисертаційної роботи визначено предметом, метою та поставленими завданнями наукового дослідження. Традиційно зарубіжні, російські та українські науковці-міжнародники розглядали відносини в Перській затоці на рівні міждержавних політико-економічних комунікацій. Стержнем їх наукових розвідок зазвичай було вивчення окремих ключових аспектів регіональної політики США у Перській затоці та паралельне дослідження різнорівневих взаємовідносин Російської Федерації з державами регіону. В результаті, поза увагою науковців залишилось питання конфлікту та збігу інтересів США та РФ, як основних міжнародних гравців, що перетворило Перську затоку на театр геополітичного протистояння [1, 117, 165, 212, 263, 332]. Тому сьогодні вивчення взаємовідносин Сполучених Штатів та Російської Федерації в Перській затоці повинно носити системно-динамічний характер і потребує створення спеціальної моделі дослідження, яка б враховувала особливості регіональних міждержавних відносин та характер взаємодії наддержав на глобальному та субрегіональному рівнях. Традиційне використання системного підходу в процесі вивчення та аналізу міжнародної взаємодії держав у трикутнику відносин США – держави Перської затоки – Російська Федерація не слід розглядати як єдину або домінуючу методологію дослідження. Адже хоча

системний підхід здатен забезпечити потрібний інструментарій для розуміння та констатації стану системи у певному просторово-часовому кондомініумі, втім він не в змозі належним чином охарактеризувати динамічний розвиток та взаємодію основних елементів системи, а також виокремити зони міждержавного конфлікту та сфери перспективного партнерства суб'єктів.

Найбільш оптимальною науково-методичною парадигмою, що пропонує достатньо комплексний та всебічний механізм дослідження системи міжнародних відносин, є інтегральна теорія вивчення міжнародних систем, розроблена представниками Лондонської школи економіки та політичних наук Б.Бузаном та Р.Літлом [213]. Запропонована вченими інтегральна теорія дослідження відносин держав на глобальному рівні поєднує елементи системного підходу та складові міждержавної взаємодії в єдину теоретико-методологічну будову. Зокрема, англійські дослідники пропонують вивчати систему міжнародних відносин як багаторівневу структуру, що передбачає також кілька різних секторів аналізу. Б.Бузан та Р.Літл висунули пропозицію при проведенні наукових досліджень виділити наступні рівні аналізу: міжнародні системи; міжнародні підсистеми, до переліку яких належать регіональні підсистеми та міжнародні організації; елементи міжнародної взаємодії, до групи котрих дослідники віднесли наступні суб'єкти міжнародних відносин, – держави, нації, транснаціональні корпорації; піделементи міжнародної взаємодії, що представлені організованими групами індивідів, спроможними впливати на поведінку елементів, наприклад бюрократія, лобі, фінансові групи тощо; індивіди, а саме авторитетні політичні діячі та наукові експерти, окрема думка яких здатна змінити поведінку акторів на міжнародній арені. Також вчені вважають за доцільне розглядати міждержавні відносини в рамках міжнародних систем, як такі що реалізуються в кількох взаємопов'язаних секторах: політичному (державне управління, визнання влади, дипломатичні відносини); економічному (фінансові, торговельні, виробничі відносини); військовому (воєнно-стратегічна взаємодія між акторами); соціокультурному (національна ідентичність, соціальні та культурні відносини, міжцивілізаційний зв'язок); екологічному (відносини між людиною та біосферою планети; вирішення місцевих та глобальних екологічних проблем) [213, с.73-74].

Автори інтегральної теорії, з метою всебічного дослідження взаємодії міжнародних акторів на всіх рівнях та в різних секторах, вводять в обіг політичного лексикону категорію «джерело пояснення», тобто трактування передумов певного міжнародного явища чи процесу. На думку Б.Бузана та Р. Літла, вказаний політичний концепт має форму процесу, структуру, а також здатність до взаємодії. Зокрема, комплексне поєднання рівневого і секторного аналізу вкупі з джерелами пояснення дозволяє вченим виявити взаємозалежність світових процесів. Обрана методологія дослідження сприяє вивченню взаємозалежності регіональної системи відносин у Перській затоці від характеру та змісту взаємодії світових лідерів на глобальному рівні та навпаки.

Для розуміння загальноісторичного контексту політики і взаємодії США та Росії в районі Перської затоки необхідне тло створює цивілізаційна теорія, передусім та її версія, котра створена С. Хантінгтоном і викладена ним у книзі «Зіткнення цивілізацій». Американський політолог услід за А.Дж. Тойнбі розглядає цивілізації як загалом самодостатні соціокультурні спільноти, що охоплюють цілі групи країн. Основу кожної з них становить та чи інша релігія, під впливом котрої свого часу формувався культурний зміст усіх сфер суспільного життя. У розрізі нашої теми ми маємо справу відразу з трьома цивілізаціями. США є головною країною західної (європейсько-американської) цивілізації, що свого часу народилась у лоні західного християнства. Росія, за С. Хантінгтоном, є центральною країною православної, або євразійської, цивілізації. Країни ж Перської затоки, як і сусідні з ними країни, належать до ісламської цивілізації.

Характер взаємин між сучасними цивілізаціями характеризується наростанням конфліктності. Цей конфлікт між цивілізаціями приходить на зміну колишнім конфліктам між правителями, націями-державами та ідеологіями. Отже, в районі Перської затоки ми маємо справу із зіткненням аж трьох цивілізацій: західної, євразійської та ісламської. Звісно, міжцивілізаційним зіткненням не вичерпується зміст взаємин зазначених держав. Тут домінують їхні прагматичні інтереси, передусім економічні інтереси їхніх компаній. Але цивілізаційні відмінності між ними створюють для цих взаємин особливий цивілізаційний антураж, надають їм неабиякої гостроти і напруженості. Тому для нас доволі слушним є зроблений С. Хантінгтоном аналіз цивілізаційної специфіки кожного з названих міжнародних акторів, характеру їхнього взаємного сприйняття. Учений чимало уваги приділив історії кривавих конфліктів між ісламською цивілізацією та західно-християнським і східно-християнським світами, а також конфліктності між двома останніми. Зокрема, він охарактеризував як першу цивілізаційну війну радянсько-афганську війну 1979–1989 рр., а як другу таку війну – війну в Перській затоці 1990–1991 рр., в якій коаліція країн Заходу воювала проти Іраку, що напередодні здійснив агресію проти Кувейту. Примітно, що в обох випадках моральна підтримка ісламського світу була на боці саме відповідних мусульманських країн.

Утім, С. Хантінгтон вказує й на специфіку регіону Перської затоки в досліджуваній нами період: «Найближчими друзями Заходу в мусульманському світі є нині або такі країни, як Кувейт і Саудівська Аравія та емірати Перської затоки, залежні від Заходу в воєнному відношенні, або такі як Єгипет та Алжир, залежні від нього економічно» [155, с.338]. У зв'язку з цим він зазначає, що війна в затоці було «першим після «холодної війни» протистоянням за ресурси між цивілізаціями» [155, с. 404]

Стосовно Росії він відзначав внутрішньо суперечливий (частково європейський) характер її цивілізації, а тому не розглядав її як небезпечного противника Заходу (скоріше як конкурента). Головну загрозу він убачав у Китаї та потенційному конфуціансько-мусульманському блоці. Як можна спостерігати через 19 років після виходу названої книги, його прогнози не

справдилися. Сьогодні весь західний світ зіткнувся з загрозою, що несе йому путінська Росія, котра сама шукає союзу з Китаєм і водночас пробує заручитися підтримкою з боку налаштованих проти Заходу мусульманських країн.

Під час опрацювання джерельної бази дисертаційного дослідження, а також ознайомлення з доробком наукових досліджень та експертних висновків за обраною темою нашої роботи, комплексно використовувались сучасні наукові принципи, підходи та методи вивчення проблематики. Принцип історизму став основою дослідження і дозволив здійснити пізнання минулого з урахуванням особливостей конкретного історичного періоду посередництвом системного використання різноманітних загальнонаукових методів. Застосовуючи принцип історизму, проведено дослідження важливих міжнародних подій регіонального рівня та глобального виміру, а також здійснено вивчення діяльності впливових державних діячів і «фабрик думки» теоретиків і фундаторів зовнішньополітичного курсу США та РФ щодо еволюції відносин в регіоні Перської затоки. Зважаючи на стрімкі процеси змін в системі міжнародних відносин та доктринальних підходах провідних держав світу наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. при визначенні місця та ролі країн Затоки у зовнішньополітичних стратегіях Білого дому та Кремля, принцип історизму використовувався з метою поглибленого сприйняття і розуміння передумов означених трансформаційних перетворень.

Керуючись принципом багатофакторності, що вимагає вивчення широкого спектру різноманітних об'єктивних та суб'єктивних факторів у проведеному дослідженні враховано певний комплекс впливових чинників, які безпосередньо визначали вибір механізмів та характер реалізації зовнішньополітичних стратегій США та Російської Федерації в зоні Перської затоки. Звернення до принципу достовірності обумовило пошук та виявлення консолідуючих чинників і жорсткого суперництва Москви та Вашингтона у регіональній взаємодії в Затоці. Зокрема, детально проаналізовані витoki геополітичної конкуренції США та Російської Федерації в енергетичному секторі міждержавної співпраці з країнами Перської затоки, а також запропоновано аргументоване бачення перспективних сфер партнерської взаємодії наддержав в регіоні на прикладі спільного протистояння міжнародному тероризму та екстримізму. Використання принципу всебічності у розробці проблематики, забезпечило комплексний аналіз складових близькосхідного вектора зовнішньої політики США й РФ, а також сприяло визначенню місця і значення держав Перської затоки в системі зовнішньополітичної взаємодії Білого дому та Кремля.

Зазначені принципи реалізувалися через низку конкретних загальнонаукових та загальноісторичних методів наукового дослідження. З числа загальнонаукових своє широке використання у дисертаційному дослідженні знайшли системний та комплексний методи, а також метод структурно-функціонального аналізу. Системний метод дозволив докладно проаналізувати за визначеним алгоритмом зовнішньополітичні стратегії Сполучених Штатів та Російської Федерації, сприяючи достеменному визначенню їх спільних та відмінних рис. Позаяк, Перська затока на певних

історичних етапах послідовно виступала ареною жорсткої конкуренції Сполучених Штатів та СРСР (Російської Федерації) доцільним видається використання комплексного методу вивчення обраної проблематики. Саме комплексний підхід дозволив всебічно дослідити еволюцію американсько-російських відносин на Близькому Сході. Ґрунтовне вивчення мотивів формування наявної моделі поведінки наддержав з урахуванням задекларованих ними на законодавчому рівні зовнішньополітичних пріоритетів у регіоні Перської затоки, стало можливим на основі використання методу структурно-функціонального аналізу.

Серед переліку загальноісторичних підходів у здійсненні наукової розвідки вибірково застосовувались історично-порівняльний, історично-типологічний, історично-генетичний, ретроспективний, проблемно-хронологічний методи наукового дослідження. Оцінка джерел із використанням історично-порівняльного метода сприяла виявленню сфер конкурентної взаємодії та зон партнерської співпраці Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації в регіоні Перської затоки. Історично-порівняльний метод сприяв проведенню компаративного аналізу процесу становлення та еволюції близькосхідної політики Білого дому та Кремля, через порівняння задекларованих наддержавами стратегічних пріоритетів у зоні Перської затоки в історичній ретроспективі. Означений метод дозволив виявити характерні чинники та специфічні фактори, що визначали притаманні особливості розвитку американсько-російських відносин на певних історичних проміжках часу. Працюючи з історичними фактами та аналізуючи міжнародні події, зафіксовані у дипломатичних та інших офіційних, а також фахово-експертних і наукових джерелах, використовувався проблемно-хронологічний метод. Завдяки проблемно-хронологічному методу вдалося розкласти досліджувану проблему на окремі аспекти, виділені у розділи і підрозділи роботи, де історичні події розглядаються у хронологічній послідовності. Історично-генетичний метод сприяв виявленню та вивченню передумов і причин зміни формату полярності політичної системи в регіоні Перської затоки, що стало наслідком переформатування американсько-російських відносин в кінці ХХ – початку ХХІ ст. Застосування ретроспективного методу надало можливість на основі виділених елементів складових зовнішньополітичних стратегій США та СРСР (РФ) у зоні Перської затоки здійснити реконструкцію процесу їх формування.

Висновки до першого розділу

Вирішення поставлених завдань та досягнення мети дисертаційного дослідження зумовили використання широкого спектру документальних джерел. До емпіричної бази наукового доробку належать концептуальні документи зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації, як-то Стратегії національної безпеки та Національні військові стратегії США в різних редакціях, Стратегія з національної публічної дипломатії та стратегічних комунікацій США, Стратегія з морської могутності

США ХХІ ст., Концепції зовнішньої політики РФ різних років ухвалення, Акт патріота США та Федеральні закони РФ щодо протидії тероризму, матеріали політичних заяв та прес-конференцій лідерів США та Росії тощо. Цінним джерелом для написання дисертаційної роботи стали мемуари політиків і державних діячів, які свого часу брали участь у формуванні концептуальних засад зовнішньої політики наддержав та активно розробляли механізми і стратегії реалізації національних інтересів США та РФ у стратегічно важливих регіонах, до категорії яких належить регіон Перської затоки.

Різноманітні аспекти відносин США та СРСР (РФ) у близькосхідному регіоні і, зокрема, Перській затоці ґрунтовно й комплексно досліджувались політологами та істориками, економістами та юристами, військовими аналітиками та експертами конфліктологами тощо. Втім, переважна більшість подібних наукових досліджень і експертних напрацювань присвячувались безпосередньо вивченню передумов, етапів розгортання та наслідків перебігу гострих конфліктів в зоні Перської затоки. Зокрема, об'єктами прискіпливої науково-експертної уваги стали іраксько-кувейтська війна 1991 р., антиіракська операція 2003 р., ескалація іранського ядерного питання в 2012-2013 рр., а також висвітлення стратегій поведінки США та Росії в умовах вказаних конфліктних ситуацій. При цьому більшість досліджень мають, насамперед, політологічну значимість, оскільки представлені детальним геополітичним аналізом подій та містять експертну оцінку активності міжнародних акторів на близькосхідному театрі з точки зору політології. В результаті, у фаховому середовищі спостерігається певний дефіцит об'єктивних комплексних досліджень сучасних проблем Перської затоки, як ключового субрегіону Близького Сходу в контексті жорсткої конкуренції наддержав за світове лідерство. Таким чином, виникла нагальна потреба вивчення зазначеної проблематики у форматі порівняльно-історичного аналізу, де б поряд із дослідженням природи конфліктності регіону розроблялась проблематика російсько-американської конкурентної взаємодії в регіоні, як витоку конфліктної напруженості та партнерського співробітництва наддержав у галузі консолідованого протистояння глобальним загрозам і небезпекам. Не дивлячись на існування великої кількості змістовних науково-аналітичних праць щодо вивчення міждержавних взаємин США та Росії у сфері підтримання військово-стратегічного балансу, взаємодії в регіональних конфліктах, а також галузі торгівельно-економічних та науково-технічних зв'язків, на сьогоднішній день відсутні наукові праці, завданням яких є комплексний аналіз енергетичного фактора та узгодженої антитерористичної діяльності як ключових елементів зовнішньополітичних стратегій США та Російської Федерації в регіоні Перської затоки. Потреба у такому дослідженні пояснюється через необхідність пошуку нових точок дотику стратегій обох держав у регіоні Затоки та потребою знаходження шляхів подолання конфліктних аспектів їх національних інтересів в умови глобальних загроз та небезпек задля збереження стабільності на планеті.

За методологічну основу дисертаційного дослідження обрано інтегральну теорію вивчення міжнародних систем, запропоновану представниками

англійської наукової школи Б.Бузаном та Р.Літлом. Обраний підхід наукового дослідження передбачає аналіз зовнішньої політики суб'єктів міжнародних відносин, посередництвом виокремлення рівнів міждержавної взаємодії і аналізу секторів її реалізації з урахуванням повного комплексу факторів внутрішнього і зовнішнього характеру. В ході дослідження використовувалась теорія «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона, що дозволило дослідити зміст конфліктної взаємодії США та РФ в регіоні Перської затоки на макрорівні. Політика США з «демократизації Близького Сходу» призвела до загострення відносин Захід – ісламський світ. Москва у боротьбі з Вашингтоном за національні інтереси в Перській затоці використовувала чинник зіткнення цінностей «західної та ісламської цивілізацій» для досягнення конкурентних переваг. Теорія С. Хантінгтона «зіткнення цивілізацій» дозволила дослідити онтогенез конфліктну взаємодію США та РФ в регіоні Перської затоки у боротьбі за світове лідерство.

Методологічну базу дисертаційної роботи склали принципи історизму та багатофакторності, вкупі з системним і комплексним підходами. Зокрема, використано широкий перелік наукових методів вивчення історичних питань, зокрема історично-порівняльний, історично-типологічний, проблемно-хронологічний, ретроспективний, історично-генетичний, а також узагальнення, класифікації, синтезу, структурно-функціонального аналізу тощо.

РОЗДІЛ 2

ПЕРСЬКА ЗАТОКА В ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСАХ США ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (СРСР): ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК XXI ст.

2.1. Витоки конфронтації США і СРСР у Перській затоці в умовах «холодної війни»

Після Другої світової війни Сполучені Штати посіли місце політичного, економічного та військового лідера капіталістичного світу, об'єднавши навколо себе держави різних континентів у боротьбі з поширенням соціалізму та компрометації комуністичної ідеї. В основі конфлікту інтересів США – СРСР було різне розуміння названими осередками антагоністичних політичних систем підсумків Другої світової війни та непримиренні відмінності у баченні перспектив розвитку системи міжнародних відносин і формуванні світової безпеки. Сполучені Штати у повоєнний час зміцнили свою політичну та військову могутність, розширили економічні відносини з європейськими країнами та державами Сходу, спромігшись посилити фінансову залежність останніх від американського капіталу, сформували повну контрольованість їх політичних кроків та здійснення економічної політики у розрізі інтересів США. Більше того, Вашингтон певний час монополює володів ядерною зброєю, що у комплексному поєднанні із зазначеними факторами позначилось на становленні виключної ролі цієї наддержави у системі міжнародних відносин.

До світової гегемонії спрямовував свої прагнення й Радянський Союз, покладаючи в основу цих устремлінь філософську теорію загальної справедливості, братерства та рівності всіх народів, що на думку його керманців, повинно забезпечити перемогу комуністичних ідей та способу життя у всьому світі. Москва, у свою чергу, зміцнювала власний міжнародний авторитет за рахунок здійснення політики диктату щодо певних країн Європи, Азії та Африки, котрих штучно відносила до табору світового соціалізму, фінансово заохочуючи останніх до побудови політично вигідної системи економічних відносин, заснованій на всеохоплюючій допомозі зі сторони СРСР, а тому нежиттєздатній і приреченій на крах у разі втрати субвенцій ззовні, таким чином нав'язуючи їм безальтернативну модель соціалістичного розвитку.

Політичні інструменти досягнення зовнішніх цілей для обох наддержав були ідентичні: укладання двосторонніх та багатосторонніх угод зі стратегічно важливими державами про дружбу і взаємодопомогу та створення воєнно-політичних блоків (наприклад, НАТО, ОВД). Вашингтон переважно використовував економічні та фінансові інструменти тиску для забезпечення своїх життєво важливих інтересів, а Москва компенсувала відсутність таких можливостей жорстким військово-політичним контролем у своїх регіональних сферах впливу. У повоєнний період відбулись структурні зміни у царині міжнародних відносин: ключовим чинником напруги став вакуум домінуючої

політичної сили в Європі та на Сході, обумовлений поразкою Німеччини та послабленням впливовості Великої Британії. На той час США та СРСР були єдиними державами, спроможними заповнити утворений вакуум, а оскільки реальної можливості домовитись щодо паритетного розподілу сфер впливу між ними не було, то конфлікт між ключовими суб'єктами міжнародної політики став закономірно неминучим.

Ключовим фактором протистояння США–СРСР, безумовно, стала боротьба їх політико-економічних систем та ідеологій (комуністичної і капіталістичної) за право визначати майбутнє людства та виступати основою його прогресивного розвитку. Філософсько-ідеологічна складова змагального процесу виступала визначальним чинником міжнародної політики, притаманним саме Радянському Союзу, який надавав безкорисну фінансову та військову «братську допомогу», тим країнам, що декларували свій інтерес до соціалістичної моделі розвитку. Сполучені Штати навпаки здійснювали прагматично орієнтовану зовнішню політику, сфокусовану на боротьбі за природні ресурси та домінування у стратегічно важливому регіоні з точки зору економічної вигоди та військової присутності, часто приховуючи меркантильні інтереси за ширмою демократичної фразеології.

На початку 1947 р. Білий дім презентував, продиктовані реаліями повоєнного часу та покликані у майбутньому забезпечити виключну роль США на світовій політичній арені, чотири стратегічні концептуальні підходи зовнішньої політики: ізоляціонізм, обмежений воєнно-політичними складовими; превентивність, тобто максимальне обмеження можливості застосування сили ключовим противником; збалансування, а саме протидія агресії та мінімізація економічних і військово-політичних можливостей країн, що не входять у коло ринкових демократій; домінування у світі через забезпечення переваг американських цінностей у всіх сферах, що визначають могутність держави, налагодження експорту американської культури та вестернізація способу життя інших народів [378, с.122].

На засіданні Конгресу 12 березня 1947 р. світовій спільноті була представлена доктрина Г.Трумена (1945-1953 рр.), в основу якої покладено стримування Радянського Союзу. Зміст цієї доктрини полягав в тому, що Сполучені Штати повинні регулярно та комплексно допомагати тим державам, над котрими нависла комуністична загроза, а також безперервно чинити політичний тиск на СРСР та інші країни соціалістичного блоку, при цьому повномасштабно у фінансовому та політичному вимірі підтримувати антикомуністичні сили та режими [371]. Саме доктрина Г.Трумена стала ідейною основою для надання широкомасштабної військової допомоги іншим країнам. Варто наголосити, що подібна американська підтримка в обов'язковому порядку супроводжувалась створенням мережі військових баз на територіях цих держав. Ілюстративним прикладом реалізації доктрини Г. Трумена стала фінансова підтримка Сполученими Штатами у розмірі 400 млн дол. урядів Греції та Туреччини, яка була спрямована на внутріполітичну боротьбу з комуністичним рухом у цих державах [371]. З часом доктрина Г. Трумена набула ознак програмної стратегії стримування СРСР та стала базовим

елементом моделі двох – і багатосторонніх відносин у системі США – СРСР – Європа.

Доктрина Г.Трумена стала об'єктом посиленої наукової уваги як західних, так і вітчизняних вчених, зокрема, український дослідник-американіст М. Рижков, аналізуючи імперативи міжнародно-політичних стратегій Америки в повоєнний період, пропонує наступну політико-психологічну оцінку доктрини Г.Трумена: мотиваційна (визначення і закріплення в державному акті пріоритетних інтересів і цілей); когнітивна (встановлення найбільших загроз і можливостей); операційна (визначення й застосування оптимальних у своїй ефективності засобів досягнення поставлених цілей) [117, с.18].

Достатньо об'єктивними видаються запропоновані М.Рижковим оціночні характеристики доктрини Г.Трумена, як такі що безпосередньо залежали від особистої волі державного лідера США та його реалістичної оцінки міжнародної ситуації. Хоча доктрина Г.Трумена не мала безпосереднього відношення до країн Перської затоки, а її регіональний вимір конкретно стосувався Греції та Туреччини, втім у глобальному сенсі доктрина задекларувала відповідальність, котру беруть на себе Сполучені Штати щодо гарантій економічної та військово-політичної допомоги країнам, які потерпають чи можуть потерпати від радянського тиску. Американський президент, посилаючись на активність комуністичних рухів у стратегічно важливих для США країнах світу, запропонував, як альтернативу в боротьбі із названим явищем, надавати економічну підтримку державам з метою гарантованого забезпечення їхньої національної незалежності. Таким чином, офіційний Вашингтон вперше у новітній історії відкрито заявив, що американські національні інтереси вимагають стримування Кремля, а конфліктна ситуація, що виникла навколо Греції та Туреччини, становить пряму загрозу американській національній безпеці.

У повоєнний період у Сполучених Штатах активно відбувається становлення системи політичних інститутів, відповідальних за формування близькосхідного вектора та реалізацію американських зовнішньополітичних цілей безпосередньо в Перській затоці. Інституціональний вимір близькосхідної політики США в 1940-1950-х рр. було представлено двома ідеологічними напрямками: консервативним та ліберальним. Науковці-консерватори розглядали регіон Перської затоки виключно, як зону життєво важливих інтересів своєї держави, стверджуючи, що для Вашингтона пріоритетним виступає лише геополітичний підхід. Так, на початку 1950-х років професори Р. Фрай та Л.Томас Гарвардського та Принстонського університетів, відповідно, посилаючись на успішну реалізацію програми з військово-економічної допомоги Туреччині, виступили з обґрунтуванням ідеї утворення певного військового блоку на Близькому та Середньому Сході. Зокрема, дослідники висловили впевненість, в тому, що «американській владі потрібно всесторонньо сприяти укладанню військового пакту між Туреччиною, Іраном та іншими арабськими державами під англо-американським керівництвом» [421, с.267]. Пропозиції науковців, фактично, зводились до прямого втручання Сполучених Штатів у справи регіональних держав, через виокремлення чіткого переліку

американських інтересів у регіоні та їх системне втілення та реалізацію на практиці.

На початку шістдесятих років концепцію Томаса – Фрая підтримав та розвинув професор Колумбійського університету Д.Растоу, стверджуючи, що військовий союз між США та близькосхідними країнами, в тому числі й державами Перської затоки є взаємовигідним. Так, на переконання вченого, регіональні країни за рахунок американської підтримки забезпечать власний суверенітет та соціально-економічний прогрес, а Сполучені Штати, натомість, закріплять військову присутність і посилять культурно-ідеологічний та політичний вплив у регіоні. «Розпочавши із запрошення американських військових інспекторів, з часом арабські держави змушені будуть засвоїти й інші елементи західної цивілізації, адже запозичення одного елементу культури непомітно, але швидко, веде до запозичення іншого» [393, с.65], – стверджував Д.Растоу. Дослідник запропонував проводити поступальну вестернізацію суспільного життя мусульманських держав, що в кінцевому рахунку мало забезпечити впевнену перемогу західних цінностей в регіоні Затоки та сприяти формуванню групи палких прихильників американського способу життя, які з часом сформуують електоральну опору Вашингтона в процесі практичної реалізації зовнішньополітичних завдань.

У середині ХХ ст. політичному істеблішменту США була презентована більш радикальна точка зору консервативного кола науковців щодо реалізації зовнішньої політики. Автори цієї концепції, – М.Торнберг, Дж.Спрай та Е.Сул, – вважали цілком прийнятним і природним використовувати фінансово-економічну допомогу, як «спосіб політичного тиску, в обмін на лояльність та проамериканську політику урядів арабських країн» [420, с.182]. Вчені наполягали на достатності трьох елементів присутності США в регіоні, серед яких політична підтримка діючих урядів арабських країн на рівні міжнародних організацій, кредитування та інвестування в економіку цих держав, що неминуче призведе до економічної залежності останніх, американізації культурної сфери та дозволить Вашингтону здійснювати вплив на внутрішню політику держав Затоки без використання військової сили, застосовуючи елементи «м'якої сили».

Представники ліберального наукового напрямку Дж.Кеннан [298] та Р. МакНамара [327] закликали політиків своєї країни до гнучкості та лояльності у питанні формування зовнішньополітичних пріоритетів у зоні Перської затоки. Дослідники стверджували, що поміркована, виважена позиція офіційного Вашингтона сприятиме послабленню глобального протистояння у форматі «Схід – Захід». Зокрема, науковці відстоювали так звану концепцію балансу інтересів США та арабських країн, закликаючи уряд до розробки економічних та культурних програм взаємовигідної співпраці. При цьому, аналітики застерігали адміністрацію президента, відносно надмірного тиску з боку Білого дому на правлячі політичні еліти держав регіону, що призведе до посилення антиамериканських настроїв і, як наслідок, прогнозованого послаблення позицій США у Перській затоці. Не дивлячись на ту обставину, що близькосхідний вектор політики США не знайшов відображення та закріплення

в доктрині Г. Трумена, політичний та науковий інтерес до цього регіону та, зокрема держав Перської затоки, незмінно зростає. З середини 1950-х років на формування зовнішньополітичної стратегії США відчутний вплив мали політичні інститути, так звані «фабрики думки», які спеціалізувались на дослідженні конкретних регіонів та містили не лише теоретичні пропозиції стосовно просування національних інтересів, але й обґрунтовували заходи їх реалізації.

Близькосхідна політика Радянського Союзу в перші повоєнні роки зазнала суттєвої трансформації. До Другої світової війни Й. Сталін не виявляв особливого інтересу до проблематики країн Перської затоки, ідентифікуючи для себе лідерів держав регіону як «буржуазних колабораціоністів» та «імперіалістичних маріонеток». Радянський вождь вважав, що справжньої незалежності зазначених держав можна досягнути виключно внаслідок пролетарської революції [131, с. 402]. Однак нові геополітичні реалії, що склалися в зоні Перської затоки у повоєнний період, спонукали радянське керівництво приділити належну увагу регіонові та окреслити коло політичних й економічних інтересів країни Рад на цих територіях. До переліку факторів, що обумовлювали стратегічно важливі інтереси СРСР у Перській затоці належали наступні:

- регіон представляв життєво важливе військово-стратегічне значення, адже окремі держави мали спільний кордон з СРСР, зокрема Іран межував з такими радянськими республіками як Вірменія, Азербайджан, Туркменістан, завдяки чому будь-яка політична нестабільність на кордоні несла пряму загрозу державній безпеці [388, с. 40–41];
- Франція та Велика Британія (держави-мандатори) у міжвоєнний період, поступово втрачали свої домінуючі позиції на Близькому Сході та, зокрема в Перській затоці, тому виникла реальна можливість не лише послабити їх вплив, а й витіснити останніх та зайняти їхнє місце у регіоні;
- прийняття Туреччиною адресної фінансової допомоги від Сполучених Штатів в рамках доктрини Г. Трумена поряд з передачею американським компаніям концесій на видобуток нафти в Ірані, в свою чергу спонукали Москву активно протистояти просуванню Вашингтона в регіоні та неухильно посилювати свій вплив на ситуацію в зоні Затоки з метою врівноваження інтересів політичних опонентів;
- створення на карті світу держави Ізраїль, відкрите перманентно-поточне арабсько-ізраїльське військово протистояння, що неминуче вело до ескалації конфліктної ситуації у близькосхідному регіоні та наполегливі спроби США, Великої Британії, Франції та провідних міжнародних організацій втрутитись у конфлікт з метою активного впливу на його перебіг, не могли апріорі залишити осторонь Радянський Союз.

Отже, військово-стратегічне значення регіону внаслідок ослаблення британсько-французького впливу на Близькому Сході та у поєднанні з неврегульованістю і невизначеністю арабсько-ізраїльського конфлікту стало об'єктивним чинником, що привертає увагу Москви до близькосхідної проблематики. Більшість сучасних дослідників історії міжнародних відносин (Я

.Рої, В.Рукер, Ю.Кошаровський) вважають, що значимість Перської затоки для радянського керівництва розкривалась через ставлення до палестинської проблеми. СРСР керувався суто прагматичним інтересом, підтримуючи ізраїльські державні прагнення та використовуючи «імперіалістичні суперечності» між США та Великою Британією, сталінська дипломатія намагалася витіснити конкурентів зі стратегічно значимого регіону та запропонувати свої «посередницькі послуги» в діалозі між Ізраїлем та мусульманськими державами регіону [388, с.38-40; 392, с.10–11; 73].

У другій половині 1940-х – 1950-х рр. відносини між Радянським Союзом та Іраком розвивались у руслі політичного діалогу. Головною тематикою перемовин зовнішньополітичних відомств Іраку і СРСР стали: палестинське питання, територіальна проблема іракських курдів та політична доля їхнього лідера М.Барзані, який демонстрував захоплення комуністичними ідеями та переховувався на іранських територіях, контрольованих радянськими військами. Зі зміною політичного керівництва СРСР з 1954 року іраксько-радянські відносини відчутно погіршилися внаслідок висунутих іракською стороною звинувачень на адресу Москви щодо здійснення надмірної комуністичної пропаганди на території Іраку. 14 січня 1955 р. прем'єр-міністр Іраку Нурі Саїд заявив про розрив дипломатичних відносин з СРСР, причиною якого стала комуністична пропаганда радянських дипломатів у Багдаді та відкрита симпатія Кремля лідеру курдського опозиційного руху М.Барзані [113].

У повоєнний період відносини Радянського Союзу та Ірану мали складний та конфліктний характер, ще в ході Другої світової війни радянські та британські війська розташувались в південній частині Ірану, в містах Табризі, Ахвазі, Мешхед, Керманшах, Ісфаган та Резайє. Під час Тегеранської конференції Й.Сталін зобов'язався протягом 6 місяців після закінчення війни вивести радянські війська, а також офіційно визнати та дотримуватись територіальної цілісності Ірану. Британська армія в призначений термін залишила іранську територію, але Москва виношувала прихований намір виокремити іранський Південний Азербайджан та приєднати його території до радянської республіки. Передумовою стало повстання у листопаді 1945 р. в Іранському Азербайджані, організатори якого вимагали від шаха надання території статусу автономії. Для іранського уряду ситуацію суттєво ускладнювало знаходження на території, що контролювалась повстанцями, радянських військ, які протистояли введенню шахської армії в бунтівний регіон. Офіційний термін перебування радянської армії в Ірані закінчився 2 березня 1946 р., проте інформгентство ТАСС опублікувало повідомлення, що СРСР виведе свої війська тільки з Мешхеда, Шахруда та Семнана, а решта частин залишаться в Ірані до з'ясування обставин. В результаті, присутність радянських військ в Іранському Азербайджані, викликала різкі політико-дипломатичні заяви президента США та потужну критику європейських лідерів. Таким чином, вперше з часів Другої світової війни в Перській затоці склалась вибухонебезпечна конфліктна ситуація, що могла спровокувати застосування військової сили.

У цей час у Москві радянський уряд вів переговори з іранською делегацією на чолі з прем'єр-міністром Ірану Кавамом Салтані щодо концесії іранських північних родовищ нафти. Виведення радянських військ з Ірану опинилось в прямій залежності від схвалення зазначених нафтових угод. Одразу ж після підписання московського комюніке, 24 березня 1946 р., СРСР заявив про початок виведення своїх військ з Іранського Азербайджану. Вже, 10 червня 1946 року Й.Сталін видав наказ «Про організацію радянських промислових об'єктів на півночі Ірану», в якому йшлося про створення в Тебрізі та в інших містах філіалів радянських промислових підприємств, а 21 червня 1946 р. радянським урядом було ухвалено рішення «Про геологорозвідувальні роботи на півночі Ірану у зв'язку з нафтою» [131].

З приходом до влади в СРСР М. Хрущова радянсько-іранські відносини так і не отримали політичного чи правового поштовху до розвитку. В січні 1959 року в Тегерані радянська делегація, провела переговори з шахом щодо укладання договору про дружбу та ненапад. Причому Радянський Союз наполягав на обумовленні у даному договорі заборони розташування на іранській території іноземних військових баз. Таким чином, СРСР прагнув унеможливити британську чи американську військову присутність на своїх кордонах. В результаті, ірансько-радянські переговори закінчились провалом, що призвело до тривалої кризи у відносинах між державами. Отже, залучення СРСР до справ регіону стала каталізатором міжетнічних проблем в Ірані (азербайджанське питання) та Іраку (курдське питання).

Взаємовідносини СРСР та Саудівської Аравії були розірвані ще в далекому 1938 р внаслідок дипломатичного скандалу. Коротка суть якого наступна: радянський дипломат К.Хакімов, який з 1928 р. представляв інтереси Москви в Ємені та Саудівській Аравії, і завдяки діяльності котрого економічні та культурні зв'язки між країнами досить активно розвивались, а сам дипломат користувався повагою і пошаною серед арабських лідерів. Втім, у період сталінських репресій у 1937 р. дипломата терміново відізнали до Москви та, звинувативши у антирадянській діяльності, розстріляли. Дізнавшись про це, король ібн Сауд висловив співчуття родині репресованого дипломата та заявив про невизнання нового радянського посла, 11 вересня 1938 р. всі співробітники радянського посольства залишили Саудівську Аравію. З того часу єдиним і незмінним стратегічним партнером Ер-Ріяду тривалий час залишався Вашингтон. Лише у вересні 1990 р. СРСР вдалось відновити дипломатичні відносини із Саудівською Аравією.

Решта держав Перської затоки, – Кувейт, Бахрейн, Оман, Катар, ОАЕ, – ще тривалий час залишались під протекторатом Великої Британії. Встановлення двосторонніх відносин між монархіями Затоки та СРСР відбулось починаючи з середини 1980-х років (за виключенням Кувейту – з 1963 р.). Хоча торгівельно-економічна взаємодія держав регіону з Радянським Союзом розвивались низькими темпами, обсяги експорту були мізерними у порівнянні з іншими країнами та носили ситуативний характер, а політичні й культурні контакти в 1940-1950-х рр. взагалі не відбувались. Отже, дрібні у територіальному плані монархії Перської затоки були безальтернативно

орієнтовані на співпрацю з Британією та Сполученими Штатами, тоді як Радянський Союз відчутно програвав західним державам у конкурентній боротьбі за політичний вплив у Перській затоці.

Поступове включення регіону до сфер пріоритетних інтересів США та зростання американської присутності в зоні Затоки, – з однієї сторони, та нівелювання ролі Великої Британії в регіоні, – з іншої сторони, спонукали Радянський Союз до активного пошуку партнерів серед держав Перської затоки. Тому логічно, що головним завданням для Москви в означений період стало витіснення Британії та США з регіону та закріплення власних позицій на політичному театрі Перської затоки. Відкрита співпраця та підтримка Ізраїлю у протистоянні з арабськими країнами розглядалась урядом М.Хрущова, як інструмент просування радянських інтересів на Сході, але така лінія поведінки СРСР викликала цілком мотивоване «роздратування» арабських лідерів та обумовила ігнорування радянських ініціатив щодо переговорного процесу з Ізраїлем. В результаті, Москва втратила стратегічну ініціативу в регіоні Перської затоки на довгі роки.

З середини 1950-х років радянсько-американське протистояння на світовій арені не тільки поглиблювалось, але й перейшло в нову площину боротьби за першість та нестримну конкуренцію у сфері ядерних технологій. У січні 1953 р. до влади у Сполучених Штатах прийшов кандидат від Республіканської партії Д.Ейзенхауер (1953-1961 рр.). Уряд республіканців тенденційно вважав, що політика «стримування комунізму», запропонована Г. Труменом, не виправдала себе повною мірою, адже поза пріоритетною увагою Вашингтона залишились ряд знакових міжнародних проблем (ізраїльсько-палестинський конфлікт) та стратегічно важливих регіонів, зокрема Перська затока. Де-факто, Д.Ейзенхауер після своєї перемоги продовжив курс спрямований на стримування амбіцій Радянського Союзу щодо поширення комуністичних впливів у різних державах і регіонах світу. Втім відмінності політичних підходів Г.Трумена та Д.Ейзенхауера в основному полягали у виборі інструментів та засобів реалізації стратегії стримування СРСР. Зокрема, Д.Ейзенхауер наполягав, що вагомим політичним інструментом є тотальна американська перевага в якісних військово-технічних показниках, що дозволить успішно конкурувати з Радянським Союзом у стратегічно важливих для Америки регіонах світу. Президент-республіканець стверджував, що для перемоги над СРСР необхідно мати цілковиту технологічну та воєнну перевагу. Активне освоєння ядерних технологій та випробування зброї масового ураження (далі – ЗМУ) американський лідер розглядав більше як спосіб стримування країни Рад і недопущення нової світової війни, а не як прямий механізм знищення соціалістичної системи [189].

Головним завданням зовнішньополітичного курсу Ейзенхауера-Далласа щодо близькосхідного регіону в цілому та Перської затоки, зокрема стало збільшення кількості та поглиблення якості військових контрактів з державами регіону: навчання військових спеціалістів арабських країн коштом Вашингтону, модернізація військової техніки, яку мають на озброєнні армії цих держав, урізноманітнення асортименту військового експорту від військової форми до

сучасних видів зброї, розширення зобов'язань США щодо гарантій суверенітету держав Затоки тощо. Пропозиції Дж. Далласа отримали схвалення Конгресу і вже у січні 1957 року республіканська адміністрація розробила спеціальну програму зміцнення зв'язків з арабськими країнами, яка отримала назву доктрина Д. Ейзенхауера. Відповідно до її завдань США зобов'язувались надавати економічну та військову допомогу державам Близького Сходу, які можуть стати об'єктом агресії міжнародного комунізму [372]. В березні 1957 р. Конгрес США виділив на реалізацію зазначеної програми близько 200 млн дол.

Працюючи над розробкою варіантів реалізації доктрини Д. Ейзенхауера, аналітики запропонували створити регіональні організації, підконтрольні Білому дому. Народження цієї ідеї не було випадковістю, а стало результатом появи укладеного у 1955 р. Багдадського пакту з ініціативи Лондона, до складу якого увійшли Велика Британія, Туреччина, Іран, Ірак та Пакистан. Метою створення Багдадського пакту стало зміцнення військової та економічної бази її членів, а саме створення в регіоні так званих «центрів сили», лояльно налаштованих на співпрацю із західними державами. Вашингтон та держави регіону, що опинились поза організацією, зокрема Єгипет та Саудівська Аравія, вкрай негативно оцінив появу такої організації в стратегічно важливому близькосхідному регіоні. Закономірно, що Єгипет, оцінивши пакт як загрозу власним національним інтересам, вдався до надмірного озброєння своєї армії, а вже у липні 1956 р. оголосив про націоналізацію компанії Суецького каналу, більша частина акцій якої належала Великій Британії.

Після Суецької кризи американська дипломатія розглядала різні варіанти трансформації Багдадського пакту: вступ до організації Сполучених Штатів; розпуск Багдадського пакту та створення нового військово-економічного союзу; збереження під іншою назвою існуючого формату блоку в тому самому складі учасників, за виключенням Іраку. Найбільш прийнятним адміністрація Д. Ейзенхауера визнала останній варіант реорганізації: 24 березня 1959 р. Ірак офіційно вийшов зі складу Багдадського пакту, що був перейменований в Організацію Центрального договору (далі – СЕНТО), в складі якої залишилися Велика Британія, Іран, Туреччина, Пакистан. Проте Сполучені Штати, формально не перебуваючи членом організації, входили до складу основних її комітетів. Перша нарада близькосхідної військово-політичної організації під новою назвою відбулась 7 – 9 жовтня 1959 р. у Вашингтоні, хоча до цього Білий дім виступав категорично проти проведення саміту на своїй території. Разом з цим, перейменування Багдадського пакту не змінило скептичного ставлення Вашингтона до військових можливостей організації. Більш того, США не проявляли особливого інтересу щодо активізації діяльності та членства у СЕНТО, їх абсолютно задовольняла роль спостерігача, яка дозволяла в цілому контролювати політичну ситуацію в регіоні за мінімальних витрат. Зростаюча активність Кремля в близькосхідному регіоні, у вигляді підтримки прокомуністичних сил Сирії, Йорданії та Іраку в боротьбі з чинними урядами цих країн, змусила президента Д. Ейзенхауера внести певні корективи в доктрину стримування СРСР. Ключові зміни полягали у підвищенні рівня боєготовності армії та урізноманітнення механізмів втручання у ситуацію з

метою попередження комуністичних переворотів [326].

Завдячуючи доктрині Д.Ейзенхауера у зовнішньополітичній стратегії США вперше чітко окреслився близькосхідний напрямок та зроблено наголос на винятковості держав Перської затоки у боротьбі з радянською ідеологією в регіоні, що не залишилось поза увагою наукової громади та політичних експертів. Такі американські вчені, як Дж.Кемпбелл [214], Дж.Гуревич [281] та Дж.Донаван [426] підкреслювали стратегічну значимість близькосхідного регіону в цілому та, зокрема держав Перської затоки для Сполучених Штатів, а також наголошували на необхідності стримувати радянський вплив у цій важливій зоні. Дослідники одностайно зазначали, що після Суецької кризи та витіснення Британії з регіону утворився певний «вакуум сили». Завдяки чому найближче десятиліття Сполучені Штати проведуть в політичній конкуренції з Радянським Союзом за вплив на близькосхідні держави. Інша група науковців, на чолі з Б.Люїсом та Р.Оуеном, оцінювала місце США в регіоні за цивілізаційним підходом [181; 357]. Вчені вважали головними помилками близькосхідної політики США – її надмірну прямолінійність та невміння Білого дому підтримувати збалансовану рівновагу між тиском та заохоченням. Так, у своїх дослідженнях науковці констатували, що Вашингтон не просто підтримував коло «обраних» держав регіону, а провокував їхнє протистояння, що в кінцевому результаті призвели до зародження антиамериканських настроїв арабської спільноти на початку ХХІ ст. Власне, на відміну від зовнішньої стратегії Г.Трумена доктрина Д.Ейзенхауера, хоча й була пронизана антирадянською риторикою, втім мала чітку прив'язку до близькосхідних проблем та, власне, зони Перської затоки, в кінцевому результаті направлена на досягнення Сполученими Штатами політичних конкурентних переваг у цьому стратегічно важливому регіоні.

На зміну, загартованому війною, ветерану Д.Ейзенхауеру прийшов молодий і енергійний демократ Дж.Кеннеді (1961-1963 рр.), який мав власну позицію відносно внутрішньої та особливо зовнішньої політики США. Він був переконаний у непереможності та непорушності американської сили, доцільності дотримання курсу глобального лідерства та вбачав нагальну необхідність кардинальної зміни системи міжнародних відносин. Головна відмінність зовнішньополітичного вектора Дж.Кеннеді від курсу попередника, визначалась готовністю нового господаря Білого дому заплатити будь-яку ціну за збереження і просування американських цінностей. Якщо Д.Ейзенхауер переважно вів мову про глобальну відповідальність Америки, то Дж.Кеннеді поставив наголос на більш практичній цілі: створити команду висококваліфікованих науковців та експертів з метою розробки способів та інструментів захисту життєво важливих інтересів Америки. Передвиборча риторика і наступні заходи здійснені Дж.Кеннеді в ролі глави держави відзначалися жорсткими настановами виконавчій владі зосереджувати увагу не тільки на Європі та Латинській Америці, а й активізувати діяльність в Азії та Африці. Він став першим серед керівників американської держави, хто переніс питання зіткнення політичних ідеологій комунізму і капіталізму з ідеологічного формату у площину боротьби за вплив у «третьому світі». Адміністрація Дж.

Кеннеді, вибудовуючи орієнтири співпраці у близькосхідному регіоні, основну ставку робила на партнерство з єгипетським президентом Г.Насером, котрий відчутно впливав на зміст і характер відносин у регіоні.

Р.Комер, помічник американського президента, використовуючи шахову термінологію, запропонував адміністрації країни розіграти «гамбіт» з Г. Насером. Автор ідеї попереджав, що на початковому етапі Сполучені Штати змушені будуть, так би мовити, поступитися «фігурою», – тобто більше віддавати, ніж отримувати в обмін, і цей період може тривати 10-15 років, але він закономірно повинен закінчитися відчутним зміцненням відносин Вашингтона з країнами регіону. Р.Кошер навіть вважав вірогідною можливість остаточного врегулювання чи «замороження» арабсько-ізраїльського конфлікту [193]. Американське керівництво, в кінцевому результаті, розраховуючи на послаблення зв'язків країн Перської затоки з Москвою, закономірно розширювало напрямки та обсяги програми економічної допомоги Єгипту, Саудівській Аравії, Ірану та Іраку.

В адміністрації Дж.Кеннеді статус «найбільш проблемної країни регіону, яка гостро потребує соціально-економічних реформ» присвоїли Ірану. Використовуючи тактику «перехоплення революцій» Вашингтон, відволікаючи увагу іранського монарха М.Пехлеві від питання переозброєння армії, стимулював проведення низки реформ в країні, орієнтував правителя на вирішенні таких соціальних проблем, як безробіття, охорона здоров'я, соціальний захист, подолання безграмотності тощо. Не залишились поза увагою питання створення нових нафтовидобувних та переробних підприємств, що цілком відповідало енергетичним інтересам Сполучених Штатів. Також перші економічні реформи шаха за підтримки Білого дому викликали нищівну критику зі сторони внутрішньої опозиції в Ірані, котра вимагала поруч із соціальними реформами зміни й зовнішньополітичного курсу держави, а саме, проведення антиізраїльської політики, «експорт» панарабських ідей в інші мусульманські країни та паритетність у відносинах з США, Великою Британією та Радянським Союзом [417]. В Білому домі розуміли, що зростання опозиційних сил в Ірані незворотно призведе до появи нових серйозних проблем серед яких: розпад СЕНТО, радикалізація іранської влади та посилення впливу Москви.

1963 р. Дж.Кеннеді представив у Конгресі програму дій США на Близькому Сході, яка в середовищі політичних експертів отримала назву «новий фронтір» [124, с.280]. Посилаючись на визначення поняття «фронтір» (введено у науковий обіг Ф.Дж.Тернером), як процесу найбільш ефективної та швидкої американізації, можна вважати, що назва програми доволі точно передавала зміст її зовнішнього вектору. Як пише російський сходознавець В. Румянцев «термін фронтір досить активно використовувався у службовій переписці в контексті декларування адміністрацією президента-демократа нового підходу у взаємодії з близькосхідними державами» [124, с.282]. Отже, використання терміну «фронтір», що відображав не лише нові віхи та орієнтири американської політики, але й містив претензії Сполучених Штатів на безальтернативне домінування в регіоні, було не випадковим.

«Новий фронтір» щодо Ірану полягав у наступному: отримання освіти іранською молоддю в Сполучених Штатах, виділення спеціальних премій та грантів молодим іранським вченим, відкриття в Тегерані американського культурного центру, наповнення бібліотечних фондів західною художньою та науковою літературою, пропагування на місцевому телебаченні та в пресі американських цінностей тощо. Втім американізація іранського суспільства не дала бажані результати. Навпаки, через надмірну вестернізацію культурної та соціальної сфери іранський шах втратив підтримку населення, а найбільш радикальні релігійні лідери, засуджуючи політику М.Пехлеві, закликали до повномасштабного бойкотування американських товарів.

Отже, Дж.Кеннеді продовжив лінію зовнішньої політики свого попередника, продемонструвавши всьому світові спадковість і послідовність формування близькосхідного стратегічного вектору США. Як і республіканці в 1950-х рр., демократи на початку 1960-х рр. намагались вести політичний діалог з регіональними лідерами, використовуючи реформаторську та антирадянську риторіку, але згодом прийшли до розуміння, що інтереси Сполучених Штатів більш ефективно забезпечуються через фінансово-економічні інструменти (інвестування та кредитування). Загалом, за короткий термін свого перебування в Білому домі Дж.Кеннеді залишив для істориків більше запитань, ніж відповідей стосовно того, якою могла бути його зовнішня політика в зоні Перської затоки.

1963 р. після трагічної загибелі Дж.Кеннеді американським президентом став демократ Л.Джонсон (1963-1969 рр.) за якого Сполучені Штати поступово змінили акценти своєї зовнішньополітичної стратегії в регіоні Перської затоки, зокрема в цей період загострилось арабсько-ізраїльське протистояння, в орбіту якого виявились втягнутими всі держави регіону. Доктрина Л.Джонсона була проголошена в дні початку роботи П'ятої Надзвичайної спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (17 червня – 21 липня 1967 р.), скликаної за ініціативи Радянського Союзу з приводу розгляду вибухонебезпечної для системи регіональних відносин конфліктної ситуації на Близькому Сході та прийняття рішення щодо ліквідації наслідків агресії і виведення ізраїльських військ за лінію перемир'я. Зміст доктрини Л.Джонсона базувався на 5 ключових принципах: визнання права держав на збереження національних особливостей управління; справедливість для біженців; свобода і безпека судноплавства; обмеження гонки озброєнь; політична незалежність та територіальна цілісність держав. Президент Л.Джонсон, котрий брав участь у В'єтнамській війні, залишив за Америкою право на військову інтервенцію у випадку комуністичної загрози державам стратегічно важливого регіону: «Ми не маємо наміру сидіти тут, склавши руки... та дозволити Радянському Союзу встановлювати прокомуністичні режими...» [414]. Нова доктрина була представлена на тлі наростаючої конфліктності, в умовах загострення ситуації на Близькому Сході, тим самим підкреслювала пріоритетність даного регіону для інтересів США.

Як справедливо відзначив російський дослідник А.В.Золов «зміст доктрини Л.Джонсона полягав у наступному: головним критерієм ставлення

Сполучених Штатів до того або іншого уряду в певному регіоні став не рівень лібералізму та готовність до проведення реформ, а рівень лояльності керівництва цих держав до Білого дому та дотримання політики антикомунізму» [49, с. 11].

На рубежі 1960-1970-х років зовнішня політика США суттєво трансформувалась, з урахуванням та у відповідності до змін в міжнародній обстановці. Наступний президент Р.Ніксон (1969-1974 рр.), віддаючи належне підтримуванню високого рівня обороноздатності Сполучених Штатів, багато уваги приділяв питанню виходу своєї країни з в'єтнамської війни, прагнув до діалогу у відносинах з комуністичними державами, – СРСР та Китаєм, ініціював розробку низки проектів щодо врегулювання конфліктних ситуацій у регіоні та закріплення американських інтересів у басейні держав Затоки. Зовнішньополітична доктрина, представлена світовій спільноті 25 червня 1969 р. президентом Р.Ніксоном, дозволяла Сполученим Штатам забезпечувати та підтримувати на належному рівні обороноздатність своїх регіональних союзників. Більш того, президент США заявив, що його держава має право визначати масштаби, форми та сфери втручання в локальні події, керуючись своїми національними інтересами в будь-якому регіоні світу. За доктриною Р. Ніксона регіональні партнери Америки могли самостійно або з допомогою місцевих сил вирішувати проблеми своєї безпеки, стримувати національно-визвольну боротьбу, використовуючи американську військово-технічну допомогу. У майбутньому, положення цієї доктрини відіграли ключову роль у підтримці шахського режиму в Ірані та закріплення при владі династії ібн-Саудів у Саудівській Аравії.

В цей період суттєво змінюється архітектоніка відносин у Перській затоці: в 1963 р. Кувейт отримав незалежність; Велика Британія на початку 1970-х рр. вирішила остаточно «піти» з Близького Сходу для якої, крім Ірану, решта країн Затоки мали другорядне значення; Москва сфокусувала свої зусилля на взаємодії з Іраком. Заслугує на увагу оцінка політичної ситуації в регіоні Перської затоки зроблена іранським дослідником А.Хайдаром: « Концепція «двох стовпів» у рамках глобальної доктрини Р.Ніксона, на основі якої США намагалися здійснювати політику «пристосування» в зоні Перської затоки, передбачала перекладання на Саудівську Аравію і шахський Іран великої частки тягаря і витрат, пов'язаних з американською регіональною політикою. Саме ці країни, на основі вказаної концепції, мали виступати як знаряддя американської політики в регіоні. Разом з тим розвиток подій в зоні Перської затоки примусив правлячі кола США вдатися до додаткових методів впливу, зокрема встановити відносини з феодально-монархічними режимами на основі «принципу партнерства», що передбачав їхній економічний і соціальний розвиток під контролем монополістичного капіталу Вашингтона» [154, с.8]. Підтримка Білим домом двох держав одночасно, – Саудівської Аравії та Ірану, – обумовила створення двох центрів суперництва в регіоні, які не тільки боролись з іншими регіональними державами за політичні та економічні вигоди, але й конкурували між собою за «довіру» і підтримку Америки.

Отже, зовнішньополітичний вектор Р.Ніксона – це, перш за все, захист національних американських інтересів у стратегічно важливих зонах. Період розрядки у відносинах СРСР – США охарактеризувався урівноваженням позицій обох держав щодо регіонального впливу: Радянський Союз закріпив свої економічні та політичні зв'язки з Іраком (Договір про економічну та технічну співпрацю – 1971; Договір щодо співпраці у розвитку нафтової промисловості північного Ер-Румейла – 1971; Договір про дружбу та співпрацю – 1972; Угода про взаємне надання правової допомоги – 1973; Угода про науково-технічну співпрацю в області використання атомної енергії в мирних цілях – 1975), а Сполучені Штати продовжили планомірну американізацію Саудівської Аравії та Ірану.

Президент-республіканець Дж.Форд (1974-1977 рр.) продовжив зовнішньополітичний курс Р.Ніксона в регіоні Перської затоки. Будучи досвідченим політиком, який провів у Конгресі більше чверті століття, Дж. Форд добре знався на особливостях розбудови відносин зі стратегічно важливими регіональними державами. Адміністрація Дж.Форда до ключових питань зовнішньої політики традиційно відносила проблеми роззброєння та розрядки у відносинах з Кремлем, встановлення балансу інтересів СРСР – США в стратегічно важливих регіонах, зокрема Перській затоці, а також зниження рівня конфліктності в глобальному вимірі тощо. Ситуація на Близькому Сході в середині 1970-х років ускладнювалась військовими діями, що велись у регіоні, та погіршенням відносин США з країнами-експортерами нафти [315]. Так, у жовтні 1973 р. під час війни Судного дня ізраїльська армія форсувала Суецький канал та погрожувала наступом на єгипетську столицю Каїр. Радянський Союз попередив про силове втручання у ситуацію в регіоні, якщо Ізраїль не покине захоплені території. Сполучені Штати, зі своєї сторони, провели низку переговорів з ключовими акторами конфлікту. Вашингтон вимагав від Ізраїлю поступок та укладання мирних угод з сусідніми арабськими державами, втім мирне врегулювання затягнулось до 1975 р. Участь США у врегулюванні близькосхідного конфлікту отримала критичну оцінку арабської спільноти. Держави ОПЕК, у відповідь на військову допомогу Білого дому ізраїльській армії, ввели ембарго на поставки нафти до США та на 70% підвищили відпускні ціни для їх західноєвропейських союзників. У Сполучених Штатах вибухнула енергетична криза, яка негативно вплинула на економіку країни та відчутно погіршила життєвий рівень американців. Саме тому здійснюючи тиск на Ізраїль, дипломатія США очікувала вагомих поступок від держав ОПЕК в питаннях торгівлі нафтою та зняття ембарго. Нафтова криза 1973 р. наочно продемонструвала вразливість американської економіки, що обумовило запровадження нових параметрів оцінки значимості регіону Перської затоки для життєво важливих інтересів Америки. З того часу в американському політичному істеблішменті держави Затоки розглядаються не тільки як політичний плацдарм для протистояння з Радянським Союзом та розширення сфери економічних інтересів Сполучених Штатів, а беруться до уваги як стратегічно важливий нафтовий ресурс, що здатен забезпечити та підтримувати життєздатність американської політико-економічної системи.

У другій половині 1970-х років у колі політичних шкіл США чітко окреслюються напрямки щодо вивчення історії та сучасного розвитку держав Перської затоки, проведені економічні розвідки відносно сфер взаємодії та структури експортно-імпортних операцій, запропоновані ідеї співпраці США з монархіями Затоки в культурній та науковій площинах. Також експерти представили поділ політичних режимів регіональних держав на «радикальні» та «поміrkовані» [273]. Основною ознакою «радикальних» держав, з точки зору Сполучених Штатів, виступала їх співпраця з Кремлем і готовність до боротьби з Ізраїлем. Відповідно до розряду «поміrkованих» відносилися країни, котрі підтримували тісні політичні та економічні відносини з Білим домом, а також займали стриману позицію щодо арабсько-ізраїльського конфлікту. Керуючись зазначеним підходом на адресу «радикальних» країн регіону з боку Вашингтона неодноразово лунали звинувачення у масовому порушенні прав людини, підтримці терористичної діяльності різноманітних екстремістських угруповань, підривної діяльності проти «поміrkованих» режимів та спробах дестабілізувати політичну ситуацію в Перській затоці.

До «радикальних» держав у зоні Перської затоки американські експерти відносили Ірак, де після революції 1968 р. до влади прийшла партія відродження Баас, котра проголосила курс на арабську єдність та відкрито висловлювала симпатію Радянському Союзу. Решта країн Затоки входили до переліку «поміrkованих» держав, що мали традиційні партнерські зв'язки зі Сполученими Штатами. Показово, що до 1979 р. шахський Іран, з його проамериканськими настроями, кваліфікувався як «поміrkований» режим. Проте перемога в країні революції і прихід до влади панісламістської релігійної верхівки суттєво ускладнила ірансько-американські відносини, що прогнозовано призвело до «переведення» Ірану в статус «радикальних» держав регіону. З урахуванням іранського фактора, американські вчені запропонували нову класифікацію держав Затоки. Відповідно до оновленої систематизації, запропонованої науковцем Нью-Йоркського університету Н.Хурі, виділялись три основні типи дійових осіб в Перській затоці:

- 1) радикальні реформістські режими (Ірак);
- 2) поміrkовані монархічні режими (Саудівська Аравія, Кувейт, Катар, Оман, Бахрейн, ОАЄ);
- 3) «ісламське відродження», тобто потужні рухи відродження, що створюються мусульманськими екстремістами та урядом Ісламської Республіки Іран (далі – ІРІ), яке несе найбільшу загрозу інтересам США в регіоні, адже може об'єднати інші країни навколо релігійної ідеї у протистоянні з Вашингтоном [300, с.378-380].

Запропонована класифікація держав Перської затоки лягла в основу формування подальшої зовнішньополітичної стратегії США в регіоні та стала ключовим елементом у процесі прийняття політичних рішень. Хоча дана класифікація була представлена ще у 1982 р., вона й на сьогодні залишається актуальною і затребуваною, не дивлячись на зміну полярності у системі міжнародних відносин і переміни на політичній карті світу.

Знаковим документом американської зовнішньої політики стала доктрина Дж.Картера (1977-1981 рр.), презентована 23 січня 1980 р. у традиційному зверненні президента до Конгресу «Про положення країни» [216, с.8-10]. Доктрина акцентувала увагу на агресивній, наступальній політиці Радянського Союзу відносно держав Перської затоки, в результаті СРСР став ключовим політико-економічним партнером Іраку та проводив активну дипломатичну роботу щодо встановлення добросусідських відносин з іранським режимом аятоли Хомейні. У доктрині Дж.Картера особливо підкреслено виняткове значення енергоресурсів регіону для американської економіки, виходячи з чого Перську затоку логічно віднесено до зони життєво важливих інтересів Сполучених Штатів. На думку Дж.Картера, для ефективного захисту національних інтересів в зоні Затоки необхідно створити спеціальне високо мобільне угруповання збройних сил, так звані «сили швидкого розгортання». У положеннях доктрини зазначено, що у разі, якщо країни-постачальники нафти зони Затоки, котрі мають партнерські відносини із США, зазнають агресивної атаки або стануть жертвами спровокованих зовнішніми силами державних переворотів, Вашингтон залишає за собою право використати військові сили швидкого реагування. Резюмуючи свій виступ Дж.Картер зазначив, що Білий дім не прагне «нав'язати свою систему цінностей» іншим суб'єктам, але хоче «підтримати зусилля інших націй створити власні цінності для того, щоб вони відповідали нездоланному прагненню людей до свободи і справедливості» [430, с.197].

Оцінка доктрини Дж.Картера у середовищі науковців та експертів була неоднозначною. Наприклад, деякі дослідники критикували окремі положення доктрини оцінюючи останню як «безідейну і безперспективну». Порівнюючи доктрину Дж.Картера з її попередницями, вчені дійшли висновку, що документ не містить нічого принципово нового. «Президенту Дж.Картеру буде набагато важче реалізувати свої зовнішньополітичні плани, – наголошували експерти. По-перше, у США та їх союзників немає військової переваги в Перській затоці. По-друге, помірковані країни, яких має намір захищати Білий дім, не прагнуть ідентифікувати свою політику з американською. З певних питань їхні позиції часто співпадають з інтересами Вашингтона, але не настільки, щоб вони погодилися на розміщення американських військ на своїй території» [216].

У.Леві, радник президента з енергетичних питань, ототожнював доктрину Дж.Картера з доктриною Ейзенхауера – Даллеса, яка у тогочасних умовах втратила свою актуальність. Реально оцінюючи перспективи втілення доктрини на практиці, експерт висловив сумнів щодо здатності американських збройних сил ефективно реагувати на внутрішні конфлікти і зовнішні загрози державам Затоки. «В інтересах США, – переконував У. Леві, – не накаляти обстановку в регіоні Перської затоки, а навпаки, сприяти зменшенню напруженості шляхом переговорів з Радянським Союзом і Китаєм. Крім того, важливе значення для безпеки Затоки має нормалізація відносин США з Іраном» [316, с.1010].

За твердженням колишнього заступника держсекретаря США Дж.Болла, американські сили швидкого розгортання в Перській затоці не в змозі ефективно протистояти можливій агресії через низку причин суто військового

характеру (незнання місцевості, кліматичні особливості, низький рівень підготовки військових до можливих дій в пустелі, людський та релігійний фактори). Експерт не рекомендував Вашингтону діяти в даному регіоні самостійно, натомість пропонував залучати як союзника Саудівську Аравію [200, с.490-492]. Далі, оперуючи категорією «економічної доцільності», дослідник наполягав, що присутність США в регіоні повинна бути мінімальною. Натомість, варто розширити послуги військового характеру Саудівській Аравії, Кувейту, Катару та іншим державам-партнерам, наприклад, проводити спільні військові тренування, здійснювати перепідготовку військових кадрів, надавати консультації вищому командному керівництву тощо.

Загалом, критика положень доктрини Дж.Картера носила доволі стриманий характер. Вивчаючи науково-політичні оцінки та зауваження, що лунали на адресу доктрини, їх навіть важко назвати критикою. В основному критичні матеріали містили доповнення головної зовнішньополітичної концепції певними елементами, зокрема, розробку плану та послідовності реалізації доктрини, оцінку можливих ризиків та моделювання потенційних конфліктних ситуацій в Затоці тощо. Втім, поява доктрини Дж.Картера засвідчила поступову еволюцію політики Вашингтона у Перській затоці. Більшість американських аналітиків схвально оцінили появу жорсткого зовнішньополітичного курсу, що відповідав амбіціям і можливостям над держави та виступили за пріоритетність військових заходів в регіоні у випадку виникнення загроз. Так, на думку Дж.Чорба, директора Центру міжнародної безпеки, для успішного здійснення «силової політики» необхідно максимально розширити мережу американських військових баз у Перській затоці [218, с.219-220]. Його позицію підтримав С.Хантінгтон, відомий американський фахівець з близькосхідної політики, заявляючи, що збільшення присутності американських військ в Перській затоці є невід'ємною складовою політики стримування радянської експансії, в тому числі із застосуванням сили [280, с.8]. Окремі експерти запропонували президенту Дж.Картеру навіть більш радикальну модель поведінки, а саме – використовувати силові методи не лише у разі загрози радянського вторгнення, але й у боротьбі з місцевими арабськими режимами у випадку загрози регулярним нафтовим поставкам [239].

Представники ліберальних поглядів на американську політику в Перській затоці, у свою чергу, переконували адміністрацію Дж.Картера, що постійна військова присутність в регіоні спровокує підрив рівня довіри до США та неодмінно потягне за собою невиправдані фінансові витрати. Так, американський експерт Д.Ньюсам наполегливо доводив, що існуючі загрози політико-економічним інтересам Америки в регіоні не співмірні з тими видатками, які можуть понести Сполучені Штати у разі посилення військової присутності в Перській затоці [346, с.308-312]. Схожої за змістом позиції дотримувався також професор Колумбійського університету Дж. Гуревич. Дослідник досить скептично оцінював можливості сил швидкого розгортання американської армії успішно брати участь у воєнному конфлікті на близькосхідному театрі військових дій. Оскільки, на його думку, Радянський Союз географічно розташований набагато ближче до Перської затоки, та крім

цього головний опонент мав відчутні кількісні переваги у звичайних військах. Дж.Гуревичь дотримувався точки зору, що американсько-радянська конкуренція в регіоні Перської затоки носить спадковий характер, яку обидві держави унаслідували на початку ХХ ст. від Російської та Британської імперій [282, с.558-560]. Подібну ідеологічну позицію займав Е.Луттвак, провідний військовий стратег Пентагону, який розглядав СРСР (враховуючи його домінування в ОВД), як єдину в Європі імперію, що збереглася до цього часу, успадкувавши експансіоністські традиції Російської імперії. «США, з урахуванням життєвої геополітичної та економічної важливості Перської затоки, зобов'язані протидіяти радянському просуванню у близькосхідному регіоні», – зауважував Е. Луттвак [321, с.32].

Р. Хенкс, дослідник Інституту аналізу зовнішньої політики США, в цілому, погоджуючись з позицією свого колеги Е.Луттвак, втім звертав особливу увагу на той фактор, що реалізація «політики експансії Радянського Союзу в Перській затоці виконувалась за апробованим сценарієм, а саме шляхом створення низки залежних від Кремля країн. Досвід реалізації подібної стратегії Москва набула в ході створення ОВД» [267, с.48]. Попри це, вчений визнав, що в регіоні Перської затоки існують численні, не пов'язані з радянською загрозою проблеми, що становлять небезпеку інтересам США. У зв'язку з цим дослідник не виключав можливість введення Іраком, Іраном, Катаром та Оманом ембарго на постачання нафти в знак протесту щодо неврегульованості арабсько-ізраїльського конфлікту. За таких обставин науковець розглядав, як крайній захід, інтервенцію Америки до регіону з метою встановлення та підтримання миру і безпеки [267, с.48].

Інший американський дослідник Ч.Ван-Холлен, апелюючи до наукової праці свого колеги Р.Хенкса, наголошував на необхідності у будь-якій ситуації віддавати перевагу дипломатичним засобам впливу, бо необережне застосування жорсткої сили, на погляд науковця, може спричинити ефект, зворотний очікуваному [427, с.1068-1073]. Підкреслимо, що як консерватори, так і ліберали не виключили можливість використання сил швидкого розгортання в Перській затоці. Припускаючи, що названі військові з'єднання можуть використовуватись з метою запобігання інтервенції СРСР в регіон, експерти не відкидали також можливості їх застосування й проти «регіональних партнерів» США у разі загрози зриву нафтових поставок.

Серед арабських науковців ініціативи Дж.Картера сприймались досить неоднозначно та оцінювались переважно критично. Так, саудівський політичний оглядач У.Харб стверджував, що «доктрина Дж.Картера, яка легітимізувала використання американських військ, не принесла жодних позитивних зрушень на Близькому Сході, а лише посилила напругу в регіоні та активізувала гонку озброєння» [156, с.44]. Сирійський історик-міжнародник Дж.Матар з цього приводу вдало відзначив, що «в Перській затоці не видно нової політики Сполучених Штатів, але помітні нові засоби проведення старої політики» [88, с.343]. Кувейтські дослідники реалістично вбачали небезпеку для регіону в будь-якій іноземній присутності незалежно від того буде вона американською чи радянською. З цього приводу політичний оглядач А.Баха-ад-

Дін переконував світову спільноту, що «силовий вакуум», який в силу різних об'єктивних та суб'єктивних обставин виник у зоні Затоки, прагнуть заповнити наддержави. Звідси, за його словами, випливає, що для арабських держав Затоки, США та СРСР – рівною мірою небезпечні експансіоністські сили [194, с.97-98]. Інший арабський науковець І.Макляд наголошував, що поняття «безпека Перської затоки» сприймається Америкою, як безпека власних національних інтересів у регіоні, які в свою чергу ототожнюються передусім з безперешкодним доступом до нафтових родовищ, але при цьому повністю ігноруються національні потреби та інтереси, власне, держав Затоки [87, с.195].

Доктрина Дж.Картера стала початком нової американської політики в Перській затоці, її прийняття означало формалізоване визнання президентською адміністрацією особливого місця регіону в світовій системі міжнародних відносин. Перш за все, доктрина Дж.Картера стала відповіддю на несприятливу для США політичну ситуацію в Затоці, коли відбулось порушення балансу сил між «радикальними» і «поміркованими» державами регіону, а прогнози щодо загрози радянської експансії в південному напрямку стали реальними. Важливо відзначити, що наукова та політична еліти Америки позитивно оцінювали основні положення та механізми реалізації доктрини, одноставно висловлюючись за контроль над ситуацією в регіоні. Втім, деякі експерти критично оцінювали зміст окремих положень зовнішньополітичної концепції, але в цілому підтримували необхідність її реалізації в регіоні, за умови внесення певних змін.

1980 р. на президентських виборах в США перемогу отримав кандидат від Республіканської партії Р.Рейган (1981-1989 рр.). Діючи систему міжнародних відносин новообраний президент оцінював покладаючись на суто біполярне бачення світу. Радянсько-американська конкуренція на Близькому Сході викликала у адміністрації Р.Рейгана певні побоювання: по-перше, на початку 1980-х рр. в експорті США до країн Перської затоки економічна складова суттєво переважала над військовою, тоді як у радянському експорті військові поставки були в чотири рази більші за економічні це за умови тотожності загальної суми експорту [85, с.131]; по-друге, Кремль наступально розширював сферу своїх інтересів у різних регіонах світу, активно втручаючись у локальні конфлікти, наприклад, у 1980-х роках майже синхронно приймав участь у конфліктному протистоянні в Ємені, Сомалі, Ефіопії, Анголі, Нікарагуа, Гренаді тощо; по-третє, Москва проводила активну гуманітарну політику щодо стратегічно важливих для Америки країн, зокрема окремим державам Перської затоки надавалась продовольча та медична допомоги, здійснювалась безкоштовна підготовка в СРСР військових, медичних, інженерних та інших спеціалістів наукоємних професій, студенти попри отримання освіти наочно ознайомлювались з радянським способом життя та цінностями, а згодом, повернувшись на батьківщину, створювали позитивний для СРСР імідж.

Оцінюючи ризики, обумовлені діяльністю Кремля в регіоні, адміністрація Р.Рейгана поставила собі за мету забезпечення стратегічного, політико-економічного та соціально-культурного домінування в регіоні. Для реалізації

мети президент висловив намір розширити доктрину Г.Трумена, зробивши її більш практичною та ефективною. Якщо ключовим терміном доктрини Г. Трумена було стримування СРСР, то головним постулатом доктрини Р.Рейгана стала – «повна перемога США у конфлікті свободи проти тоталітаризму» [415]. Завданнями доктрини Р.Рейгана стали: стратегічна перевага над СРСР шляхом збільшення військового потенціалу США; знищення тоталітаризму через повалення комуністичних режимів у світі; ліквідація «радянської імперії», як виключного джерела «експорту» комунізму. Радник президента з питань національної безпеки В.Кларк відзначав, що доктрина Р.Рейгана побудована на «дипломатичних, політичних, економічних та інформаційних компонентах, базованих на силовому фундаменті», а основна ціль Білого дому полягає у тому, щоб «змусити СРСР сфокусуватись на своїх внутрішніх проблемах замість експансіоністської політики на міжнародній арені» [264].

На початку 1980-х років ситуація на Близькому Сході ускладнилась новими конфліктами: війна в Афганістані, загострення арабсько-ізраїльського протистояння, ірансько-іракська війна тощо. Висока конфліктність регіону переконливо свідчила, що протягом найближчого десятиліття останній матиме важливе значення в американсько-радянській регіональній конкуренції [200; 282; 394]. Уряд Л.Брежнєва мобілізував науково-аналітичний потенціал радянської дипломатії, створивши спеціальну групу на чолі з Є.Примаковим, яка досліджувала причини війни, розглядала можливість примирення, вивчала загрози та можливі наслідки військової компанії для стратегічного партнера – Іраку. Водночас, Сполучені Штати запропонували монархіям Перської затоки на час поки триває війна розмістити на їх території мобільне угруповання американських військових сил, як гарант їхнього суверенітету і територіальної цілісності.

Голова Каїрського бюро «Лос-Анджелес Таймс» Д.Лемб, доводив що «американський інтерес в ірансько-іракській війні полягав у знесенні і виснаженні обох сторін конфлікту» [314, с.288]. В дійсності, Ірак та Іран були «центрами сили», які відчутно впливали на рівень політичної та економічної стабільності в регіоні. Сполучені Штати не мали широких налагоджених економічних контактів з обома державами, що означало відсутність жодних фінансових ризиків для американського бізнесу, тоді як поставки нафти до США здійснювались із Саудівської Аравії, Кувейту та Катару, завдячуючи добре налагодженій логістиці, військові дії ніяк не впливали на їх регулярність. У цій ситуації Сполучені Штати та Радянський Союз обопільно прагнули використати конфлікт для закріплення власних позицій у регіоні та розширення своїх сфер впливу на Близькому Сході.

Ще у 1984 р., моделюючи ситуацію щодо результатів ірансько-іракської війни експерт з близькосхідної політики, М.Стернер [403] припускав, що найбільш неприйнятним для Вашингтона варіантом стане перемога Ірану. Оскільки останній може напасти на Саудівську Аравію чи Кувейт, зірвавши поставки нафти до Америки або «експортувати» ісламську революцію в країни РСАДПз. Зокрема, М.Стернер наполягав, що поразка Тегерана однаково вигідна США і СРСР, оскільки передбачає: для Білого дому – стабільність

ціноутворення та логістики на ринку нафти; для Кремля – запобігання впливу радикального ісламу на мусульманські республіки СРСР. Д.Растоу, ідеолог зовнішньої політики США, стверджував, що в 1970-ті роки Ірак становив певну загрозу країнам регіону, але з 1981 р., після початку військової кампанії проти Ірану, така небезпека втратила сенс, натомість виникла перспектива «перемоги іранських революційних сил» [394, с.588]. Вказаний фактор став ключовим у формуванні проіракської позиції монархій Затоки. Дослідник Інституту близькосхідної політики, Б.Рубін підтримав позицію свого колеги Д.Растоу, зауваживши, що для Сполучених Штатів однаково небезпечними є перемога та цілковита поразка Ірану у війні. Вчений застерігав, що у разі поразки, Іран «загнаний у кут військовими або економічними невдачами, почне шукати зближення з СРСР, а це вже пряма загроза американським інтересам в регіоні» [391, с.599-600].

Починаючи з 1983 р. покращились дипломатичні відносини між Вашингтоном та Багдадом, розширилися торгівельні та гуманітарні зв'язки, – Сполучені Штати показово задекларували економічну та гуманітарну допомогу Іраку, пільгове кредитування її економіки і навіть постачання небойових військових матеріалів. На думку Вашингтона, здійснені заходи мали призвести до проамериканської орієнтації іракської держави та послаблення позицій СРСР у цій царині. Західні експерти покращення американсько-іракських відносин в рамках нового зовнішньополітичного курсу Вашингтона назвали «конструктивним залученням».

Втім, у 1986 р. широкій світовій громадськості стало відомо, що Сполучені Штати, відкрито підтримуючи у конфлікті Багдад, паралельно здійснювали таємні поставки зброї Тегерану. У науковій спільноті зазначена діяльність адміністрації Р.Рейгана отримали назву «Ірангейт». Зміст спеціальної операції полягав у наступному: адміністрація Р.Рейгана, не маючи на те санкцій Конгресу, займалась таємним продажем зброї Тегерану, спрямовуючи частину виручених коштів на підтримку опозиційного руху в Нікарагуа, що вів збройну боротьбу з комуністичним урядом своєї країни. «Ірангейт» суттєво підірвав довіру до Білого дому не тільки у колі держав Перської затоки та Близького Сходу, але й міжнародного співтовариства.

Характерно, що з середини 1980-х рр. в США спостерігається поетапна трансформація традиційного сприйняття Радянського Союзу як могутнього експансіоніста та рівного за силою американського ворога. Так, А.Атертон, помічник держсекретаря з проблем Близького Сходу зазначав, що у першій половині 1980-х рр. країна Рад «потонула у внутрішніх проблемах», тому не змогла ефективно використати у своїх інтересах жодного конфлікту в регіоні. А це, на думку політика, означало що Білий дім має реальну перспективу монополізації впливу на держави Перської затоки [192, с.694]. Традиційно найбільш консервативну позицію продовжував займати Пентагон. Так, К. Уайнбергер, міністр оборони США наполягав на необхідності «стримування радянської агресії шляхом економічної підтримки та надання військово-технічної допомоги» регіональним партнерам, у першу чергу Оману та Саудівській Аравії [383, с.230]. Однак, теза про «небезпеку радянської агресії в

Перській затоці» з середини 1980-х рр. втратила актуальність. Таким чином, з кінця 1980-х рр. західні дослідники не розглядали Кремль як серйозну загрозу американським інтересам у регіоні. У подальшому зовнішня стратегія США розбудовувалась на базі взаємодії з державами Затоки з урахуванням економічних, енергетичних, геополітичних та інших факторів, що не мали жодного відношення до ідеологічного протистояння і конкурування антагоністичних суспільно-політичних систем. На початку 1990 р. в Перській затоці відбулося чергове ускладнення політичної ситуації, спричинене територіальними претензіями Багдада до Кувейту. На «порядку денному» поставлено цілий комплекс питань, зокрема, іракський військовий борг Кувейту, проблема видобутку нафти, захисту Іраком панарабських цінностей, законності присутності американських військових в регіоні та втручання останніх у порядок судноплавства тощо.

Отже, в другій половині ХХ ст. концептуальне бачення аналітиками та експертами СРСР і США ролі та значення держав Перської затоки на карті світу і в системі міжнародних відносин в основних положеннях співпадало. Потрібно підкреслити, що Москва і Вашингтон традиційно розглядали цей регіон, як стратегічно важливий плацдарм з геополітичної точки зору, панування на якому дозволяло контролювати ключові міжнародні транспортні потоки. Інша важлива складова стратегічної значимості регіону, що з прискоренням науково-технічного розвитку суспільства вийшла на перший план, – це доступ та контроль за гігантськими енергетичними ресурсами. Проте якщо для Білого дому енергетична складова незмінно була константою концептуального підходу в ідентифікації і розв'язанні проблем регіону та важливим чинником вироблення близькосхідної політики, то для Кремля значення «енергетичного фактора» набрало вирішальної ваги в кінці ХХ ст., головним чином в аспекті координації зусиль експортерів нафти у розподілі квоти й видобутку продуктів та гармонізації цінової політики на світовому енергетичному ринку. Важливо наголосити, що на історичному відрізку міжнародних відносин під назвою «холодна війна» протистояння між СРСР та США в Затоці мало яскраво виражений військово-політичний підтекст, тоді як рівень напруги, масштаб задіяних ресурсів та сам характер конфлікту багато в чому визначились параметрами протистояння двох наддержав на головному напрямку, – європейському. Іншими словами, протистояння в Перській затоці носило похідний характер та було вторинним по відношенню до протистояння двох військово-політичних блоків у Європі та безпосередньо залежало від «градусу» двосторонніх відносин Москви та Вашингтона і взаєморозуміння між ними.

2.2. Концептуальні підходи США та Російської Федерації до відносин з країнами Перської затоки в постбіполярну епоху

Трансформація міжнародного статусу Сполучених Штатів відбулась в добу президентства Дж.Буша-ст. (1989-1993 рр.) та була обумовлена найбільш суттєвими за період новітньої історії, кардинальними структурно-політичними змінами на світовій арені. Розпад Радянського Союзу створив сприятливі передумови одноосібного лідерства Вашингтона на світовій арені: традиційні союзники США у протистоянні з СРСР, провідні європейські країни, – Велика Британія, Франція та Німеччина, – демонстрували лояльні настрої щодо гегемоністичних настроїв США; ослаблена внутрішніми проблемами та прагнучи укріпити «дружбу» із західними державами, Росія вимушено проводила проамериканську політику; недостатньо сильний на той час Китай, дотримувався принципу невтручання у ситуацію, що на пряму не зачіпала його національні інтереси.

Крах СРСР сприймався Сполученими Штатами як ідеологічна перемога в «холодній війні» і наочна демонстрація «торжества демократії» над комуністичною примарою, що апріорі сформувало тверде переконання офіційного Вашингтона в «правильності» зовнішньополітичного курсу Америки як носія безальтернативної системи цінностей. Вислів видатного американського дипломата Г.Кіссінджера: «Новий світоустрій зародив у американців спокусу переробити весь світ за американським образом і подобою» – найбільш влучно віддзеркалює логіку мислення тодішньої адміністрації Білого дому [59, с. 733].

Основні позиції зовнішньої доктрини Дж.Буша-ст. формулювались у відповідності з пропозиціями так званих американських наукових «мозкових» центрів. Провідний представник одного з таких осередків політичного інтелекту, С.Хантінгтон підкреслював, що «демократія, народжена в лоні західної цивілізації, поступово розповсюджується у всьому світі, демонструючи перевагу та універсальність західної системи» [278, с.22]. Враховуючи зміни у міжнародних відносинах в кінці 1980-х – початку 1990-х років, науковець висунув нову парадигму світової політики та сформулював бачення в ній ролі США: «Із закінченням «холодної війни» центральною віссю стане взаємодія західної та незахідної цивілізацій. Зіткнення цивілізацій – ось, що буде визначати у майбутній перспективі світову політику. У сучасному світі ... перед Заходом постало складне та важке завдання – відстояти свої позиції та цінності й зберегти гідне місце в плюралістичному світі» [278, с. 23].

Головна ціль американської зовнішньої політики, на наш погляд, вдало сформульована редактором одного з провідних політичних журналів «Wall Street Journal» Р.Бартлі: «Стратегією Заходу в XXI столітті повинно стати утвердження в світі демократії, котра не тільки відповідає нашим ідеалам, але й посилює нашу безпеку» [201, с.17-18]. Стратегія «розповсюдження демократії», з точки зору американської академічної еліти, дозволяла США розширити та укріпити свій вплив у різних регіонах світу, сформувавши монополярний світ на чолі з єдиною наддержавою – Сполученими Штатами. Одним із зовнішніх пріоритетів своєї держави Дж.Бейкер, колишній держсекретар США, назвав – «участь в урегулюванні регіональних конфліктів з метою створення безпечних військово-політичних умов для розвитку демократії та ринкової економіки» [

196, с.5].

Важливу роль у формування зовнішньополітичної стратегії Дж.Буша-ст. відіграла антиіракська військова операція «Буря в пустелі». Прогнозованим розвитком стратегії «розповсюдження демократії» стала висунута президентом США доктрина «нового світового порядку». В її основу закладено політичні заяви представників адміністрації Дж.Буша-ст., зроблені ним з вересня 1990 до березня 1991 р. безпосередньо в період кризи у регіоні Перській затоці. Так, голова Білого дому наголошував, що «демократичні революції 1987–1989 рр. в Європі та криза в Перській затоці поставили Америку перед реальністю нового світу, який сформувався після закінчення «холодної війни» [206, с.1330-1331]. Президент США звертав увагу світової спільноти на необхідність встановити нові правила поведінки на міжнародній арені, підкреслюючи, що прийдешня ера історії людства буде «більш вільною від загрози терору, більш послідовною в прагненні до справедливості, більш безпечною та миролюбною» [207, с.1219].

Також у своїх виступах американський лідер відкрито зазначав, що метою військової операції в Перській затоці є встановлення повного контролю та домінування США в регіоні. Втім, головним завданням Білого дому було продемонструвати світовій спільноті, що із закінченням «холодної війни» Сполучені Штати «зайняли нове місце в міжнародних відносинах і претендують на роль єдиного світового лідера» [411]. Американський президент у стані ейфорії під впливом перемоги над Іраком проголосив «наступне XXI століття – американським століттям, оскільки саме Сполучені Штати США стали всесвітнім маяком свободи» [412].

Військовий розгром Іраку багатонаціональними силами у 1991 р. збігся в часі із закінченням «холодної війни». Ця обставина стала визначальним чинником утворення у центральній частині Близького Сходу, якою є Перська затока, кардинально нової системи міжнародних відносин, за яких роль гаранта безпеки «нафтових монархій» узяв на себе Білий дім. У політико-економічному та військово-стратегічному сенсі регіон Затоки залишався для США однією з найважливіших територій світу (перехрестя шляхів сполучення трьох континентів та 70% розвіданих світових запасів нафти).

Попри те, що Москва поступово втрачала колись значний вплив на країни регіону, Сполучені Штати надалі виказували стурбованість щодо загрози власним інтересам в Перській затоці з боку радикальних сил, котрі в будь-який час могли кинути виклик прозахідним режимам. Як стверджував К. Пауелл, на той час голова військового відомства США, «американська військова присутність є вирішальним фактором збереження такої стабільності в цьому регіоні, за якої Кувейт вільний, нафта тече, а Саддам Хусейн не загрожує нікому за межами своїх кордонів» [58, с.75]. Задля виконання цих завдань американські політики доклали чималих зусиль, щоб перетворити в очах світової спільноти свою військову присутність в регіоні на необхідну умову збереження регіонального балансу сил. Зрештою, американські військові сили продовжили дислокацію на стратегічно важливому плацдармі з подальшим розширенням мережі опорних пунктів і баз на території Кувейту, Саудівської Аравії, Катару, Бахрейну та ОАЕ.

Окупувавши у березні 1991 р. майже 25% території Іраку, за оцінками військових аналітиків, Сполучені Штати мали реальну можливість повалити режим С.Хусейна. Адже, синхронно з наземною операцією в 14 із 18 іракських провінцій спалахнуло антиурядове повстання курдів та шиїтів. Ігноруючи думку генерала Н.Шварцкопфа, головнокомандувача військами коаліції, щодо доцільності доведення операції до повної капітуляції «багдадського крадія», Вашингтон відмовився надати повсталим підтримку. У Білому домі припускали, що у випадку усунення С.Хусейна і розпаду Іраку, шиїтські райони могли приєднатись до Ірану, який швидко відновлював збройні сили та економічний потенціал після ірансько-іракської війни та відкрито демонстрував антиамериканські настрої. Можлива незалежність Курдистану суперечила інтересам Туреччини, яка у протистоянні з Іраком виступила стратегічною союзницею США по коаліції. Дж.Буш-ст. на сторінках своїх мемуарів писав, що «ми віддали б перевагу тому, щоб... істотно знизити загрозу, яку становив Саддам для регіону, та послабити його владу ... Водночас ми сподівалися, що народне повстання або переворот повалять Саддама, ні Сполучені Штати, ні країни цього регіону не бажали розпаду іракської держави» [15, с. 434].

Додатковим аргументом для Білого дому щодо збереження режиму С. Хусейна, стало небажання псувати налагодженні у вигідному для США ключі взаємовідносини з СРСР. Адже будь-яке непорозуміння між Вашингтоном та Москвою, спровоковане різним баченням завдань і результатів конфлікту, могло призвести до загострення американсько-радянських відносин і поновити конфронтацію між двома державами. Американський експерт С.Граубард, визнаючи політичну слабкість Москви, радив американським урядовцям не акцентувати увагу на цьому факті, оскільки в умовах нового світового порядку чергова конфронтація з Радянським Союзом не бажана і може звести нанівець величезні зусилля американської дипломатії [261, с.170]. Стратегічно важливим для адміністрації Дж.Буша-ст., демонструючи повагу до суверенітету Іраку та невтручання у його внутрішні справи, уникнути агресивного іміджу в очах арабської спільноти. Сукупність зазначених факторів стала визначальною у формуванні зовнішньополітичного вектору Білого дому в Перській затоці. Так, з метою стримування іракського лідера від можливих спроб військового реваншу, Сполучені Штати до кінця 1992 р. розмістили у країнах Перської затоки понад 25 тисяч військовослужбовців і 250 військових літаків, утворивши на території держави-агресора зони, заборонені для польотів національної військової авіації.

У свою чергу, команда радянського лідера М.Горбачова для подолання іракської кризи запропонувала так звану «мінімальну стратегію»: збереження дружніх американсько-радянських взаємовідносин, паралельно розширюючи сфери контактів Кремля з такими державами регіону, як Іран та Ірак, а також поглиблюючи відносини з Єгиптом та Сирією, так з державами, що безпосередньо впливають на архітектуру відносин в Перській затоці. Радянські миротворчі ініціативи передбачали наступні кроки: виведення Іраком своїх військ з Кувейту відбувається в чітко фіксований термін; розпочинається виведення іракських військ на другий день після припинення вогню; після

виведення Багдадом двох третин своїх військ з Кувейту, припиняється економічна блокада; з повним виведенням військ припиняють свою дію всі резолюції ООН, спрямовані проти Іраку; за процесом виведення військ та звільненням військовополонених, за дорученням ООН, спостерігають держави-учасники конфлікту [106].

«З одного боку, згідно положень «мінімальної стратегії» Москва висловила підтримку Сполученим Штатам за всіма 12 резолюціями РБ ООН щодо Іраку, – стверджував знаний американський геополітик Р.Фрідмен, – а з іншого, вона наполягала на мирному вирішенні іраксько-кувейтського конфлікту та нав'язувала свої посередницькі послуги, прикриваючись риторикою стосовно ролі РБ ООН та держав Затоки в мирному процесі» [250]. Спроби радянського уряду перевести конфлікт у мирне русло – це певний спосіб ослабленої країни з мінімальними витратами зберегти вплив у регіоні та м'яко протистояти гегемоністичним планам Білого дому. Водночас, Москва, пов'язана торговельно-економічними угодами з Іраком, демонструвала високу зацікавленість у платоспроможності Багдада, продиктовану життєвою необхідністю особливо в умовах внутрішньої економічної кризи СРСР (Ірак мав мільярдні борги перед Радянським Союзом за поставки зброї, будівництво нафтозаводів, постачання побутових та господарських товарів тощо).

Кувейтська криза набула особливого значення для подальшого розвитку відносин Кремля з державами Перської затоки та США: по-перше, криза стала засобом апробації зовнішньополітичних доктрин наддержав періоду переходу від конфронтації до співпраці, коли Радянський Союз продемонстрував вірність новим принципам міжнародної політики та гнучкість в їх реалізації; по-друге, конструктивна позиція СРСР під час розгортання конфлікту сприяла зміцненню дружніх зв'язків з державами-учасниками конфлікту. У цьому сенсі можна погодитись із твердженням американського дослідника Р.Фрідмена, який доводив, що «Москва використала кризу для встановлення дипломатичних відносин з Саудівською Аравією та Бахрейном, отримала певні економічні вигоди від держав Перської затоки ... покращила свої відносини з Іраном» [250].

Інший американський дослідник, М.Манделбаум, професор Вищої школи міжнародних досліджень Університету Дж.Хопкінса, справедливо звертав увагу на зміну характеру взаємовідносин ключових гравців світової політики. «Під час «холодної війни», – стверджував вчений, – практично всі подібні конфлікти для США були пов'язані з протидією комуністичному впливу, але сьогодні про загрозу комунізму вже навіть не згадують» [323, с.10]. Серед новоутворень в системі міжнародних відносин, американський дослідник особливо виділив високий рівень радянсько-американського співробітництва, за умов якого Вашингтон уперше зміг наступально діяти в зоні Перської затоки, не відчуваючи стримування з боку Радянського Союзу. Один з корифеїв розробки зовнішньополітичної стратегії США в Перській затоці У.Квандт, підтримуючи позицію свого колеги, наголошував, що всі кризи на Близькому Сході в еру «холодної війни» розглядалися, як стримуючий засіб радянської експансії. Проте у кувейтській кризі 1991 р. не було жодного натяку щодо

можливого, всупереч національним інтересам Сполучених Штатів, радянського втручання. «Криза в Перській затоці в 1991 році ознаменувала собою кінець епохи ризику переростання регіонального конфлікту в глобальний», – зробив висновок У.Квандт [376, с.259].

Широко відомий політичний експерт, прихильник консерватизму у зовнішній політиці, Ч.Краутхаммер у своїх оцінках кувейтської кризи схилився до висновку, що остання стала віхою закінчення біполярного світового устрою і провісником виникнення однополярності у міжнародних відносинах. «Якби глобальні зміни полягали лише в колапсі комуністичної системи, однополярність була б необов'язковою і навіть небезпечною. Але події в зоні Затоки продемонстрували виникнення нової стратегічної загрози. Поширення ЗМУ дало можливість відносно малим і нерозвиненим країнам становити небезпеку всьому світу, а не тільки сусіднім державам, загрожуючи глобальній системі безпеки», – резюмує Ч.Краутхаммер [306, с.31].

Старший аналітик служби новин CNN Д.Герген, на сторінках журналу «Foreign Affairs», досліджуючи іракське питання у зовнішній політиці США, висловлював думку, що саме Білий дім підштовхнув Ірак до загарбницької політики. Політичний експерт аргументував свою позицію певним набором емпіричного матеріалу, приймаючи до уваги поступове зменшення активності Сполучених Штатів у світових справах після завершення президентської каденції Р.Рейгана. Отже, на думку експерта, адміністрація Дж.Буша-ст. займала пасивну позицію в регіоні Затоки, завдяки чому іракський лідер розраховував, що окупація Кувейту залишиться без відповіді з боку Америки. При цьому аналітик не виключав можливості подібного характеру розвитку подій, якби іракська агресія несла загрозу Саудівській Аравії чи будь-якій іншій, багатій на нафту державі регіону. Перша реакція Дж.Буша-ст. була стриманою, і лише коли стало зрозумілим, що небезпека нависла над Саудівським королівством, США вимушені були втрутитися [256, с.5].

Після закінчення військової операції «Буря в пустелі» в політико-академічному істеблішменті США точилась гостра дискусія щодо засобів стримування Іраку та подальшої долі його керівництва. Позиції «ветеранів-важковаговиків» американської зовнішньої політики, республіканців Б. Скаукрофта та Р.Чейні, базувались на силовому розв'язанні кувейтської кризи шляхом, введення військ до Іраку та повалення саддамівського режиму. Ліберальні адепти зовнішньої стратегії Вашингтона в Перській затоці на чолі з держсекретарем Дж.Бейкером, зі свого боку ставили під сумнів доцільність реалізації силового варіанту республіканців щодо врегулювання конфлікту та вважали за можливе досягти звільнення Кувейту з допомогою дипломатичних зусиль та стримувальних інструментів, насамперед, режиму санкцій відносно Іраку [292, с.66]. Власну концепцію розблокування іраксько-кувейтської кризи, альтернативну урядовій, представили політичні експерти Р.Такер і Д. Хендріксон. Запропонована ними політика «караючого стримуванням», передбачала використання санкцій для економічного та політичного тиску на Ірак, що на думку експертів, повинно блокувати будь-які агресивні зазіхання Багдаду [422, с.95-98]. Адміністрація президента, зі свого боку також

демонструвала розуміння ефективності економічних санкцій, як співмірного з силовим варіантом засобом тиску на Ірак. Мотивуючи потребу пролонгації режиму ембарго, Дж.Буш-ст. у посланні до Конгресу від 3 серпня 1992 р. акцентував увагу на невиконанні Іраком рішень ООН, у відповідь на що «Сполучені Штати разом зі світовим співтовариством продовжують дію економічних санкцій проти Іраку» [416].

На початку 1990-х років Сполучені Штати ініціювали через інститути ООН введення низки обмежень на торгівлю з Іраном. Санкції, застосовані проти Багдада в комплексному поєднанні із санкціями вжитими на адресу Тегерана слугували підґрунтям введення в міжнародні відносини нового поняття – «подвійне стримування». Практичний та науковий зміст зазначеного кліше у травні 1993 р. вдало розкрив М.Індик, радник президента у справах Близького Сходу, під час виступу у Вашингтонському інституті близькосхідної політики, а деталізував нове поняття Ф.Гоз, працівник департаменту ісламських та арабських наук у Раді зовнішньої політики США, на сторінках видання «Foreign Affairs». Отже, на думку вчених, політика врівноваження ісламського режиму в Ірані баасистським режимом Іраку цілком вичерпала себе. Сполучені Штати, згідно бачення експертів, у своєму розпорядженні мали достатньо сил і можливості впливати на регіональні країни, щоб протистояти цим двом державам одночасно [255, с.56-57]. Втім, автори політики «подвійного стримування» попереджали про «побічний ефект», головна суть якого крилась у можливій кооперації Багдада й Тегерана, незважаючи на їхню тривалу ворожнечу в боротьбі з Білим домом. Досягнення США періоду президентської каденції Дж.Буша-ст. полягали у переможному завершенні «холодної війни». В умовах тогочасних політичних реалій назріла потреба у новому баченні та нестандартних підходах щодо вирішення чисельних регіональних конфліктів. Корекція американського курсу у відповідності з викликами часу відбулася після приходу в Білий дім адміністрації демократа Б.Клінтона (1993-2001 рр.).

Зовнішньополітична стратегія адміністрації Б.Клінтона базувалась на чіткому поділі суб'єктів системи міжнародних відносин, що не належали до розряду ключових гравців на світовій політичній арені на «країни-парії», «провальні» країни та держави з перехідною економікою. Політика Вашингтона відносно «країн-парій» (тобто країн з обмеженим дипломатичним потенціалом, неповноправних гравців на світовій політичній арені, порівняно з іншими суб'єктами міжнародних відносин, таких як Ірак, Іран, Лівія, Північна Корея, Куба) проводилась за принципом апробованого раніше Дж.Бушем-ст. «подвійного стримування», а саме поетапної трансформації «небезпечних» держав на конструктивних та миролюбних членів міжнародної спільноти. Досягнення мети передбачало застосування відносно цієї категорії країн різноманітних форм примусу, що могло призвести до зміни їхніх політичних систем шляхом повалення деспотичних режимів. Так, Сполучені Штати на початку 1990-х рр., незважаючи на відсутність конкретного ворога, проголосили стратегічний курс на протидію можливій агресії. Суттєво відрізнявся підхід відносно держав з «перехідною» економікою і так званих «провальних» держав. Він базувався винятково на активному залученні

зазначених категорій суб'єктів міжнародних відносин у переговорні процеси різного рівня [340]. Таким чином, адміністрація Б.Клінтона була зацікавлена у диференційованому підході щодо реалізації зовнішньої стратегії у розрізі вірогідних загроз і не передбачала єдиного алгоритму дій на шляху нейтралізації потенційних небезпек, що походили від різних держав.

У своєму інавгураційному зверненні Б.Клінтон задекларував тривимірний підхід стратегії національної безпеки та зовнішньої політики: військовий, політичний та економічний [340]. Згодом, окреслений принцип став ключовим інструментом реалізації національних інтересів США в регіоні Перської затоки. Американський дослідник П.Родмен, посилаючись на емпіричний матеріал та результати контент-аналіз публічних заяв Б.Клінтона в період 1992-1996 рр., відстежив та формалізував у математичних пропорціях еволюцію поглядів президента стосовно значимості окремих регіонів земної кулі у стратегії національної безпеки США. В остаточному варіанті домінуючими суб'єктами президентських промов стали «глобальні інституції», тоді як друге місце посіли «регіональні» міркування, котрі час від часу змінювались. Так, регіон Близького Сходу сягнув 20% загальної кількості посилянь протягом чотирьох років. Різноманітні комбінації регіонів, на кшталт, Західна Європа та Азійсько-Тихоокеанський регіон; Західна Європа та Росія; Східна Європа та Росія, жодним чином не змістили акценту щодо «глобальних інституцій». Навіть Росія, за умови виділення її окремо від Східної Європи, не дотягувала 10% президентської уваги в контексті глобальної проблематики, те ж саме стосувалося Західної Європи та Південної Азії. Також Східна Європа, Азійсько-Тихоокеанський регіон аналогічно не змогли подолати 10% поріг, в той час як Близький Схід фігурував в офіційній риториці голови Білого дому фактично у тричі частіше, посідаючи друге місце після глобальних проблем загального характеру [389, с.130]. Таким чином, весь арсенал зовнішньополітичних інструментів у повному обсязі адміністрація Б.Клінтона сфокусувала на близькосхідному регіоні, складовою частиною якого є Перська затока.

У середині 1993 р. президентська адміністрація запропонувала оновлення зовнішньої доктрини. Сформована Вашингтоном робоча група з розробки ключової концепції зовнішньополітичного курсу мала на меті внести реальні зміни у діючу стратегію стримування. Визначаючи концептуальні основи нової доктрини США у міжнародній політиці, Б.Клінтон категорично заперечував необхідність розглядати Росію як потужного опонента та впливового гравця на міжнародній арені. На цьому аспекті зосереджує особливу увагу в своїх мемуарах заступник держсекретаря США і, водночас, найвпливовіший радник президента з питань зовнішньої політики С.Телботт [407]. З урахуванням «російського фактора», тогочасний голова Об'єднаного Комітету начальників штабів Збройних сил США К.Пауелл, визначив геополітичні константи американської зовнішньої політики, котрі подав у наступній системі базових координат: Сполучені Штати зобов'язані зберегти позиції провідної держави сучасного світу; незважаючи на фундаментальну і драматичну трансформацію політичного статусу Росії та скорочення її території, Москва зберігає можливість завдати нищівного ядерного удару по Сполученим Штатам; попри

серйозні зовнішньополітичні проблеми, які на той час переживала Російська Федерація із завершенням «холодної війни», Сполученим Штатам доцільно зосередити переважну більшість власних фінансово-економічних та енергетичних ресурсів на забезпеченні внутрішніх потреб; «кінця історії» не сталося, і світ, залишаючись надто небезпечним, містить в собі численні виклики та зберігає потенціал переростання новітніх загроз у фундаментальний конфлікт [365, с. 56].

До процесу формування базових елементів зовнішньої стратегії США в умовах нового світопорядку доклали зусилля Е.Лейк, помічник президента з питань національної безпеки, У.Крістофер, державний секретар та М.Олбрайт, на той час посол США в ООН. Новосформована глобальна стратегія зовнішньої політики Америки у концептуальному сенсі мала такий вигляд:

1. демократія і ринкова економіка – ключові чинники зовнішньополітичної діяльності та здійснення впливу на інші держави, а ідея свободи – універсальна [217, с.7];

2. Америка залишається домінуючою силою планетарного масштабу: потужна і технічно довершена армія, найбільша економіка і динамічне багатоетнічне суспільство. Зі зміною політичної системи Росії зникла ключова зовнішня загроза існуванню США, але серйозні небезпеки залишаються: тероризм, поширення зброї масового ураження, ядерна зброя, енергетичні кризи, етнічні конфлікти та глобальні екологічні проблеми [313, с.55];

3. суттєве зростання кількості етнічних конфліктів вимагає від Сполучених Штатів визначення з можливостями щодо їх врегулювання на одно- і багатосторонньому рівні співробітництва [313, с.55];

4. відбувається неспинний процес тотальної комп'ютеризації. Прискорення ходу подій несе певні наслідки, проте завжди дає Сполученим Штатам змогу урізноманітнити вплив за кордоном із використанням нових інформаційних можливостей [185].

Таким чином, доктрина Б.Клінтона продемонструвала світовій громаді концептуальний відхід від доктрини Г.Трумена часів «холодної війни». Заснована на широких можливостях та глобальній перспективі, концепція містила відповідний комплекс різнопланових складових зовнішньої політики США, серед розгорнутого переліку яких варто виокремити: превентивну оборону, багатосторонню задіяність і взаємовигідну торгівлю. За визнанням Б. Клінтона американські інтереси не обмежувалися власною державою, окремим континентом, географічною півкулею чи абстрактним поняттям «вільного світу». Глобальна всеосяжна відповідальність Сполучених Штатів за долі світу і людства була задекларована на вищому державно-політичному рівні держави-гегемона. Багато офіційних заяв і документів містили посилення та оперували поняттями «глобальна безпека», «глобальна економіка», «глобальне середовище», «глобальна відповідальність», – поряд з категоріями «права людини» та «безпека людства». Вказані терміни визначали не лише американські інтереси у глобальній політиці, але й ідентифікували вірогідні загрози та можливості впливу з метою нівелювання останніх. Основним фактором стримування потенційних противників стали економічні важелі, тоді

як використання військового потенціалу оцінювалось у якості надзвичайного засобу відвернення загроз.

Отже, нова зовнішньополітична американська доктрина отримала назву «подвійного стримування», ключові положення котрої базувались на позиції: у регіоні існують дві, однаково небезпечні для міжнародного співтовариства, держави - Іран та Ірак. Правлячі режими цих країн звинувачувалися в ескалації агресії щодо сусідніх держав, у масовому порушенні прав людини, у спробах налагодження виробництва атомної та інших видів ЗМУ. Зміст завдань США в регіоні акумулювався тезою - не дозволити названим вище країнам розвинути агресивно-загарбницькі зазіхання і запобігти політичній дестабілізації в зоні Затоки. Головною метою зовнішньополітичної діяльності Вашингтон вважав захист життєво важливих інтересів Сполучених Штатів у регіоні – «безперервний та безпечний доступ США та їхніх союзників до нафти в Перській затоці» [246].

Інструментами реалізації доктрини «подвійного стримування» стали політико-економічна ізоляція обох країн і потужний фінансово-економічний тиск на останніх шляхом впровадження режиму жорстких санкцій, а також консолідація іранської та іракської опозицій та їх підтримка у боротьбі з діючими режимами через стабільне фінансування. У поваленні режиму С. Хусейна велика роль відводилася Спецкомісії ООН із роззброєння. На півдні та півночі держави-агресора було створено зони вільні від польотів іракської авіації, що патрулювались авіацією союзників. Попри це, в Затоці тривалий час залишались американські війська, при чому офіційні документи неодноразово засвідчували, що політика США «спрямована не проти іракського народу, а всупереч агресивній поведінці його політичного лідера» [339]. Головне завдання «подвійного стримування» полягало у «забезпеченні балансу сил в Перській затоці незалежно від дій Іраку чи Ірану» [246]. Отже, кінцевою метою Б.Клінтона було створення регіональної системи безпеки без урахування інтересів Багдаду та Тегерану, котрі на той час залишились достатньо впливовими державами на регіональному рівні. Життєвий цикл положень «подвійного стримування» був запрограмований на термін «доки Ірак та Іран становитимуть загрозу американським інтересам та іншим державам регіону, а також своїм власним громадянам» [246]. Політика «подвійного стримування» лягла в основу військової стратегії Вашингтона, за умов якої рівень боєздатності американської армії повинен був належним чином підтримуватися, що дозволить проводити дві військові операції, фактично, синхронно [337].

Впроваджуючи стратегію «подвійного стримування» адміністрація Б. Клінтона розраховувала на падіння режиму С.Хусейна без використання військової сили, – за рахунок поступово наростаючих соціальних протестів та громадянської непокори в іракському суспільстві. З часом стало зрозумілим, що американське керівництво сильно переоцінило ефективність методів політики «подвійного стримування». Режим С.Хусейна вдало маніпулював свідомістю іракського народу, виставляючи головною причиною голоду та зuboжіння іракців жорстку «іраконенавистну» політику Вашингтона [288, с.21]. В результаті, доктрина «подвійного стримування» суттєво не покращивши

ситуації в Перській затоці, натомість відчутно погіршила імідж Вашингтона в регіоні, навіть серед колишніх союзників (Саудівська Аравія, Кувейт, Бахрейн та ОАЕ), котрі відкрито висловлювали занепокоєння діями США.

Політологи М.Сінгер та А.Відавський з певною долею іронії, коментуючи американську політику в Перській затоці, заявляли, що великодержавницькі амбіції президента Б.Клінтона занадто дорого обійшлись американським платникам податків [400, с. 42]. Низка відомих аналітиків оцінювала результати політики «подвійного стримування», як політичне фіаско адміністрації Б. Клінтона, що підірвало міжнародний авторитет Америки [317]. Так, політичний експерт Е.Хогендорн пропонував розширити політико-ідеологічний контекст «подвійного стримування» та переглянути об'єкти стримування (вибрати найбільш небезпечний об'єкт з точки зору можливості створення ядерної зброї); розширити перелік об'єктів стримування за рахунок інших держав Сходу, які можуть нести загрозу національним інтересам США, працюючи над створенням ядерної зброї, наприклад, Єгипет, Сирія, Ліван та інші [274]. З різкою критикою політики «подвійного стримування» виступив політичний аналітик Д.Холлідей, який у свій час працював головою програми ООН щодо Іраку «Нафта в обмін на продовольство». На його думку, в гуманітарній катастрофі та злиденному становищі іракського народу винні міжнародне співтовариство та Рада Безпеки ООН, при чому остання під тиском Вашингтона, на думку експерта, проводить політику геноциду населення Іраку. Резолюції Ради Безпеки дослідник називає «ООНівською зброєю масового знищення» [263, с.67].

Не приймаючи до уваги критику зовнішньополітичного курсу в Перській затоці знаними американськими фахівцями, Б.Клінтон наважився на проведення військової операції «Лисиця в пустелі» (16-20 грудня 1998 р.), головною метою якої стало усунення режиму С.Хусейна від влади. В результаті, військові дії в регіоні, попри осуд всієї світової спільноти, отримали негативне сприйняття громадянського суспільства Америки. Так, ідеолог зовнішньої політики С.Хантінгтон, висловив своє переконання в неприпустимості одноосібного домінування США у світі та виклав сумніви щодо доцільності втручання Вашингтона у внутрішні справи інших країн, котрі прямо не стосуються американських інтересів. Експерт попереджав, що в новому конфлікті Білий дім не здатен організувати багатонаціональну коаліцію на зразок 1990-91 рр. «Іракська криза консолідувала опозицію міжнародного співтовариства силовим діям США. Напевно, Білому дому слід переглянути цілі та методи своєї зовнішньої політики», – справедливо наголошував основоположник цивілізаційного підходу [279, с.48]. Редактор тижневика «The Washington Quarterly» А.Гарфінкл, наголошуючи на багатомірності та комплексності іракської проблеми стверджував, що її вирішення залежить від певних факторів: по-перше, забезпечення політичного балансу відносин США – Росія; по-друге, партнерство з арабськими країнами; по-третє, задоволення потреб внутрішнього політико-економічного лобі Сполучених Штатів [254, с.17].

Дослідники Г.Фуллер та І.Лессер, що здійснювали науково-теоретичне забезпечення та супроводження зовнішньої стратегії США, розважливо

стверджували, що довгострокову систему безпеки в Затоці можна створити виключно за участю основних акторів у цьому регіоні, в тому числі Іраку та Ірану. Втім головним недоліком доктрини «подвійного стримування» вчені вважали поєднання в ній двох різних проблем – диктаторський режим С. Хусейна та релігійно-екстремістський режим аятоли Хомейні, котрі вимагають абсолютно відмінних рішень. «Подвійне стримування – це геополітичний тупик», – дійшли висновку експерти [252, с. 47].

Професор Піттсбурзького університету Ф.Марр стверджував, що подальше дотримання антиіранської лінії у зовнішньополітичному курсі негативно позначиться на відносинах США навіть із союзниками, оскільки жодна країна, окрім Ізраїлю, не розглядає Тегеран як реальну загрозу [324]. Такої ж позиції додержувались ветерани американської зовнішньої політики З. Бжезінський, Б.Скаукрофт і Р.Мерфі, наполягаючи на диференційованих підходах до Ірану та Іраку. На їхню думку, «подвійне стримування» більше нагадує лозунг, ніж реальну стратегію міжнародних відносин [203, с.22-25].

Отже, стрижнем зовнішньої політики Б.Клінтона в Перській затоці була концепція «подвійного стримування» спрямована, передусім, на сприятливе для Вашингтона розв'язання іракської проблеми та постійний контроль і стримування режиму аятоли Хомейні в Ірані. У глобальному вимірі доктрина Б. Клінтона мала на меті збереження світового лідерства США та підтримку стабільності в стратегічно важливому регіоні шляхом реалізації односторонніх силових акцій, у поєднанні зі стримуванням за допомогою впровадження механізму санкцій.

На виборах президента у 2000 році перемогу отримав республіканець Дж. Буш-мол. (2001-2009 рр.), який в одній з перших промов у Конгресі відзначив нагальну необхідність змін у зовнішній політиці країни. Інтенсивність пошуків у цьому напрямі особливо активізувалась після трагічних подій 11 вересня 2001 р., спонукаючи Вашингтон невідкладно реставрувати ідею «нового світового порядку», яку прагнув адаптувати до постбіполярного світу Дж.Буш-ст. Втім запропонована концепція «нового світового порядку» викликала гостру дискусію у науковому середовищі. Навіть представники республіканської партії висловили стурбованість підходами адміністрації Дж.Буша-мол., яка не розглядала національні інтереси та безпеку США окремо, натомість, пов'язуючи їх з новою концепцією лідерства у багатосторонній коаліції, зокрема, в рамках ООН. Водночас демократи вбачали, у концепті «нового світового порядку» передумову виникнення воєнних місій, як основного інструменту захисту національної безпеки, що не вписувалась у постбіполярну систему міжнародних відносин і мало обов'язково призвести до загострення конфлікту інтересів з Росією та Європейським Союзом.

У своїй передвиборчій компанії Дж.Буш-мол. висловлювався на користь «продовження курсу» Р.Рейгана в економіці, обіцяючи не підвищувати податки [205, с.185], та підтримував ідею створення багатосторонньої коаліції на чолі зі Сполученими Штатами (подібну стратегію під назвою «догматична багатосторонність», пропонувала Б.Клінтонові його держсекретар М.Олбрайт [184]). Зміст стратегії Дж.Буша-мол. полягав у «конструктивній задіяності», що

передбачала реалізацію спільних дипломатичних акцій та розширення економічної співпраці у глобальному вимірі. Отже, на етапі до терористичних актів 2001 р., Дж.Буш-мол. усвідомлено робив ставку на дипломатію та економіку, як ключові механізми досягнення стабільності та гарантій безпеки.

Трагічні події 11 вересня 2001 р. спонукали державний істеблішмент Америки більш чітко визначити основні напрямки зовнішньої політики, серед яких набули особливого значення проблеми боротьби з міжнародним тероризмом, ведення превентивних війн, агресивна односторонність у разі виникнення загроз національним інтересам США. Доктрину Дж.Буша-мол. умовно можна розділити на декілька взаємопов'язаних структурних ланок. Перша частина доктрини є деталізованою програмою поширення базових американських цінностей і стимулювання процесу демократизації держав Близького Сходу. У другій частині зроблено акцент на превентивних заходах щодо забезпечення національної безпеки. Тоді як третя частина представляє собою своєрідну модель алгоритму односторонніх дій (так званий унілатералізм), що базується на принципах США опиратись виключно на власні сили у зовнішній політиці та відносної свободи від зобов'язань на міжнародній арені. Заключна четверта частина, безапеляційно відзначає, що кінцевою метою Білого дому є абсолютна першість у військово-технічній сфері та беззастережне домінування у світовій політиці.

Зроблений в документі наголос стосовно вирішення проблем тероризму, наочно відображає тверде переконання американської політичної еліти, що в основі витоків терористичного радикалізму окремих суб'єктів міжнародних відносин лежить не стільки їх економічне становище, скільки невдоволення рівнем свого політичного представництва в міжнародній сфері. Як стверджує текст документу «бідність не перетворює неможливих людей у терористів і вбивць, але злиденність, відсутність міцних державних інститутів та корупція можуть зробити слабкі держави у межах їхніх кордонів вразливими з боку терористичних мереж і наркокартелів» [341]. Відповідаючи на виклики реалій доктрина Дж.Буш-мол. вводить в обіг нову термінологію, запроваджуючи поняття «критерії оцінки ефективності зовнішньої політики». Якщо раніше основним критерієм в царині міжнародних відносин виступав обсяг затрачених Білим домом коштів на певну державу, то нова доктрина пропонувала оцінювати ефективність через призму досягнутого рівня економічного зростання конкретного суб'єкта, а передумовою надання окремим державам допомоги з боку США виступала їх готовність до реформ.

Амбітна та наступальна доктрина Дж.Буша-мол. стала предметом гарячих політичних дискусій. Критично налаштовані опоненти доктрини застерігали Сполучені Штати від надмірної самостійності та односторонності у вирішенні міжнародних проблем, у випадку чого світова спільнота, з високим рівнем вірогідності, об'єднається проти Америки. Натомість прибічники інтервенціоністської політики висловлювали захоплення рішучістю президента щодо держав Перської затоки. Так, Ф.Гаффіні, президент неоконсервативного Центру безпекової політики, феєрично оголосив, що цілеспрямовані дії адміністрації Дж.Буша-мол. «визначають незаперечний тріумф американських

цінностей» [253]. Загалом, на думку Ф.Гаффні, зовнішня стратегія Дж.Буш-мол. в планетарному масштабі спрямована на перетворення XXI століття у суто «американське століття», досягнення чого можливо тільки через конфронтацію з Росією і Китаєм та стримування арабських держав Близького Сходу [253].

Проте окремі дослідники, зокрема такі як Дж.Кіркпатрік (Національний демократичний інститут США) пропонували відійти від прив'язування американської зовнішньої політики до національних інтересів, рекомендуючи послуговуватись виключно принципом економічної доцільності [301, с.50-51]. Важливе значення у сенсі наукового забезпечення зовнішньої стратегії США мали вагомні теоретичні напрацювання Дж.Чонфілда, який радив державним діячам і політикам створювати базову основу зовнішньополітичної стратегії в регіоні Перської затоки на принципах міждержавного протистояння, як головного чинника реалізації і захисту американських національних інтересів у цьому стратегічно важливому регіоні. Водночас, експерт наголошував на достатній легкості втілення такого підходу в умовах тотальної переваги Вашингтону над іншими акторами міжнародної системи [396, с.38-39].

Впливовий політичний експерт Ч.Краутхаммер, проаналізувавши блискавичну військову компанію повалення режиму С.Хусейна, запропонував якісно нову зовнішню стратегію США в регіоні, котра, з одного боку, увібрала в себе елементи ізоляціонізму та інтервенціонізму, а з іншого, – ототожнювала політику «демократизаційного глобалізму», що по-суті означало «примусову» демократизацію низки держав світу. «Не баланс сил, а глобальне домінування Америки, – наполягав Ч.Краутхаммер, – спроможне не допустити подальшого падіння міжнародних відносин у прірву хаосу і глобальної анархії... У сучасному світі остаточно виокремилися два ключові елементи міжнародних відносин, якими є сила та інтерес» [305]. Апробація ідей Ч.Краутхаммера, духовного отця концепції демократизації Сходу, стала наочною на момент презентації стратегії національної безпеки США навесні 2006 року, яку Дж.Буш-мол. розпочав словами: «Америка перебуває у стані війни».

Адміністрація Дж.Буш-мол., як пряму зовнішню загрозу Сполученим Штатам та світовій спільноті розглядала так званий «арабсько-ісламський тоталітаризм». Виходячи з чого декларативною основою політики Дж.Буш-мол. щодо держав Перської затоки вважалось «визволення арабських народів з-під політико-ідеологічного гніту місцевих режимів» [341]. Розгром арабсько-ісламського тоталітаризму, зокрема в таких державах як Ірак та Іран, прирівнювався за значенням до наслідків повалення німецького нацизму та японського милітаризму за часів Другої світової війни. Дж.Гершман, керівник глобальних програм Центру міжнародних відносин, погоджуючись з ідеєю своїх колег стосовно арабсько-ісламського тоталітаризму та радикалізму, як головних джерел тероризму, виступав за суттєве зниження залежності США від поставок близькосхідної нафти шляхом реалізації спеціальної програми енергозбереження та відновлення енергоресурсів. Ефективна боротьба з тероризмом, на переконання вченого, – це запобігання появі терористичних мереж шляхом поглиблення міжнародного співробітництва у форматі багатосторонніх коаліцій та посилення захисту прав людини [257].

16 березня 2006 р. світовій спільноті була представлена оновлена Стратегія національної безпеки США, концептуальним базисом котрої став аналіз сучасних проблем близькосхідної політики Вашингтона, насамперед, щодо реалізації стратегії «просування демократії». Головні постулати доктрини, яка стала ідеологічним стрижнем американської політики на Близькому Сході та безпосередньо в регіоні Перської затоки, визначались наступними тезами:

- близькосхідна політика США – це глобальна боротьба з тероризмом;
- з метою реалізації у регіоні Перської затоки стратегічних завдань, Білий дім залишає за собою право на використання упереджувальних ударів по терористичним центрам, а також по країнам, що підтримують терористів чи підозрюються у такій підтримці;
- війна з тероризмом, як невід’ємна складова американської політики в близькосхідному регіоні та, зокрема Перській затоці, – є битвою за майбутнє мусульманського світу, а тому зазначене протистояння не слід сприймати як зіткнення цивілізацій;
- поміркованим та реформаторським урядам держав Перської затоки приділятиметься посиленна увага і надаватимуться політичні консультації та економічна підтримка [342].

Отже, Стратегія Національної безпеки 2006 р., яка у науковому середовищі отримала визначення «трансформаційна дипломатія», спрямована, перш за все, на захист американських інтересів у Перській затоці. Кінцевою метою зовнішньополітичної стратегії Білий дім вважав докорінну трансформацію системи цінностей регіональних держав, шляхом підтримки кардинальних політичних, економічних, соціальних та гуманітарних реформ. У контексті реалізації вказаної стратегії центральне місце відводилось іракській державі як показовому полігону, де «демократична трансформація» Іраку стала реалізацією своєрідного «пілотного проекту» будівництва демократії та ринкової економіки в арабській країні з перспективою наступного поширення цієї моделі на інші держави регіону [342]. Стратегія Національної безпеки 2006 р. сфокусувала зусилля США на наступних аспектах американської політики в Іраку: по-перше, взято до уваги, що «терористи розглядають Ірак як передовий рубіж боротьби з Америкою»; по-друге, акцентовано увагу на успіхах іракського вектора політики Білого дому, найвизначніші поміж яких ліквідація тиранічного режиму та успішне проведення 3-х національних виборчих кампаній протягом 2005 р.; по-третє, наголошено, що Вашингтон «продовжуватиме підтримувати іракський народ у його історичному поступі від тиранії до ефективної демократії» [342]. Серед положень Стратегії – 2006 року окремо виділена іранська проблема, пов’язана з ядерною програмою Тегерана та його амбітними планами вийти за межі регіонального лідерства та впливати на сусідні території. Документ містить безапеляційне твердження, що «жодна країна не становить такої небезпеки для Сполучених Штатів, як Іран» [342]. Мета іранського вектора політики полягала у посиленні інформаційно-пропагандистського впливу та здійсненні комплексу заходів задля зміни іранського режиму із середини.

Компаративний аналіз положень Стратегій національної безпеки США у версіях 2002 та 2006 рр., дозволяє обґрунтувати висновок щодо базування зовнішньополітичної стратегії Білого дому в регіоні Перської затоки у 2000-х роках на принципово нових для Сполучених Штатів положеннях, котрі з плином часу викристалізувались у чіткі постулати:

1. основні загрози американській безпеці походять від «держав-паріїв» та терористичних мереж. «Серйозна небезпека знаходиться на перетині радикалізму та технологій» [342], – зафіксовано в тексті документа. Держави-парії та терористичні угруповання наполегливо прагнуть отримати зброю масового ураження, тому Сполучені Штати повинні протистояти всіма можливими засобами цим процесам;

2. США готові докласти максимум зусиль задля недопущення досягнення будь-якою державою світу військово-технічного паритету;

3. Білий дім готовий застосовувати військову силу першим, щоб упередити ворожі дії, навіть якщо на той момент атака на США не готується: «Америка буде протидіяти появі нових загроз, перш ніж вони сформується повністю» [342]. Для позначення алгоритму таких дій документ вводить нове поняття - «preemption» (право переваги);

4. США прагнуть залишитись єдиною державою у світі, котра наділена правом застосовувати силу відносно будь-яких загроз перш ніж такі сформується. Також Вашингтон не дозволить іншим державам використовувати принцип превентивності, як виправдання агресії.

Наведений набір постулатів увійшов у політологічний обіг під назвою доктрина Дж.Буша-мол. Таким чином, посилаючись на принцип превентивної оборони, Вашингтон висловив готовність наносити удар по супротивнику, навіть, коли наміри «ворога» достеменно невідомі та недоведені. Найвищою цінністю для Білого дому, задекларованою в документі, є демократичні принципи, втім відносно тих держав, для яких права людини, в тому числі економічні та політичні, виступають пріоритетом і зможуть забезпечити гідне існування населенню та сталий розвиток суспільства. Принципово важливими для розуміння змісту тогочасної зовнішньої політики Вашингтона є визначення ознак та характеристик «ворога». Так, ворогами США визнавались не тільки терористичні групи та їхні мережі, але й держави, які їх підтримували, надавали прихисток, фінансову допомогу чи будь-яким іншим чином сприяли розвитку терористичної діяльності. Антитерористична політика стала основою зовнішньополітичної концепції адміністрації Дж.Буша-мол., її головним системоутворюючим елементом.

За аналогією, завдання боротьби з міжнародним тероризмом, на початку ХХІ ст. було заявлено пріоритетом зовнішньої політики Російської Федерації, головним чином, у зв'язку з проблемною ситуацією навколо Чечні. Політика Москви щодо держав регіону Перської затоки отримала своє концептуальне закріплення в 1998 р. Президент В.Путін вперше за період новітньої історії Росії сформулював національні інтереси своєї країни в регіоні та окреслив механізми їх реалізації. На зміст російської військової доктрини вплинула чергова політична конфронтація між Іраком та США («Лисиця в пустелі», 1998

р.). Кремль засудив американські бомбардування іракської держави, на знак протесту Росія відкликала з Вашингтона свого посла. Заява І.Іванова, міністра закордонних справ РФ, привертала увагу світової спільноти до потреб термінового припинення бомбардувань Іраку та посилення дипломатичних зусиль щодо врегулювання конфліктної ситуації [50]. Потрібно зазначити, що Москва й раніше висловлювала зацікавленість у стабільному розвитку регіону, а в 1997 р. навіть виступила посередницею в переговорному процесі між Іраком та Іраном щодо чіткого визначення кордону між двома державами. Втім, як стверджують російські дослідники «хоча такий діалог відбувся, він не дав реальних результатів. С.Хусейн не використав сприятливу можливість, щоб урегулювати відносини з іншими державами Затоки і тим самим посилити свої позиції в мусульманському світі» [26, с. 273].

На початку 1990-х рр. після зміни формату політичної системи Росії, відповідно змінилися пріоритети та завдання її зовнішньополітичної стратегії, де ключова місія відводилась превентивній дипломатії. В цей період вперше у зовнішньополітичній концепції Росії з'являється поняття «національний інтерес», а розробка та механізм реалізації стратегій зовнішньої політики проходив науково-аналітичну експертизу. Посилена увага приділялась налагодженню відносин з країнами світу, що мали тісні зв'язки з СРСР. Зокрема, відомий вчений-арабіст Р.Ланда стверджував, що «Росії необхідно відновити та зміцнити на новій основі відносини з тими державами, з якими вона раніше підтримувала зв'язки в Перській затоці» [28, с.4]. Продовжуючи далі дослідник наголошував, що відносини Росії із Заходом багато в чому залежать від контактів зі Сходом, зокрема, коли Москва не матиме авторитету на Сході, тоді Захід перестане сприймати Росію як гідного партнера.

О.Хазанов, політичний експерт, звертав увагу на важливе геополітичне значення контактів Кремля з близькосхідними державами. Зокрема, він стверджував, що «Росія займає провідне положення серед розвинутих країн Півночі Сходу та країн, що розвиваються, на Півдні Сходу, завдяки чому російська держава може виступити містком дружби між ними» [28, с.7]. Науковець прогнозував, що за умови успішного розвитку економічних та політичних зв'язків Росії з державами Перської затоки, Захід перегляне своє ставлення до Москви, як до залежного партнера, що дозволить Кремлю зайняти гідне місце у світовій системі економічних відносин.

На початку XXI ст. зовнішній вектор російської політики в Перській затоці посів надважливе, у стратегічному плані, значення для Москви, зокрема в контексті «іракської проблеми». Так, у 2001 р. з початком активізації гуманітарної програми ООН «Нафта в обмін на харчі» російсько-іракські відносини отримали додатковий імпульс свого розвитку. У листопаді 2002 р. РБ ООН прийняла резолюцію №1441, яка суттєво розширила перелік товарів, що міг закуповувати Ірак за цією програмою, та дозволила уряду С.Хусейна закупівлю певного пакету послуг у галузі освіти, медицини та фінансів від інших держав, за умови співпраці з інспекторами РБ ООН. Росія схвально прийняла зазначену резолюцію, розцінюючи таку як перший крок на шляху повернення Іраку до міжнародної взаємодії. На думку голови російського МЗС

І.Іванова, прийнятий документ «відповідав саме іракським інтересам» та сприяв «налагодженню стабільності в регіоні, резолюція відкрила шлях до політико-дипломатичного врегулювання іракського питання» [103].

У лютому 2003 р., коли ситуація навколо іракської держави в чергове загострилась та інспектори ООН вкотре покинули країну, а президент США заявив про відсутність бачення іншого варіанту вирішення проблеми крім силового втручання в рамках міжнародної антитерористичної операції, у відповідь на загрозливий випад Білого дому російський президент заявив, що «протидія міжнародному тероризму не може розглядатися як виправдання для розповсюдження силових дій в рамках антитерористичної операції» [29]. Кремль наполягав на спільній координації дій у форматі Сполучені Штати – Російська Федерація – країни-члени Ліги Арабських Держав (далі - ЛАД) у пошуку дипломатичних шляхів вирішення іракської проблеми. З метою просування озвученого підходу в лютому 2003 р. до Багдада прибув Є.Примаков, втім політичний діалог російського дипломата з С.Хусейном виявився безрезультатним. Іракський лідер хибно оцінював реалії нового світового порядку, сподіваючись втягнути заради своїх інтересів Росію у конфронтацію зі Сполученими Штатами. В.Путін, під час проведення антиіракської операції, неодноразово виступав із відкритим засудженням дій Вашингтона з точки зору одноосібності прийняття рішення, але підкреслював, що «з політичних та економічних міркувань Росія не зацікавлена в поразці США в антиіракській компанії, а лише прагне перенести рішення іракської проблеми в рамки компетенції ООН». Згодом позиція Росії з іракського питання лише уточнювалась, по-суті залишаючись незмінною. В.Путін підкреслював, що відсутність єдності Росії та США по іракському питанню не є перешкодою спільним діям обох держав у сферах укріплення системи міжнародного права та нерозповсюдження зброї масового ураження [29].

Політика Кремля в зоні Перської затоки розкривалась через призму «економічної присутності Росії в Іраку», так одночасно з візитом Є.Примакова до Іраку, американську столицю відвідав О.Волошин, голова президентської адміністрації. Представник Кремля провів переговори в Білому домі на предмет поступок Америки на користь Росії у разі невтручання Москви у ситуацію та відсутності протидії антиіракській операції. Саме за результатами державних візитів Є.Примакова та О.Волошина позиція Кремля з іракського питання суттєво трансформувалась. Після цього російський президент закликав Ірак дотримуватись норм міжнародного права та демократичних цінностей, зауваживши на адресу Сполучених Штатів, що рішення на проведення військової операції повинно носити колегіальний характер.

Опозиційний російський політик Б.Немцов в інтерв'ю газеті «Financial Times», коментуючи причини зміни ставлення Росії до іракського питання, виділив низку чинників подібної трансформації. На думку політика, за примирливою позицією Кремля криється звичайний економічний підтекст. Після закінчення військових дій російські будівельні компанії сподівались прийняти активну участь у відновленні Іраку; нафтова корпорація «Лукойл» займатиметься розробкою нових родовищ; нова влада Іраку погасить 8 млрд

дол. зовнішнього боргу Росії; ціноутворення на ринку нафти залишатиметься стабільним на додаток до чого Вашингтон зніме претензії щодо ядерної співпраці Москви з Тегераном [231]. Крім того, Росія отримала чималі політичні дивіденди за підсумками антиіракської компанії: в рамках мирного врегулювання іракської кризи Москва активізувала відносини з країнами-членами ЛАД; отримав новий імпульс розвиток відносини із Саудівською Аравією та Кувейтом; Кремль виступив посередником у переговорному процесі між Іраком та ООН в розрізі миротворчих ініціатив, а також офіційна Москва чітко визначила власні економічні інтереси в регіоні.

Важливість регіону Перської затоки у сфері зовнішньої політики Росії закріплена Концепцією зовнішньої політики Російської Федерації від 12 липня 2008 р., де автори документу пріоритетом №1 для Росії визнали держави СНД. Втім, для східного напрямку зовнішньої політики експерти сформулювали певну ієрархічну градацію значимості: на першому плані перебуває іранська проблема, а саме ядерна програма Тегерану в контексті нерозповсюдження ядерної зброї, далі виділено проблемні питання Афганістану та боротьба з експортом тероризму і наркотиків, і, нарешті, проблема врегулювання традиційних регіональних конфліктів. До речі, вперше в Концепції зовнішньої політики Росії задекларовано намір активно брати участь, у якості спостерігача, в роботі Організації Ісламської конференції та інших регіональних структур, наприклад, ЛАД [64]. Росія відкрито заявила про відновлення співпраці з колишніми «друзями» СРСР в регіоні (Іраком та Іраном), дистанціюючись подібним чином від США та намагаючись посилити свою самостійну роль та персональний вплив на держави Затоки, зокрема пропонуючи посередництво у вирішенні конфліктів тощо.

Головним завданням Б.Обами та його адміністрації після перемоги на президентських виборах 4 листопада 2008 р. стало налагодження позитивної атмосфери у відносинах США з іншими країнами світу. Зовнішньополітична стратегія Б.Обами, задекларована ним у риториці передвиборчої компанії, передбачала активне використання Білим домом так званої «м'якої сили», основним інструментом міжнародних відносин виступали дипломатична діяльність, а головним принципом – компромісний підхід у вирішенні конфліктів, також президентом озвучено намір відмовитись від політики неоконсерватизму, котра загалом базувалась на експорті демократії та веденні безкомпромісної непримиренної боротьби з опонентами Вашингтона на світовій політичній арені. Таким чином, зовнішня політика адміністрації Б.Обами базувалась на своєрідному «перезавантаженні» відносин США з багатьма країнами, а особливо з мусульманського світу.

Варто погодитись з твердженнями багатьох західних та вітчизняних аналітиків, у тому що 44-му президенту США дісталась від Дж.Буша-мол. вкрай несприятлива «близькосхідна спадщина»: війна в Афганістані, окупація Іраку, поглиблення арабсько-ізраїльського протистояння, загрозливі ядерні програми Ірану, активізація діяльності радикальних ісламістських організацій та посилення антиамериканських настроїв у мусульманському світі. Отже, питання вибору лінії поведінки у конфліктах, куди виявились втягнутими

Сполучені Штати, було для молодого адміністрації Б.Обами ключовим завданням, а лейтмотивом «зовнішньополітичного порядку денного» новообраного голови Білого дому стала теза про необхідність поновлення позитивного іміджу та повернення довіри до Сполучених Штатів на міжнародній арені. Багато українських дослідників позитивно оцінили задекларовану Б.Обамою готовність відмовитись від «силової дипломатії» Дж. Буша-мол., яка за багатьма напрямками виявилась неефективною, та вдались до методів «прагматичної дипломатії», що передбачає висунення безпосередньо дипломатії на передній план зовнішньої політики [36, с.4].

Публічною апробацією нового зовнішньополітичного вектора США у Перській затоці стала «каїрська промова» Б.Обами. Так, американський президент 4 червня 2009 р. звернувся з промовою до всіх мусульман світу з трибуни Каїрського університету (Єгипет) та закликав відкрити нову сторінку американсько-арабських відносин, – вести спільну боротьбу з глобальними терористичними загрозами та розвивати політико-економічну і наукову співпрацю. Не випадковим стало обрання американським президентом для виголошення фундаментальної промови саме Каїр, адже Єгипет на ряду з Саудівською Аравією та Кувейтом представляв держави так званого «поміркованого арабського центра» та відігравав виключно важливу роль у питаннях забезпечення регіональної безпеки, стабільних поставок нафтових ресурсів та контролю над ядерною програмою Ірану. Своєю промовою Б.Обама виказав готовність ініціювати боротьбу з негативними стереотипами сприйняття в Сполучених Штатах ісламської релігії, а також поставив під сумнів право Вашингтона нав'язувати власні цінності державам з абсолютно відмінною історією та різними культурами. Відкинувши концепцію «зіткнення цивілізацій», котра розглядає Захід й ісламський світ у якості протилежних полюсів, голова Білого дому зробив наголос на історичних зв'язках і таких спільних цінностях Сходу й Заходу, як принципи правосуддя і прогресу. Спростувавши тезу щодо властивої ісламській релігії жорстокості та схильності мусульман до насильства, Б.Обама навмисно кілька разів звернув увагу на довгу історію ісламської віротерпимості.

«Каїрська промова» представила нове бачення Сполученими Штатами головних пріоритетів зовнішньополітичної стратегії в регіоні: мирне врегулювання близькосхідного конфлікту поряд із проголошенням незалежної палестинської держави; підтримання «особливих відносин» з Ізраїлем із одночасним усвідомленням нелегітимності розширення ізраїльських територій; пришвидшення виведення військ з Афганістану та Іраку, а також скорочення військової присутності США в регіоні. Більш того, американський президент задекларував готовність визнати право Ірану розвивати мирну атомну енергетику за умови дотримання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [31]. У тогочасній риториці Б.Обами спостерігаються певні відмінності від традиційного бачення Капітолієм близькосхідної проблеми. Перш за все, це стосувалося посилення вимог до Ізраїлю і, відповідно, пом'якшення позицій Вашингтона щодо ісламського світу, а також фактичної відмови від ідеології нав'язування мусульманам американських цінностей.

Іншим знаковим документом щодо формування зовнішнього курсу США, стала Стратегія національної безпеки, обнародована в травні 2010 р., котра давала розгорнуте уявлення щодо зовнішньополітичних пріоритетів адміністрації Б.Обами. У Стратегії - 2010 виділено чотири ключові аспекти американської зовнішньої політики: безпека; економічний розквіт; просування «універсальних цінностей»; укріплення світопорядку під американською егідою [344]. Стратегії – 2010 вперше запропонувала інтегрувати основні інструменти зовнішньої політики: дипломатію, економічні інструменти, розвідку, сили забезпечення внутрішньої безпеки, військову силу. Документ задекларував рішучість Америки зберігати в майбутньому власну військову перевагу та здатність «взяти гору» над будь-яким потенційним противником. Втім, важливою особливістю Стратегії – 2010 стало фактичне нівелювання основних положень доктрини Дж.Буша-мол. щодо ведення кількох превентивних війн одночасно, натомість, розширено перелік інструментів «м'якої сили» та дипломатичних ініціатив. Нова зовнішньополітична доктрина Сполучених Штатів отримала доволі неоднозначні та суперечливі оцінки в експертному середовищі. Критики зовнішнього курсу американського президента відзначали неспроможність Стратегії – 2010 повною мірою забезпечити зовнішню безпеку держави та переконливо пророкували США у недалекому майбутньому масштабні зовнішньополітичні провали в стратегічно важливих регіонах світу [198]. Прихильники нового бачення, навпаки, виділяли низку позитивних тенденцій у зовнішній політиці Б.Обами: по-перше, нова політична риторика президента демонструвала конструктивізм США у міжнародних відносинах та готовність до вирішення проблемних питань шляхом широкого діалогу; по-друге, покращився миротворчий імідж та зросла довіра до політики Вашингтона у країнах традиційно конфліктних регіонів Сходу [250]. Втім, низка американських експертів відзначали певну незавершеність Стратегії – 2010, вибудованої за принципом *ad hoc* – від проблеми до проблеми, тоді як від американської зовнішньої політики повсякчасно залежить стабільність світового порядку [258].

Один з провідних стратегів американської зовнішньої політики З. Бжезинський у своїй книзі «Ще один шанс: три президенти та криза американської наддержави» дійшов висновку стосовно відсутності існування сьогодні реальної альтернативи світовому лідерству США, стверджуючи що більшість провідних держав світу погоджуються з потребою лідера-стабілізатора, на котрого покладатиметься відповідальність за мир і безпеку в планетарному масштабі [13]. Національна рада з розвідки США у своїй доповіді «Глобальні тенденції 2025: зміни у світі» (2008, листопад) аргументувала позицію З.Бжезинського, конкретизувавши її через призму чиновницького бачення. В розділі «Сполучені Штати: менш домінуюча сила» фахівці Ради прогнозують затребуваність США, в якості регіонального балансира на Близькому Сході та в Азії до 2025 року [250].

Принциповим зовнішньополітичним завданням США залишилось досягнення беззаперечних політичних та військових якісних переваг у XXI ст., на що безпосередньо вказують головні цілевизначальні положення Стратегії –

2010. Перше завдання – багатостороннє перегрупування в інтересах скорочення зобов'язань Сполучених Штатів за кордоном та покращення іміджу держави. Показово задекларована необхідність спільних дій держави з іншими країнами в рамках міжнародного права та посилення ролі дипломатії у вирішенні проблемних питань. Друге завдання підкреслює особливу значимість «м'якої сили» на шляху досягнення мети глобального лідерства (дипломатія, всебічна широка співпраця, міжнародно-правове врегулювання) та констатує готовність Вашингтона щодо лібералізації системи взаємовідносин між державами [69, с. 26].

У лютому 2010 року Міністерство оборони США оприлюднило черговий Чотирьохрічний огляд в області оборони, свого роду «дорожню карту» військового будівництва на наступні чотири роки. Документ декларує, що основну загрозу для Сполучених Штатів становлять «Аль-Каїда» та інші послідовники тероризму. Не дивлячись на звичну риторику щодо визначення потенційних ворогів та загроз, автори звіту до числа можливих ризиків віднесли внутрішні загрози, зокрема такі як енергетична криза. За твердженням аналітиків, вперше в національній стратегії презентованій Б.Обамою, внутрішня безпека проголошена частиною більш широкої стратегії національної безпеки [375]. «Успіхи та провали США у зовнішній політиці, – відзначають російські дослідники О.Колобов та Ю.Туміна, – повинні стати перевіркою їх придатності на світове лідерство на тлі посилення національних устремлінь населення всіх континентів та різкої зміни геополітичних балансів» [60, с.283]. Виходячи з наведених вище міркувань можна з високою вірогідністю припустити найближчу перспективу безроздільного панування на світовій арені Сполучених Штатів, військові, технологічні та фінансові можливості яких дозволятимуть Вашингтону тривалий час залишатись єдиною у глобальному масштабі домінуючою силою, аргументуємо таке припущення посилаючись на Стратегію – 2010:

- по-перше, Стратегія – 2010 відображає курс взятий Сполученими Штатами на координацію процесу формування нової системи міжнародних відносин, де превалюватиме посилення співпраці між державами та налагодження базових стратегічних відносин. Хоча термін «багатополярний світ» не фігурує у Стратегії – 2010, втім у документі зроблено акцент на багатостороннє партнерство: зміцнення альянсів на просторах від Європи до Північної Америки та від Східної Азії до Тихого океану. Довгострокові цілі зовнішньої політики США визначені в документі, як підтримання миру та гарантування безпеки, що змушує Вашингтон чітко сформулювати пріоритети та підходи у розрізі зовнішньополітичного курсу в Перській затоці. Водночас, спостерігається пряма залежність Америки від швидкоплинних та глобальних політико-економічних змін в регіоні, який нині є своєрідним «лакмусовим папірцем» світових процесів та платформою конкурування двох ключових держав світу (США та Росії);

- по-друге, в Стратегії – 2010 йдеться про пошук способів запобігання або, щонайменше, стримування локальних та регіональних конфліктів, боротьбу з тероризмом та недопущення розповсюдження ядерної зброї. Отже, президент Б.

Обама поставив на меті змінити ставлення громадян і політичного істеблїшменту своєї країни до проблематики зовнішнього світу та нових глобальних викликів людству, таким чином більш органічно «вписавши» Сполучені Штати в історичний контекст ХХІ століття.

Визначальним та знаковим для зовнішньої політики Сполучених Штатів став документ Міністерства оборони «Підтримка глобального лідерства США: пріоритети для ХХІ століття», опублікований 5 січня 2012 р., який анонсував суттєві зміни та доповнення в американській військовій доктрині [406]. «Підтримка глобального лідерства США» виступає програмним документом розбудови та удосконалення американських збройних сил, формування військового бюджету та планування воєнних операцій. Вказаний документ, не маючи статусу військової стратегії, лише деталізує й уточнює ряд положень Національної оборонної стратегії та Стратегії національної безпеки (2010), а також розтлумачує механізм забезпечення Міністерством оборони США виконання завдань щодо реалізації Стратегії - 2010. Означений документ відображає бачення військовими фахівцями цілей і завдань Пентагону та характеру військово-політичної обстановки в глобальному вимірі, містить професійну, з точки зору оборонного відомства, оцінку вірогідних викликів та ризиків, з якими можуть зіштовхнутись американські збройні сили, а також демонструє ймовірні варіанти вирішення та реалізації поставлених завдань. Таким чином, даний відомчий документ носить суто інструментальний уточнюючий характер, методи і шляхи практичного вирішення стратегічних завдань у царині гарантування національної безпеки Америки [413].

Перша частина документа цілковито присвячена оцінці політичної обстановки у світі з акцентуванням на питаннях військової присутності в близькосхідному та азійсько-тихоокеанському регіонах, а також відображає прагнення Білого дому зберегти домінуюче положення на глобальному рівні, якісно покращуючи оперативно-стратегічні можливості армійських підрозділів за рахунок технологічного удосконалення системи взаємодії. В документі виокремлено поняття так званої «зони/об'єкта глобального значення» (в американській версії «global commons» – загальне надбання), що представляє собою зону життєво важливих природних ресурсів. Причому, будь-який державний чи приватний суб'єкт відносин, котрий створює перешкоди в доступі Америки до цих «зон», автоматично стає джерелом загрози її національній безпеці та підпадає під категорію допустимого адресного застосування проти нього військової сили. Наступна частина документу містить уточнення завдань військових сил в частині захисту національних інтересів та реалізації цілей Стратегії національної безпеки на зразок: боротьба з тероризмом та нерегулярними збройними формуваннями; стримування агресії, де Вашингтон, відмовившись від концепції одночасного ведення «двох великих регіональних війн» в різних регіонах світу, засвідчив готовність здійснювати одну повномасштабну військову операцію в будь-якій точці світу та паралельно вести і супроводжувати іншу конфліктну ситуацію (в американській термінології «півтори війни»); протидія розповсюдженню та застосуванню ЗМУ; підтримання ефективного ядерного стримування; розширення сфери

використання невійськових заходів та налагодження прямої співпраці оборонного відомства США з державами регіону, на території яких проводяться операції миротворчого характеру. Третя – заключна частина документа подає загальні принципи військової стратегії Пентагону та представляє програму її фінансування на перспективу до 2020 р.

Основні завдання зовнішньої стратегії адміністрації Б.Обами на цьому етапі зазнали змін у порівнянні з баченням даного питання попередніми президентами США, втім залишившись незмінними у концептуальному вимірі. Віддзеркаленням трансформаційного процесу стали зміна концепції «двох великих регіональних війн» доктриною «одна війна, одне стримування» (або «півтори війни»); відмова від участі в довготривалих військових операціях в окремому регіоні; посилення контролю за виробництвом і розповсюдженням зброї масового ураження тощо. Вперше після Другої світової війни програмні документи зовнішньої політики США не називають Росію серед переліку джерел потенційних військових загроз, навпаки, йдеться про необхідність розбудови тісних взаємин з Москвою та налагодження співпраці з нею на основі взаємних інтересів.

Таким чином, нова зовнішньополітична доктрина Сполучених Штатів розроблена адміністрацією Б.Обами носить суперечливий характер у своїй спробі поєднати, з однієї сторони, намагання привести військову стратегію у відповідність до геополітичних реалій та фінансово-економічних можливостей США, надаючи пріоритети міжнародному співробітництву, співпраці та взаємодії у вирішенні конфліктних ситуацій. З іншого боку, подальший розвиток американського військово-стратегічного потенціалу в контексті жорсткої конкуренції з іншими світовими центрами сили, зокрема Росією, задля досягнення домінування в стратегічно важливих для Америки регіонах, наприклад, Перській затоці, залишає за США право за крайньої потреби одноосібно приймати рішення щодо застосування військової сили.

На початку 1990-х років зовнішньополітична стратегія Москви у зоні Перської затоки відійшла від радянської концепції, відмовившись від заснованої на ідеологічному підтексті підтримки визвольних рухів та полишивши ідею політичного суперництва з Америкою. Натомість Кремль взяв на озброєння концепцію політичної взаємодії з Білим домом у питаннях врегулювання конфліктів у регіоні та zarazом переходить до прагматичного підходу у налагодженні взаємодії з арабськими державами й Ізраїлем, а також розпочинає відбудовувати відносини з державами регіону на ринковій основі. Зовнішньополітична стратегія США у Перській затоці зазнала відчутного корегування у вигляді напрацювання нової концептуально-теоретичної бази зовнішньої політики, що відбувалося так би мовити «в плановому режимі», в контексті зміни підходів у міжнародній політиці на засадничих принципах партійно-політичної приналежності правлячих адміністрацій (республіканців змінювали демократи). На відміну від цього трансформація зовнішньополітичної концепції СРСР/Росії відбулась, фактично, вимушено в екстремальних умовах збройного іраксько-кувейтського протистояння. Апробована іракською кризою формула політичної взаємодії СРСР/Росії зі Сполученими Штатами в регіоні

Перської затоки, отримала своє логічне продовження у вигляді розробки та впровадження механізмів стримування агресивних зазіхань Іраку на майбутнє та в перспективі стала основою налагодження продуктивної співпраці двох великих країн у питаннях розблокування конфліктних ситуацій, на кшталт контролю та стримування ядерної програми Ірану та розв'язання тривалого протистояння між Ізраїлем та арабськими державами Сходу. Таким чином, в 2000-х роках Москва спромоглася зберегти у достатньому обсязі власну політичну присутність у Перській затоці та залучення у справи регіону, перевівши іракську проблему не в протистояння з Вашингтоном, а в площину взаємодії та співпраці з Білим домом. Російське керівництво розставило головні акценти у взаємодії з державами Затоки, трансформувавши торгівельно-економічні відносини з арабськими партнерами та перевівши міждержавну взаємодію на ринкову основу.

Висновки до другого розділу

Сполучені Штати Америки вступили у ХХ століття потужним гравцем системи міжнародних відносин. Вперше за свою багатовікову історію американська держава, не сформулювавши чітко вираженої загрози власним життєвим інтересам та національній безпеці, у її традиційному вимірі, вдалась до реалізації ліберально-демократичної моделі зовнішньої політики, зазіхаючи на суверенітет інших країн та широко використовуючи метод прямого силового втручання в перебіг подій у віддалених від Америки регіонах світу. Стратегія стримування, запропонована адміністрацією Г.Трумена, стала проривом у сфері доктринального планування зовнішньої політики США. Йшлося не стільки про стримування СРСР, як зазвичай трактує російська політична думка, скільки про недопущення поширення комуністичних ідей на інші держави у планетарному масштабі. Зовнішньополітичні стратегії наступних американських президентів є своєрідною модифікацією доктрини стримування, адаптованою до тогочасних реалій.

Вперше в новітній історії Сполучених Штатів у зовнішньополітичній доктрині Дж.Картера енергетичний фактор віднесено до життєво важливих інтересів Америки, а регіон Перської затоки зараховано до стратегічних пріоритетів. Саме доктрина Дж.Картера заклала основи нової зовнішньої політики США в Перській затоці, її прийняття означало формалізоване визнання президентською адміністрацією особливого місця регіону в світовій системі міжнародних відносин. Головним імперативом зовнішньополітичної стратегії Р.Рейгана стало протистояння «експорту» комунізму на теренах стратегічно важливих для США регіонів, до переліку яких, зокрема, належала й Перська затока.

Після розпаду СРСР антирадянська направленість зовнішньої політики США, основу котрої складало протистояння поширенню комуністичної ідеї та соціалістичних режимів, поступово зійшла нанівець. На початку ХХІ ст. Білий дім впевнено та невпинно розширює свій вплив на теренах регіону Перської затоки на тлі загального налагодження взаємодії та співпраці з Кремлем.

Характерною ознакою даного історичного періоду відносин Сполучених Штатів Америки з Російською Федерацією виступає наявність багатьох спільних елементів у зовнішніх стратегіях обох країн в регіоні Затоки, котрі найбільш наочно простежуються за наступними позиціями: по-перше, декларування обома державами готовності погоджувати власні дії щодо врегулювання конфліктних ситуацій у регіоні; по-друге, збіг обопільного бачення та сприйняття головних загроз для Росії і США, що походять з регіону (тероризм, поширення ядерної зброї, релігійний екстремізм, нестійкість цінової політики нафтового ринку); по-третє, ідентичність бачення способів протидії спільним загрозам, як-то застосування військової сили з метою знищення терористичної мережі «Аль-Каїди» та ліквідації угруповань «Талібану» в Афганістані або використання політико-економічних та дипломатичних інструментів щодо Ірану задля налагодження міжнародного контролю над розвитком його ядерної програми; по-четверте, розширення місця та зростання значення проблематики енергобезпеки в зовнішніх стратегіях Росії та Сполучених Штатів у регіоні Перської затоки.

У другій половині ХХ ст. СРСР оцінював зону Перської затоки як периферійний регіоні глобального протистояння із США. Втім СРСР, захопившись ідеологією поширення соціалізму на планеті та фактично повністю відкидаючи економічну вигоду від співпраці з державами Перської затоки, докладав чималих зусиль щодо стимулювання, в тому числі й фінансово-економічного, тих регіональних країн, що виявляли лояльність до комуністичної ідеї. Ситуація кардинально змінюється з появою перших труднощів в економіці Радянського Союзу, коли Москва втрачає змогу надавати необмежену матеріальну допомогу своїм прихильникам у регіоні. Після розпаду СРСР ідеологічний чинник у відносинах з окремими країнами Затоки взагалі втрачає сенс, на передній план зовнішньої політики російської держави виходять інтереси економічної вигоди. Крім цього, суттєвим чинником зростання значимості Перської затоки для Кремля стало наростання терористичних ісламістських течій та рухів в середині Росії, де фінансування екстремістських сил та постачання озброєння і живої сили часто надходили із регіону Затоки, що й обумовило розширення стратегічного значення останнього в антитерористичній безпеці Російської Федерації.

РОЗДІЛ 3

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ СТРАТЕГІЇ США ТА РФ В ПЕРСЬКІЙ ЗАТОЦІ

3.1. Національні інтереси, як визначальний фактор політики США та Росії в Перській затоці

З поміж широкого переліку категорій політико-прикладного дипломатичного лексикону поняття «національний інтерес» посідає важливе місце в теорії та практиці міжнародних відносин. Політика захисту національних інтересів зародилась одночасно із появою кордонів та формування спільноти національних держав. Своєрідною аксіомою прагматизму та першочерговості у забезпеченні національних інтересів держави стала широко відома фраза знаменитого французького кардинала Ришельє: «У держави не має принципів, у держави є інтереси». Тоді як британський лорд Пальмерстон, висловлюючись математичною термінологією, вивів на прикладі своєї батьківщини своєрідну концептуальну формулу загального підходу в обстоюванні національних пріоритетів на міжнародній арені: «У Англії не має ні вічних друзів, ні вічних ворогів, вічними є тільки її інтереси». Втім, наукове оформлення поняття «національний інтерес» в теорії міжнародних відносин пов'язане з іменем американського політолога, засновника школи прагматизму та політичного реалізму Г.Моргентау, який розкрив зміст терміну через наступні імперативи:

- Національний інтерес – це данина, що походить з геополітичного положення країни, а також особливостей її соціокультурного розвитку, економічної системи, менталітету та національного характеру;
- Національний інтерес складається з двох основних елементів: центрального та другорядного. Центральний елемент відображає життєво значимі цілі, тоді як другорядний – важливі, але не основоположні цілі;
- Національний інтерес є головною детермінуючою силою зовнішньополітичної діяльності держави, що визначається ціннісними нормами та ідеологією останньої;
- Національний інтерес потрібно вважати синонімом понять державний інтерес або зовнішньополітичний інтерес нації;
- Політика держави повинна базуватись на чітко визначених національних інтересах. Ідеальна зовнішня політика – це політика, побудована на раціональних розрахунках, а раціональна політика, у свою чергу, це правильно визначені національні інтереси [332].

У Сполучених Штатах поняття «національний інтерес» відіграє провідну роль в теорії та практиці зовнішньої політики. Як справедливо відзначив російський дослідник А.Торкунов, надаючи у більш класичному варіанті трактування означеної категорії: «Під національними інтересами США розуміють об'єктивні потреби свого суспільства, обумовлені особливостями

його соціально-економічного та політичного устрою, рівнем економічного розвитку, специфікою географічного положення, національними та культурними традиціями, що знаходять свій вираз у зовнішньополітичних доктринах, концепціях, програмах тощо» [133, с.244]. Формування національних інтересів у Сполучених Штатах пройшло тривалий шлях, де на кожному історичному етапі виділялись свої пріоритети та переваги. Нині захист національних інтересів США обумовлює та передбачає політику, котра повністю гарантує існування країни як незалежного суверенного суб'єкта міжнародних відносин, де головним стержнем життєво важливих інтересів виступає імператив самозбереження та самодостатності держави.

Сукупність перетину політико-економічних та військово-стратегічних факторів стали причиною перетворення регіону Перської затоки на арену гострих суперечностей між регіональними державами та виступили предметом конфлікту інтересів позарегіональних лідерів світової політики. Після закінчення Другої світової війни Перська затока офіційно проголошена Білим домом сферою національних інтересів США, захист яких віднесено до категорії справ національної безпеки. На сьогоднішній день регіон Затоки залишається одним з ключових центрів формування нової політичної та економічної системи світу, що обумовлено кількома визначальними чинниками: по-перше, неухильно зростає роль держав Перської затоки у глобальній енергетичній системі, позаяк за оцінками доповіді Центра стратегічних та міжнародних досліджень (Вашингтон) «Енергетичне майбутнє близькосхідного регіону» (березень 2004 р.) [164], у найближчі два десятиліття регіон відіграватиме домінуючу роль на світовому ринку нафти, незважаючи на можливі структурні зміни та інноваційні досягнення у цій царині; по-друге, з початку XXI століття спостерігається істотне зростання ролі геостратегічних, політичних, економічних, культурних та людських ресурсів регіону Затоки у розрізі геополітичної конкуренції провідних центрів світової політики, насамперед США, ЄС, Росії та держав Азіатсько-Тихоокеанського регіону; по-третє, після трагічних подій 11 вересня 2001 р. зона Перської затоки розглядається як головний театр на «передовій лінії фронту» боротьби з міжнародним тероризмом та екстремізмом, передусім з такими його форпостами, як деспотичний іракський режим, що до 2003 р. виступав форпостом для локації різнопланових терористичних мереж, а також радикально-екстремістський уряд Ірану, котрий не зважаючи на режим санкцій продовжує сьогодні активно працювати над ядерними програмами.

Національні інтереси США у Перській затоці є невід'ємною складовою частиною загального комплексу американських інтересів, на основі котрих формується зовнішня стратегія політики держави. Протягом останніх п'ятдесяти років Перська затока займали виключно важливе місце серед переліку національних інтересів Америки. В період «холодної війни» життєво важливі інтереси США були представлені трьома основними напрямками: запобігання радянському впливу в регіоні, зацікавленість в доступі та безперешкодному транспортуванні нафтових ресурсів, а також забезпечення безпеки Ізраїлю. На додаток варто підкреслити, що сьогодні протекція над

Перською затокою, означає контроль над 65% нафтових ресурсів планети та формує відповідні величезні стратегічні переваги регіону, завдячуючи чому інтерес Америки до країн Затоки попри геополітичний характер, має чітко визначені ознаки геоекономічної зацікавленості [318].

Життєва важливість регіону Перської затоки для Америки знайшла своє формальне відображення в офіційному документі Міністерства оборони США «Стратегія безпеки Сполучених Штатів на Близькому Сході» (1995 р.). Відповідно до змісту даного документа Пентагон визначив певні критерії оцінки загроз зовнішній безпеці та національним інтересам Америки, а саме: чи становить небезпека загрозу виживанню США та їх головних союзників; чи міститься у цій проблемі загроза американським економічним інтересам; чи присутня реальна небезпека в плані ядерної загрози. При цьому текст документа містить красномовний висновок, що «ніде у світі зазначені критерії не проявляються так чітко, як на Близькому Сході» [418]. Починаючи з 1999 р. в концептуально-важливому документі «Стратегія національної безпеки США в XXI ст.» національні інтереси Америки поділено на три категорії:

- перша – це життєво важливі інтереси, пов'язані з виживанням та безпекою нації, до переліку котрих належить захист територіального простору Сполучених Штатів, їх союзників та важливих елементів інфраструктури, а також забезпечення безпеки громадян та їхнього економічного благополуччя;
- друга – обумовлена ситуаціями, коли небезпека загрожує важливим національним інтересам Америки, що не пов'язані з виживанням країни, але мають безпосереднє відношення до благополуччя останньої та безпосередньо впливають на характер міжнародної обстановки;
- третя – представлена «інтересами гуманітарного порядку», наприклад, подоланням наслідків загрозливих стихійних лих та масштабних виробничих катастроф [338].

Виходячи з даної класифікації, безпомилково можна оцінити завдання регіональної політики США в Перській затоці – це охорона життєво важливих інтересів держави, віднесених до першої та другої категорій: забезпечення суверенітету стратегічно важливих союзників, в першу чергу Саудівської Аравії та Кувейту, а також надійний захист та збереження контрольованості енергетичної інфраструктури країн Затоки. Деякі американські дослідники першопричиною антиіракської компанії 2003 року розглядають не «надуману» співпрацю Багдада з терористичними організаціями чи «віртуальну» розробку ядерної зброї, а здатність іракського лідера С.Хусейна об'єднати навколо себе решту арабських держав у боротьбі з Америкою та протистояти «укріпленню» американських інтересів в регіоні. «Ідеологія партії Баас націлена на відродження єдиної арабської нації, причому ця нація повинна об'єднуватись навколо Іраку, виходячи з цього С.Хусейн представляв загрозу, як імператив об'єднувального руху народів Близького Сходу на основі єдиної арабської ідентичності. Він бачив себе лідером величезної арабської держави, яка може домінувати у всьому мусульманському світі, породжуючи тим самим панісламістські тенденції, що представляли пряму небезпеку інтересам Вашингтона у регіоні, адже іракський лідер міг очолити антиамериканський

рух в арабському світі» [402], – зазначають Дж.Стіл та Е.МакАскіл.

Пропозиції щодо повалення садамівського режиму розроблялись в колах республіканської партії США починаючи з 1998 р., коли автори проекту «Нове американське століття», очолюваного Р.Кейганом та В.Кристалом, направили лист президенту Б.Клінтону, де йшлося про усунення С.Хусейна від влади, оскільки зовнішня політика, здійснювана іракським лідером могла серйозно змінити баланс сил в регіоні не на користь Сполучених Штатів. Повалення диктаторського режиму в Іраку, розглядалось у форматі започаткування демократичної хвилі, направленої на звільнення всіх народів регіону від деспотичних режимів, тобто «демократизація» суспільно-політичного життя на американський манер [238].

Адміністрація Дж.Буша-мол. з моменту планування та під час подальшого проведення антиіракської компанії 2003 року орієнтувалася на розв'язання глобальних проблем, посередництвом зміни нафтових процесів у світовому масштабі. Російські фахівці припускали, що контроль над збутом іракської нафти потрібен був Білому дому аби підвищити попит на американський долар. Адже, вкрай небезпечною тенденцією останніх років для економіки США напередодні збройного конфлікту стало падіння попиту та відтік валюти й іноземних інвестицій з держави, що спричинило суттєве зниження співвідношення курсу долара до євро [102, с.71]. Таким чином, є очевидним прагнення американської влади самостійно займатись повоєнним управлінням та відновленням іракської економіки. На початку 2007 року Вашингтон публічно задекларував свою готовність витратити на зазначені цілі близько 60 млрд дол. [102, с.72].

В цілому, оцінюючи стратегічні перспективи Перської затоки, більшість американських аналітиків сходяться у баченні регіону однією з головних зон національних інтересів США у найближчому майбутньому, пояснюючи його зростаючу значимість через енергетичний, стратегічний, економічний та культурний фактори [13; 153]. У той же час науковці одностайні у висновках, щодо відсутності у Вашингтона колосального ресурсного забезпечення та відповідних можливостей, потрібних аби встановити «демократію по-американськи» у цьому густонаселеному і багатому енергетичними ресурсами регіоні. У принциповому висновку Дж.Фостер та Зб.Бжезинський настійно рекомендують політичному істеблішменту США, підтримувати в регіоні сприятливий для своєї країни баланс сил, незалежно від політичної орієнтації та рівня демократизації тієї чи іншої держави арабського світу [13; 153].

Трансформація Іраку, за планами Вашингтона, розглядається у розрізі реалізації своєрідного «пілотного проекту» будівництва демократії та ринкової економіки, з подальшою перспективою поширення апробованої моделі демократизації мусульманської спільноти на теренах близькосхідного регіону. Нині на прикладі іракської держави випробовуються нові механізми реформування арабських країн, які у свій час зможуть використовуватись для політико-економічних трансформацій інших держав регіону. Відомий державний діяч, на той час помічник американського президента з питань національної безпеки, К.Райс досить відверто прокоментувала місію Іраку

відведена останньому в американській зовнішній стратегії: «Так само як демократична Німеччина стала стрижнем нової Європи, котра сьогодні єдина, вільна і живе у злагоді, точно так трансформований Ірак у перспективі може стати ключовим елементом оновленого Близького Сходу» [386].

4 лютого 2004 р. президент Дж.Буш-мол. у своїй промові, присвяченій пам'яті прем'єр-міністра Британії У.Черчилля, озвучив наміри Сполучених Штатів щодо розвитку демократії в близькосхідному регіоні та безпосередньо в субрегіоні Перської затоки, котрі згодом отримали назву «Стратегія просування демократії на Близькому Сході» [368]. Виголошена концепція ґрунтувалася на двох базових постулатах: зміст першого із них апелював до історичного досвіду ХХ століття, коли за американською ініціативою, завдячуючи всебічній допомозі й підтримці світової спільноти, було поетапно успішно здійснено дві хвилі демократизації – спочатку повоєнної Німеччини та Японії, а згодом – на теренах колишнього Радянського Союзу та країнах Східного блоку. На цій підставі робився висновок щодо необхідності здійснення під керівництвом США чергової, третьої хвилі демократизації, тепер вже в близькосхідному регіоні та перш за все в таких державах, як Ірак та Іран; другий постулат зводився до викладання бачення того, що демократичні реформи в країнах Близького Сходу є тим універсальним засобом, котрий дозволить знищити соціально-економічні та соціально-політичні корені екстремізму та міжнародного тероризму.

На початку 2004 р. команда Дж.Буша-мол. оприлюднила основні ідеї амбіційного глобального проекту під назвою «Ініціатива Великого Близького Сходу» [367]. Зазначений проект став відображенням процесів пошуку нових, більш ефективних політичних технологій реалізації широко розрекламованої стратегії «просування демократії на Близькому Сході». Сутність президентської «Ініціативи» полягала у запропонованій моделі, розробленій в свій час для просування політичних свобод і демократичних трансформацій в колишньому СРСР та Східній Європі – Гельсінкський акт 1975 р. На думку авторів ідеї, успішне використання досвіду «гельсінкського процесу» в демократизації Східного блоку протягом 70-80-х рр. ХХ ст. дозволить за аналогією сподіватися на подібний ефект у ході реалізації нових стратегічних планів щодо широкомасштабної трансформації держав Перської затоки, зокрема Ірану та Іраку.

В основу зовнішньополітичної програми Б.Обами покладено принципові наміри президента суттєво переглянути відносини Сполучених Штатів із мусульманським світом. Вже протягом першого року свого президентства Б. Обама виступив із низкою пропозицій, що красномовно засвідчували тверде бажання президента внести суттєві корективи до регіональної політики та визначити і сформулювати нові стратегічно важливі інтереси США в Перській затоці. Так, у «каїрській промові» від 4 червня 2009 р. новий господар Білого дому продемонстрував своє бачення національних інтересів на Близькому Сході, віднісши до категорії важливих стратегічних завдань: підтримання стабільності в регіоні, відновлення палестино-ізраїльських переговорів, розгортання повномасштабної кампанії демократизації Афганістану,

налагодження рівноправного конструктивного діалогу з Іраном щодо контролю за його ядерними програмами та дослідженнями. У зазначеній промові американського лідера пролунали окремі тези, котрі ознаменували суттєві, навіть дещо неочікувані зміни в традиційних підходах США до проблематики країн Перської затоки: Вашингтон задекларував наміри нормалізувати американсько-іранські відносини, розпочавши діалог без попередніх умов, на засадах взаємної поваги та неупередженості позицій. Крім того, Б.Обама публічно оголосив про свою готовність переглянути некоректну практику односторонніх дій Сполучених Штатів у регіоні, пообіцявши в майбутньому тісно узгоджувати усі кроки з європейськими союзниками та «перезавантажити» відносини з Росією, задля поглиблення взаємодії у вирішенні основних проблем регіональної та глобальної безпеки. Сукупність геополітичних, економічних та енергетичних інтересів в регіоні незмінно визначає загальну стратегію США, направлену на збереження світових лідируючих позицій на глобальному рівні.

Водночас, синхронно зі Сполученими Штатами керівництво Кремля починаючи з 2000-х років розглядає Перську затоку стратегічно важливою зоною російських національних інтересів. Не дивлячись на відсутність сухопутних кордонів Росії з жодною країною даного регіону, вплив останніх на ісламське та тюркомовне населення федеративної російської держави є надзвичайно високим, конкуруючи за своїм значенням з не менш важливим чинником співпраці Кремля в енергетичній сфері з регіональними суб'єктами міжнародних відносин. В результаті, низка політико-економічних та культурних факторів ставлять держави Перської затоки в пріоритетний ряд зовнішньополітичних інтересів Росії у даному регіоні.

Сьогодні російські ідеологи та фундатори зовнішньої політики, намагаючись подолати архаїчний стереотип радянських часів, що вкладався у тезу «підтримувати та розвивати відносини необхідно з ідеологічно близькими державами», фокусують увагу на підході, метою якого є розширення кола стратегічно важливих держав регіону для ефективної реалізації забезпечення та просування національних інтересів Росії у Перській затоці. Так, політичний експерт А.Чистяков в рамках дисертаційного дослідження доводить, що походження найбільших загроз національній безпеці Росії на південному стратегічному напрямку має свій початок саме з територій країн Перської затоки. Дослідник наголошує, що незалежно від характеру та змісту політичного режиму в Росії, Перська затока залишатиметься зоною, де сконцентровані стратегічно важливі інтереси Кремля у різних сферах [161].

Реалізація національних інтересів Російської Федерації в Перській затоці традиційно розглядається за трьома базованими векторами: енергоресурси та все, що пов'язане з ними від квотування видобутку до принципу розподілу і встановлення цінової політики на світовому ринку; налагодження конструктивних взаємовідносин на релігійній основі, зокрема в частині налагодження паломництва російських мусульман до святих місць, реалізація глобальної безпеки; забезпечення ефективної боротьби зі світовим тероризмом. Варто доповнити даний перелік ще одним вагомим вектором, – військово-

технічною співпрацею Кремля з низкою країн регіону для забезпечення свого домінування.

Перська затока, залишаючись найбагатшим у світі регіоном за покладами енергоносіїв, тривалий час виступає незмінним лідером їх світового виробництва та експорту, створюючи відчутну конкуренцію і конфлікт інтересів з Росією, котра також належить до провідних енергетичних держав планети. Так, сьогодні на долю російського ринку енергоносіїв припадає сьома частина сумарного виробництва первинних енергоресурсів на земній кулі, зокрема, на території Федерації знаходиться понад 13% світових запасів та понад 11% видобутку нафти, а також 36% покладів газу і близько 31% його видобутку. Паливно-енергетичний комплекс Росії залишається основним джерелом прибутку економіки країни, доля котрого складає 25% в загальному обсязі промислової продукції та становить близько 40% доходної частини федерального бюджету, одночасно займаючи більше половини загального обсягу експорту [55]. Недооцінка подібного фактора, у свій час, вартувала краху експорту енергозалежної економіки та прискоренню руйнуванню політичної системи Радянського Союзу внаслідок чого, останній перестав існувати на політичній карті світу, як країна.

Тому тепер, з метою збереження своїх позицій на зовнішніх енергетичних ринках, Москва якомога активніше бере участь у світових «енергетичних» інституціях, ефективно впливаючи на прийняття міжнародних рішень у даній сфері, в тому числі й у питаннях фінансових інвестицій, регулювання експортно-імпортного балансу, узгодження терміну доставки і транзиту енергоносіїв, квотування їх обсягів та продажів, вирішення глобальних енергетичних проблем, забезпечення рівноправного доступу до нових технологій у цій царині тощо. Нині ключовим завданням Росії є протистояння зміні балансу сил на світовому ринку енергоресурсів, задля реалізації котрого Кремль виступає за підтримку взаємовигідних відносин на засадах рівноправного партнерства з державами-експортерами нафти. Так, російська держава постійно приймає участь як спостерігач на конференціях ОПЕК, проводить багатосторонні консультації з питань ціноутворення на ринку енергоносіїв, широко здійснює спільні нафторозвідувальні дослідження з іранськими, кувейтськими та катарськими компаніями тощо.

Високозалежна від ціноутворення на ринку енергетичних ресурсів Росія, зіткнувшись з тривалим спадом європейської економіки, сфокусувала увагу на перегляді стратегії енергетичного експорту, визначивши головним завданням зовнішньоекономічної політики диверсифікацію та модернізацію власної економіки, а також мінімізацію залежності російського бюджету від енергонадходжень. У цьому ракурсі важливими чинниками залишаються партнерські відносини та узгодженість енергетичної політики Росії та держав Перської затоки, базовою основою котрих виступає мир та стабільність в регіоні. Нині Росія, прагнучи відійти від експортної сировинної залежності своєї економічної моделі, приділяє увагу нанотехнологіям та інформаційній сфері, а також таким галузям як медицина, атомна та альтернативні види енергетики, сільське господарство, цілеспрямовано розвиваючи і стимулюючи

двосторонні відносини з країнами Перської затоки за означеними напрямками.

Вагомим базовим компонентом взаємодії Росії з державами регіону є культурний та релігійний фактори. Варто відзначити світову тенденцію, притаманну останньому десятиліттю, активізації участі у формуванні світової політики регіональних мусульманських організацій, серед яких найбільш впливовою та чисельною інституцією є Організація ісламської конференції, що налічує у своєму складі 44 мусульманські країни. Останнім часом відмічається поживлення діяльності низки регіональних країн, зокрема Ірану, Саудівської Аравії та Катару щодо залучення в орбіту свого впливу середньоазіатських республік та кавказьких держав колишнього СРСР. Подібна тенденція має важливе значення для Росії у протистоянні «експорту» радикальних ісламістських ідей до Чеченської республіки та запобіганні приходу до влади тоталітарних теократичних режимів у таких стратегічно важливих державах, як Азербайджан, Туркменістан та Узбекистан.

Як вважають російські експерти, взаємовідносини Росії з державами регіону Перської затоки розбудовуються на трирівневій основі. Перший рівень охоплює багаточисельне мусульманське населення самої Росії, яке нараховує близько 20 млн чол., що складає 15% від загального складу населення держави [129]. Російські панісламісти, попри поширення ісламської ідеології в соціокультурній площині, фактично прагнуть «ісламізувати» політичну та економічну сфери певних регіонів Росії, в першу чергу Північного Кавказу, з метою отримання ними у майбутньому незалежності від Росії та приєднання до «клубу» мусульманських держав. «Протистояння за віссю Росія – світ ісламу, є лише політичною проблемою, котра переважно нав'язується Заходом і свідомо провокується ним, а не виступає похідною від міжнаціонального конфлікту, що носить глобальне значення» [125, с.5], – наголошують російські політологи В. Рябцева та А.Амелько.

Другий рівень реалізується через так зване «ближнє зарубіжжя», до якого належать Азербайджан та середньоазіатські республіки колишнього СРСР. На сьогоднішній день відносини Росії з певними державами даного регіону, наприклад, Узбекистаном, мають виразний конфліктний характер. У той же час, Азербайджан, Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан прагнуть диверсифікувати свої зовнішньоекономічні та політичні зв'язки, активно розвиваючи у цьому напрямку двостороннє співробітництво з країнами Перської затоки. Подібна співпраця сприймається російськими урядовцями як тривожна тенденція, адже у разі поглиблення торгівельно-економічних зв'язків між вказаними суб'єктами, в результаті жорсткої конкуренції російські компанії можуть понести фінансові збитки. Прагнення керівництва Федерації зберегти потужний середньоазіатський ринок збуту та сформувати механізм управління зовнішньоекономічною діяльністю вказаних суб'єктів розкривається у проекті створення єдиного економічного простору (Митного союзу) з державами регіону.

Третій рівень представлено через перехід від ідеологічних засад взаємодії з державами регіону, що превалювали за часів СРСР, на рівень взаємовигідної співпраці на основі розумного прагматизму. Озвучені трансформації

продемонстровані російським керівництвом в період укладання договорів на розвідку нафтових родовищ та видобуток і транспортування нафтопродуктів з іракським режимом Дж.Талабані, коли офіційна Москва домоглася фіксації в угодах вимог щодо забезпечення безпеки персоналу російських нафтових корпорацій, а також окреслила групу можливих економічних ризиків, визначила сферу відповідальності комерційних суб'єктів та встановила розмір штрафних санкцій.

Важливо відзначити ще один аспект діяльності Російської Федерації на території держав Перської затоки у сфері захисту своїх національних інтересів, значення котрого у новітній історії світу та Росії постійно зростає, – це боротьба з тероризмом та його найбільш загрозливою формою прояву, ісламістським радикалізмом. Нині спостерігається прагнення Кремля обмежити вплив радикальних ісламських рухів на мусульман Росії, зокрема, запобігши будь-яким комунікаціям екстремістських організацій з чеченськими угрупованнями терористів. Саме виходячи з цих мотивів Москва активно продукує створення спільно з державами Перської затоки та близькосхідними країнами єдиної коаліції у боротьбі з ісламським радикалізмом та тероризмом.

Втім, на думку російських науковців, поява певних загроз національним інтересам Федерації, попри складність вибудовування вектору відносин Росія – держави Перської затоки, лежить переважно в площині антиросійської політики США у даному регіоні: по-перше, Білий дім, використовуючи фактор внутрішньої боротьби Москви з радикальними ісламськими течіями, фокусує увагу екстремістських організацій регіону на протидію російській стороні; по-друге, Вашингтон, керуючись концепцією «демократизації Близького Сходу», продовжує реалізацію політики витіснення Росії з регіону Перської затоки [44]. Натомість, уряд В.Путіна, просуваючи політико-економічні інтереси в регіоні, публічно задекларував позицію рівновіддаленої стриманої участі у релігійних та політичних справах зони Перської затоки. Втім, російський президент задалегідь обмовившись щодо подібної позиції стриманості та рівновіддаленості, заявив: «Але тільки у тому випадку, якщо мова йде не про тероризм та не несе прямої загрози колишнім республікам СРСР, що сьогодні мають спільний кордон з державами регіону» [77].

Позиціонуючи себе одним як найбільший світовий виробник зброї, Росія зацікавлена у розширенні власної пайової участі на ринку торгівлі зброєю в регіоні Перської затоки. За даними військових аналітиків, у 2000 р. Російська Федерація зайняла друге місце після Сполучених Штатів у світовому експорті високотехнологічної військової продукції, при цьому вдвоє збільшивши обсяги продажу російської зброї до країн Близького Сходу [20]. За статистичними даними порталу Центру аналізу світової торгівлі зброєю в період 2004-2011 рр. Росія міцно утримувала третє місце на близькосхідному ринку зброї з показником 7,3 млрд дол. на рік, поступаючись тільки Сполученим Штатам – 49,76 млрд дол. та Франції з обсягом експорту 7,7 млрд дол. [123]. Росія в результаті ембарго РБ ООН втратила досить перспективний іранський ринок зброї. В результаті, згортання військово-технічної співпраці з Іраном втрати Росії оцінюються в обсягах від 11 до 13 млрд дол., вказана сума включає як

збитки за зрив поставок по вже підписаним контрактам, так і втрачену вигоду від згорання програм по перспективним проектам. Сполучені Штати фактично «витіснили» Росію з ринка озброєння Саудівської Аравії: Москва тривалий час вела переговори з Ер-Ріядом щодо поставок зброї на суму близько 4 млрд дол., а в результаті було укладено лише кілька дрібних контрактів, при цьому Вашингтон залишився ключовим постачальником зброї до Королівства. На стадії реалізації російське оборонне відомство має відносно невеликі за вартістю контракти з ОАЕ щодо модернізації раніше поставленої бронетехніки. Підписані контракти з Іраком у 2012 р. на загальну суму близько 4,5 млрд дол. слід розглядати як перемогу Росії на регіональному ринку зброї. Втім, означена договірною база в 2013 р. повинна пройти затвердження іракським парламентом та безпосередня реалізація розпочнеться з 2014 р. Таким чином, російсько-американська взаємодія в регіоні Затока у військово-промисловій сфері носить високо конкурентний характер, нині зусилля Росії направлені на розширення договірної бази з державами регіону не тільки на постачання озброєння і бойової техніки, але й на її обслуговування, проведення спільних навчань та співробітництво у військових науково-дослідних проектах [123].

Отже, сьогодні основні складові зовнішньополітичної діяльності Росії щодо захисту своїх національних інтересів в регіоні Перської затоки є вектори торгівельно-економічного, енергетичного, релігійного та антитерористичного спрямування. Особливе значення для російських національних інтересів в зоні Затоки має поглиблення контактів та посилення позицій на ринку зброї та військових технологій задля повноформатної військово-технічної співпраці Кремля з низкою країн регіону.

Зовнішня політика Росії в XXI ст. базується на принципі економічної доцільності, що закріплено на законодавчому рівні Концепцією зовнішньої політики Російської Федерації, де чітко виділені та обґрунтовані економічні інтереси країни у різних регіонах світу. На офіційному рівні Москва завжди підкреслювала свою зацікавленість у здійсненні поставок до країн Перської затоки товарів легкої промисловості, сільськогосподарської продукції, зокрема, бавовни, а також широкого переліку виробів харчової промисловості. Активне використання зручних транспортних коридорів країн Затоки, обумовлене вдалим географічним розташуванням регіону, у перспективі дозволить російським підприємцям просувати товари національного виробника на ринки Африки та Південної Азії.

Аналізуючи напрямки співробітництва Росії та держав Затоки потрібно взяти до уваги факт спорудження більшості потужних промислових підприємств Іраку та частково Ірану в другій половині XX ст. спеціалістами Радянського Союзу, нині на цих підприємствах працюють фахівці підготовлені у системі освіти СРСР. Сьогодні зазначені категорії підприємств держав регіону, відпрацювавши відведені експлуатаційні терміни, потребують широкого технологічного оновлення та усучасненої реконструкції. Зокрема, назріла нагальна необхідність переоснащення, удосконалення та технічної модернізації виробничого обладнання з радянських часів. «Саме у сфері економічного та технічного партнерства Росії і держав регіону може

розвиватись взаємовигідна співпраця» [126], – дійшли висновку російські експерти. Нині Росія продукує реалізацію своїх імперських амбіцій та розширює присутність на ринках держав регіону в галузях машинобудування, чорної та кольорової металургії, гірничої та гірничовидобувної промисловості, у сферах геологорозвідувальної діяльності та сільськогосподарського зрошування територій, в областях енергетики та телекомунікаційних технологій, принагідно розвиваючи тісні контакти у туристичній індустрії.

Політолог В. Цимбурський ще на початку 1990-х років, під час затяжної політичної та економічної кризи в Росії, прогнозував багаторівневність російської зовнішньої політики в Перській затоці [158]. У розумінні дослідника багаторівнева модель функціонуватиме наступним чином: на першому рівні зовнішньополітичні зусилля Кремля сфокусуються на підтримці безпеки кордонів із сусідніми экс-республіками СРСР, котрі межують з країнами регіону; на другому рівні Росія «будуватиме мости», оминаючи «гострі кути», поверх та в обхід конфліктних ситуацій у регіоні (залишаючи поза увагою іракську кризу та курдську проблему); на третьому, – відбудеться концептуальне закріплення на державному рівні офіційними документами геополітичних, економічних та оборонних інтересів Російської Федерації, а також принципу диференційованого відбору регіональних союзників [158]. Іншими словами, дослідник запропонував гнучкий регіоналізм у російській зовнішній політиці та асиметричний підхід у регіональному співробітництві з державами Перської затоки, в рамках якого передбачалось виокремлення певних країн регіону, продуктивна взаємодія з якими може принести максимальну користь національним інтересам Росії.

Використовуючи асиметричний підхід у моделюванні результативного міжнародного співробітництва Кремля з державами регіону російський історик В.Сажин найбільш прийнятним стратегічним партнером Росії в регіоні вважав Іран. «Протягом останніх років інтенсивно розвиваються політичні та економічні зв'язки Москви й Тегерану, що може стати важливим фактором стабільності в регіоні. Росія та Іран домовились відносно реалізації проекту переозброєння іранської армії та розвитку тісних зв'язків у питанні атомної енергетики. Крім того, з 2000 р. російські компанії приймають активну участь у розробці нафтових свердловин на півдні країни – провінція Південний Парс. В сучасних умовах важливим є збіг позицій обох держав щодо питання постконфліктного врегулювання ситуації в Таджикистані, а також з проблем міжнародно-правового статусу та режиму функціонування водотранспортної системи Каспію» [126], – наголошував вчений. Останнім часом держави Перської затоки посідають надзвичайно важливе місце в зовнішньополітичній стратегії Росії, зокрема Концепція зовнішньої політики 2000 р., містить окремий абзац, присвячений обґрунтуванню доцільності подальшого розвитку та розширення двосторонніх відносин з державами Затоки [66].

Російський уряд, вміло використовуючи чинну геополітичну ситуацію в регіоні Перської затоки (скорочення військової присутності США, зміна політичних режимів та конкуренція регіональних держав за місце центра сили), реалізує політику вибіркового партнерства з державами Перської затоки,

демонструючи при цьому рівні лояльні відносини зі Сполученими Штатами. Варто лише навести приклад рівноправного діалогу Москви та Вашингтона за дотриманням паритетності взаємних інтересів щодо дієвого обмеження ядерних програм третіх держав та ефективної боротьби з тероризмом. Нині Росія, відроджуючи гегемоністичні тенденції своєї зовнішньополітичної стратегії, комплексно розглядає відносини із США у різних сферах виключно крізь призму забезпечення національних інтересів, зокрема у Перській затоці де присутні життєво важливі інтереси Москви.

В багатополлярному світі, на який сьогодні перетворюється міжнародна політична арена, відбувається неминуча дифузія сили, чому активно протистоять Сполучені Штати та Росія, які не зацікавлені в різкому посиленні якого б не було центру сили чи появи нової «наддержави». Водночас, Москва і Вашингтон щиро не бажають загострення діючих й розгортання нових регіональних конфліктів, та всіляко протидіють дослідницьким проектам і розповсюдженню у світі ядерної зброї та інших засобів масового ураження.

З точки зору перспективи російсько-американської взаємодії в регіоні Перської затоки найбільш вдалою видається співпраця наддержав у сфері боротьби з міжнародним тероризмом та екстремізмом. У разі неприйняття екстрених заходів колективного характеру щодо протидії міжнародному тероризму, ескалація цього страшного явища неминуче призведе до появи його ядерного різновиду з усіма можливими трагічними наслідками. Тісне співробітництво обох наддержав у цій царині сприятиме вдосконаленню та уніфікації механізмів об'єктивної оцінки, ефективного прогнозування, повсякчасного моніторингу та напрацюванню оптимального алгоритму прийняття спільних рішень. Іншими словами, об'єднання зусиль у боротьбі з тероризмом, повинно стати міцною рушійною силою взаємовигідної російсько-американської співпраці.

Приймаючи до уваги сучасні тенденції розвитку світової економіки та зростання значимості енергетичного фактора в політико-економічному розвитку держав світу, варто погодитись з твердженням ідеолога американської зовнішньої політики З.Бжезинського, що «за безперечного світового лідерства Америки все ж стало очевидним формування нового більш складного сузір'я світових сил за посиленої участі держав Азії» [14, с.40]. На думку вченого, прогнозовано очікуваним є посилення впливовості Китаю в зоні Перської затоки у середньостроковій перспективі. Адже, прискорене зростання економіки Піднебесної вимагає непомірного збільшення обсягів споживання енергоносіїв, відповідно, диктує необхідність закріплення геополітичної присутності Пекіна у важливому, з енергетичної точки зору, регіоні Перської затоки. Поява конкурентоздатної китайської складової у загальному процесі за впливовість у регіоні стає серйозною загрозою інтересам Вашингтона та Москви в зоні Перської затоки.

Нинішня геополітична ситуація в Перській затоці, за умови коли спостерігається запекла боротьба регіональних держав за місце центра сили, наочно демонструє практично неможливість встановлення навіть відносної стабільності без активного сприяння та дієвої зовнішньої підтримки. Д

естабілізація ситуації в регіоні Затоки не відповідає інтересам ні Сполучених Штатів, ні Російської Федерації. Чітке усвідомлення ключовими світовими гравцями неминучості появи на регіональній арені певної третьої сили, у разі їх подальшої конкурентної боротьби за регіональний вплив, також не відповідає інтересам обох держав. Виходячи з цього, можна припустити, що швидке поєднання зусиль у пошуку компромісу та налагодженню конструктивного партнерства є більш вигідним для Росії та США, ніж жорстке суперництво в регіоні за сфери впливу, котре неминуче тягне за собою виникнення нових загроз.

Отже, у підсумку можна констатувати відсутність принципових непереборних політичних розбіжностей в оцінках Російської Федерації та Сполучених Штатів ситуації відносно окремих держав регіону Перської затоки. Решта неузгодженостей характеризується як тактична відмінність, що стосуються методів впливу США на Ірак та Іран, а також негативні економічні наслідки ініціатив Вашингтона, які є неприйнятними для національних інтересів Росії (наприклад, ініціювання Сполученими Штатами невизнання контрактів у нафтогазовій сфері укладених за часів перебування при владі режиму С.Хусейна, що принесли фінансові втрати російським компаніям тощо).

Розуміння масштабності загрози міжнародного тероризму та екстремізму, а також усвідомлення життєвої необхідності ефективної протидії та нейтралізації проявів зазначених ганебних явищ стали головним та визначальним фактором налагодження тісної взаємодії та встановлення високого рівня взаєморозуміння РФ і США у регіоні Перської затоки. Задля повноти загальної картини формування співробітництва з регіональними державами до вказаного фактора варто додати економічний компонент: інтереси Росії, як світового виробника та експортера нафти і газу, мотивують Москву розглядати арабських нафтовиробників з числа країн Перської затоки, більшою мірою як конкурентів за місце та роль на світовому ринку енергоносіїв, ніж вважати їх союзниками, що спільно та узгоджено працюють над підтриманням узгоджених обсягів видобутку та вигідної цінової політики на світових енергетичних ринках. Аргументованою є позиція Центру аналізу близькосхідних конфліктів, оприлюднена його керівником А.Шуміліним, який одним з компонентів продуктивної співпраці Росії та США у регіоні виділив військове партнерство. Втім, дослідник зауважив, що військове партнерство обох держав в Перській затоці є реальним тільки у разі збігу стратегічних інтересів, зокрема: в Ірані – нейтралізація ядерних програм, а в Іраку – гарантування економічних інтересів Росії, поновлення дії раніше укладених контрактів та розширення економічної сфери взаємодії [169, с. 70].

Отже, на сучасному історичному етапі можна з впевненістю констатувати наявність елементів конструктивної політичної взаємодії РФ та США у регіоні Перської затоки, направленої на зниження рівня політичної напруги навколо найбільш «проблемних» країн регіону, – Ірану та Іраку. Ключовою умовою російської сторони щодо політичної взаємодії зі Сполученими Штатами є збереження економічних інтересів Москви в «проблемних» державах, тобто

політична взаємодія із Білим домом виступає умовою та розглядається як канал просування економічних інтересів Росії в регіоні Перської затоки.

3.2. «Жорстка сила» у зовнішній політиці Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації

У світовій політиці категорія «сили» набуває значимості в контексті ефективності міжнародних впливів, що мають неоднозначні наслідки для світової політики: з одного боку, вони забезпечують політичні взаємозв'язки, сприяють демократизації політичних систем, відкривають широкі можливості для досягнення політичних переваг, а з іншого – формують нові типи асиметрії у сучасному світі, стимулюють використання «м'якого» впливу на політичну, економічну, соціальну і культурну сфери взаємодії держав. Феномен «жорсткої та м'якої сили» посідає особливе місце в концептуальних розробках, мета котрих забезпечення у світі «балансу сил» з огляду на суперечності сучасного етапу міжнародного розвитку, які сьогодні досягли такого рівня і гостроти, що в змозі поставити під загрозу цивілізаційний порядок та мир і спокій на планеті.

Нині військову силу часто, але не зовсім виважено ототожнюють з поняттям «жорсткої» сили. Водночас, видається обґрунтованим сприйняття поняття «жорстка сила» у дещо ширшому розумінні, позаяк змістовне наповнення вказаної категорії передбачає окрім військової, ще й економічну могутність держави. Зокрема, у розумінні дослідника Прістонського університету У.Кауфмана, військова міць за будь-яких умов виступає основним показником сили і престижу країни та є невід'ємною складовою реалізації певного політичного курсу держави [294]. Видатний американський дипломат Г.Кіссінджер доволі ёмко, змістовно та лаконічно визначив дане поняття через постулат – «сила – це вплив» [302]. Засновник теорії політичного реалізму Г. Моргентау наполягав на твердженні, що сила «це влада над умами та діями людей, інструмент для світорегулювання» [331]. Р.Клайн, автор методики «оцінки світових сил», надав найбільш змістовне визначення сили у міжнародних відносинах, досить точно передаючи практичну складову та прагматичну суть поняття і переконливо стверджував, що «сила держави на міжнародній арені визначається, як здатність уряду однієї держави примусити уряд іншої зробити те, чого вона у жодному випадку не зробила б з власної волі, причому поставлена мета може досягатися за рахунок переконання, примусу чи відвертого застосування військової сили» [220]. Д.Пучало, професор Нью-Йорського університету запропонував визначати силу в системі міжнародних відносин, через ресурсний потенціал кожної держави: «сила – це здатність держави діяти, але подібна спроможність обумовлена якістю та кількістю ресурсів, виділених для досягнення певних політичних цілей у світовій політиці, що в свою чергу визначається станом національної економіки» [373]. Таким чином, попри широке розуміння варіантів понятійного трактування концепту «сила» науковці сходяться в розумінні та сприйнятті військової сили як одного з компонентів та важливого інструменту забезпечення національних інтересів певної держави на світовій арені за рахунок крайнього прояву впливу.

Автор концепції «жорсткої та м'якої сили», відомий американський дослідник Дж.Най, у зазначеному контексті під поняттям «жорстка сила» розуміє «можливість використання принципу «батога і пряника», що підтверджується військовою та економічною міццю держави, з метою примушення певних країн слідувати бажанням та вимогам інших суб'єктів міжнародних відносин» [268]. Такої ж позиції дотримувався американський дослідник Е.Вілсон, пов'язуючи «жорстку силу» зі здатністю одних держав примушувати інші країни діяти всупереч своїм інтересам та реаліям міжнародної ситуації, коли у разі більш сприятливого збігу обставин, вони ніколи б так не вчинили [268]. Автори дослідження «Жорстка сила: нова політика національної безпеки» К.Кемпбел та М.О'Хенлон запропонували тлумачення поняття «жорсткої сили» як політико-економічної спроможності певної держави використовувати військову могутність для задоволення надважливих національних цілей [215, с.8].

Отже, оперуючи наведеними вище визначеннями поняття «жорстка сила» та беручи до уваги джерела її формування, можемо впевнено стверджувати, що основним ресурсним потенціалом забезпечення реалізації «жорсткої сили» держави виступає її економічна та військова могутність. Причому економічна складова не випадково займає перше місце, позаяк не маючи відповідного економічного базису суб'єкт міжнародних відносин не спроможний самотужки, без сторонньої допомоги створити потужний військовий арсенал, залишаючись при цьому повноцінним самостійним гравцем на політичній арені світу.

Жодна держава в новітній історії світу так часто не заявляла про своє опікування справою миру, одночасно неодноразово використовуючи військову силу у зовнішній політиці, як Сполучені Штати Америки. На переконання американських політичних експертів, використання «жорсткої сили» Білим домом з метою досягнення зовнішньополітичних цілей на певних історичних відрізках часу є виправданим та результативним. «Віра в те, що «жорстка сила» виступає єдиним та кінцевим засобом вирішення зовнішніх проблем Сполученими Штатами, зумовлена обмеженим досвідом військових операцій, відсутністю ведення бойових дій на території власної держави, – стверджував американський дослідник Р.Пейн, об'єктивно додаючи. – Відсутність серйозних наслідків будь-якої з війн, де приймав участь офіційний Вашингтон, зробила для американського суспільства, використання «жорсткої сили» привабливим інструментом зовнішньої політики, особливо коли перемога здавалася легкою, а її ціна відносно низькою» [360].

З часів нової історії Сполучені Штати винесли багатий досвід використання військової сили, котрий суттєво розширили на її новітньому етапі. Найбільш знаковими для Білого дому та відомими у світі стали такі військові операції американських збройних сил, як американсько-мексиканські війни 1845-1848 та 1916 рр., американсько-кубинське протистояння у 1898 р., американсько-в'єтнамський конфлікт у 1961-1973 рр., американсько-іракські війни 1990-1991 та 2003 рр. та операція американського військового контингенту в Афганістані у 2001 р. Не дивлячись на критичне ставлення американського суспільства до будь-якого використання військової сили,

майже кожен президент Сполучених Штатів другої половини ХХ століття публічно висловлювався на користь фактора «жорсткої сили», як визначального елементу забезпечення впливу та політичного авторитету держави на світовій арені.

Російський вчений-політолог Б.Ширяєв, досліджуючи проблематику використання Сполученими Штатами військової сили у реалізації зовнішньої політики, зробив широку добірку розлогих висловлювань, заяв та коментарів американських президентів на предмет значення «сили» у зовнішній політиці. Зокрема, Г.Трумен вживав вираз «військова нація» у контексті «американського світового лідерства»; Д.Ейзенхауер називав військову безпеку Сполучених Штатів найпершим пріоритетом у своїй політиці; Дж.Картер «військову могутність» визначав «наріжним каменем національної безпеки» своєї країни; Р.Рейган фактом американського життя вважав «мир через силу»; Б.Клінтон запорукою підтримання устремлінь для лідерства США вбачав «достатню військову силу»; Дж.Буш-мол. наголошував на безальтернативності збереження переваги «військової сили Америки у світових масштабах», а теперішній господар Білого дому Б.Обама веде мову щодо вимушеної долі Сполучених Штатів «виконувати всесвітню роль шерифа не з власної волі», – відкидаючи усілякі сумніви стосовно позиції володарів Капітолійського пагорба у визначенні особливої ролі військової сили в процесі формування впливовості своєї держави та вирішенні завдань забезпечення національних інтересів за межами кордонів [165, с.219-221].

Таким чином, масштабна військова присутність Америки за межами території країни після Другої світової війни набула глобального характеру особливо в роки «холодної війни», продовжуючи невпинно зростати й сьогодні. Не зважаючи на зміну архітектоніки системи міжнародних відносин наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. «жорстка сила» в сучасних умовах світопорядку залишається домінантним засобом у широкому переліку важелів американської зовнішньої політики. Військова інтервенція, застосування сили та загроза використання сили, – ось далеко не повний перелік невід’ємних силових інструментів зовнішньої політики США. За різними підрахунками в період з 1945 до 1991 р. Вашингтон понад 200 разів вдавався до застосування військової сили чи використовував загрозу силою задля вирішення зовнішньополітичних завдань. Після закінчення «холодної війни» Білий дім зробив ставку на комплексному використанні різних елементів військової сили за кордоном, як-то здійснення гуманітарної інтервенції, застосування принципу завдання односторонніх військових ударів на випередження та нанесення превентивних ударів. Гуманітарна інтервенція реалізується через використання військової сили проти інших держав із метою припинення практики порушення прав людини або для створення сприятливих умов їхньої реалізації [271].

Сучасна військова наука Сполучених Штатів виділяє два види нанесення ударів: на випередження та превентивного характеру. Словник військових термінів Міністерства оборони США подає наступні визначення цих понять: випереджувальний удар, тобто удар, який завдається виходячи із незаперечної очевидності того, що ворожий напад є невідворотним [236, с.413]; превентивна

війна, тобто війна, яку починають за упевненості, що воєнний конфлікт, хоча й не є невідворотним, проте у перспективі неминучий, а будь-які зволікання пов'язані ще з більшим ризиком [236, с.417]. Тому, в експертних колах США сформувалось стійке переконання щодо безальтернативності використання широкого спектру різних елементів «жорсткої сили» у якості результативного інструменту зовнішньої політики, який надійно забезпечує світове лідерство Сполучених Штатів.

В останні роки Білий дім та Пентагон роблять ставку на масштабні наукові розробки із застосуванням новітніх технологій у військовій сфері, задля створення надточної зброї та виготовлення відповідних бойових зразків. Як показав досвід воєнних операцій в Афганістані та Іраку, на сьогоднішній день Сполучені Штати можуть наносити ефективні випереджувальні та превентивні удари у будь-якій віддаленій точці світу максимально використовуючи для цього останні наукові розробки і передові технічні досягнення та зберігаючи людські ресурси, максимально обмеживши їх використання.

Науково-обґрунтованими видаються прогнози низки експертів-міжнародників щодо відсутності у найближчій перспективі реальної загрози світового широкомасштабного збройного протистояння між великими державами. Разом з тим, спостерігається стійка тенденція невблаганного зростання з кожним роком кількості регіональних конфліктів та локальних загроз і викликів у розрізі національної безпеки США та у контексті світової стабільності. Таким чином, подібна ситуація на міжнародній арені свідчить на користь певної виправданості зваженого та адекватного використання елементів «жорсткої сили» та застосування високотехнологічної зброї, що повною мірою відповідає й гегемоністичним устремлінням США. Особливість сучасних «малих війн» полягає в їх відмінності від колишніх повномасштабних конфліктів, щодо відсутності мети тотальної руйнації економіки та цілковитого знищення армії супротивної воюючої сторони. Натомість завданням «малої війни», чи з наукової точки зору більш коректним буде визначити її як швидкоплинну військову операцію, постає повне розбросання сил опонента та прогнозована і контрольована зміна державного режиму. Військові операції американських збройних сил в Афганістані з метою припинення правління талібів та в Іраку задля повалення режиму С.Хусейна можна з впевненістю вважати прототипом майбутніх «малих війн» з використанням надточних, високотехнологічних видів зброї.

Апробована американцями на Близькому Сході тактика військових операцій дозволяє паралізувати воєнну інфраструктуру супротивника без нанесення відчутних збитків населенню та громадянському суспільству, зокрема його економічній та соціальній сферах. Хрестоматійним прикладом ефективного використання Америкою у зовнішній політиці засобів «жорсткої сили» стала антиіракська операція 2003 року, передумови котрої та механізм застосування «жорсткої сили» під час її перебігу варто розглянути більш детально та комплексно. Отже, після потужного потрясіння, котрого зазнало американське суспільство в результаті терористичних актів 11 вересня 2001 р., адміністрація Дж.Буша-мол., вміло використовуючи збурення та войовничі

настрої громадськості, виправдовуючись перед світом боротьбою з міжнародним тероризмом, заходила активно реалізовувати проект придушення «осі зла», до якої, за збігом обставин, увійшли здебільшого близькосхідні держави. Білий дім включав до названої «вісі зла», перш за все, Палестину, Сирію, Ліван, Йорданію, Єгипет, а також країни Перської затоки, зокрема Ірак та Іран, де при владі, на переконання адміністрації Дж.Буша-мол., знаходилися деспотичні й агресивні режими, що загрожували миру та безпеці на планеті, і котрі належало «демократизувати».

Своє логічно-концептуальне продовження політика боротьби зі світовим тероризмом знайшла у промові президента Дж.Буша-мол., виголошена 4 лютого 2004 р. під час візиту до Великої Британії, де американський лідер презентував новоспечену модель розвитку демократії в близькосхідному регіоні, що отримала назву «Стратегія просування демократії на Близькому Сході» [368] та базувалась на двох ключових постулатах: перший, виправдовував доцільність дій США історичним досвідом ХХ ст., коли світовій спільноті, в авангарді зусиль якої стояли американські ініціативи, вдалось успішно здійснити дві поетапні хвилі демократизації – спочатку повоєнної Німеччини та Японії, а потім – Радянського Союзу, тому Сполучені Штати, отримавши певний досвід, повинні провести демократизацію Близького Сходу; другий постулат зводився до бачення, що демократичні реформи близькосхідних країн потрібно вважати тим універсальним засобом, який дозволить знищити соціально-економічні та соціально-політичні корені екстремізму та тероризму у світі, а також надасть змогу вирішити політичну проблему навколо палестино-ізраїльського конфлікту.

Вдаючись безпосередньо до деталей нової американської стратегії в Іраку, Дж.Буш-мол. повідомив, що попередні спроби нормалізувати ситуацію в країні зазнали провалу через об'єктивні чинники, де основна причина невдач Сполучених Штатів в Іраку – це недостатня кількість задіяної військової сили, друга – «обмеження свободи дій американського командування на території цієї країни» [211]. Першими логічним кроком на шляху виправлення стратегічних промахів стало кількісне збільшення контингенту США в Іраку більш ніж на 20 тис. військовослужбовців. Основна частина додаткового військового контингенту дислокувалась в Багдаді, де його ключовим завданням стало боротьба з терористичними угрупованнями, що укорінились і діяли в іракській столиці. За твердженням Дж.Буша-мол., скорегована місія військового контингенту США в регіоні Перської затоки, полягала не тільки в захисті мирного населення Багдаду від бойовиків, але й доповнилася здійсненням постійного контролю за приміськими районами столиці. «Ситуація, коли американські військові звільняють район від бойовиків і залишають його, нівелювала всі попередні зусилля. Через кілька годин після проведеної спецоперації бойовики поверталися знову, втім тепер подібне не повториться» [211], – зауважував американський президент.

Іракська компанія, попри показову втрату міжнародного авторитету та критичне падіння іміджу США, наочно продемонструвала «жорстку слабкість» Білого дому, що дозволило багатьом аналітикам обґрунтовано порівнювати

війну в Іраку з провальною в'єтнамською компанією. Зокрема, ідеолог американської політики гегемонізму З.Бжезинський стверджував, що війна в Іраку абсолютно непотрібна та її необхідно було уникнути [14, с.107]. Брутальне поводження США на політичній арені 2001-2003 рр. спрацювало на пониження міжнародного авторитету держави, супутньо спровокувавши створення потужної світової опозиції Сполученим Штатам, – такого висновку дотримувалась більшість науково-академічної еліти світу. Так, З.Бжезинський оцінював результати антиіракської компанії для своєї держави як різке падіння глобального престижу Америки у порівнянні з останнім десятиліттям ХХ ст., прогресуюче скорочення міжнародного кредиту довіри президенту, а значить і державі, та суттєве зниження самоідентифікації союзників Америки з її безпекою [14, с.108]. У такому ж сенсі оцінив антиіракську компанію відомий російський міжнародний експерт В.Іноземцев стверджуючи, що не дивлячись на очевидну неадекватність силової відповіді територіально розгалуженій терористичній загрози «американці все ще вважають, нібито, маючи довершений військовий потенціал, вони здатні протистояти та вражати справжніх ворогів або вселяти страх потенційним. Однак ескалація насилля лише підсилить агресивність антиамериканських сил» [51], що об'єктивно підтверджує поточна несприятлива ситуація в регіоні Перської затоки. Справедливості ради, потрібно зауважити на щирій спробі адміністрації Дж. Буша-мол. під час другої каденції відновити репутацію та втрачений авторитет у світі, налагоджуючи можливість здійснювати «м'який вплив», запровадивши нові програми з публічної дипломатії. Адже, витрати США на потреби військово-промислового комплексу в 500 разів перевищували фінансування програм обміну та інформаційну присутність у світі [350].

Зовнішньополітична стратегія адміністрації Б.Обами, на відміну від попередників, керується принципами «розумної сили», застосовуючи ефективно збалансоване поєднання елементів «жорсткої» та «м'якої сили». У той же час американський президент прагматично не виключає можливості широкого використання «жорсткої сили» у разі виникнення реальної загрози національним інтересам чи безпеці Америки. Відповідно до новітньої стратегії Б.Обами «півтори війни» Сполучені Штати можуть одночасно здійснювати одну повномасштабну військову операцію в будь-якій точці світу та паралельно контролювати і супроводжувати іншу конфліктну ситуацію. Зокрема, голова Білого дому в березні 2013 р. заявив про готовність розпочати військову операцію проти Ірану, головна мета якої запобігти виготовленню ядерної зброї Тегераном [176]. В результаті, в інформаційному регіональному просторі та системі міждержавних відносин, нині спостерігається тенденція поширення недостовірної інформації щодо розробки окремими державами ядерної та бактеріологічної зброї. Така «правдоподібна» інформація використовується як провокації для організації широкого міжнародно-політичного тиску, прямого втручання у внутрішньополітичні справи держави та запровадження міжнародної ізоляції, як це було у випадку з Іраком напередодні інтервенції американських військ у 2003 р.

Останнім часом провідні політичні експерти, що мають безпосереднє відношення до процесів опрацювання, прийняття та реалізації зовнішньополітичних рішень адміністрацією США, доволі часто роблять відкриті заяви щодо пріоритетності несилкових методів у зовнішній політиці. Втім факти вперто свідчать протилежне, адже якщо порівняти витрати військового бюджету Сполучених Штатів з початку XXI століття, то чітко проглядається нестримна закономірність його щорічного зростання: 2000 р. – 294,363 млрд дол., 2001 р. – 304,732 млрд дол., 2002 р. – 348,456 млрд дол., 2003 р. – 404,744 млрд дол., 2004 р. – 455,833 млрд дол., 2005 р. – 495,308 млрд дол., 2006 р. – 521,827 млрд дол., 2007 р. – 551,271 млрд дол., 2008 р. – 616,073 млрд дол., 2009 р. – 661,049 млрд дол., 2010 р. – 693,586 млрд дол., 2011 р. – 768,217 млрд дол., 2012 р. – 662 млрд дол., а у 2013 р. військові витрати наймогутнішої держави світу становитимуть 631 млрд дол. [39].

Суттєве скорочення видатків у військовій сфері Сполучених Штатів у 2012 році до рівня 2009 року та збереження цієї тенденції у 2013 році, лише відображає зменшення потреб видатків у зв'язку зі згортанням активної фази операцій та суттєвим скороченням чисельності військових контингентів в Афганістані та Іраку, що позбавляє необхідності закуповувати озброєння та техніку, а також додатково фінансувати участь військових у бойових діях. Отже, обмеження витрат США на оборону в останні роки більше є наслідком згортання фінансових потреб потужної військової присутності, ніж свідченням скорочення певних військових програм. Крім того, для порівняння воєнний бюджет Китаю та Росії за даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем світу в 2010 році становив, відповідно, 114,3 млрд дол. та 52,586 млрд дол. Незважаючи на виведення американських військових з Іраку та Афганістану, присутність Сполучених Штатів у Перській затоці залишалася, військові бази США розміщені в Іраку, Бахреїні та Кувейті. Також нині Вашингтон прогресуючими темпами розвиває співпрацю у воєнній сфері з ОАЕ, Бахреїном, Катаром та Оманом, постачаючи останнім засоби протиракетної оборони, актуальність яких, зважаючи на широко розрекламовані ракетно-ядерні програми Ірану, з кожним роком зростає.

Реалізуючи план глобальної гегемонії, суттєво посиливши та закріпивши свої позиції в зоні Перської затоки, Сполучені Штати вирішили вдатися до практики впровадження у регіоні політики так званого «вибіркового залучення». На сьогодні спостерігається процес делегування Вашингтоном певних, попередньо взятих на себе стратегічних зобов'язань щодо підтримання миру і безпеки в регіоні, своїм союзникам. Більш того, активно скорочуючи в регіоні кількість традиційних повноформатних військових баз та чисельність американського військового контингенту, утримання якого потребує суттєвих витрат, США одночасно розпочали створення своєрідної розгалуженої мережі високооснащених військових баз, життєзабезпечення та функціонування яких вимагає обмеження витрат та мінімального залучення людського ресурсу, успішно виконуючи геополітичні завдання військової присутності в регіоні. Отже, союзники США, фактично, представляють інтереси дружньої наддержави у зоні Затоки, підтримуючи систему регіональної безпеки та

стримуючи антиамериканські тенденції, зокрема беруть безпосередню участь у фінансуванні регіональних проєктів, націлених на розвиток економічної та соціальної сфер, підтримання надійної безпеки та тривалої стабільності в регіоні. Вибір та перехід адміністрації Б.Обами у зовнішньополітичній діяльності США до концепції «розумної сили», тобто гармонійного синтезу елементів «жорсткої» та «м'якої» сили, продиктовано намаганням керівництва США зберегти впливовість в регіоні та забезпечити надійний захист національних інтересів у Перській затоці за мінімальних ресурсних і фінансових витрат та покликано вирішити наступні завдання:

- надійно закріпити та розширити сферу військово-технічної співпраці з державами регіону протягом найближчих 15-20 рр. (підготовка військових кадрів, освоєння сучасної техніки, у поєднанні з повним комплексом регламентних послуг з обслуговування, ремонту та модернізації, а також гарантованими поставками запчастин, тренажерів, боєприпасів тощо);

- в умовах затяжної світової фінансової кризи забезпечити стабільними міжнародними контрактами та замовленнями оборонно-промислового комплексу США, додатково створивши десятки тисяч нових робочих місць для американських громадян;

- обмежити вірогідність появи та захистити від можливих зовнішніх загроз країни регіону Перської затоки, багатих на стратегічні запаси нафти та газу, безперебійне надходження яких забезпечує стабільність функціонування та розвитку економік США та їх західних стратегічних партнерів;

- створити на території держав Перської затоки (Бахрейн, Катар, Оман, Кувейт, ОАЕ, Ірак) так званій «пояс безпеки», тобто об'єднану систему протиповітряної оборони (далі – ППО) держав регіону, яка повинна ефективно виявляти та знищувати боєголовки ракет, у разі нанесення удару третіми державами по цілям, котрі знаходяться у зоні відповідальності ППО, що у перспективі полегшить наслідки можливого збройного конфлікту з Іраном;

- витіснити Росію з ринка озброєння держав Перської затоки, одночасно «заморожуючи» її військово-технічну співпрацю з Іраном та іншими регіональними суб'єктами.

Економічні санкції потрібно визначати, як систему невійськових заходів примусу відносно держави-правопорушника міжнародної безпеки та мирного співіснування у світі. Як зазначають білоруські політологи Н.Веремєєв та Е. Нікітіна, у функціональному плані використання економічних санкцій може переслідувати кілька цілей: по-перше, подібні обмеження запроваджуються з метою послаблення або повалення діючої політичної системи чи політичного режиму в державі – об'єкта санкцій; зокрема, вказаній меті служить прагнення заподіяти народу опальної держави якомога більше незручностей і страждань задля мобілізації опозиційної активності громадян, спрямованої на послаблення політичної системи та повалення уряду своєї держави [23]. Таким чином, по-перше, використовуючи громадян іноземної «держави-ізгоя» як засіб досягнення зовнішніх цілей держави-ініціатора впровадження санкції; по-друге, названі санкції виступають ефективним засобом усунення держави-конкурента на світовому ринку окремих товарів та послуг; по-третє, економічні санкції, як

правило, направлені на підрив авторитету певної країни на міжнародній арені; по-четверте, економічні важелі впливу часто використовуються як дієвий інструмент утвердження глобальної моделі економічного та політичного розвитку певної держави [23].

Авторський колектив збірника «Світова політика: теорія, методологія, прикладний аналіз», визначаючи поняття «економічні санкції», тлумачать його як «покарання, винесене внаслідок протиправної поведінки держави. У міжнародних відносинах санкції включають колективні зусилля міжнародного співтовариства, аби змусити державу-порушника діяти у відповідності до норм міжнародного права, коли дипломатичні та правові техніки врегулювання спорів не увінчались успіхом» [91, с.319]. Дослідники вашингтонського Інституту міжнародної економіки Г.Хафбайер, Дж.Шот та К.Єліот під економічними санкціями розуміють «спеціальну, ініційовану урядом відмову чи загрозу відмови від звичайних торгівельних або фінансових відносин» [241, с.3]. Професор Прістонського університету Д.Болдуїн, погоджуючись з наскрізною думкою своїх колег в сенсі сфокусованості економічних санкцій на досягненні економічних цілей, втім, звертає увагу дослідників на наявності кількох інтерпретацій терміну «економічні санкції» в політичній науці, тому логічно, на думку вченого, зважати на можливості застосування даного інструменту для досягнення як економічних, так і політичних цілей [199, с.6]. Отже, на думку науковця економічні засоби тиску постають найбільш ефективними саме у досягненні зазначених цілей у політичній та економічній сферах міжнародної діяльності, але є мало дієвими у стратегічному сенсі.

Вже згадуване «тріо» вчених Г.Хафбайер, Дж.Шот та К.Єліот, запропонували класифікацію економічних санкцій в залежності від переслідуваних цілей:

1. цілеспрямований економічний тиск на визначену країну з метою досягнення несуттєвих політико-економічних змін;
2. впровадження економічних заходів з метою дестабілізації діяльності та позицій цільового уряду;
3. економічні обмеження, направлені на підрив оборонного (військового) комплексу конкретної держави;
4. економічні засоби, спрямовані на кардинальні політико-ідеологічні трансформації системи цільової держави;
5. політика економічної блокади з метою порушення балансу військових сил в регіоні на користь певної держави, котрій відведена роль регіонального «центру сили» [241, с.25].

Окремі види економічних санкцій, запропоновані вищезгаданим авторським колективом, варто класифікувати як елементи ведення економічної війни. Зокрема, коли подібні економічні інструменти спрямовані на дестабілізацію уряду або підрив військового потенціалу держави, чи використовуються з метою нав'язування та диктату кардинальних перетворень у системі політичного устрою цільової держави або послаблення її політико-економічного та оборонного потенціалів.

На сучасному етапі історії США залишаються беззаперечним лідером у використанні економічних санкцій як ефективного засобу «жорсткої сили» щодо реалізації завдань зовнішньої політики, отримавши у своє розпорядження, за сприятливим збігом обставин на міжнародній арені, всі необхідні чинники, котрі обумовлюють успішне проведення режиму санкцій. Сьогодні економіка Сполучених Штатів є найбільшою економікою світу, що впливає на міжнародну валютну, фінансову, економічну та політичну системи; США займають керуючі позиції у провідних світових організаціях, як-то НАТО та РБ ООН. Також на користь Америки свідчить головний геополітичний фактор, – неготовність на даний момент найбільш вірогідних опонентів США в системі міжнародних відносин, – Росії та Китаю, – до рішучих дієвих контрзаходів. За даними британських експертів, станом на 1998 рік, Сполучені Штати в різний час застосовували санкції відносно певних держав, сумарна територія яких складає 2/3 поверхні земної кулі [240].

Окремо відзначимо, що за період біполярного устрою світу санкції Сполучених Штатів були часто безрезультатними та не давали очікуваного ефекту проти держав з табору конкуруючої політичної коаліції. Втім, як не парадоксально, але цілком прогнозовано, що із закінченням епохи ідеологічного протистояння двох політичних систем та зародження ситуативного партнерства і паритетності у вирішенні наддержавами глобальних та регіональних проблемних питань мирного співіснування, не дивлячись на нищівну критику подібних методів силового впливу з боку науковців та експертів, економічні санкції залишаються основним політичним інструментом Білого дому в постбіполярний період. До того ж, в умовах постбіполярності, із зниженням напруги в обстоюванні політичних інтересів наддержавами відбувалися концептуальні зміни американської політики санкцій. Зокрема, Америка поступово відмовляється від політики всеосяжних санкцій, віддаючи перевагу адресним обмеженням та намагаючись інтегрувати власну стратегію санкційних заходів у колективні режими обмежень під егідою мандату ООН. В першу чергу це стосувалось санкцій проти Іраку та на сьогоднішній день віддзеркалює трансформаційні метаморфози у сучасних підходах США щодо введення обмежень задля економічного тиску на Іран.

Алгоритм та підстави введення Сполученими Штатами санкцій проти конкретних держав міжнародної спільноти закріплено на законодавчому рівні. Зокрема, проти ісламської країни Іран за останні 35 років реалізовано широкий комплекс обмежувальних заходів, що складається з переліку важелів економічного тиску та безпосередньо санкцій. Вперше санкції стосовно Ірану були введені у 1979 р., коли екстремістський загін бійців ісламської революції, захопивши американське посольство у цій країні, взяв його співробітників у заручники. У відповідь адміністрація Білого дому заблокувала всі активи іранського уряду в США, розірвавши дипломатичні відносини та запровадивши повне торгівельне ембарго проти країни де стався інцидент. Після звільнення заручників всі санкції, за винятком замороження активів, були зняті. У середині 1980-х років ірансько-американські відносини в чергове погіршились, в результаті Конгрес США відніс Іран до переліку держав, котрі спонсують

міжнародний тероризм, ввівши у 1987 році заборону на імпорту до Америки іранських товарів. У 1996 р. Сполучені Штати прийняли Закон, за яким санкції проти Ірану передбачалось використовувати як своєрідну симетричну відповідь на ядерну програму останнього та фінансову підтримку Іраном низки терористичних організацій (наприклад, Хезболлу, Хамас та ін.). Закон обумовлював введення екстериторіальних санкцій щодо іноземних компаній, які до того інвестували в нафтогазовий сектор Ірану понад 20 млн дол. щорічно. У разі продовження співпраці з урядом опальної країни та порушення положень даного Закону, стосовно діяльності такої компанії на території Америки застосовувалась низка суворих обмежень: заборона на участь в тендерах державних закупівель; обмеження щодо поставок товарів на ринок США; відмова у наданні кредитів американськими банками [268]. У 2000 р. Сполученими Штатами прийнято Закон про нерозповсюдження, який передбачав запровадження санкцій проти іноземних компаній, котрі поставляли в Іран товари, послуги чи технології, що могли використовуватись при створенні зброї масового ураження. Згодом, у 2006 р. американський Конгрес прийняв Закон про підтримку свободи в Ірані, в рамках якого передбачалось введення санкцій щодо іноземних компаній, які поставляли іранському уряду сучасну високотехнологічну зброю [187].

2010 р., реагуючи на демонстративну активність іранського уряду в області ядерних досліджень, конгресмени Сполучених Штатів направили Закон про всеохоплюючі санкції проти Ірану, відповідальність та вилучення капіталовкладень. Вказаний Закон з певним припущенням можна вважати розгорнутим та логічним продовженням нормативної ініціативи 1996 року. Зміст законодавчого акта розкривається у наступних положеннях: введення санкцій відносно іноземних компаній, що здійснювали поставки в Іран продуктів нафтопереробки та обладнання для видобутку нафти; зобов'язання компаній, які приймають участь у тендерах держзакупівель США надавати сертифікат, що підтверджує відсутність їхніх економічних зв'язків з індустрією паливно-енергетичного комплексу Тегерану; позбавлення права приймати участь в тендерах держзакупівель США компаній, викритих в експорті до Ірану продукції та технологій, що може використовуватись іранським урядом для впровадження режиму обмеження свободи слова; заборона американським банкам співпрацювати з іноземними банками, що мали кооперації з іранськими організаціями екстремістського спрямування.

Прийняті Білим домом законодавчі акти щодо ведення санкцій та запровадження економічних обмежень проти Ірану традиційно викликають критичні заяви зі сторони третіх держав. Втім, на думку американської сторони, зиск від заходів силового економічного тиску, набагато вагоміший у порівнянні з втратами. Адже, законодавче закріплення механізмів впливу сприяє стримуванню зростання військового та економічного потенціалу Ірану, оскільки переважна більшість іноземних компаній, знаходячись в умовах вибору між іранським та американським ринками, впевнено віддають перевагу останньому, відмовляючись від продовження відносин з Тегераном.

Доповідь Головного бюджетно-контрольного управління США (2007 р.) на предмет ефективності санкцій відносно Ірану в своїх висновках містить констатацію певного впливу односторонніх американських санкцій відносно означеної країни. Автори документа слушно зауважують щодо практичної неможливості об'єктивно та достеменно визначити ступінь та якість цього впливу. На думку фахівців, американські відомства не приділяють належної уваги здійсненню предметного аналізу ефективності впливу санкцій на режими певних цільових держав та не переймаються проведенням на науковій основі досліджень ступеню сприяння введених санкцій Сполученими Штатами поставленим зовнішньополітичним цілям. Зокрема, у критичному висновку доповіді зазначається, що дефіцит вказаної важливої інформації перешкоджає адміністрації Сполучених Штатів та Конгресу розробляти та реалізовувати результативну стратегію тиску на Іран [286, с.3].

Відповідно до результатів дослідження вашингтонського Інституту міжнародної економіки, достатньо ефективною виявилась лише третина запропонованих санкцій, у зв'язку з чим представники установи наполягали на життєвій потребі проведення детального перспективного аналізу наслідків економічних санкцій на етапі прийняття рішення щодо їх введення [241, с.158]. Теоретично, наочним свідченням ефективності впливу санкцій може бути формальне законодавче рішення про зняття обмежень, що означатиме публічне визнання досягнення поставлених цілей та очікуваних результатів. Економічні санкції відносно Ірану тривалістю у кілька десятиліть, постають яскравим прикладом примарності поставленої зовнішньої мети на конкретному етапі, за обставин коли економічний тиск не призвів до очікуваної зміни політичного режиму іранської держави, натомість відчутно погіршивши соціально-економічне становище її громадян, спровокував посилення мобілізаційних мотивів та обумовив згуртованість екстремістських сил на антиамериканському «фронті». В результаті, Іран, на думку експертів, не зважаючи на довготривалі економічні санкції, політичний тиск, численні загрози військового втручання, нині поступально продовжує реалізовувати свою ядерну програму, розглядаючи її як провідний фактор неподільного домінування в регіоні. Іранське керівництво впевнено, що світова спільнота з часом звикнеться з наявністю у його розпорядженні ядерної зброї, як це відбулось раніше у випадку з Індією та Пакистаном [241, с.145].

Адміністрація Б.Обами внесла суттєві корективи у підходи Сполучених Штатів до формування та реалізації зовнішньої політики, особливо в царині практики застосування санкцій. Зокрема, на відміну від Дж.Буша-мол., який робив ставку на посилення режиму односторонніх санкцій відносно «держав-ізгоїв», головним чином, заради політичних дивідендів, подекуди на збиток економічним інтересам Америки. Згодом Б.Обама зробив спробу відійти від політики прямолінійного економічного тиску, що не дало очікуваних результатів, широко використовуючи інші інструменти реалізації завдань зовнішньої політики, наприклад, конструктивний дипломатичний діалог. Нова Стратегія національної безпеки США – 2010 передбачала поетапний відхід Вашингтона від односторонніх дій у зовнішній політиці держави на користь

використання багатосторонньої співпраці. Втім, незважаючи на щире бажання американського президента налагодити взаємодію з урядом Ірану, після провальних спроб нормалізувати відносини, адміністрація Б.Обами змушена була знову звернутися до політики односторонніх та міжнародних санкцій.

Наступним наочним прикладом реалізації затяжної поступальної політики економічного силового тиску, через запровадження певних обмежень та заборон у рамках режиму санкцій, виступають американсько-іракські відносини наприкінці ХХ – початку ХХІ століть. Режим санкцій проти Іраку запровадила Рада Безпеки ООН, підтримавши ініціативу США. Саме в такий жорсткий спосіб РБ ООН відреагувала на загарбницьку та агресивну політику стосовно Кувейту в 1990 році. Режим санкцій безперервно тривав до 2010 р., фактично, до початку повномасштабного виведення американських військ з Іраку. Отже, резолюція 661 від 6 серпня 1990 р. запровадила економічні санкції проти Іраку, що, зокрема, передбачали ембарго на весь перелік імпортно-експортних операцій, за винятком постачання медичних препаратів та інших товарів гуманітарного вжитку та спрямованості. 3 квітня 1991 р. резолюція 687 підтвердила положення попередньої резолюції, додатково сформулювавши механізм періодичного аналізу і перегляду ефективності санкцій проти Іраку. Відповідно до п.24 згаданої резолюції, РБ ООН ухвалила рішення щодо повної заборони продажу чи постачання до Іраку зброї або військової продукції усіх видів. Трохи згодом, Багдад отримав дозвіл на продаж, під контролем спостерігачів ООН, обмеженої кількості нафтопродуктів задля використання отриманих коштів на гуманітарні та соціальні потреби відповідно до резолюції 712 від 19 вересня 1991 р.

Через кілька років, у зв'язку з суттєвим погіршенням гуманітарної ситуації в Іраку, резолюцією 986 від 14 квітня 1995 р., яка звузивши обмеження, дозволила Багдаду експортувати нафту і нафтопродукти в обсязі необхідному для отримання виручки, що не перевищувала 1 млрд дол. за кожні 90 днів. Згодом, 27 березня 1996 р. РБ ООН одностайно схвалила резолюцію 1051 де виписано структуру іракського імпорту-експорту, кінцева мета якого – недопущення незаконного виробництва Багдадом зброї масового ураження. Вже 20 травня 1996 р. у штаб-квартирі ООН (Нью-Йорк) відбулось офіційне підписання Меморандуму про співпрацю та взаєморозуміння між Секретаріатом ООН та урядом Іраку в розрізі імплементації вимог резолюції 986. Необхідно зазначити, що в першому розділі Меморандуму (п. 3) чітко наголошувалось на суверенітеті та територіальній цілісності Іраку, посилюючи оптимізм та надію на конструктивну співпрацю. Проте зухвалість С.Хусейна, що зростали з кожним роком пролонгації доволі поблажливих економічних санкцій, а також хибна оцінка іракським лідером геополітичного розкладу в глобальному масштабі, вкупі породило переконання Багдада у неможливості вирішення конфлікту військовим шляхом, ставши фатальною помилкою, що відіграла трагічну роль у долі країни.

2003 р., вже після вторгнення американських військ до Іраку та повалення режиму С.Хусейна Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію 1483, яка пропагувала попередні обмеження та заборони, котрі стосувались торгівлі

зброєю, натомість визнавши такими, що втратили чинність решту заборон та пересторог у торгівлі з Іраком, та обігу фінансових і економічних ресурсів, запроваджених раніше резолюцією 661 (1990 р.) та всіма послідовними відповідними постановами. Таким чином, резолюція 1483 безапеляційно підтвердила суверенітет та територіальну цілісність іракської держави і одночасно наголосила, виправдовуючи застосування військової сили, на необхідності ліквідації зброї масового ураження. Водночас, дана резолюція поклала край 13-річному жорсткому режиму економічних санкцій проти Іраку. Текст резолюції містив звернення Ради Безпеки до світової громади та держав-членів ООН на предмет необхідності надання міжнародною спільнотою дієвої допомоги іракському народу у процесі відновлення та реформування країни, а саме налагодженні постачання продовольчих товарів, медичних препаратів та послуг, товарів широкого вжитку та легкої промисловості, вкрай потрібних для швидкого відновлення економічної та соціальної інфраструктури Іраку.

Оцінюючи та аналізуючи багаторічний досвід економічного ембарго щодо Ірану та Іраку, світова експертна спільнота активно дискутує на предмет доцільності та ефективності зазначених економічних санкцій та подібних обмежень в цілому. Зокрема, американські політологи представили на широкий загальний концепцію «розумних санкцій» направлених безпосередньо на зміну політичних режимів, що несуть пряму загрозу міжнародному миру і безпеці, не заподіюючи при цьому відчутної руйнівної шкоди економіці та соціальній сфері таких країн в цілому [260]. Український науковець Ю.Седляр, досліджуючи характер американських санкцій стосовно держав Перської затоки дійшов висновку, що адміністрація Б.Обами, зважено оцінивши політичні та економічні збитки за результатами реалізації стратегії «подвійного стримування» Ірану та Іраку, особливу увагу приділила гуманітарним втратам та, зрештою, віддала перевагу цільовим (спрямованим) санкціям замість недостатньо ефективних всеосяжних [128].

Принципи застосування обмежень, запропонованої концепції «розумних санкцій», абсолютно не корелювались з тією соціально-економічною та гуманітарною ситуацією, що склалась в Іраку після 13-річного періоду застосування жорсткого режиму економічного ембарго, наслідки якого були прямо протилежними їх цільовій спрямованості. В період формального закріплення та практичної дії санкцій (1990-2003 рр.), правлячий режим С. Хусейна в соціально-економічному та політичному аспектах відчутно не постраждав, натомість іракська можновладна верхівка в окремих випадках вміло використовувала гуманітарну кризу аби мобілізувати та мотивувати громадян держави, спрямувавши прояви протесту на боротьбу з Америкою. Основний тягар жорстких економічних обмежень уряд опальної країни переклав на плечі громадян Іраку, на долю яких випали фізичні та морально-психологічні страждання, спровоковані санкціями та ембарго. Поряд з цим, істотні збитки понесли економіки третіх держав, що мали тісні торговельні зв'язки з Іраком, особливо масштабні збитки понесла Росія, котра не змогла у повному обсязі отримати належні валютні борги уряду С.Хусейна.

Роль та місце економічних санкцій у зовнішній політиці США визначає співвідношення зовнішньоекономічних та зовнішньополітичних інтересів у системі пріоритетів цієї наддержави. Зокрема, в умовах напруженої боротьби з наслідками затяжної світової фінансової кризи у баченні правлячої еліти Білого дому пріоритетні позиції належать зовнішньоекономічним інтересам держави. Так, у січні 2010 р. президент Б.Обама оголосив Національну експортну ініціативу, направлену на задоволення бажаних обсягів американського експорту в найближчі 5 років та створення у контексті задекларованих намірів нових робочих місць у США. У зв'язку з цим адміністрація президента приділяє особливу увагу питанню раціонального використання інструментів зовнішньоекономічної політики, різновидом яких виступають економічні санкції та їх ефективність застосування потребує суттєвого підвищення, особливо в частині перспективного планування та прагматичного підходу реалізації, а також ретроспективного аналізу очікуваних та отриманих результатів впровадження. Хоча, викликає серйозні сумніви можливість пом'якшення економічних санкцій, навіть їх дочасне зняття, щодо певних «держав-ізгоїв». Сьогодні керівництво США сприяє росту американського експорту, безперечним позитивом подібних трансформацій у зовнішньоекономічній діяльності є суттєве нарощування експорту високотехнологічної продукції, забезпечивши панівне положення американських товарів на ринках держав Перської затоки. Таким чином, використовуючи ринок високих технологій як базовий потенціал «демократизації» близькосхідних держав, перш за все, реалізуючи безумовні переваги у царині новітніх розробок, Сполучені Штати отримують реальну можливість надалі тіснити свого прямого конкурента в регіон, – Росію.

Раніше ніж почати досліджувати фактор «жорсткої сили» у зовнішній політиці Російської Федерації, заради дотримання симетрії у роботі, потрібно зупинитись на висвітленні історичних витоків поставленої проблематики, побіжно розглянувши використання військової сили та економічних санкцій, як ключових складових сучасного поняття «жорсткої сили» Радянським Союзом у зовнішньополітичній діяльності. Зрозуміло, через небажання радянського керівництва тривалий час афішувати вирішення СРСР міжнародних проблем силовими методами та закритий характер відповідної інформації, знайти офіційну статистику та документальне підтвердження використання військ за межами кордонів Союзу не просто. Чи не єдиним, доступним широкому загалу, документальним підтвердженням участі радянської армії в регіональних конфліктах другої половини ХХ ст., можна вважати Постанову Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1994 р. №63. Серед перелічених в документі 24 країн, де офіційно визнана причетність армії СРСР до ведення бойових дій, держави близькосхідного регіону займають значний відсоток, зокрема Сирія (червень 1967 р., березень-липень 1970 р., вересень-листопад 1972 р., жовтень 1973 р.), Єгипет (жовтень 1962 - березень 1963 рр., червень 1967 р., 1968 р., березень 1969 - липень 1972 рр., жовтень 1973 - березень 1974 рр., червень 1974 - лютий 1975 рр.), Ємен (жовтень 1962 - березень 1963 рр., листопад 1967 - грудень 1969 рр.). Втім, враховуючи специфіку військової дружньої допомоги

країнам, що потрапили в орбіту радянських інтересів через інституцію військових радників та обмін військовими фахівцями, Радянський Союз забезпечував собі опосередковано постійну військову присутність у якості спостерігача, долучаючись у такий спосіб до силового вирішення проблем регіональної політики.

Єдиним повномасштабним конфліктом, дотичним до зони Перської затоки, де велись відкриті бойові дії регулярними частинами збройних сил СРСР наприкінці XX століття можна вважати війну в Афганістані (квітень 1978 – грудень 1989 рр.). Втім, дана тематика виходить за географічні межі досліджуваної проблеми. Стосовно безпосередньо воєнного співробітництва країни Рад з державами близькосхідного регіону, з невеликим припущенням вказаний аспект можна розглядати на класичному прикладі Іраку та Ірану, у контексті одвічних ідеологічних розбіжностей і політичного протистояння СРСР та США, втім ніякого відношення до використання сили з метою відстоювання національних інтересів не має.

Крім того, наприкінці існування Радянської держави політичні лідери Кремля боротьбу за вплив на Ірак та Іран остаточно програли Сполученим Штатам. Щодо використання Радянським Союзом економічної складової «жорсткої сили» у зовнішньополітичній діяльності можна лаконічно зазначити: жодних санкцій чи обмежень ініційованих Сполученими Штатами та міжнародним співтовариством відносно країн світу, у тому числі з регіону Перської затоки, Радянський Союз не підтримував, виходячи більше з ідеологічних позицій, аніж керуючись економічними вигодами та об'єктивними причинами. Натомість СРСР виказував готовність підтримувати у фінансово-економічному плані, не рахуючись з витратами, любую державу планети, уряд котрої висловлював намір будувати соціалізм та сповідувати марксистсько-ленінську ідеологію. Таким чином, Радянський Союз розглядав економічну складову як механізм залучення до політичного співробітництва на ідеологічних засадах, практично не використовуючи економічні важелі здійснення тиску на опонентів у міжнародних відносинах.

Після розпаду СРСР, економічно ослаблена Росія, перевантажена вирішенням життєво важливих проблем внутрішнього значення, лише приблизно через десять років, достатньо відновивши економічний базис, повернулася до вирішення завдань обстоювання та захисту власних національних інтересів у зоні Перської затоки. Так, варто підкреслити, що держави Перської затоки у 90-ті роки минулого століття випали із поля зору національних інтересів та зони активного впливу і опікування Російської Федерації. Нині національні інтереси Росії в регіоні Перської затоки, є чітко визначеними та носять комплексний характер: по-перше, повсякчасна політико-дипломатична активність Кремля у справах регіону, спрямована головним чином на відновлення довіри та налагодження взаємин з регіональними державами, зокрема через посередництво у конфліктних ситуаціях; по-друге, дотримання паритетності та зваженості при визначенні квотування на дієву участь у формуванні ринку енергоресурсів та прагматичний вплив на ціноутворення у сфері енергоресурсів, з метою збереження світової тенденції

зростання цін на нафту та газ; по-третє, запобігання та ефективна протидія поширенню тероризму та екстремізму.

Концепція зовнішньої політики Російської Федерації, затверджена президентом країни 12 лютого 2013 р. містить виразно сформульований постулат щодо неефективності використання суто військового, наступального потенціалу у вирішенні завдань захисту національних інтересів в умовах сучасної глобалізації. За лаконічними тезами проглядається виражене концептуальне співвідношення факторів «жорсткої» та «м'якої» сили у баченні російського політикуму і правлячої еліти Кремля. Зокрема, в документі відзначено, що «на фоні зниження небезпеки розв'язання великомасштабної війни, в тому числі ядерної, змінюється військово-співвідношення сил між різними державами та групами держав. Прагнення до модернізації та нарощування наступального потенціалу, створення та розгортання нових видів зброї розвиває структуру глобальної безпеки, зцементовану системою договорів та угод в області контролю над зброєю... Невід'ємною складовою сучасної міжнародної політики є «м'яка сила» – комплексний інструмент рішення зовнішньополітичних задач з опорою на можливості громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційні, гуманітарні та інші альтернативні класичній дипломатії методи. Поглиблення глобальної конкуренції та накопичення кризового потенціалу веде до ризиків іноді деструктивного та протиправного використання «м'якої сили» та правозахисних концепцій з метою політичного тиску на суверенні держави, втручання в їхні внутрішні справи, дестабілізації ситуації, маніпулювання громадською думкою та свідомістю, в тому числі в рамках фінансування гуманітарних проектів та проектів пов'язаних із захистом прав людини за кордоном» [65].

Таким чином, для російської сторони використання «жорсткої та м'якої сили» для захисту національних інтересів в стратегічно важливих регіонах має паритетне значення. Разом з тим, Росія не випадково у програмному документі застерігає опонентів з числа держав світової спільноти щодо зловживань у вигляді політичного тиску та втручання у внутрішні справи інших країн під виглядом використання інструментів «м'якої сили» з метою досягнення бажаних результатів у політиці. Подібні заяви Кремля варто розглядати як публічну декларацію претензій на місце глобального лідера та праві офіційної Москви самовільно визначати коректність чи доречність використання іншими гравцями механізмів «м'якої сили». У цьому ж контексті слід розглядати заяву російського президента щодо можливості швидкої трансформації «м'якої сили у жорстку» у разі нагальної потреби.

«Жорстка сила» Росії, як здатність до примусу, базується на військовій силі орієнтованій, перш за все, на відсіч та подолання загроз в локальних збройних протистояннях та регіональних конфліктах. Задля об'єктивної оцінки та розуміння наступального потенціалу Росії варто відзначити, що оборонний бюджет згідно документа «Основні напрямки бюджетної політики на 2013 рік і плановий період 2014 та 2015 років» у 2013 році зріс на 25,8%, у 2014 році військові видатки планувалось збільшити на 18,2%, а у 2015 р., відповідно, на 3, 4%. Водночас, на фоні збільшення видатків на воєнну організацію держави, в

означений період заплановано скорочення бюджетних надходжень у сферу культури та освіти, а також охорони здоров'я [120]. Подібна невтішна статистика красномовно свідчить на користь імперських амбіцій Росії та серйозність її претензій на світовий диктат.

Водночас варто підкреслити, якщо США з метою досягнення своїх зовнішньополітичних цілей використовують високотехнологічну зброю та загрозу військового втручання, або інші методи тиску чи їх комплексне поєднання в рамках реалізації впливу на треті держави за рахунок військової могутності, то Росія найбільш ефективними методами тиску на певні країни розглядає механізм ціноутворення на енергоресурси та упереджене регулювання обсягів продажу останніх. Таким чином, використовуючи на свою користь надмірну залежність життєдіяльності окремих держав від енергетичного чинника. З огляду на вказане, низка нафтовидобувних держав Перської затоки в плані використання енергетичних інструментів зовнішньої політики, об'єктивно виступають ситуативними партнерами Росії у реалізації нею національних інтересів, позаяк обидві сторони зацікавлені у нарощуванні обсягів продажу нафти та газу і стійкості цін на енергетичні ресурси.

У свою чергу Вашингтон, починаючи з кінця 2003 р., вжив низку активних заходів у сенсі зміни внутрішньополітичного статус-кво та корегування зовнішньополітичної орієнтації ряду країн, які Російська Федерація називала сферою регіональних інтересів (антиіракська операція 2003 р., посилення режиму санкцій відносно Ірану у 2006-2012 рр.). Адміністрація Дж.Буша-мол. вдалась до жорсткої критики російського уряду, об'єктом котрої стали порушення демократичних прав і свобод та виборчих процедур в середині російської держави, додавши до цієї вже традиційної теми російсько-американської полеміки, гостру критику енергоресурсної політики Росії. Так, на думку американської сторони, Росія прагнула перетворити «суто економічні питання» в інструмент силового тиску на інші держави, використовуючи фактор володіння потужними запасами природних енергоресурсів та монопольне право одноосібно встановлювати обсяги їх продажу та порядок ціноутворення. В Кремлі подібна риторика Вашингтона, сприймалась як така, що становить загрозу та несе прямі збитки російським інтересам, а тому невідкладно потребує відповідної адекватної реакції.

Основними передумовами перемін у доктринальному виміру російської зовнішньої політики стала її ресурсна база, що зростала швидкими темпами, а також невдачі американської сторони на шляху швидкої «демократизації» Іраку та неспроможність Білого дому дієво запобігти прогресуючому розвитку ядерного потенціалу Ірану в 2003-2006 рр. В умовах чергової хвилі зростання цін на нафту та переконаність російської влади у тому, що «дешевої нафти більше не буде» [62], Москва почала позиціонувати свою державну ідентичність у статусі «енергетичної наддержави, незамінного, а тому й надзвичайно впливового суб'єкта міжнародної політики» [78]. Отже, енергетичні ресурси Росії, користуючись сталим попитом на міжнародних ринках, на сьогоднішній день виступають компонентом «жорсткої сили» у реалізації тиску на окремі держави з метою досягнення певних

зовнішньополітичних результатів.

Росія, вміло використовуючи енергетичну залежність певних держав, має можливість прямо впливати на характер їх внутрішньополітичного розвитку та зовнішньополітичні рішення. Втім, налагодження тісної співпраці Російської Федерації з державами-експортерами нафти Перської затоки, попри економічний зиск, має на меті прагнення отримати певні політичні дивіденди, на кшталт посилення впливовості у міжнародному середовищі. Також використовуючи енергетичний фактор як інструмент зовнішньої політики Москва прагне отримати зиск від поглиблення економічної співпраці та розширення культурних зв'язків з державами регіону задля забезпечення поширення екстремістських ідей на своїй території.

Другим важливим елементом реалізації міжнародної політики «жорсткої сили» постає практика застосування окремою державою чи групою країн економічних санкцій по відношенню до опонентів на світовій арені. Росія зазнала відчутних фінансових втрат в результаті ведення світовою спільнотою подібних обмежень, спрямованих проти урядів стратегічно важливих для Кремля країн. Згідно твердженням експертів за наслідками антиіракських санкцій, російська сторона втратила близько 30 млрд дол. у вигляді не отриманого очікуваного прибутку, а також через неповернення Багдадом понад 7 млрд дол. заборгованості Москві. Попри це, окремі мільярдні збитки понесли російські бізнес структури у зв'язку з невиконанням умов комерційних угод [10]. Введення міжнародних економічних санкцій проти Ірану обумовлене активним розвитком його ядерної програми, отримало особливе значення у процесі вибудовування Москвою вектора зовнішньої політики в Перській затоці. Обравши Тегеран плацдармом для просування і закріплення в регіоні, Кремль переслідував мету захистити власні національні інтереси у традиційно важливій зоні впливу, а також отримати надійного партнера в регіоні. Американські дослідники з Центру Карнегі, вказуючи на впливовість фактора створення Росією в регіоні певних «центрів підтримки», називають вказаний чинник головною причиною, котра спонукала Москву виступити в Раді Безпеки ООН (2006 р.) проти пакета санкцій стосовно Ірану.

Протягом 2007-2008 рр. російська сторона всіляко протистояла політиці економічної ізоляції Тегерана на міжнародній арені. Проте, у 2009-2010 рр. відбулась суттєва корекція стратегії Москви стосовно економічних санкцій на адресу Ірану, обумовивши нейтралітет РФ у ставленні до ініційованих Америкою нових економічних обмежень. По-перше, Москва виявила занепокоєння на предмет активізації енергетичних контактів між Іраном і Туреччиною, котрі оцінювались російською стороною як загроза національним інтересам Федерації за двома азимутами, – енергетичним і геополітичним. Далі, Кремль виказав відверте невдоволення попередніми турецько-іранськими домовленостями щодо будівництва газопроводу довжиною у 660 км із вартістю проекту в 1,32 млрд дол. Дана угода означала для Кремля потенційну загрозу реального виходу іранського газу на європейський ринок, передрікаючи вірогідність часткової втрати у перспективі Росією монополії в енергетичному сегменті на європейському театрі. По-друге, російське керівництво із

насторогою сприйняло воєнно-політичне зближення між Тегераном, Анкарою та Пекіном, старт якому дали спільні турецько-китайські навчання у квітні 2010 р., де іранські військові виступали у ролі спостерігача. По-третє, політика «перезавантаження» в російсько-американських відносинах призупинила реалізації планів Вашингтона щодо подальшого розширення НАТО на Схід, та ознаменувала відтермінування перспективи створення системи ПРО в Європі та продемонструвала можливість ведення конструктивного діалогу Росії й США, спонукавши Кремль погодитись підтримати економічні санкції проти Ірану в 2010 р. Таким чином, позиція РФ щодо санкцій, ініційованих Сполученими Штатами заради припинення ядерної програми Ірану далеко виходить за межі іранської проблеми та продиктована і зумовлена низкою взаємопов'язаних та внутрішньополітичних та міжнародних чинників.

Політика «жорсткої сили» не втрачає своєї актуальності в рамках реалізації завдань зовнішньої політики у системі міжнародних відносин у реаліях наших днів. Подібну тенденцію в системі відносин на світовій арені можна пояснити відсутністю одностайності гравців у підходах щодо застосування виключно мирного способу вирішення зовнішньополітичних проблем та міждержавних конфліктних ситуацій. Цілком природно, що всі без виключення держави прагнуть реалізувати власні стратегічні національні інтереси усіма доступними легітимними способами, відтак, нерідко вдаючись до використання сили, як крайнього аргументу досягнення поставлених цілей.

Ключовими компонентами концепції «жорсткої сили» виступають військова сила та економічний тиск, котрі обидва широко використовуються Сполученими Штатами для ефективного просування інтересів та реалізації зовнішньополітичних цілей на міжнародній арені. Втім, на сучасному етапі новітньої історії в американській зовнішній політиці спостерігається чергова зміна оціночних пріоритетів щодо використання елементів «жорсткої сили». Так, адміністрація Б.Обами у реалізації зовнішньої політики США в регіоні Перської затоки віддає перевагу економічним санкціям, легітимізованим Радою Безпеки ООН, поетапно скорочуючи присутність військового контингенту в регіоні. Втім, у контексті застосування економічних санкцій Білим домом як важеля впливу у регіоні апріорі закладено системний конфлікт зовнішньоекономічних та зовнішньополітичних інтересів держави. У той же час, економічні санкції сприяють реалізації зовнішньополітичних інтересів Вашингтона, продукуючи дилему, – принесення зовнішньоекономічних інтересів країни в жертву зовнішньополітичним устремлінням. Адміністрація кожного американського президента вирішує цю проблему по-своєму, зіставляючи та оцінюючи співвідношення обсягів можливих економічних втрат та значення політичних дивідендів від запровадження санкцій в конкретних умовах реалій часу.

Чітко визначений та окреслений комплекс зовнішніх політичних та економічних інтересів Російської Федерації в регіоні Перської затоки сформувався у завершеному вигляді тільки протягом останнього десятиліття, знайшовши своє формальне регулятивно-нормативне закріплення у Концепції зовнішньої політики РФ лише в 2010 р. Наявний військовий потенціал Росії

дозволяє забезпечити обороноздатність та недоторканість кордонів держави, а також вести агресивний наступ не тільки у сусідніх, а й у віддалених регіонах світу. Разом з цим, можемо констатувати як дієвий елемент «жорсткої сили», потужний енергетичний ресурс, котрий має у своєму арсеналі Москва, використовуючи здатність у тісній взаємодії з країнами Затоки впливати на обсяги видобутку, продажу та формування ціноутворення на світових ринках нафти і газу. Таким чином, Кремль має можливість силового економічного енергетичного тиску на суб'єкти міжнародних відносин, які виступають активними споживачами вуглеводів, задля досягнення та реалізації російських зовнішньополітичних цілей.

3.3. «М'яка сила» як метод зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації

На сучасному історичному етапі, в умовах формування нової поліцентричної системи міжнародних відносин ключовим важелем впливу держав на формування світової політики на передній план, поруч з військово-політичною складовою та економічним потенціалом, виходять фактори «м'якої сили», до розгорнутого переліку яких належать досягнення держав в області культури, мистецтва, науки, технологій, освіти, дипломатії тощо. Покликанням «м'якої сили» виступає завдання схилити потенційного супротивника на свою сторону, «перетягнувши» до табору однодумців та союзників, або нейтралізувати його зусилля і ворожі наміри мирними засобами. Поняття «м'якої сили» введено у науковий обіг американськими вченими та визначається, як процес за допомогою котрого суб'єкт дії поширює владу та вплив на інших суб'єктів без примусу та тиску. Перш за все, в основу розуміння змістовної частини категорії «м'яка сила» покладено привабливість суб'єкта дії. Так, Дж.Най, духовний батько терміну «м'яка сила», наголошував, що у зовнішній політиці можливе досягнення бажаних цілей без використання військової сили або економічних санкцій, – виключно завдяки залученню та посередництвом впливу культурних, наукових, дипломатичних та освітніх факторів. «Ми знаємо, що військова або економічна сила може примусити інші держави змінити свою позицію. Жорсткість базується на примусі чи погрозах. Втім досягти бажаних результатів можна й без залякування і тиску» [350, с.34], – відзначав, названий вище американський політичний експерт.

Розкриваючи зміст введеного поняття, Дж.Най у контексті історії міжнародних відносин зазначав, що Сполучені Штати виграли «холодну війну» за допомогою стратегії стримування СРСР, в якій використовувались як «м'яка», так і «жорстка» сили [350]. Вашингтон у протистоянні з Москвою зумів вивести антагонізм за рамки військового протистояння, використовуючи свої політико-економічні переваги та активно ведучи наступ у сферах економіки, культури, освіти, технічного прогресу та інформаційному просторі. У 1981 р. президент Р.Рейган заявив: «У наш час результат боротьби залежатиме не від кількості бомб та ракет, а від ідей та моральних цінностей» [380]. З.Бжезинський, колишній радник президента США з питань національної

безпеки, пояснюючи у вигідному для своєї держави ракурсі радянський вектор політики Р.Рейгана зазначав, що Америка виграла суперництво з СРСР без використання військової сили, за допомогою політичної життєздатності, ідеологічної гнучкості, динамічної економіки та привабливості сповідуваних Сполученими Штатами культурних цінностей на території радянської держави [12].

Дж.Най відводить особливе місце «м'якій силі» в системі міжнародних відносин, розглядаючи механізми її застосування та реалізації завдань на зразок «гри в шахи на тривимірній дошці»: перший вимір – класичні міждержавні відносини; другий вимір – економічні контакти; третій вимір – транснаціональні елементи, такі як тероризм, міжнародна злочинність, екологічні загрози тощо. Дослідник запевняє, що у світовій конкуренції програє той, хто гратиме лише в площині традиційних міждержавних відносин, тоді як перемогу на транснаціональному рівні можна отримати лише з використанням «м'якої» сили [350, с.2]. До широкого переліку інструментарію культурного впливу відносяться: реалізація публічної дипломатії, створення і розвиток культурних, наукових та освітніх центрів, проведення крупно-масштабних заходів спортивного та культурно-масового впливу (наприклад, Олімпійські ігри чи представницькі міжнародні змагання, престижні фестивалі та вручення премій за досягнення у світовій культурі та різних галузях мистецтва, організація виставок витворів мистецтва тощо). Головним політичним інструментом виступає традиційна державна дипломатія, що безпосередньо впливає на формування «м'якої могутності» держави, визначаючи її бажаний формат та доступні легітимні й важливі складові на території конкретної країни чи регіону. Інструментами економічного впливу є різноманітні широкоформатні міжнародні економічні програми втягування у залежність через надмірне і невинуватене кредитування, агресивну інвестиційну діяльність, просування в обраних країнах інтересів світових компаній та концернів, що асоціюються з певною державою, а також нав'язування конкретної економічної моделі розвитку.

Носіями «м'якої сили» держави виступають досягнення в науці, техніці, мистецтві, бізнесі, а також в наш час ними можуть бути визнані у світі торгові марки та бренди (наприклад, брендові продукція компанії Apple), образи кіногероїв котрі ототожнюють собою міць окремої держави та пропагують певний уклад життя (наприклад, Джеймс Бонд), соціальні мережі міжнародної комунікації тощо. Зазначені носії наповнюють комунікативний простір таким чином, щоб забезпечити сталу присутність у свідомості світової спільноти та пов'язати досягнення у певній галузі та державу-власника бренду, наприклад, новітні технології – Японія, висока мода – Франція, «розумні» автомобілі (електромобілі) – США, паливно-енергетичні ресурси – Росія.

Отже, «м'яка сила» – це комбінація дій, які важко помітити, усвідомити та спостерігати, і котрим, на додачу до цього, в умовах глобалізації та єдиного інформаційного простору, не можливо достатньо ефективно протистояти. Іншими словами, політика «м'якої сили» може розцінюватись як непомітна експансія однієї держави, що несе пряму загрозу національній безпеці іншої.

Розмірковуючи над оновленням механізмів гегемонії США в ХХ ст., ідеолог американської зовнішньої політики З.Бжезинський зазначав, що «культурна перевага є недооціненим елементом американської глобальної могутності. ... американська масова культура випромінює магнетичне тяжіння, особливо для молоді у всьому світі» [12, с.38]. Далі теоретик настійно переконує, що світова експансія США за допомогою елементів культури допоможе уникнути агресивного ставлення світової спільноти до Америки. Дж.Най за аналогією розглядає американську масову культуру як важливий фактор впливу на міжнародні відносини, визначаючи її рушійним елементом «м'якої сили». Дослідник звертає увагу на зростаючу роль американських освітніх центрів, які завдяки налагодженню комунікацій зі студентською молоддю різних країн, формують позитивний імідж своєї держави у світовому вимірі [350].

Варто виділити ще один фактор, що безпосередньо впливає на систему міжнародних відносин у регіоні Перської затоки, – так званий демографічний пріоритет молоді, коли непропорційно велика доля молоді регіону відчуває труднощі культурної та економічної асиміляції, а революція в комунікаційних технологіях лише загострює небезпеку вказаного фактора. Слушним видається зауваження ветерана американської політики З.Бжезинського, який наголошував, що освічена, але часто безробітна і від того втративша надію на майбутнє молодь близькосхідного регіону не має іншої альтернативи, як поповнювати ряди воєнізованих терористичних угруповань. «Згідно доповіді міжнародної організації Population action international за 2007 рік 80% конфліктів в період з 1970 до 1999 року відбувалась на фоні демографічного пріоритету молоді... Ірак, Афганістан, Палестина, Саудівська Аравія, Пакистан – означені держави мають суттєву перевагу молоді, яка не знайшла собі місця в економіці та схильна до войовничого висловлювання невдоволення, що загрожує виникненню ситуації некерованого хаосу» [14, с.48], – застерігає дослідник. Тому абсолютно логічно, що пріоритетною аудиторією реалізації компонентів американської «м'якої політики» є молодь регіону, яка представляє собою політичну масу, найбільш схильну до агресії.

Втім, Дж.Най застерігає американських високопосадовців щодо можливих негативних наслідків у разі надмірного захоплення «м'якою силою». Зокрема, автор даної концепції наголошує на можливому зневажливому ставленні та навіть повному несприйнятті мусульманським світом, з його сталими традиціями «покірності та скромності», демократичних принципів, що асоціюється у останнього з «розпустою», котру пропагує американська культура. Враховуючи викладений вище аналіз змісту політики «м'якої сили» США, пропонуємо виділити наступні політико-економічні та культурно-освітні компоненти реалізації вказаної зовнішньополітичної концепції Америки в регіоні Перської затоки:

Перший компонент – створення позитивного іміджу держави. Просування на культурному середовищі обраної держави американського стилю одягу, популярної музики, танцювальних ритмів та проникнення на її інформаційний простір привабливих глянцевого журналістики, завданням яких є популяризація американських брендових речей та торгових марок, всього що

рекламує західний спосіб життя і асоціюється з високими технологіями, матеріальним благополуччям, можливостями усестороннього розвитку людини. Як наслідок, у суспільстві держав, важливих для інтересів США, створюється привабливий образ американського способу життя та виховується захоплене ставлення населення до історії, системи цінностей та культури цієї наддержави.

Другий компонент – участь дипломатії США у внутрішніх справах інших держав. Американські дипломати робили ставку на опозиційні проамериканські сили, що мають реальні шанси прийти до влади законним шляхом у країні, в союзництві з котрою зацікавлений Білий дім. Задля досягнення поставленого завдання у Сполучених Штатах та при посольствах певних країн були створені своєрідні науково-дослідні центри. Першорядним завданням діяльності останніх стало вивчення та аналіз особливостей внутрішнього розвитку обраної держави, дослідження рівня та сили впливу третіх сторін на прийняття нею політичних рішень, а також моделювання можливих варіантів революційних чи еволюційних перетворень на її теренах.

Третій компонент – фінансово-економічна допомога. У другій половині ХХ ст. Сполучені Штати почали розглядати фінансово-економічну допомогу як важливий інструмент здійснення впливу та чинення тиску на інші держави з метою досягнення власних національних пріоритетів. В зазначений період американська допомога у вигляді кредитування, інвестування та фінансової підтримки набуває масштабних розмірів. Причому в основу всіх фінансово-економічних програм Вашингтона закладаються політичні мотиви, орієнтовані на досягнення зовнішніх цілей і міжнародних субвенцій. Красномовним історичним прикладом ефективного служіння економіки держави на благо її інтересів є практика ведення англійських колоніальних війн ХVІІ ст. Так, в період бурхливої завойовницької політики Англії, існував вираз, що влучно відображав схему реалізації колоніальних захоплень: на початку з'являвся купець, а за ним слідували багнет і прапор. Фактично, за подібним перевіреним практикою алгоритмом, діяли й Сполучені Штати у державах Перської затоки: фінансово-економічна допомога Білого дому виступала міцним фундаментом для так званого захисту національних інтересів Америки в певній державі, що давало реальну змогу з часом, у випадку загрози, ефективно застосувати військову інтервенцію.

Четвертий компонент – військово-технічна допомога. Суттєва та невід'ємна складова допомоги США «обраним» державам у вигляді постачання військової техніки, озброєння та спорядження, що обумовлена виключно політичними мотивами та зовнішніми доктринальними цілями. В рамках надання військово-технічної допомоги певним державам регіону Затоки важливе значення відводиться Вашингтоном навчанню військової еліти та підготовці технічного персоналу цих країн. Так, в США існує спеціальна програма підготовки військових кадрів та підвищення професійної кваліфікації офіцерів Саудівської Аравії, Кувейту, Катару, Бахрейну та Оману, що паралельно вирішує питання формування лояльного середовища серед військових, а також забезпечує сприйняття офіцерською елітою держав Перської затоки образу США як надійного союзника та партнера.

П'ятий компонент – публічна дипломатія, яка є адресним меседжем безпосередньо населенню тих держав, що мають стратегічне значення для США, та включає в себе різноманітні способи комунікації з їх громадянами, оминаючи офіційні канали та уряди цих країн, що стало особливо актуальним та ефективним в умовах розвинутих інформаційних технологій. Головним інструментом публічної дипломатії виступає проведення спільних заходів, що знаходять висвітлення в ЗМІ та супроводжуються живими контактами представників наддержави з самими різними аудиторіями (візити, семінари та міжнародні двох – і багатосторонні наукові конференції). Відчутний імпульс американська публічна дипломатія у регіоні Перської затоки отримала в період президентства Дж.Кеннеді, за ініціативи якого створено цикл документальних фільмів, що розповідали про американський спосіб життя, пропагуючи сповідуванні американським суспільством демократичні цінності, серед котрих чільне місце займали права людини та їх захист і гарантія. Крім того, під патронатом Дж.Кеннеді створено громадську організацію політичного спрямування Корпус миру, мета якої полягала у «постачанні» до стратегічно важливих держав, необхідного гуманітарного персоналу (вчителів англійської мови, медиків, волонтерів, релігійних місіонерів тощо), які повсякденною практичною діяльністю формували позитивний образ американських громадян серед найчисельнішої категорії бідних верств населення мусульманських держав. За часів президентства Р.Рейгана видатки на зовнішньополітичну діяльність США подвоїлись, а публічна дипломатія набула статусу особливої форми дипломатичної діяльності, ставши невід'ємною складовою «м'якої» сили. Президент Б.Клінтон створив відділ публічної дипломатії та політики у зовнішньополітичному відомстві США, у підпорядкуванні якого знаходилось Бюро освітніх та культурних обмінів і Бюро міжнародних інформаційних програм, таким чином завершилось бюрократично-логічне оформлення адміністративного супроводження «публічної дипломатії» на державному рівні. Сьогодні у розповсюдженні власної культури та насаджування відповідних цінностей, завдячуючи новому інформаційному ландшафту американська популярна культура займає домінуючі позиції в переважній більшості держав регіону Затоки.

Шостий компонент – освітня дипломатія. Однією із найбільш результативних складових політики «м'якої» сили потрібно вважати програми навчання іноземних студентів в національних університетах Сполучених Штатів. В наші дні американська система вищої освіти не має собі рівних за масштабами фінансових інвестицій та технічної підтримки, зокрема державної, займаючи лідируючі позиції в світовому рейтингу. Адже, щорічно на навчання до американських університетів прибуває понад 450 тис. студентів з-за кордону, левову частину яких становить молодь країн Близького Сходу та Перської затоки. Поява нових глобальних проблем та зовнішніх загроз для США, таких як міжнародний тероризм та ісламський радикалізм, стало спонукальним елементом використання можливостей науки та освіти як інструменту поширення благодетельного впливу на зарубіжні країни. Основними «промоутерами» освітньої дипломатії Америки в регіоні Перської затоки є

найбільш суспільно активний прошарок простих американців. Як показово зазначила у доповіді перед Конгресом Патрісія Харісон, експерт з культурної дипломатії, «насправді, однією з найбільш впливових складових нашої дипломатії є понад 80 тис. американців, які щорічно беруть участь у більш ніж 30 тис. академічних, культурних та фахових обмінах» [411].

Розглянемо шляхи реалізації американської політики «м'якої» сили, формалізувавши їх у вигляді шести ключових компонентів. Успішна реалізація політики «м'якої» сили на практиці можлива лише на багаторівневій основі, в рамках якої, враховуючи сучасні технічні можливості, варто відзначити наступні елементи її реалізації: мас-медіа – медіадипломатія; культурні акції – культурна дипломатія; Інтернет – неотехнічна дипломатія; неурядові організації – дипломатія ноополітики. Отже, після терористичних атак 11 вересня 2001 р. зазнало докорінних змін бачення Сполученими Штатами нових глобальних загроз, скорегувавши відповідним чином політику Білого дому в регіоні Перської затоки. Американське керівництво вдалось до потужного медіа наступу в Затоці, у рамках втілення котрого створені телеканали «Аль-Хура» (фінансування за рахунок бюджетних коштів США) та «Аль-Арабія» (фінансування за підтримки підконтрольних та лояльних до США саудівських нафтових корпорацій), а також радіостанції «Сава» з арабським мовленням та «Фрі Фарда» з мовленням на фарсі. Крім того започатковано низку друкованих видань, орієнтованих на висвітлення нагальних проблем молоді в регіоні та формування позитивного іміджу Сполучених Штатів серед пересічних громадян країн Перської затоки.

Водночас, заради об'єктивності потрібно сказати, що в перші роки свого функціонування проамериканські мас-медіа програвали розвинутим регіональним медіаструктурам у боротьбі за мусульманську аудиторію, передусім, катарському каналу «Аль-Джазіра», з яким не могли конкурувати на рівних та достатньо ефективно виконувати завдання пропаганди та «насаджування» демократії на регіональному рівні. Але з часом наполегливі зусилля дали бажані результати і новоствореним проамериканським інформаційним каналам вдалось прикувати до себе увагу та завоювати довіру арабських глядачів і слухачів. Неоціненне значення озвученого фактора (хоча останній безпосередньо не стосується держав Перської затоки, але має важливий політичний вплив на них) яскраво проявилось в період «арабської весни», коли влада Єгипту, Тунісу та Лівії жорстко контролювали та, навіть, цілеспрямовано блокувала опозиційні інформресурси на теренах своїх держав. Натомість, жителі найбільш населених та соціально активних центрів Єгипту спостерігали за подіями революції через випуски новин телеканала «Аль-Хура» , частина долучалась у такий спосіб до масових виступів та антиурядових протестів, координуючи революційні заходи.

Освітні та культурні проекти, а також професійно-кваліфікаційні обміни відчутно сприяють формуванню в зарубіжних країнах так званих «агентів впливу», обумовлюючи та мотивуючи раціональне просування на владному Олімпі на керівні посади осіб, що здобули освіту в Сполучених Штатах. Так, на слуханнях у Конгресі (2007 р.) під назвою «М'яка сила та стратегія безпеки

США у світі після 11 вересня 2001 р.» Р.Армітідж, колишній заступник держсекретаря, аргументував необхідність інвестування в освітню дипломатію на прикладі колишнього радянського високопосадовця, зазначивши у своїй доповіді, що «один з радників М.Горбачова на ім'я О.Яковлев у найгірші часи «холодної війни» серед обмеженого числа радянських громадян навчався в Колумбійському університеті. Американський професор навчив його плюралізму. Згодом, О.Яковлев повернувся до СРСР з ідеями плюралізму і через 20 років став радником М.Горбачова. Отож, це потребувало часу, щоб освітня інвестиція була реалізована, але ж ми її втілили» [130]. Подібний підхід слугує наочним виправданням того факту, що останнє десятиліття кількість студентів з близькосхідних країн в американських ВНЗ майже потроїлась. Безперечно, для американської дипломатії особливий інтерес поряд з молоддю, у плані набуття нею американської освіти, представляють визнані лідери освітнього, академічного, культурного середовища, сфери мистецтва та шоу-бізнесу, яких знає і поважає населення держав Перської затоки, прислуховуючись до їхніх думок, оціночних тверджень та висновків.

У період з 2001 до 2004 рр. Білий дім, у тісній взаємодії з Конгресом та Держдепартаментом, займаючись розробкою освітньої стратегії своєї держави в регіоні Перської затоки, визначив її головною метою – формування та впровадження демократії через механізм «виховання» лояльної місцевої еліти. В результаті, протягом вказаного трьохрічного періоду було створено близько 350 освітніх програм, спрямованих на демократизацію регіону, до того ж змінилась й цільова аудиторія: поряд з навчанням військової та політичної еліт запропоновано поширити освітні програми на більш піддатливий та сприятливий загал, – дітей та жінок регіональних держав. Також змінилась тактика реалізації освітніх програм: замість відкритої підтримки політичних режимів та не завжди виправданого фінансування їх армій, пропонувалось створити альтернативні партії та некомерційні організації, на додачу реформувати, за американським сценарієм, місцеву систему освіти.

Однією з найбільш дієвих організаційних структур США у забезпеченні суспільної трансформації та політико-економічної модернізації країн Перської затоки стала Американська Близькосхідна Партнерська Ініціатива, утворена в 2002 р. за активної підтримки та сприяння Конгресу. У промові, виголошеній К. Пауеллом, на той час Держсекретаря США, 12 грудня 2002 р. у Фонді «Спадщина», Близькосхідна Партнерська Ініціатива представлена високопосадовцем як надійний «міст» між Сполученими Штатами та державами Близького Сходу, зокрема й Перської затоки, що забезпечує тверде підґрунтя зміцненню дружби та розвитку нових відносин між американським та арабським народами. Згідно бачення великодержавницької стратегії головним покликанням програми було створення можливостей отримання освіти широкими верствами арабського населення; забезпечення допомоги у становленні та швидкому розвитку економіки окреслених країн та їх приватного сектору; ствердження та зміцнення громадянського суспільства та верховенства закону в державах регіону. Реалізація даної програми відбувалась за чотирма напрямками: економічним, політичним, освітнім та у сфері захисту

прав жінок.

В економічній сфері передбачалась підтримка сталого економічного розвитку, поступове підвищення рівня зайнятості населення, розвиток малого і середнього бізнесу, залучення прямих іноземних інвестицій та внутрішніх інвесторів, боротьба з корупцією та тіньовим сектором економіки. Політичний напрям програмної діяльності серед головних завдань мав на меті забезпечення та незворотне вкорінення демократичних традицій і становлення зрілого громадянського суспільства, забезпечення реалізації принципу верховенств права у функціонуванні судової гілки влади, створення відповідальних та ефективних інституцій державного управління, підвищення ролі вільних і незалежних мас-медіа в житті суспільства. Покликанням освітньої програми стало забезпечення широкого доступу до початкової та середньої освіти всіх верств населення, особливо представниць різних поколінь жіночої статі, вдосконалення процесу освіти в країнах та підвищення її рівня, включно із модернізацією процесу навчання вчителів, розробкою адаптивних навчальних планів та тотальною комп'ютеризацією. Програмні завдання у сфері захисту прав жінок, передбачали підвищення їх ролі в суспільстві через механізми сприяння в отриманні жінками кваліфікованих професій, залучення останніх до створення демократичних державних структур, які б стояли на сторожі захисту інтересів жінки і дитини [330].

На додачу в рамках програми передбачалось створення в наступному десятилітті так званої Близькосхідної зони вільної торгівлі, що було задекларовано у виступі Дж.Бушем-мол. 9 травня 2003 р. в Університеті Південної Кароліни [369]. Для втілення президентської ідеї американський уряд комплексно використовував різноманітні форми економічного співробітництва з країнами регіону. Серед таких можна виділити Рамкові угоди з питань торгівлі та інвестицій, котрі США уклали на двосторонній основі з Бахрейном, Кувейтом, Саудівською Аравією, Оманом, Катаром та ОАЕ. Адміністрація Дж. Буша-мол. розглядала Рамкові угоди, як перший крок на шляху підготовки політикуму низки країн регіону до підписання угод про вільну торгівлю. Такі домовленості дозволили Білому дому впроваджувати ефективні механізми сприяння економічним реформам, розвитку приватного сектора економіки, створенню нових робочих місць, формуванню сучасної правової бази підприємництва в державах регіону Перської затоки [365].

Трагічним поштовхом ревізування засад зовнішньої політики США в державах Перської затоки стали жахливі терористичні атаки 2001 року, що своїм корінням походили з мусульманського Сходу. Так, американський Конгрес, розслідуючи причини зниження ефективності багаторівневих та різнопланових американських програм, спрямованих на демократизацію держав арабського світу, звідки походила реальна загроза національній безпеці США, констатував невтішний факт суттєвого скорочення за роки, що передували трагедії, фінансування відповідних програм в державах регіону, які сьогодні переживають демографічний вибух, а молодь молодша 24 років складає 50-65% від загальної кількості їх населення. Саме молодь найчастіше відкрито виявляє агресивний радикалізм та вороже ставлення до всього

пов'язаного зі Сполученими Штатами (американські громадяни, музика, продукція і товари широкого вжитку, фільми, бренди, техніка тощо).

У 2001 та 2002 роках міжнародна компанія «Геллап», на замовлення американського уряду, провела вивчення громадської думки у близькосхідних країнах, приділяючи основну увагу дослідженню причин та замірам рівня ворожого ставлення арабської спільноти до американців. За результатами аналізу експерти компанії встановили певний «ранг» держав регіону за диференційованим рівнем їхнього ставлення до США. Опитування близько 10 тис. респондентів у 9-ти країнах Близького Сходу показало негативне ставлення кожного другого респондента до всього, що пов'язано з Америкою, причому висловлене відкрито [40, с.108]. Прийнявши до уваги висновки компанії «Геллап» за результатами дослідження, адміністрація Дж.Буша-мол. відчутно збільшила фінансування сфери публічної дипломатії, паралельно посиливши кадровий склад дипломатичних установ у країнах регіону та підготувавши оновлені гуманітарні програми на проблематичному театрі міжнародних відносин. Використовуючи багатий досвід апробації подібних програм в роки «холодної війни», Вашингтон сьогодні на території держав Перської затоки системно впроваджує комплекс заходів, направлених на формування лояльного ставлення арабського населення до Америки:

- дипломати, наділені повноваженнями представляти інтереси США в регіоні, зобов'язані вільно володіти арабською мовою, аби безперешкодно вести ефективну пропагандистську роботу та доносити до населення основні меседжи зрозумілою та рідною для нього мовою;

- розроблено та безперебійно фінансуються у повному обсязі спеціальні освітні програми для жінок, які вивчають основи політичних технологій, опановують виборче право та ази підприємництва і бізнесу;

- в Афганістані та Іраку відновили навчання в середніх школах, де понад мільйон дівчаток навчались елементарній грамотності та навички рахувати, отримували уявлення про природу та оволодівали первинними медичними знаннями;

- стовідсотково профінансовані спеціальні програми безкоштовного вивчення англійської мови, культури та літератури школярами та студентами, журналістами та підприємцями держав регіону, а також у рамках цього проекту роздавалися адаптовані американські підручники, художня література, науково-популярні журнали, крім цього спеціально для молоді організовувалися короткострокові поїздки до США;

- в Іраку та Афганістані запроваджена спеціальна програма навчання шкільних вчителів, мета якої предметно ознайомити мусульманських педагогів з демократичними методами виховання молодого покоління;

- надавалася добродійна американська фінансова підтримка у створенні національних радіо та телевізійних мереж держав регіону, де з поміж іншого часто транслювались телевізійні програми та короткометражні фільми щодо поважного і толерантного ставлення до різних релігій та пропагувалося розмірене, сповнене успіху, безтурботне життя мусульман в США;

- створювалася низка нових радіостанцій на зразком «Радіо свободи», програми якої орієнтовані, перш за все, на молоде покоління держав Перської затоки, коли більша частина трансльованих програм носить музично-розважальний характер, де щогодини передають світові новини, супроводжені виваженими коментарями;

- з січня 2003 року за фінансової підтримки та сприяння уряду Дж.Буша-мол. в мережі Інтернет створено електронні журнали та сайти адресного спрямування спеціально на молодь держав Перської затоки та Близького Сходу (журнал «Network of terrorism» інформував мусульманську молодь щодо заходів та механізмів, використовуючи які терористичні організації маніпулюють їхньою свідомістю; журнал «Voice of freedom» - змальовував злодіяння С.Хусейна проти іракського народу, висловлював цілковите розуміння проблем та співчуття опозиційним силам Лівану, декларував моральну підтримку курдам у боротьбі за створення своєї держави тощо).

Таким чином, Білий дім на практиці наочно демонструє гостру потребу щодо розробки спеціальних гуманітарних програм як невід'ємної складової частини великої зовнішньополітичної стратегії, що має на меті реконструкцію та модернізацію близькосхідного регіону в цілому, та держав Перської затоки, зокрема, за принципами американської демократії та системи цінностей. На думку американських дослідників, мета демократизації близькосхідного регіону, покликана виконати наступні завдання: створити стійкий позитивний імідж США, як світового оплоту справедливості народів світу у боротьбі за свою свободу та незалежність; надійно ізолювати екстремізм, протидіючи ідеології ненависті та тиранії, нейтралізуючи їх спроби втягнути Захід у конфлікт з ісламом, водночас неухильно демонструючи підкреслену повагу до мусульманської культури та високо оцінюючи її внесок у розвиток світової цивілізації; пропагувати та поширювати інтереси й загальні цінності американців і народів різних країн [423]. Задля реалізації визначених і сформульованих урядом завдань, американськими ідеологами та теоретиками були оперативно розроблені спеціальні програми, зокрема, «Американсько-ісламський діалог» та «Вихід у мусульманський світ», спрямовані на покращення іміджу Америки в регіоні, підвищення ролі ідеології й посилення практики становлення поміркованого, модернізованого ісламу у політичному житті країн регіону [164, с. 581].

Американсько-ісламський Світовий Форум, що відбувся 18 – 20 лютого 2006 р. з ініціативи Інституту Брукінса (США) та Сабан Центру, предметно розглядав проблемні питання зовнішньої політики США в близькосхідному регіоні. У роботі Форуму взяли участь понад 180 відомих політиків, бізнесменів та громадських діячів з 38 країн світу. На зустрічі дискутувався широкий перелік питань: починаючи з полеміки навколо «війни карикатур» та закінчуючи розробкою стратегій розвитку конструктивного співробітництва Заходу та ісламських держав, досягнення результативного діалогу та взаєморозуміння і толерантного ставлення між різними релігіями [179].

Крім здійснення традиційних програм публічної дипломатії, Білий дім широко задіяв мережу Інтернет для мобілізації активної частини громадян в

країнах Перської затоки та Близького Сходу навколо американських цінностей. Починаючи з 2006 р., коли в Держдепартаменті була організована перша команда фахівців для впливу на зарубіжні блогосфери, Сполучені Штати реалізували такі проекти, як створення опозиційного руху в мережі Інтернет та об'єднання громадян арабських держав у соціальних мережах навколо цінностей демократії та стилю американського життя. У 2006 р. в Держдепартаменті з експертного середовища була сформована група фахівців для аналізу повідомлень та характеру дискусій, що відбуваються у всіх можливих міжнародних і національних соціальних мережах [334]. Група з десяти фахівців зробила основний акцент у своїй діяльності на збір інформації з арабських соціальних ресурсів, де антиамериканські настрої розвинені найбільшою мірою. Крім цього, фахівці даної команди брали участь у дискусіях, реєструючись у соціальних мережах як пересічні учасники або модератори дискусій. Команда намагається роз'яснити арабомовним користувачам поведінку американського уряду на міжнародній арені та ліквідувати дезінформацію, що поступає в соціальні мережі з боку основних супротивників Америки, – терористичних та екстремістських мереж.

Створення дослідницького центру в 2007 р. з вивчення блогосфери в зарубіжних країнах, а особливо в арабському світі, надало уряду США широкі можливості з пошуку і підтримки демократичних настроїв у країнах арабського світу. Вчені вказаного центру, отримуючи фінансування від Держдепартаменту, здійснили три важливі проекти з вивчення розстановки політичних сил і змісту дискусій у соціальних мережах в арабському світі. Дана інформація дозволила впливати на опозиційні настрої і розвивати дисидентський рух через Інтернет. Були створені сайти таких опозиційних організацій, що очолюють рух протесту в регіоні, як: Arab-Bloggers, AswatiCyberdissidents. Навесні 2010 р. американський уряд спільно з Національним демократичним інститутом зібрали 31 активіста з держав регіону, щоб навчити їх активному використанню електронної пошти, сайтів, блогів та мікроблогів, мобільних телефонів і соціальних мереж для розповсюдження інформації, петицій, відгуків та меседжів серед громадян своїх країн. Активістам презентували сайт Aswat, як центр об'єднання демократично налаштованої молоді в країнах Перської затоки та Близького Сходу. І в цей же період, у 2010 році, уряд Б.Обами запросив найактивніших представників мережевого дисидентства на конференцію, яка відбулася в Інституті Дж.Буша-ст. у штаті Техас. У рамках даної конференції через відділ з публічної дипломатії Держдепартаменту, керівників фонду «Фрідом Хаус», а також фахівців згаданого Гарвардського центру з вивчення зарубіжних соціальних мереж відбулось обговорення питання щодо захисту дисидентів від переслідувань з боку уряду їхніх країн, а також дискутувались заходи сприяння вільному спілкуванню опозиціонерів у мережі [329, с.53-54].

У рамках захисту національних інтересів та гарантування регіональної безпеки Білий дім взяв на себе односторонні зобов'язання всебічно протистояти тероризму та екстремізму у світовому вимірі. Саме тому антиіракська компанія 2003 р. виглядала, як логічне продовження цієї боротьби та позиціонувалась Вашингтоном як реальний результат виконання місії антитерористичної та

практичної реалізації функцій гаранта світового порядку. Вторгнення США в Ірак отримало суспільне виправдання в результаті сприйняття американської інтервенції як «війни з тероризмом». Одночасно з антиіракською компанією розпочався інформаційний наступ на Іран під егідою «війни ідей». На цьому етапі для публічної дипломатії США «на порядку денному» стояло два питання: перше – як подати світовій спільноті війну в Іраку через концепцію «вимушеної превентивної війни» задля глобальної безпеки, оскільки нездатність легітимізувати військове втручання, посиляючись на відсутність мандату РБ ООН та фокусуєчись на «жорсткій силі», суттєво ускладнювали в подальшому використання «м'якої сили» в регіоні; друге – як посилити занепокоєння світової спільноти щодо іранського «експорту» ісламістських ідей радикального характеру в сусідні держави регіону та на європейський континент?

Розпочата Дж. Бушем-мол. військова компанія проти режиму С.Хусейна потребувала ретельного інформаційного супроводження та виваженого ідеологічного обґрунтування. Адже, на момент агресії Ірак, знаходячись під дією економічних санкцій та перебуваючи під пильним контролем зі сторони спецкомісії ООН не міг вчинити реально небезпечних агресивних дій щодо сусідніх держав. Така ситуація в регіоні суттєво ускладнювала трактування диспозиції у Перській затоці напередодні військових дій на користь США. Водночас, Білий дім, посиляючись на інформацію з Пентагону, заявив про надання С.Хусейном фінансової підтримки терористичним організаціям, а також анонсував «достовірну» інформацію щодо створення в Іраку, за підтримки тамтешнього уряду, мережі таборів підготовки терористів-смертників. Більш того, американські урядовці вперто переконували світову спільноту в активізації Багдадом програм з розробки ядерної та біологічної зброї. Втім, після антиіракської компанії не знайшлося жодного підтвердження заявам США, засвідчивши у даному випадку використання американською дипломатією прийому «чорної пропаганди», тобто інформаційної фальсифікації у кризових ситуаціях.

Заслуговує на увагу припущення російського дослідника А.Шуміліна щодо навмисного використання Сполученими Штатами, принаймні їх військовим відомством, задля досягнення власних зовнішньополітичних цілей психологічного тиску на світову громаду, провокативно викликаючи перебільшене занепокоєння та почуття безпідставної тривоги щодо загрози попадання зброї масового знищення в руки деспотичних лідерів-поплічників світового тероризму. Зокрема, А.Шумілін висунув припущення, що Вашингтон, розглядаючи антиіракську компанію як превентивний та вимушений захід, вважав операцію першою війною нового історичного етапу, коли силова протидія загрозам стає життєвою необхідністю за обставин, що виникають у результаті розповсюдження ЗМУ. На думку вченого, війна у Перській затоці 2003 р. стала практичним втіленням акумульованих страхів більшості американців та європейців, що реалістично віддзеркалювало апокаліпсичну ситуацію попадання зброї масового ураження в руки «деспотичного Саддама», готового взаємодіяти з терористами заради помсти Америці за поразку 1991 р.

2002 р. Білий дім розгорнув широкомасштабну інформаційно-пропагандистську кампанію, спрямовану на формування прихильної світової громадської думки та створення сприятливих умов для реалізації військової операції в Іраку. Розробку інформаційного контенту Вашингтон доручив аналітичним центрам, пов'язаних з адміністрацією, зокрема «Potomac Institute for Policy Studies», «Rand Corporation» і «American Enterprise Institute». За результатами дослідження аналітичні установи видали спільний висновок, згідно якого військові дії США проти режиму С.Хусейна, зумовлені іракським саботажем роботи інспекторів ООН та наявністю у того зброї масового ураження, матимуть в очах світової спільноти легітимний характер. Під час підготовки та проведення антиіракської операції, Вашингтон зважив прорахунки афганської компанії, тому політичний істеблішмент належну увагу приділив створенню «правильної» атмосфери сприйняття світовою спільнотою потреби у поваленні режиму С.Хусейна [270]. На підготовчому етапі та під час проведення самої військової операції на передній план вийшла потреба створення «інформаційних перешкод» спрямованих, головним чином, на армію і населення Іраку та, певною мірою, на світове співтовариство. США публічно закликали до повалення режиму С.Хусейна, використовуючи радіо «Tikrit», назване так на честь рідного міста іракського лідера, мовлення якого транслювалось на Ірак з території Кувейту. Сайт WorldInformation.org стверджувально визнавав ефективність ряду звернень американського командування через радіоканал «Tikrit», що завдало прямого морального удару по іракській військовій еліті [101]. Ідеологічною базою контрпропагандистської антиіракської операції стала тематика ісламської єдності, солідарності та захисту мусульманських цінностей і моралі.

У повоєнний період, за ініціативи та активного фінансування Білого дому, створено Іракську інформаційну мережу у форматі телекомпанії «Al-Iraqiya» і двох радіостанцій. Сигнал телеканалу охоплював територію 85% населення, однак реальна чисельність аудиторії була набагато меншою. Натомість, високий рейтинг антиамериканських ЗМІ, зокрема «Al-Jazeera» та «Al-Arabiya», яким надавали перевагу 63% іракців, спонукало в червні 2003 р. тимчасову адміністрацію Іраку видати наказ «Про заборонену інформаційну діяльність». На підставі даного документа закрилась газета «Al-Mustakilla» та обмежено діапазон мовлення «Al-Jazeera» та «Al-Arabiya». Втім, у результаті жорсткої економічної політики та посилення контролю за опозиційними медіаресурсами антиамериканські настрої населення Іраку лише зростали, а радикально налаштовані ЗМІ, отримавши підтримку іракців, перейшли на нелегальне положення, що суттєво ускладнило контроль за ними [52].

Таким чином, використання окремих елементів «м'якої сили», на кшталт, демократизації інформаційного простору, після військової операції США в Іраку не дало очікуваних результатів. Ісламістські організації перенесли у віртуальний простір пропагандистську діяльність, створивши інтернет-сторінки радикальних організацій, проводячи дистанційне навчання усіх бажаючих «основам тероризму» та активно заохочуючи молодь приєднатися до терористичних організацій. В результаті, система дієвого контролю та

оперативного реагування на подібні утворення з боку відповідних інформаційних служб та військових підрозділів радіо і радіоелектронної боротьби армії Сполучених Штатів, суттєво ускладнилась. Нині більшість політичних експертів одностайні у висновку, що зовнішня політика президента Дж.Буша-мол. у Перській затоці, відмовившись від розумного використання компонентів «м'якої сили», знищила її запас. Масові антиамериканські демонстрації та прояви агресивного ставлення до всього пов'язаного з Америкою, стали наочним зовнішнім проявом стійкої тенденції невпинного падіння позитивного сприйняття Сполучених Штатів в регіоні.

Концепція «м'якої сили» превалує в стратегії реалізації американських національних інтересів нинішнім президентом Б.Обамою. Її застосування, як одного з методів ефективного провадження зовнішньої політики, задекларовано у Стратегії з національної публічної дипломатії та Стратегічних Комунікацій [345], Стратегії національної безпеки США [344], Стратегії з морської могутності США XXI ст. [180] та Національній військовій стратегії США [336]. На сучасному етапі відмова Білого дому від широкого застосування «жорсткої сили» у зовнішній політиці та надання пріоритетної переваги залученню засобів та елементів «м'якої сили» пов'язано із особливостями сучасних умов розвитку суспільства. Зокрема, прискорення інформаційного прогресу, надшвидкі темпи глобалізаційних процесів, що супроводжуються «розмиттям» державних кордонів та посиленням міждержавної конкуренції, – змушують американський уряд шукати нові засоби імплементації національних інтересів Сполучених Штатів.

Адміністрація Б.Обами, завершивши війну в Іраку та після виведення з цієї держави в обіцяні терміни військового контингенту, «перегорнула прикру сторінку» відносин Америки з мусульманським світом. Домінантою нової зовнішньополітичної риторики стала теза президента США про спільність загальнолюдських цінностей та мусульманського світосприйняття. У своєму виступі на сесії Генасамблеї ООН 25 вересня 2012 р. президент Б.Обама акцентував увагу на ситуації в регіоні Близького Сходу, вибудувавши промову навколо факту вбивства американського посла в Бенгазі (північ Лівії). Зокрема, не зважаючи на цю велику для американської дипломатії трагедію та надмірне зростання антиамериканських настроїв лідер Білого дому урочисто пообіцяв, що «Сполучені Штати завжди підтримували та будуть підтримувати демократичні зміни в близькосхідному регіоні» [100].

Команда Б.Обами до переліку традиційних елементів «м'якої сили» додала новий піар-інструмент: регіональні ЗМІ зосередили увагу на імені президента Сполучених Штатів, – Барак Хусейн, – зробивши наголос на його арабському корінні і прозоро натякаючи на наближеності голови Білого дому до ісламу. В перші роки президентства Б.Обами впровадження наведеної аргументації, як елемента зовнішньополітичної пропаганди, безпосередньо вплинуло на аудиторію близькосхідних держав, а в арабомовних ЗМІ всерйоз заговорили про «можливість настання нових часів» у відносинах з Америкою.

2012 р. у газеті «Вашингтон Таймс» з'явилась серія статей відомого політичного експерта Д.Пайпса, президента Middle East Forum, де автор,

посилаючись на документальні джерела, делікатно доводив зв'язок Б.Обами з ісламом. Ввічливо спростовуючи твердження американського президента на предмет того ніби він ніколи не був мусульманином, Д.Пайпс наполягав, що той народившись мусульманином, отримав мусульманське виховання, а своє дитинство провів у мусульманському середовищі, головним чином, добре ознайомлений з філософією ісламу. У своїй аргументації дослідник керувався тією обставиною, що в ісламській традиції діти батька-мусульманина автоматично стають мусульманами, вказуючи на ім'я президента, – Барак Хусейн, яке, на думку експерта, є суто мусульманським. «В Індонезії у шкільних документах він був записаний як мусульманин, відвідував уроки Корану в загальноосвітній школі, іноді відвідував мечеть та носив саронг – одяг індонезійських мусульман» [364], – стверджував Д.Пайпс, ведучи мову про чинного президента Америки. В результаті, вдалої інтерпретації та розумного трактування «мусульманство» Б.Обами, як елемент «м'якої сили», відіграло однозначно позитивну роль у завоюванні симпатій населення держав Перської затоки та в цілому мусульманської спільноти.

Важливу роль у створенні позитивного іміджу США в регіоні відіграє так званий «фактор Голівуду». Адже, попри активну участь американських акторів, режисерів та інших діячів у кінофестивалях Близького Сходу, постійно розширювались та продовжують розгортатись обмінні програми за участю арабських кінематографів, у напрямку вивчення американської кінокультури та історії країни. Американський дослідник П. ван Хем, аргументовано стверджував, що «роль ісламу, як культурного фільтру, у комунікаціях США з мусульманським світом недооцінена». Далі автор небезпідставно припускав готовність мусульманської культури прийняти демократичні ідеї, спираючись на обставину, коли більшість мусульман підтримують, хоча й приховано, ліберальну демократію та ідеї капіталізму. Саме тому американські та мусульманські культури в змозі гармонійно взаємодоповнювати одна одну, на думку дослідника, адже прості мусульмани, активно виступаючи проти будь-якої присутності США в їхньому регіоні, втім беззаперечно сприймають такі основоположні американські цінності як свобода вибору, демократія, ринкові відносини та права людини [265].

Сьогодні триває безперервний процес створення зовнішньополітичної платформи для публічної дипломатії Америки в регіоні Перської затоки, кінцевою метою якого є наближення американських меседжів до молоді аудиторії держав регіону, зокрема за допомогою інтенсивного використання потужностей теле- та радіоканалів, а також широкого ресурсу спеціальних веб-інструментів – соціальних мереж, веб-відео, чатів, блогів тощо. Таким чином, Державний департамент США прагне розбудувати роботу з інформаційного супроводження зовнішньополітичних зусиль на глобальному рівні, спираючись при цьому на необмежені територіальними кордонами можливості мультимедіа, орієнтуючи їх головні зусилля на найбільш сприйнятливую цільову аудиторію, перш за все, молодь держав Перської затоки.

Враховуючи гегемоністичні цілі Білого дому в регіоні Перської затоки завдання американської публічної дипломатії полягають у наступному: адресне

донесення до громадян держав Затоки позитивної інформації щодо фундаментальних цінностей сповідуваних Америкою – свободи слова та зібрань, вільного віросповідання, гарантування прав жінок і меншин, верховенство закону, доцільності розумного обмеження влади держави тощо; р озбудова на демократичному підґрунті відчуття спільності інтересів і цінностей між американцями та населенням близькосхідних країн, незважаючи на відмінність їх культури та віри; міжнародна ізоляція у світі супротивників США шляхом їх маргіналізації, а також розумна дискусія з метою публічної дискредитації антиамериканських сил в регіоні, що прагнуть виставити Білий дім в образі ворога ісламу.

2006 р. американські дослідники Дж.Най та Р.Армітідж презентували на розгляд політичної еліти своєї держави та широкого загалу світової спільноти концептуальну розробку «Більш розумна, більш безпечна Америка» [232]. Зміст новоспеченої американської стратегії полягав у збалансованому і зваженому поєднанні «жорсткої» та «м'якої» сили у спільному наповненні більш ефективної стратегії діяльності Білого дому на міжнародній арені, котра в термінології авторів отримала назву «розумної сили».

На думку дослідників, зовнішньополітичною метою «розумної сили» повинно стати закріплення статусу Сполучених Штатів як інтелектуального лідера та підтримка іміджу американської держави та репутації на ідейних засадах «глобального добробуту». Дж.Най, ідеологічний натхненник «м'якої сили», зважаючи на неухильне зростання антиамериканських настроїв в близькосхідному регіоні в цілому та, зокрема, у Перській затоці, запропонував правлячій адміністрації поступово втілювати нову концепцію «розумної сили» в цьому регіоні. Необхідною умовою реалізації запропонованого курсу є підкреслена демонстрація відмови від «жорсткої» сили, на зразок неухильного зменшення кількості військових баз, скорочення присутності військового контингенту США, та його поетапного виведення з регіону. Політичний експерт представив суть своєї теорії наступним тезовим формулюванням: «Розумна сила – це здатність об'єднувати в різних контекстах жорсткі та м'які ресурси влади в успішну стратегію держави» [350, с.11].

Безперечно, станом на сьогоднішній день пріоритетом зовнішньої політики Б.Обами в регіоні Перської затоки виступає стратегія «розумної сили» . Означена стратегія охоплює скоординовану діяльність дипломатичного корпусу та публічної дипломатії, пропаганду і культивування національних цінностей, впровадження науково-технічних інновацій та гарантування безпеки , при цьому політичне прагнення Вашингтону щодо підтримання «порядку» в регіоні та вирішення низки регіональних проблем спирається на безальтернативне одноосібне американське домінування та гегемонію.

Висвітлюючи інструменти «м'якої сили» сучасної Росії варто зробити ретроспективний відступ з часів Радянського Союзу. Отже, документального відображення та законодавчого закріплення концепції «м'якої сили» у міжнародній практиці СРСР не було, хоча активне використання елементів, котрі сучасна політологічна думка відносить до складових «м'якої сили» широко притаманне періоду «брежнєвської епохи» розвинутого соціалізму.

Проте, на відміну від сучасних підходів, коли головним завданням є реалізація та захист національних інтересів, основними цілями радянської дипломатії було отримання ідеологічних дивідендів, кінцевою метою чого розглядалось просування ідей соціалізму на планетарному рівні. Таким чином, всі складові відгалуженого механізму міжнародного співробітництва потужної політичної системи напружено працювали, орієнтуючись, головним чином, на ідеологічну складову зовнішньої діяльності. Зокрема, потужні міжнародні освітні програми, міждержавні обміни фахівцями, надання гуманітарної допомоги та діяльність іміджево-пропагандистського змісту, розглядались переважно як інструменти ідеологічного протистояння у рамках «холодної війни». Втім, повноцінною рівнозначною складовою міжнародної політики означені напрями зовнішньої діяльності не розглядались, оскільки політичне керівництво країни Рад віддавало пріоритет політиці «жорсткої сили».

Не дивлячись на це, політична еліта Радянського Союзу розуміла міжнародну впливовість та належно оцінювала значення елементів, котрі ми сьогодні зараховуємо до складових «м'якої сили». Саме так можна пояснити заходи з обмеження вільного виїзду громадян СРСР за кордон та перешкоджання трансляції зарубіжних радіостанцій на території Союзу, а також стримування доступу на радянський ринок та популяризації продукції країн капіталістичного табору. Подія, яка ознаменувала завершення епохи жорсткого протистояння та політики наддержав з позиції сили потрібно вважати історичне рішення радянського уряду щодо виведення обмеженого контингенту з Афганістану. Разом з тим, відхід СРСР від політики силового протистояння або іншими словами «жорсткої сили» не тлумачити як результат прозорливої інтелектуальної думки комуністичного керівництва, натомість розглядаючи метаморфозу, як вимушений крок, продиктований втратою привілеїв контролю над економічною та соціальною ситуацією у середині країни, що спровокувало кризові явища, обмеживши бюджетні надходження та унеможлививши подальші потужні вливання у зовнішньополітичну діяльність пропагандистсько-ідеологічного спрямування, без чого стала неможливою ефективна реалізація відповідних програм. Наведені обставини пояснюють провальну зовнішньополітичну діяльність Росії у 90-ті роки минулого століття та швидко втрату Кремлем позицій на міжнародній арені.

Політика «м'якої сили» Російської Федерації нині знаходиться на етапі концептуального формування та документального закріплення. Більшість російських політологів вважають перший період президентства В.Путіна (2000-2008 рр.) основою економічного базису, на тлі якого президент зупинив відцентробіжні державні тенденції, стабілізував відносини у суспільстві та «голосно» заявити про національні інтереси та пріоритети Росії в певних регіонах планети [3; 152]. В означений період В.Путін та його команда звернулись до концептуального закріплення основних напрямків зовнішньої політики Російської Федерації на законодавчому рівні. Так, «Огляд зовнішньої політики РФ», опублікований у 2007 році, вперше в новітній історії Росії презентував засадничі положення міжнародної діяльності, які можна вважати елементами політики «м'якої сили» з метою досягнення зовнішніх переваг у

стратегічно важливих регіонах. Отже, до ключових зовнішньополітичних завдань Москви, що варто досягати посередництвом використання елементів «м'якої сили», означений документ відніс наступні: пріоритетний захист прав людини; підтримка та обстоювання інтересів співвітчизників, які проживають за кордоном, так званий «захист російськомовного населення»; розширення партнерських контактів у культурній та освітній сферах міжнародного співробітництва, а також створення розгалуженої мережі регіональних представництв російських ЗМІ за кордоном [99].

Президент Д.Медведев у зверненні до Федеральних Зборів (2009 р.) акцентував увагу на прагненні Росії у своїй зовнішній стратегії вдаватись до постійного використання «м'якої сили», як особливого стилю російського політичного керівництва, зауваживши при цьому на можливості швидкого трансформування «м'якої сили» за критичних умов або в кризових ситуаціях у «жорстку» [110]. Також Д.Медведев анонсував мету російської політики «м'якої сили» у світовому вимірі, що в сучасних політичних умовах полягала в активному просуванні національних інтересів на міжнародній арені переважно на пострадянському просторі та у виключно стратегічно важливих регіонах. Затіяна та широко розрекламована російським керівництвом на теперішній час модернізація збройних сил та перехід до сучасних військових стандартів у розбудові національної армії, зокрема, демонстративне переоснащення кораблів Чорноморського флоту, виступає красномовним свідченням імперських намірів Кремля щодо поєднання «м'якої сили» з елементами «жорсткої» та показово відображає прагнення офіційної Москви повернути колишню впливовість на світовій арені.

Вперше документальне нормативно-правове закріплення інструментів «м'якої сили» у зовнішній політиці Росії зафіксовано Указом Президента від 7 травня 2012 р. «Про заходи щодо реалізації зовнішньополітичного курсу РФ». Зокрема, дипломатичне відомство Російської Федерації отримало чітко визначений перелік завдань щодо реалізації національних інтересів своєї держави в поліцентричній системі координат міжнародних відносин, що безпосередньо відображають імперські наміри Кремля: розширювати культурну присутність Росії за кордоном, неухильно укріплюючи позиції російської мови у світі та поступово, розвиваючи мережу російських центрів науки та культури; в інтересах ефективного використання ресурсів публічної дипломатії всіляко заохочувати громадянське суспільство до зовнішньоекономічних процесів, зокрема укріпити взаємодію з Громадською палатою РФ, некомерційною організацією «Фонд підтримки публічної дипломатії ім. О. Горчакова», іншими неурядовими організаціями зовнішньополітичного напрямку та сприяти їх участі в діяльності світових експертно-політичних діалогових форумів і міжнародній гуманітарній співпраці; удосконалювати інформаційний супровід зовнішньополітичної діяльності в інтересах об'єктивного позитивного сприйняття Російської Федерації на міжнародній арені [143].

Ключові компоненти російської «м'якої сили» суттєво не відрізняються від раніше розроблених та апробованих Сполученими Штатами. Перш за все,

це посилення ролі публічної дипломатії, культурна експансія, поглиблення торгівельно-економічних зв'язків та закріплення успішного просування російських національних інтересів з ефективним інформаційним супроводом. Вперше реалізація елементів політики «м'якої сили» в регіоні втілено на практиці міжнародних взаємовідносин у червні 2012 р. в ході офіційного візиту російського президента до Йорданії. Так, 26 червня 2012 р. В.Путін відкрив будинок прийому подорожніх для російських паломників, збудований на території релігійно-археологічного заповідника «Місце Хрещення Ісуса Христа на річці Йордан». Як відзначив А.Корнілов, експерт Центру стратегічних досліджень Росії, «будинок прийому подорожніх має багатофункціональне значення для зовнішньої політики Росії: по-перше, вітчизняні паломники нестимуть російську культуру в арабський світ; по-друге, відбуватиметься поживлення туристичної співпраці між Росією та Йорданією; по-третє, отримає додатковий поштовх розвиток науково-освітніх зв'язків обох держав» [72].

У спадщину з радянських часів Росія отримала багатий досвід навчання зарубіжних студентів, адже варто зауважити, що саме Радянський Союз тривалий час вдало використовував вищу освіту як інструмент геополітики та «ідеологічної зброї», в умовах блокового протистояння та холодної війни ще задовго до введення в політичний лексикон самого поняття «м'яка сила». Однак після розпаду СРСР частка російської держави на міжнародному ринку освітніх послуг суттєво знизилась, склавши в 2004 р. 3% від загальної кількості іноземних студентів, а в 2007 р., досягнувши критичної позначки, коли Росія прийняла лише 2% від чисельної категорії іноземних громадян усього світу, бажаючих отримати освіту за кордоном. Якщо в 1970-1980-х рр. Радянський Союз займав друге місце за кількістю закордонних слухачів (перше місце посіли США), то нині Росія, намагаючись виправити неприйнятну для країни з амбіціями наддержави ситуацію, знаходиться лише на дев'ятому місці у світовому рейтингу [140]. Відповідно до статистичних даних 2005 року – загальна кількість іноземних студентів в Росії складала близько 61 тис. осіб, з країн Близького Сходу освіту отримували близько 8 тис. осіб [161], тоді як станом на 2012 рік загальна кількість зазначеної категорії студентів збільшилась на відчутні 5 – 8 % за такий короткий період.

У молоді студентські роки закладаються певні цінності орієнтири та активно формуються життєві погляди, під час навчання студентів з інших країн, коли «волонтери» від освіти вивчають мову приймаючої сторони та знайомляться з її культурою, способом життя та системою цінностей, зазначені процеси відбуваються невимушено, у зв'язку з чим цінність їх суттєво зростає. В результаті, іноземні студенти, отримавши вагомий соціальний капітал та життєвий багаж, повернувшись на батьківщину з якісною сучасною освітою, прогресивними знаннями, затребуваною кваліфікацією, потрібними зв'язками та новими друзями, як правило, стають успішними «промоутерами» мови та культури тієї держави, де навчались. Таким чином, ефективність впливу на зовнішній світ посередництвом національної освіти, як інструменту «м'якої сили», виявляється набагато

вищою, а ніж за допомогою військових чи інших силових важелів тиску.

Наприкінці 2012 р. в Громадській палаті Російської Федерації пройшли слухання на предмет формування зовнішньополітичного вектору взаємодії Росії з державами Перської затоки та близькосхідного регіону в умовах сучасних реалій. Тематика наукової дискусії, – «Трансформаційні процеси на Близькому Сході та Північній Африці і національні інтереси Росії», – красномовно говорить сама за себе, віддзеркалюючи зовнішньополітичні устремління Москви. В рамках круглого столу дискутувалось питання можливостей зміни діючих тоталітарних режимів еволюційним чи революційним шляхом та відбулась полеміка експертів навколо питання забезпечення російських інтересів у цьому регіоні. Наукова думка Росії свідомо того, що кількість держав регіону, котрі традиційно належали до клубу російських партнерів та союзників, сьогодні суттєво скоротилась. Проаналізувавши ситуацію науковці запропонували урядові для відновлення і зміцнення російських позицій в регіоні Перської затоки збалансовано та енергійно використовувати наступні засоби «м'якої сили»: безпосередня участь російської сторони в укріпленні системи регіональної безпеки та активне посередництво у вирішенні регіональних конфліктів; розвиток господарських відносин з країнами регіону на засадах інвестиційної та технологічної співпраці; налагодження та відновлення гуманітарних контактів з державами Перської затоки; формування в регіоні лобістських груп з місцевих еліт, що підтримують зближення з Росією; пошук стратегічних партнерів з числа третіх держав, наприклад, країн СНД, зацікавлених у спільних узгоджених діях в близькосхідному регіоні та безпосередньо на території держав Перської затоки [141, с.14-15].

Як свідчать основні положення документа, російська сторона прагнучи змінити традиційний інструментарій впливу, попри ставку на торгівлю зброєю з регіональними державами, що традиційно раніше робив Радянський Союз, сьогодні зацікавлена розвивати та поглиблювати комунікації в релігійній сфері, надавати широку гуманітарну підтримку, започатковувати та відновлювати спільні науково-освітні проекти. Російський уряд, використовуючи у повному обсязі інструменти інформаційної політики в регіоні, публічно критикує нав'язування західну модель демократії та систему цінностей державам Перської затоки. Водночас, після активізації в регіоні радикально-ісламістських сил, що просувають «шаріатську демократію», як єдино-можливу модель державного устрою, Росія відкрито виказує суттєве занепокоєння відносно даної тенденції, побоюючись можливості «експорту» радикальних поглядів у відповідні проблемні регіони Російської Федерації.

Хоча в умовах сьогодення Кремль поки не в змозі на рівних конкурувати з Білим домом з позицій якості інструментів та масштабів реалізації політики «м'якої сили» у світовому вимірі. Проте, з економічним посиленням Росії, її стрімкої фінансової та промислової модернізації, а також відкритої демонстрації імперських намірів на кшталт об'єднання колишніх територій СРСР у новому форматі, дозволяє припустити про активізацію намірів Москви реставрувати «м'яку силу» у стратегічно важливих регіонах, зокрема в Перській затоці, до бажаного рівня кращих радянських часів. Концептуальні

розробки та законодавчі ініціативи у сфері зовнішньої політики щодо захисту російських інтересів у Перській затоці, помітно активізувались в 2011-2013 рр., що однозначно вказує на зростання значення цього регіону в системі національних пріоритетів Росії. Тому логічним буде припустити загострення протягом наступного десятиліття конкуренції у зоні Затоки між США та РФ. Подібна ситуація, може призвести до збільшення арсеналу інструментів та пошук нових механізмів у боротьбі за симпатії в регіоні. Дослідження потенціалу політичної вагомості «м'якої сили» у парадигмі відносин США – Росія та аналіз ефективності його використання у зовнішньополітичній діяльності, дозволяє виділити комплексний перелік складових реалізації зазначеної інституції: дипломатичний (зовнішня політика, превентивна дипломатія, публічна дипломатія), політичний (політична ідеологія, національні цінності, демократизація), культурний (культурна дипломатія, культурна експансія), інноваційно-технологічний (інновації, інформатизація) та інформаційний (інформаційно-психологічні операції, медіавпливи).

Міжнародний досвід наочно демонструє на практиці, неможливість дієвого подолання глобальних загроз сучасного світу, використовуючи тільки окремий інструмент, наприклад виключно «жорстку» або лише «м'яку» силу. Для вирішення глобальних проблем необхідно залучати комплексний підхід, використовуючи повний спектр зовнішньополітичних інструментів. Переконавшись у справедливості подібного твердження Вашингтон нині реалізує свою зовнішньополітичну стратегію в рамках концепції «розумної сили», що належно і збалансовано поєднує «жорстку» та «м'яку» силу в рамках ефективної стратегії. Таким чином, «розумна сила» – це оптимальне поєднання елементів «жорсткої» та «м'якої» сили у системі міжнародних відносин, що передбачає раціональний розподіл наявних ресурсів у форматі двох вищезначених категорій з метою їх гармонійного застосування задля ефективної реалізації зовнішньополітичних завдань.

В останнє десятиліття російський політичний істеблішмент активно використовує елементи «м'якої сили» для реалізації своїх національних інтересів у регіоні Перської затоки. Втім, з переходом на ринкові рейки та посилення економічного потенціалу Росії, політика міжнародного лідерства команди Путіна-Медведева поступово набуває ознак агресивного домінування на світовій арені. Нині російським політичним керівництвом у повному обсязі використовуються всі наявні засоби «м'якої сили» для реалізації імперських амбіцій своєї держави на глобальному рівні.

Висновки до третього розділу

У сучасних умовах активізації глобалізаційних процесів у всіх сферах життєдіяльності людства та зростання взаємозалежності держав у світовому співіснуванні, саме категорії «національний інтерес» належить важлива роль у формуванні об'єктивного розуміння суті політичних подій, явищ і процесів, що відбуваються у царині міжнародних відносин. Зовнішньополітична діяльність

держави виражається насамперед у прагненні відстоювати власні, обумовлені реаліями існування та потребами життєзабезпечення національні інтереси. Перська затока, через унікальність свого геополітичного положення та стратегічні запаси енергетичних ресурсів, традиційно виступає зоною перетину національних інтересів США та РФ у контексті світового лідерства. Саме в зоні Затоки яскраво спостерігається суперечливе поєднання конфліктності і взаємодоповнення національних пріоритетів обох наддержав. Водночас, Сполучені Штати та Російська Федерація, ведучи запеклу політичну боротьбу за неподільне домінування та геополітичну й економічну гегемонію в регіоні, втім ситуативно виказують зважену і щирю готовність до конструктивного політичного діалогу направлено на зниження рівня напруги навколо регіональних лідерів держав басейну Затоки (Іран та Ірак).

В процесі реалізації та захисту національних інтересів Вашингтон та Москва активно використовують великий арсенал форм і методів, розмаїття яких умовно можна поділити на дві категорії, віднісши до переліку факторів «жорсткої» та «м'якої» сили. На початку XXI ст. стратегія американського президента Дж.Буша-мол. базувалася на концепті критичної геополітики, позаяк активно використовувала у міжнародних відносинах всі доступні форми впливу, зокрема превентивного (військового) реагування та утримання лідируючих позицій на планеті із застосуванням інструментів силового тиску та різних видів примусу. Нині адміністрація Б.Обами комплексно використовує компоненти «м'якої сили», а саме канали офіційної та «народної» дипломатії у поєднанні з інформаційно-пропагандистськими проектами та здійсненням психологічних операцій. Прагматичне переосмислення американськими ідеологами і теоретиками стратегій «жорсткої» та «м'якої» сили сприяло виникненню нової концепції «розумної сили», спрямованої на забезпечення глобальної гегемонії Сполучених Штатів з потужним використанням «м'яких» елементів домінування у поєднанні зі збалансованим застосуванням, рівною мірою, усіх основних елементів зовнішньополітичної доктрини і безпекової стратегії США.

У свій час СРСР достатньо широко використовував практично повний перелік інструментів, віднесених сьогодні наукою до розряду елементів «м'якої сили». Втім, не розглядаючи вказані засоби у розрізі захисту національних інтересів та використовуючи їх виключно в рамках експансії комуністичної ідеології на міжнародній арені з метою отримання політичних дивідендів. Російська Федерація, переживаючи в 1990-ті роки політичну та соціально-економічну кризу, не мала можливості захищати та просувати власні національні інтереси в регіоні Перської затоки. З початку 2000-х років російське політичне керівництво на основі напрацювань наукових центрів впроваджує концептуальне закріплення компонентів «м'якої сили» з метою активізації використання останніх у просуванні національних інтересів на світовій арені. Зовнішньополітична концепція Російської Федерації (2010 р.) закріпила на офіційному рівні паритетне використання «м'якої» та «жорсткої сили» у якості рівно важливих факторів просування та захисту національних інтересів на міжнародній арені.

РОЗДІЛ 4

ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ФАКТОР В ПОЛІТИЦІ США ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В РЕГІОНІ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ

4.1. Енергетичний чинник у зовнішній політиці США

Кінець ХХ ст. характеризується певним зміщенням зовнішньополітичних пріоритетів Білого дому у глобальному та регіональному вимірі. Обумовленість подібних змін визначалась кардинальними трансформаціями в геополітичній розстановці сил на міжнародній арені. На той час в системі забезпечення національної безпеки США ракетно-ядерний фактор планомірно відійшов на другий план, поступаючись натомість завданню забезпечення безперешкодного доступу Америки до світових ресурсів, що представляють стратегічно важливий інтерес з огляду гарантування безперебійного й успішного функціонування національної економіки та забезпечення життєдіяльності США. Сьогодні надважливе стратегічне значення для збереження стабільності економічної системи Америки та реалізації політики гегемонізму Сполучених Штатів у світі полягає у контролі за управлінням та видобутком світових енергоресурсів та їх основних невідтворюваних різновидів, – нафти і газу.

Відчутне зростання економічного добробуту та рівня життя американців у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. обумовило вихід держави на черговий рівень технологічного розвитку. Разом з цим за наявності найсучаснішого виробництва та високих технологій у сферах промисловості, сільського господарства, а також торгівлі, транспорті, комунікаціях та повсякденному побуті, Сполучені Штати Америки опинились в ситуації енергозалежності, а в окремі періоди своєї історії, – відчутної нестачі паливно-енергетичних ресурсів. Вказана обставина стала визначальним фактором формування алармістської ситуації у сфері національної безпеки США, котрі споживаючи одну п'яту (19, 5%) світової енергетики, були вимушені імпортувати близько 80% енергоносіїв, переважно нафти та нафтопродуктів із багатьох держав світу, в першу чергу, країн Перської затоки.

У контексті гегемоністичних настроїв США як економічної, військової та політичної наддержави, надмірна залежність котрої від імпорту нафтопродуктів виправдано розглядається політичними експертами слабкою ланкою системи національної безпеки, зокрема серйозною загрозою енергетичній безпеці країни. Починаючи з адміністрації президента Р.Ніксона (енергетична криза 1973 р.) всі наступні американські уряди одноставно визнавали ключову життєву важливість енергетичного фактора для економічної системи США та політичного авторитету їх держави на міжнародній арені. Саме тому до розробки енергетичних стратегій Америки долучились провідні фахівці науково-експертної еліти, що дало змогу на підставі вивчення різних засобів та

механізмів протидії енергетичній залежності, вибудовуючи чисельні концепції гарантування безпеки поставок нафти державами-партнерами з Перської затоки, модифікувати на практиці диверсифікацію каналів постачання нафти. Згодом американським урядом ініційовано низку законодавчих актів, спрямованих на підтримку розвитку в державі альтернативних джерел енергії та впровадження енергоощадних технологій. Проте, не дивлячись на економічну кризу 2008-2013 рр. та обумовлене нею значне зменшення обсягів споживання енергоресурсів, сьогодні залежність американської економіки від експортної політики держав Перської затоки залишається серйозною проблемою та постає одним із ключових питань, нагальне вирішення якого потребують інтереси національної безпеки Америки.

Політико-економічна й стратегічна залежності енергетичної системи США від ціноутворення та стабільності на ринку нафти виступають катализатором трансформаційних процесів у внутрішньо-економічній політиці держави: зміни у податковій системі, спрощення процедур стандартизації та сертифікації інноваційних продуктів дотичних до енергетики, стимулювання кількісних та якісних перетворень у науково-технічній сфері, розробка і впровадження різних моделей соціального заохочення громадян щодо енергоощадності тощо. Цілком зрозуміло, що ініційовані американським урядом заходи ощадності у використанні енергоресурсів принесуть відчутні позитивні результати лише у довготривалій перспективі. Водночас, сформовані протягом минулих десятиліть характерні параметри національної економічної системи США, зокрема досить високий рівень енергоємності, як для розвинутої держави у поєднанні із залежністю останньої від імпорту вуглеводнів, нині продовжать обумовлювати та визначатимуть у майбутньому основні тенденції розвитку енергетики та енергетичної політики Америки.

Отже, пліном останніх десятиліть енергетичний фактор належить до категорії провідних при визначенні довготривалих та короткотривалих стратегічних завдань зовнішньої політики Білого дому. Особливо наглядно пріоритетність енергетичного чинника демонструє прискіплива увага американського політикуму до багатих, в енергоресурсному плані, суб'єктів регіону Перської затоки. Так, наприклад, ще під час виборчої компанії 2000 р. кандидат у президенти Сполучених Штатів Дж. Буш-мол. задекларував близько 20 ініціатив в енергетичній стратегії держави, більшість з яких безпосередньо стосувалась перспектив розвитку національного енергетичного комплексу. Знаковими серед них стали наступні новації майбутнього лідера Америки: зняття заборони на пошуково-розвідувальні роботи та видобуток нафти в природному арктичному заповіднику на Алясці з метою зниження залежності країни від імпорту палива; декларація наміру сформувавши систему єдиної енергетичної політики у вигляді тріумвірату США – Канада – Мексика, а також пропозиція запровадити щорічні зустрічі держав «Великої сімки» та Росії задля розвитку ефективної міжнародної енергетичної співпраці; оприлюднення нової стратегічної мети, яка полягала у всілякому сприянні зі сторони держави тим компаніям, що братимуть активну участь у розробці енергоджерел поза регіонами країн ОПЕК, в першу чергу в державах басейну Каспійського моря, а

також регіонів Західної та Південної Африки; винесення до «порядку денного» питання географічної та економічної диверсифікації імпорту ключових енергоресурсів Сполученими Штатами [47].

Очолити країну, Дж. Буш-мол. головними завданнями американської енергетичної політики у перспективі наступних 10 років визначив: по-перше, зниження залежності США від імпорту нафти з території держав басейну Перської затоки (Саудівської Аравії, Кувейту, Катару та Оману); по-друге, об'єднання зусиль міжнародних інститутів та низки енергозалежних держав, перш за все Європейського Союзу, в царині напрацювання ефективних механізмів впливу на цінову політику ОПЕК.

На думку російського вченого С.Жизніна, радника департаменту економічної співпраці МЗС РФ, існує ще один більш важливий чинник, що суттєво вплинув на характер енергетичної геополітики США, зміст якого ретельно приховувався американським політичним істеблішментом від світової спільноти: прибутки нафтових компаній Америки на початку президентського терміну Дж. Буша-мол. (2001-2002 рр.) склали близько 500 млрд дол. або 8% від ВВП держави, а доля підконтрольних американським комерційним структурам світових запасів нафти та газу становила 3,3% та 3,7% відповідно, у той же час основна частина контрольованих енергоресурсів знаходилася за межами Америки. Отже, стратегічна потреба захисту інтересів національного нафтового бізнесу за кордоном, за логікою московського експерта, визначила на доктринальному рівні геополітичну та гео економічних пріоритетність регіону Перської затоки для Білого дому, де працювало на той час понад 70% американських нафтогазових корпорацій [47].

Обстоюючи приватні бізнес-інтереси в Перській затоці, американські енергетичні компанії традиційно впливають на політичний істеблішмент США, виступаючи найбільш активними спонсорами різноманітних політико-соціальних та економічних державних програм. Зокрема, у свій час президент Дж.Буш-мол. та ключові представники його команди мали безпосереднє відношення до енергобізнесу: у нафтовому сегменті бізнесу працював сам президент та члени його родини; віце-президент Дік Чейні тривалий час керував компанією «Halliburton», яка займалася виробництвом обладнання для нафто- та газовидобувної галузі; держсекретар Кондоліза Райс входила до Ради Директорів компанії «Chevron», якій належить низка нафтопереробних підприємств та найбільша мережа автозаправок в Сполучених Штатах.

Під час президентської компанії 2004 р. республіканець Дж.Буш-мол. отримав від представників нафтобізнесу 2,5 млн дол., а його головний конкурент на виборах демократ Дж.Керрі спромігся зібрати майже 282 тис. дол. пожертв від енергетичних корпорацій. В ході виборчої компанії до Конгресу 2008 р. нафтогазовий бізнес витратив на потреби політичних лобі майже 12 млн дол., причому 75% «політичних інвестицій» становили внески у передвиборчі фонди кандидатів від Республіканської партії [352]. Під час електоральних перегонів Б.Обама активно використовував гасло: «Я не беру гроші від нафтогазових компаній та вашингтонських лобі, аби вони не змогли блокувати майбутні реформи». Втім, за свідченням політичного оглядача газети

«Вашингтон пост» Г.Картца, команда Б.Обами не гребувала жертвами від приватних осіб, які мали пряме відношення до комерційних інститутів паливно-енергетичного ринку, а саме топ-менеджменту нафтогазових компаній [310].

Варто наголосити, що на початку XXI ст. енергетичні стратегії США носили яскраво виражений політико-економічний аспект внутрішнього характеру, віддзеркалюючи концентрацію уваги керівництва держави переважно на розвиткові внутрішньої енергетичної інфраструктури. Концептуальний документ «Внутрішня енергетична стратегія США» [405] прийнятий під час першого президентського терміну Дж.Буша-мол., підтримував будівництво універсальних теплостанцій, здатних працювати на різних видах палива (нафта, газ, вугілля, біологічні матеріали) та викидати в атмосферу лише високоочищений вуглекислий газ. Американська структура споживання енергоресурсів представлена наступним чином, – вугілля – 54%, в той час як ядерне паливо займає 20%, відновлювальні джерела енергії – 12%, газ – 11%, а на долю нафти припадає лише 3%. Втім не дивлячись на мізерний показник частки нафти в структурі енергоресурсів США, зазначений компонент обіймає перше місце в транспортній сфері [45, с.86].

Дієве вирішення Білим домом проблеми забезпечення сталості функціонування транспортної системи Америки потрібно розглядати в контексті зростання обсягів постачання нафти, головним чином, із території трьох держав Перської затоки, а саме: Саудівської Аравії, Іраку та Кувейту. В 90-х роках XX століття поставки нафти до Сполучених Штатів з регіону Затоки у порівнянні з ростом сумарного імпорту енергоресурсів з території держав-членів ОПЕК нарощувались пришвидшеними темпами. Згідно розрахунків російського дослідника О.Виноградова за останнє десятиліття XX ст. сумарний імпорт нафти та інших енергоресурсів США зріс в 1,5 рази, при цьому з території держав Перської затоки – в 1,7 рази, а інших країн-членів ОПЕК – в 1, 2 рази. За твердженням дослідника, доля нафти держав ОПЕК в загальному імпорті Сполученими Штатами енергопродуктів скоротилась на 5,4%, тоді як частка держав Перської затоки, навпаки, зросла на 3%.

У 90-тих роках XX ст. загальний обсяг операцій з імпорту Вашингтоном нафти із країн Перської затоки оцінювався приблизно в 1640 мільйонів барелів на добу (далі – мбд) та забезпечувався трьома державами: Саудівською Аравією в обсязі 1597 мбд, Кувейтом - 39 мбд та Оманом – 4 мбд. Натомість, в 2001 р. з держав регіону до США надійшли поставки нафти в сумарному обсязі 2718 мбд: Саудівська Аравія забезпечила 1619 мбд, Ірак – 813 мбд, Кувейт – 242 мбд, ОАЕ – 28 мбд, Оман – 16 мбд [24, с.49]. Проте в 2011 р. у загальній структурі американського імпорту нафторесурсів відбулись зміни, – Саудівська Аравія поступилась першим місцем на користь Канади, яка успішно продавала Сполученим Штатам близько 1440 мбд нафти, при цьому частка інших держав-експортерів Перської затоки залишалась незмінною [18]. Подібна «рокіровка» в рейтингу держав-постачальників нафти до США свідчить на користь перегляду стратегічних пріоритетів Америки в Перській затоці та майбутні зміни «призначення» нових регіональних держав-партнерів.

Окрім ризиків, пов'язаних з ціноутворенням на ринку енергоносіїв та забезпеченні стабільності політичних режимів ключових держав-експортерів, Білий дім мав проблему транспортування нафтопродуктів. Так, в 2001 р. загальний обсяг поставок нафти з держав Перської затоки склав 1625 мбд, з яких 1280 мбд транспортовані через Ормузьку протоку, що з'єднує акваторію Перської затоки з Індійським океаном, а решта 345 мбд прокачувались через нафтопровід «Петролайн» до портів у Саудівській Аравії. Отже, вийшовши з Перської затоки американські танкери досягають портів Аляски тільки за 40 діб, а у разі блокування Ормузької протоки потужні держави-експортери, як-то Кувейт, Саудівська Аравія та Катар будуть не в змозі забезпечити стабільність та регулярність поставок нафтопродуктів на американський ринок. За прогнозами експертів, у кількісному вимірі торгівля нафтою може скоротитись на третину, причому на думку вчених найбільшою мірою у цій ситуації постраждають саме Сполучені Штати, котрі майже 80% нафти імпортують з держав Затоки. Резервні потужності нафтопроводу «Петролайн» у Саудівській Аравії можуть забезпечити додаткове постачання 23 мбд нафти іншими державами ОПЕК (тобто за межами Перської затоки), але подібний перебіг подій навіть частково не вирішує проблему поставки вуглеводнів до США [166, с. 303]. Цілком очевидно, що блокада Ормузької протоки гіпотетично можлива лише у випадку реального об'єднання зусиль Іраку (доба президентства С. Хусейна) та Ірану (доба президентства М.Ахмадінежада), особливо на тлі проголошення Вашингтоном обох країн «державами-ізгоями» та звинувачення у розбудові світової «віссі зла».

Станом на 2012 рік до світового рейтингу 10 найбільших постачальників нафторесурсів належать 5 держав регіону Перської затоки, серед яких Саудівська Аравія, Іран, Ірак, Кувейт та ОАЕ (рис. 4.1). За подібних обставин у Білого дому досить обмежений вибір потенційних партнерів-постачальників енергопродуктів, саме з цих міркувань значення вказаних вище держав Перської затоки, як провідних суб'єктів в енергодіалозі зі Сполученими Штатами, має для Вашингтона життєво важливе значення.

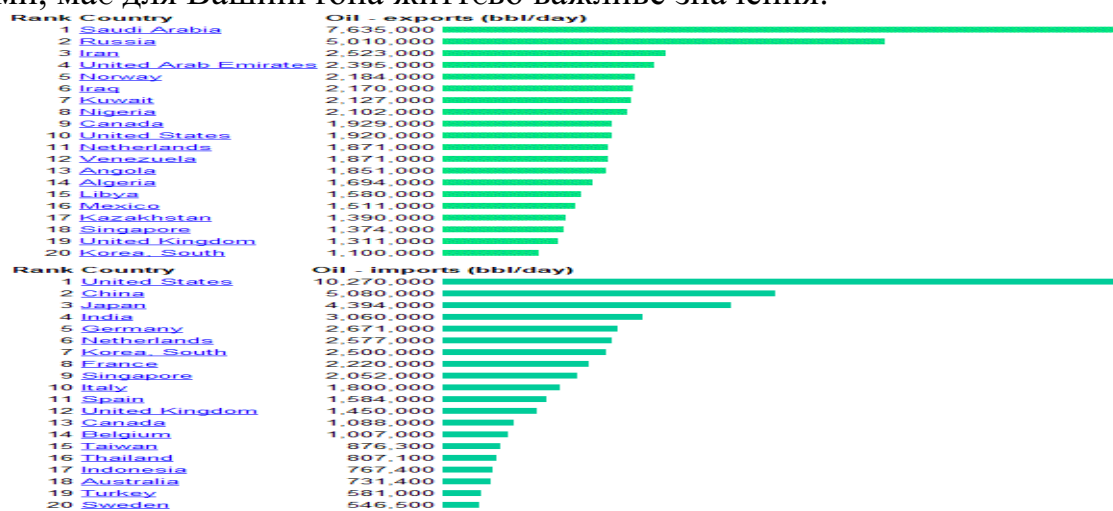

Рис. 4.1 Запаси нафти в державах світу (станом на 2012 р.) [48]

На сьогоднішній день найбільшим споживачем нафтопродуктів у світі постають США, за ними йдуть держави Європейського Союзу та Азійсько-Тихоокеанські країни. Таким чином, враховуючи вкрай обмежене коло потужних постачальників нафтосировини на світовий ринок та постійно зростаючу потребу стабільних поставок «чорного золота» Сполучені Штати, твердо усвідомлюючи високий рівень конкурентності серед імпортерів, чітко розуміють життєво важливу потребу дієвого контролю, ефективного впливу та прогнозованого сприятливого управління енергоринком. Зрозуміло, досягнення поставленої стратегічної мети можливо лише у разі забезпечення абсолютного домінування Сполучених Штатів Америки у нафто-експортному регіоні Перської затоки, що постає потужною складовою економічної могутності Америки та надійною запорукою світового лідерства.

За наслідками антиіракської операції 2003 р. багато політичних експертів прогнозували зміну складу ключових гравців у клубі експортерів світового ринку нафтопродуктів, аргументуючи свою думку припущенням, що повалення режиму С.Хусейна і зняття ембарго на іракську нафту виведе на ринок нового потужного гравця, – Ірак, який у довготривалій перспективі впливатиме на процес ціноутворення та обсяги видобутку нафти. Втім, на переконання інших дослідників, зміна традиційної моделі нафтового ринку, в рамках якої відбувається діалог держав-членів ОПЕК (перш за все, Саудівська Аравія, Кувейт, Катар) та США, може змінитись на модель, що умовно називатиметься «багатополусною»: держави-члени ОПЕК з однієї сторони, та США – Китай – Індія, з іншої сторони потреба яких у додаткових джерелах енергії постійно зростає [118].

Втім, не виправдались припущення та побоювання деяких російських науковців, зроблені в період антиіракської операції (березень 2003 р.) щодо краху системи відносин на світовому ринку енергоносіїв та, як наслідок, настання певного цінового апокаліпсису, ключовою метою інспірації якого, на думку тих же дослідників, є глобальне реформування світового нафтового ринку Сполученими Штатами [118]. При цьому російський експерт С. Рогінський подав неоднозначне тлумачення терміну «глобалізація ринку енергоносіїв», вбачаючи в його змісті, з однієї сторони, – констатацію розширення географічних параметрів, а з іншої – відзеркалення кардинальної зміни міжнародної ситуації щодо попиту-пропозиції нафти, коли регулювання та функціонування світового ринку енергоносіїв відбуватиметься з посилу найбільшого імпортера й залежатиме від стану американської економіки та потреб нафтових компаній з американським капіталом [118]. Занепокоєння Білого дому посилювалось, коли 31 березня 2004 р. на засіданні держав-членів ОПЕК одноголосно прийнято рішення скоротити загальну квоту видобутку нафти на 1 мбд (до урізання вона складала 24,5 мбд), що виступало стимулюючим фактором для світової економіки, адже посилювало процеси енергоощадності та розвитку альтернативних джерел, але негативно впливало безпосередньо на американський автотранспортний комплекс.

Різкий стрибок ціни на нафту в 2004 р. (майже 40%) суттєво вплинув на розмір споживчих видатків американських громадян та спровокував гальмівні

процеси у розвитку національної економіки США в цілому. Причина настільки відчутного зростання ціни на енергоносії, за баченням експертів, криється саме у зменшенні квот видобутку нафти державами ОПЕК та стрімкому зростанні світового попиту на вуглеводні через синхронне пожвавлення багатьох національних економік світу, особливо Індії та Китаю. Потужності нафтовидобутку не встигали забезпечити постійно зростаючий попит, а на додачу більшість держав ОПЕК обмежили доступ іноземним компаніям до своїх запасів нафти. Також експерти енергетичного ринку відзначали негативний вплив наслідків антиіракської війни, політичних криз у ряді нафтовидобувних країн та націоналізації нафтових родовищ, що загалом призвело до падіння обсягів надходження на світовий ринок нафти з територій її основних виробників, зокрема, Ірану, Іраку та Лівії [395].

Втім, попри об'єктивні економічні фактори, як-то попит та пропозиція, котрі зазвичай безпосередньо визначають структуру та обсяги світового ринку енергоносіїв, варто додати політичний чинник, а саме незбалансовану та агресивну політику США на початку XXI ст. в Перській затоці. Економічні санкції відносно Іраку та Ірану, – держав з величезними у світовому вимірі запасами нафти, масштабна військова та руйнівна для енергетичної інфраструктури антиіракська компанія, штучне регулювання обсягів видобутку та продажу в рамках гуманітарної програми іракської нафти у повоєнний період, – ось далеко не повний перелік основних чинників, що нанесли великі збитки нафтовидобувній промисловості, а також транспортній інфраструктурі потужніших держав регіону, спровокувавши стійку тенденцію скорочення пропозиції нафти на світовому ринку енергоносіїв.

Неконтрольоване зростання цін на ринку нафти, скорочення обсягів світового видобутку вуглеводнів та відмова держав ОПЕК від діалогу зі Сполученими Штатами щодо низки важливих політико-економічних питань стали приводом різкого невдоволення нафтового бізнесу Америки та вагомою причиною відкритого занепокоєння політичного істеблішменту США. Так, на початку березня 2005 року до Сенату внесено законопроект, що дозволяв би переслідувати держави-члени ОПЕК в американських судах, звинувачуючи їх у порушенні антимонопольного законодавства та картельній змові. Вказаний документ отримав назву «Акт проти картелів, що виробляють та експортують нафту» («No Oil Production & Exporting Cartels Act» - далі NOPEC). Документ містив положення котрими Міністерству юстиції та Федеральній торговій комісії США надавалось право відкривати справи проти країн ОПЕК в американських судах. Текст законопроекту NOPEC нагадує сучасну модифікацію першого американського антимонопольного закону 1890 року сенатора Дж.Шермана, який визнавав нелегітимним будь-який зговір компаній, окремих штатів чи іноземних держав, реалізований з метою придушення свободи торгівлі та нав'язування монопольних цін. Безпосередньо в тексті закону NOPEC визнавались протизаконними дії будь-якої іноземної держави, яка вступила у зговір з іншими державами щодо: обмеження видобутку та розподілу нафти, природного газу чи якого-небудь іншого нафтопродукту; самовільне призначення або ж підтримання тривалий час завищених цін на

нафтопродукти; використання будь-яких заходів з метою обмеження торгівлі нафтопродуктами [348].

Проект Закону задекларував право Сполучених Штатів не визнавати національної недоторканості таких держав та легітимізував дії Америки у разі загрози своїм енергетичним інтересам використовувати всі можливі заходи стабілізації ситуації від перемовин до збройного втручання у суверенітет держав-порушників. За ініціативи сенатора Г.Коля у 2007 р. відбулись слухання закону NOPEC в Сенаті, де той показово отримав на момент голосування 345 голосів за необхідних 278. Проте законодавчу ініціативу Г.Коля не підтримав президент Дж. Буш-мол., відмовившись підписати зазначений вище документ. Згодом, у тому ж році, Комітет з юридичних питань Сенату США вніс на розгляд законопроект, спрямований проти створення нафтових та газових картельних організацій на кшталт ОПЕК. Відповідно до змісту документа американський уряд, в особі генерального прокурора, отримував право в судовому порядку переслідувати уряди інших держав, які беруть участь у створенні подібних картельних організацій. Політичні експерти, коментуючи ініціативи американського Сенату, справедливо відзначають направленість вказаних новацій попри певні обмеження та прагнення контролю над діяльністю ОПЕК, на попередження та застереження для тих держав, які на початку 2007 р. ініціювали міжнародну дискусію щодо створення «газового ОПЕК» (з подібною пропозицією за підтримки Венесуели, виступила Росія). Законопроект зафіксував положення, згідно яких будь-яка іноземна держава, що приймає участь в картельних або інших спільних та колективних діях у сфері нафти і газу позбавлятиметься права «суверенного імунітету»¹, а тому генеральний прокурор США, відповідно до американського антимонопольного законодавства, матиме можливість легально переслідувати такі країни у судовому порядку в будь-якому суді на території своєї держави [18].

В умовах високої залежності економічної системи США від вартості енергоносіїв на світовому ринку нафтовий чинник виступав домінуючим фактором антиіракської компанії 2003 р. Втім, Вашингтон, маючи на меті встановлення контролю за видобутком нафти в Іраку та прагнучи отримати дієвий вплив на процеси ціноутворення на світовому енергетичному ринку, переслідував ще й гегемоністичні цілі, – отримавши важелі управління світовим ринком нафти, опосередковано чинити вплив стосовно інших суб'єктів міжнародних відносин, зокрема Росії, бюджет якої традиційно має високу залежність від нафтоекспортних прибутків. Заради об'єктивності варто наголосити, що налагодження експортних операцій з продажу нафти дозволило іракській державі стабілізувати національну економіку (експорт нафти забезпечував понад 90% надходжень до держбюджету Іраку) та частково подолати проблему безробіття в державі, запобігши, таким чином, розгортанню громадянської війни в країні. В результаті, Сполучені Штати, виступаючи під ореолом гаранта стабільності та безпеки регіону Перської затоки у повоєнний період, формували свою зовнішньополітичну стратегію щодо регіональних

¹ Суверенний імунітет - доктрина, згідно з якою суверенна держава не може бути переслідуваною у судовому порядку, а на її кошти не може бути накладений арешт.

держав, як об'єктів міжнародної взаємодії, позбавляючи останніх самостійності у прийнятті зовнішньополітичних рішень.

Наприкінці 2006 р. була обнародована доповідь незалежної комісії Бейкера – Гамільтона відносно ситуації в Іраку, котра містила 79 рекомендацій адміністрації Дж.Буша-мол. на предмет стабілізації внутрішньополітичного розвитку країни та виведення її із зтяжненого поствоєнного стану, а також носила певний настановний характер щодо розвитку регіону Перської затоки в цілому. Доповідь розпочиналась словами «Ірак – це держава, яка займає друге місце у світі за обсягами розвіданих запасів нафти» [195], яскраво віддзеркалюючи мотивацію стратегічної важливості вказаної країни для американської національної економіки. Далі, виклавши низку аргументів на користь значимості іракської держави в системі міжнародних пріоритетів США, автори пропонували комплексно вжити низку заходів з метою комерціалізації нафтової галузі Іраку та відкриття її для іноземних компаній. Так, рекомендація експертів №63 закликала адміністрацію США допомогти лідерам сучасного Іраку реорганізувати нафтову промисловість, збудувати владну вертикаль та комерціалізувати нафтовий сектор, заохочуючи іноземні інвестиції, що отримають законодавче підтвердження гарантій безпеки іноземних капіталовкладень. У разі підтримки в найближчій перспективі вказаних рекомендацій на законодавчому рівні, Сполучені Штати, на думку фахівців, отримають реальну можливість укріпити власні бізнес-інтереси в Іраку [196].

Подібні красномовні пропозиції висловлювались і раніше, зокрема у доповіді робочої групи Міністерства нафти та енергетики США напередодні вторгнення до Іраку (грудень 2002 р.). Відповідно до рекомендацій, викладених у документі, після завершення бойових дій в іракській державі Сполучені Штати повинні були докласти максимум зусиль, аби в найкоротший термін відкрити доступ до нафтових родовищ міжнародним компаніям, використовуючи інструмент часткової приватизації енергетичної галузі через Угоду про розподілення продукції, де у собівартість бареля нафти обов'язково закладався б відсоток прибутку іноземної компанії [291]. Аналогічні настанови урядові Дж.Буша-мол. були подані у березні 2003 р. американською експертною спільнотою під егідою фонду «Спадщина», – одного з провідних «мозкових центрів» зовнішньої політики США. Автори доповіді Е.Месс та Дж. Карафано пропонували президенту одразу ж по закінченню військової операції в Іраку сформувати новий уряд та провести демократичні вибори, сприяти відновленню нафтової інфраструктури та національної економіки Іраку, ініціювати реформування нафтового комплексу держави в частині приватизації та залучення іноземного капіталу [224].

Зрозуміло, будь-які трансформації та реформи у нафтовій галузі вимагають внесення відповідних поправок до діючої конституції Іраку та прийняття низки нормативно-правових актів, що регулюватимуть діяльність нафтового комплексу держави з урахуванням реалій сучасної міжнародної ситуації. Важлива роль у цьому плані серед переліку інших законодавчих актів Іраку належить Закону про нафту. Сьогодні діюча іракська конституція не містить чітких положень щодо контролю над ще не до кінця розвіданими

нафтовими родовищами, неврегульованим залишається й механізм розподілу прибутків у разі розробки та експлуатації нафтових свердловин. Нині на урядовому рівні дискутується два варіанти розподілу нафтоприбутків, хоча, зрозуміло, жоден із них допоки не має правового поля: безпосередній розподіл дивідендів у рівних долях поміж задіяними провінціями або ж отримання прибутків від експорту нафти та їх подальший перерозподіл між провінціями за рішенням центральної влади.

Сьогодні з 80 розвіданих резервуарів нафти Іраку повномасштабно використовуються лише 17, залишаючи питання експлуатації та подальшого розвитку нафтової галузі досить актуальним, а також викликаючи до нього живий інтерес західних енергетичних корпорацій. Розуміючи фінансові масштаби нафтових обладок та враховуючи залежність американської економіки від постачання енергопродуктів і ціноутворення на них, Дж.Бейкер та Л.Гамільтон у рекомендації №26 радять уряду своєї держави в терміновому порядку ініціювати перегляд іракської конституції, пропонуючи в рекомендації №28 залишити всі нафтові прибутки Іраку під контролем центрального уряду. Також у доповіді експертна група рекомендувала адміністрації Дж.Буша-мол. продовжити перебування американського військового контингенту в Іраку на кілька років з метою гарантування безпечного функціонування нафтової інфраструктури цієї держави [195].

21 травня 2007 р. під час дебатів у Конгресі США з приводу загрозливого стану внутрішньої ситуації в Іраку та перспектив розвитку нафтопромислового комплексу цієї країни, президент Дж.Буш-мол., використавши форму прямої трансляції засідання Конгресу, зателефонував іракському прем'єр-міністру Нурі аль-Малікі та закликав посадовця прискорити голосування в парламенті щодо реформування законодавства у нафтовій сфері. Принагідно голова Білого дому зауважив, що лише за умови прийняття Закону про нафту, Ірак зможе надалі розраховувати на політико-економічну підтримку США. Виклавши власне бачення ситуації, американський президент, наголосив, що Закон про нафту повинен спиратись на принцип справедливого розподілу для всього населення держави прибутків від продажу енергопродуктів. Зокрема суніти, на територіях заселення яких обмежені запаси нафти, повинні отримувати на розвиток своїх провінцій нафтодолари на рівні із шиїтами, де концентрація покладів ресурсу найбільша. С.Бодман, міністр у справах енергетики США, у зверненні до уряду аль-Малікі заявив, що американські нафтові корпорації не прийдуть до Іраку, якщо не буде прийнято Закон про нафту. Причому урядовець оцінив прийняття зазначеного акта, як більш вагомий фактор у процесі прийняття рішення, у порівнянні із гарантією безпеки в регіоні [167].

Завдячуючи масштабній кампанії тиску Білого дому в квітні 2007 р., парламент Іраку затвердив проект Закону про нафту, що миттєво отримав широкий міжнародний резонанс та спровокував гарячу світову дискусію навколо його тексту. В загальних рисах зміст концепції реконструкції іракського нафтового комплексу виглядав наступним чином:

1. не дивлячись на активне ведення нафторозвідки на півночі (курдська зона) та півдні (шиїтська зона) країни, енергетичні ресурси держави

потрібно вважати спільним надбанням всього іракського народу, включаючи населення центральних районів (сунітська зона). В проект Закону закладався принцип справедливого розподілу нафтоприбутків: запропоновано розширити економічні та адміністративні права тих районів, де ведеться видобуток нафти; в собівартість продажу бареля нафти закладався певний відсоток коштів на оновлення та модернізацію обладнання нафтового комплексу, а також компенсацію інших виробничих видатків; планувалось вносити у розрахунок собівартості нафти виплати на користь іноземних нафтових компаній на базі угоди про розподіл продукції; отриманий залишок від собівартості нафтопродуктів буде надходити до федерального бюджету Іраку, далі іракський уряд перерозподілятиме отримані кошти до бюджетів провінцій за принципом «одна людина = одна грошова одиниця», тобто надходження до регіонів з державного бюджету за рахунок нафтових прибутків прямо корелюватиметься з чисельністю населення провінцій;

2. з метою реконструкції застарілого, зношеного чи зруйнованого рядом військових операцій нафтового комплексу Іраку та зростання рівня нафтовидобутку передбачалось на законодавчому рівні зацікавити потужні іноземні корпорації, що мають сучасне обладнання та застосовують інноваційні методи видобутку нафти. На тлі відсутності гарантій безпеки в державі, пропонувалось створити та законодавчо закріпити для означених компаній привабливі фінансово-економічні умови, одна з яких, – перерахування таким компаніям 12,5% від суми надходжень з продажу нафти;

3. планувалось терміново розпочати процес приватизації нафтового комплексу Іраку, націоналізованого бааситським урядом у 1972 р., адже в 1990-х роках, в умовах жорсткого режиму санкцій ООН, іракська нафтова промисловість працювала на умовах угоди про розподіл продукції лише з російськими та китайськими компаніями, які отримували відрахування від продажу нафти у межах 10% [61].

Законом про нафту передбачалось відкриття двох контрольованих урядом рахунків, на які повинні надходити фінанси від експортно-імпортних операцій паливно-енергетичного комплексу. Кінцева мета Закону полягало у наступному: централізація видобування вуглеводнів в рамках Іракської Національної Нафтової Компанії (далі – ІННК); надання дозволу місцевій владі безпосередньо укладати контракти із зарубіжними компаніями; формування законодавчого поля в рамках якого іноземні компанії отримають доступ до родовищ; визначення нових правил співробітництва іракського уряду з компаніями, котрі раніше працювали з режимом С. Хусейна. Отже, де-факто Закон про нафту мав на меті сприяти примиренню різноконфесійних релігійних громад країни (сунітів, шіїтів та курдів), через розподіл державних нафтоприбутків між ними за справедливим принципом. Втім де-юре залишав за іракським урядом право контролювати та регулювати діяльність зарубіжних нафтових корпорацій, корегувати обсяги нафтовидобутку та законодавчо закріплював виключне право центрального уряду Іраку приймати рішення щодо розподілу нафтоприбутків між провінціями.

Концепція Закону про нафту активно розроблялась іракськими експертами, а розпочинаючи з 2004 р. за участю американської консалтингової компанії «Bearing Point», спеціалісти якої виконували функцію радників-консультантів Міністерства нафти Іраку. Так, Адель Абдул Махді, міністр фінансів Іраку, оцінюючи законопроект заявляв, що той вирізняється раціональністю і перспективністю та відкриє нафтову галузь Іраку для широких іноземних інвестицій, особливо інвесторів і нафтових компаній США. На переконання урядовця, в короткостроковій перспективі підготовлений нормативно-правовий акт створить прозорі правила участі зарубіжних компаній у відбудові нафтового комплексу держави за рахунок встановлення чітких правил розподілу продукції.

Таким чином, законопроект передбачав дотримання фіксованої формули розподілу нафти та прибутків від її продажу в залежності від капіталовкладень зарубіжної корпорації. В кінцевому варіанті іноземна компанія, котра за власний рахунок здійснила повний комплекс нафторозвідувальних робіт та налагодила і забезпечила технічний процес видобутку, могла претендувати майже на половину нафтоприбутку розвіданого родовища. Подібна ситуація означала б для іракської сторони фактичне повернення до колоніального минулого та повну втрату самостійності у прийнятті стратегічних економічних рішень. Натомість для Сполучених Штатів Закон про нафту, прийняття якого американський президент як власне досягнення міг використати на момент звітування перед Конгресом щодо ситуації в Іраку, набував вагомого політико-стратегічного та економічного значення. Адже Закон дозволяв всіляко лобювати інтереси американської нафтової бізнес-еліти на світовому ринку енергоресурсів. Відзначимо, станом на сьогоднішній день Закон про нафту досі не прийнятий іракським парламентом. Натомість нині тривають дебати між регіональним урядом Курдистану та центральним керівництвом держави щодо квот на видобуток та умови транспортування нафти, справедливого розподілу прибутків від її продажу, залучення іноземних інвестицій у нафтовий сектор, а також визначення пріоритетів внутрішнього розвитку держави, що потребують невідкладного фінансування тощо.

Перші іракські повоєнні тендери з отримання ліцензій на розробку та видобуток нафти, в яких приймали участь провідні світові нафтові компанії, - ExxonMobil (США), Royal Dutch Shell (Нідерландсько-британська), British Petroleum (Велика Британія), Chevron (США) та Total (Франція), відбулись у червні 2009 року. За результатами конкурсу британсько-нідерландська компанія Shell здобула ліцензію на видобуток нафти родовища «Кіркук», а також можливість нарощувати виробничі потужності на родовищах групи «Мейсон»; американська компанія ExxonMobil уклала дворічні сервісні контракти та отримала дозвіл на збільшення рівня нафтовидобутку родовища «Зубейр»; британська British Petroleum (далі – BP) матиме змогу працювати на найбільш розвіданих та технічно оснащених родовищах південної Румейли; консорціум американської Chevron та французької Total отримав контракти на першу чергу родовища «Західна Курна». Посилаючись на відкриту фінансову інформацію контрактів, експерти обчислили приблизний розмір виплат Багдада

своїм іноземним партнерам протягом 1–2 років на рівні близько 2,5 млрд дол. [42, с.163].

Хоча на перший погляд американські нафтові корпорації в Іраку представлені досить скромно, лише нафтовидобувними компаніями ExxonMobil та Chevron, проте, на думку фахівців видання «The New York Times», саме американські бурові компанії зароблять десятки мільярдів доларів набагато раніше, ніж нафтовидобувні корпорації отримають перший прибуток від своїх інвестицій [42, с.163]. За даними експертів, лівова частка підрядів на буріння, будівництво свердловин та ремонт зношеного обладнання в нафтовій галузі Іраку дісталась переважно чотирьом американським компаніям, – Halliburton, Baker Hughes, Weatherford International и Schlumberger, – приблизна загальна вартість укладених контрактів склала близько 150 млрд дол. Також заслуговує на увагу думка дослідників, що пояснюють підвищену ділову активність та успіх американських сервісних компаній на іракському нафтовому ринку, як потреба збору геологорозвідувальної інформації щодо технічних характеристик виробничого процесу з метою здійснення більш точних розрахунків собівартості видобутку нафти в різних регіонах Іраку. Враховуючи надзвичайну закритість іракської держави часів С.Хусейна, коли будь-які відомості щодо стану та характеристик нафтових родовищ вважалась суворою державною таємницею, а зважаючи на жорсткий режим санкцій та обмеження фінансових ресурсів наукова розвідка у зазначеній царині взагалі не проводилась. Результати отриманої інформації від сервісних компаній США дозволяли нафтовим лобі та адміністрації Білого дому чітко зрозуміти співвідношення витрат та прибутків видобувного процесу, убезпечивши, таким чином, можливі економічні ризики американських нафтових корпорацій [74; 153; 401].

Певним чином розширює політико-економічний контекст американської нафтової політики український дослідник Д.Крисенко, вивівши її за рамки проблематики енергоносіїв та спрямувавши у фінансову площину. Зокрема, вчений у контексті стратегічних завдань нафтової політики США розглядав збереження долара як валютного засобу розрахунків за нафту на світовому ринку, що на погляд дослідника, гарантувало безпеку та стабільність американської економічної системи. Припущення вченого виглядає достатньо аргументованим та логічним, адже за його спостереженнями наприкінці 1990-х років майже 80% усіх валютних трансакцій проводились в доларах, а після введення в обіг євро валюти, починаючи з 2002 року, ставки долара відносно євро знизились на 15%, що стало причиною обговорення в рамках ОПЕК можливості переведення розрахунків за контрактами з долара в євро [74]. Французький експерт з енергетичної безпеки Е.Лоран, підрахував, що американці, загальна чисельність котрих становить 6% населення планети, нині споживають 33% всієї нафти, що видобувається у світі [83, с. 20].

Безперечно, нафтовий фактор виходить далеко за рамки енергетичної безпеки США, з чим погоджуються у своїх твердженнях провідні ідеологи американської зовнішньої політики. Зокрема, професор Єльського університету Д.Каган з цього приводу стверджував: «... економічні проблеми США виникли

внаслідок перебоїв з поставками нафти. Якщо американські війська знаходитимуться в Іраку, то ми не знатимемо ніяких нафтових проблем» [153, с. 153]. Інший знаний фінансист Дж. Сорос, вбачаючи енергетичне підґрунтя у військовій операції в Перській затоці (2003 р.), наполягав, що «окупація іракської держави та передислокація військових баз США із Саудівської Аравії до Іраку, дозволить створити нове «джерело» нафти альтернативне саудівському» [401, с. 53].

На сучасному етапі в міжнародну політологію широко входить поняття «ультраконсерватизм ХХІ століття», за змістовним наповненням котрого метою політики економічно розвинених держав є встановлення тотального контролю над невідновлюваними природними ресурсами, – передусім енергоносіями та промисловою сировиною, а також розширення просторової бази неокolonіалізму за рахунок країн із неринковою економікою, але багатих стратегічно важливими ресурсами [353]. Отже, військовий контроль над Іраком став вагомим чинником впливу на внутрішню та зовнішню політику сусідніх із ним держав регіону, багатих покладами нафти, виступаючи у повному сенсі неокolonіальним виміром системи відносин між регіональними експортерами та світовими імпортерами нафти. На користь такого висновку свідчить заява президента Б. Обами, котра пролунала у 2011 р. після низки змін політичних режимів в Тунісі, Єгипті та Лівії: «... це наш шанс («арабська весна» – авт.) зробити світ таким, яким він повинен бути» [191].

Заступник директора Центру з питань міжнародної безпеки та оборонної політики С. Джоніс, вважає арабські революції 2011 р. перемогою США в реалізації проекту демократизації Великого Близького Сходу та поразкою різноманітних радикальних ісламістських угруповань у боротьбі за своїх прихильників [290]. Але реалії сьогодення переконливо свідчать – визначена Сполученими Штатами модель демократизації Близького Сходу є нічим іншим, як осучасненою економічною експансією у цілому регіоні, з елементами колоніалізму, в основі якої лежать в першу чергу економічні інтереси Білого дому та намагання наддержави надійно забезпечити в енергетичному сенсі власні претензії на одноосібне світове лідерство за рахунок слабких, втім багатих на енергоресурси, суб'єктів міжнародних відносин. Очевидно, що реальні причини антиіракської операції 2003 року виходили далеко за межі офіційно декларованих, на зразок надуманої небезпеки щодо розробки Іраком ЗМУ, віртуальної підтримки режимом С. Хусейна терористичних угруповань, зокрема «Аль-Каїди» та безкорисливої реалізації на практиці благородної американської концепції «демократизації Близького Сходу». Головну роль у визначенні змісту іракського вектора зовнішньої політики США відіграли інтереси нафтових корпорацій, із лобістської подачі яких іракська держава тривалий час утримувалась в «лещатах санкцій» з метою недопущення проникнення на нафтовий ринок Багдада зарубіжних компаній. Втім, на межі ХХ – ХХІ ст. така політика ставала дедалі менш ефективною, оскільки в рамках гуманітарних програм ООН велись продуктивні перемовини іракського уряду з російськими, китайськими, індійськими та японськими нафтовими компаніями щодо співпраці в енергетичному секторі.

На початку третього тисячоліття життєво важливим завданням політичної, економічної та енергетичної безпеки США стало встановлення дієвого контролю над Іраком, реалізація якого обернулася окупацією близькосхідної країни. Проте прогнозованої адміністрацією Дж.Буша-мол. швидкої приватизації нафтової промисловості та укладання мультівигідних контрактів, отриманих завдячуючи сформованому проамериканському уряду, не відбулось. Натомість Сполучені Штати отримали потужний рух опору та спричинений цим політико-економічний хаос, що вимагав безпрецедентних заходів посилення безпеки спеціалістів американських нафтових компаній у регіоні та унеможливив бажані обсяги видобутку нафти. З середини ХХ ст. американці вперше за свою політичну історію усвідомили геополітичну залежність власної країни від енергетичного чинника, констатуючи невтішну реальність, що відмежуватись від конфліктів та гострих подій в стратегічно важливих енергетичних регіонах світу, зокрема в Перській затоці не вдасться. Крім того, статус економічної, військової та політичної наддержави з такими труднощами сформований Сполученими Штатами в кінці ХХ ст. опинився під серйозною загрозою через вплив фактора енергетичної безпеки.

Нині зовнішня політика США спрямована головним чином на довгострокове гарантоване забезпечення стійкого розвитку власної економіки на основі безперебійного прогнозованого постачання стратегічних ресурсів, серед широкого переліку яких найбільше значення надається паливно-енергетичному сегменту. Основні пріоритети зовнішньої енергетичної політики Вашингтону багато в чому визначаються лідируючими позиціями країни в розробці та координації загальної енергетичної політики промислово розвинених держав світу. Головні цілі та пріоритети зовнішньої енергетичної політики Америки випливають з Національної енергетичної стратегії 1991 р., оновленої у 1998 р. та доповненої в 2001 р. кількома новими положеннями, де основною метою Сполучених Штатів проголошується підвищення енергетичної безпеки держави у поєднанні зі зміцненням і розвитком глобальної системи енергетичної безпеки. Передусім йдеться про унеможливлення перебоїв у постачанні енергоресурсів та недопущення різких коливань світових цін на енергоносії, поряд із збереженням своїх власних запасів енергоресурсів, головним чином, – нафти і газу. Отже, зрозуміти логіку енергетичної політики Сполучених Штатів можливо, але виправдати застосування недозволених прийомів та силове розв'язання власних економічних проблем за рахунок інших держав, – не можливо.

У «Чотирьохрічному огляді оборонної політики» підготовленого воєнним відомством у лютому 2010 р., представлено чотири сфери, на яких сфокусована підвищена увага Міністерства оборони США: сприяння у підтриманні безпеки, підвищення обороноздатності, захист промислової бази Сполучених Штатів та їх союзників, а також забезпечення енергетичної безпеки Америки [375]. Остання теза, будучи красномовним відображенням поступового переорієнтування збройних сил США на забезпечення і підтримку ресурсної безпеки своєї держави заслуговує особливої уваги. Адже згідно наведеного формулювання, критичного змісту при здійсненні активної протидії

оборонного відомства набуває значення не захист самої території держави, а відстоювання її економічного, а точніше енергетичного потенціалу з достатньо уразливою енергетичною інфраструктурою. Додатковим аргументом на користь значимості енергетичного фактора є звернення до Ради з міжнародних відносин 15 липня 2009 р. Держсекретаря Х.Клінтон, де чиновниця одним із завдань, що поставлено перед збройними силами США на Близькому Сході, називає забезпечення енергетичної безпеки [221].

Звичайно, всі формулювання щодо мілітаризації американської енергетичної політики, наведені в офіційних політичних документах та промовах, обмежені дипломатичним протоколом і є достатньо обтічними. Набагато більш прямолінійними у своїх визначеннях постають експерти національної розвідки США, вводячи в політичний обіг відповідні поняття та оперуючи термінами «енергетичне протистояння» та «енергетичне суперництво» [335]. Так, «Національна розвідувальна стратегія» відносить енергетичне суперництво, що нині гостро постало до розряду чинників, котрі можуть нанести суттєві збитки національній безпеці Америки, оскільки багато світових держав дедалі наполегливіше шукатимуть нові джерела енергії та шляхи їх транспортування. За подібних обставин національна розвідка США бачить перед собою завдання всіма можливими силами протистояти утиску національних інтересів у зазначеній сфері, зокрема активно співпрацюючи з аналітиками сегменту енергетичної безпеки [335]. Отже, Білий дім, приділяючи посилену увагу власній національній енергетичній безпеці, демонструє рішучу готовність відстоювати останню, у тому числі й крайніми методами за допомогою використання військової сили.

Наприкінці 2005 року президент Дж.Буш-мол. підписав Закон про енергетику, котрий вступивши в силу 1 січня 2006 р. став базовим документом у ході розробки та прийнятті Нової енергетичної стратегії США у XXI ст. [353]. Закон передбачав комплекс заходів, покликаних скоротити споживання нафти Сполученими Штатами та стимулювати виробничий розвиток альтернативних джерел енергії, зокрема компаніям та фізичним особам, які використовують альтернативні джерела енергії та енергозберігаючі технології, непов'язані з нафтою, планувалось виділити понад 14,5 млрд дол. пільгових податкових кредитів; держава пообіцяла фінансову підтримку проектів з будівництва АЕС, сонячних та вітряних електростанцій, виробництва синтетичного палива на основі вугілля тощо. В рамках Нової енергетичної стратегії адміністрація президента обіцяла створити максимально вигідні умови для розвитку видобувної та переробної нафтової промисловості США. Протягом другої президентської каденції Дж.Буш-мол. неодноразово звертався до Конгресу з проханням дозволити розвідку і видобуток нафти на території Арктичного національного заповідника на Алясці та виходив з ініціативою будівництва нафтопереробних заводів на місцях застарілих військових баз, що так і не знайшли підтримки у вищому представницькому органі Сполучених Штатів.

Президент Дж.Буш-мол. розуміючи нездатність будь-яких енергетичних ініціатив уряду миттєво вирішити проблему залежності американської економіки від нафти, тим не менш вважав пошук альтернативних джерел

вигідними інвестиціями в майбутнє національної економіки. «Закон про енергетику не вирішить наших енергетичних труднощів сьогодні, – заявляв Дж. Буш-мол. Пом'якшення цих проблем займе роки активних зусиль» [15]. За підрахунками експертів у 2025 р. Сполучені Штати завозитимуть близько 68% від споживчих потреб нафти. Тому, заходи запропоновані командою Дж.Буша-мол. щодо зменшення залежності держави від імпорту нафтових ресурсів, на погляд фахівців, здатні лише уповільнити зростання закордонних поставок. Свою позицію дослідники аргументували наочними розрахунками, так якщо в перспективі буде дозволено буріння свердловин в Національному арктичному заповіднику на Алясці, то Сполучені Штати зможуть додатково отримувати близько 1 мбд, що покриє приблизно 5% від неухильно зростаючого обсягу споживання нафти. Звертаючи увагу на залежність економіки США від постачання енергоресурсів ззовні, Дж.Буш-мол. під час виступу в штаті Огайо 9 березня 2005 р. назвав високий рівень залежності Америки від імпорту нафти, питанням національної та економічної безпеки [210].

Тривожним фактором, що викликає занепокоєння американського уряду та стурбованість всієї міжнародної спільноти, що в будь-який момент може з легкістю дестабілізувати ситуацію на світовому ринку енергоресурсів, – є тероризм. Наприклад, лише своєчасно нейтралізована спроба терористичного угруповання «Аль-Каїда» на початку 2005 р. вивести з ладу нафтовидобувний комплекс Арамко в місті Абкайкі (Саудівська Аравія) спромоглася б викликати різкі коливання ціни «чорного золота» на фінансових ринках планети. За припущеннями аналітиків, у разі «успіху» теракту в Абкайку, обсяги видобутку саудівської нафти могли б скоротитися до 4 мбд, на термін тривалістю щонайменше два місяці, а завдані світовій економіці збитки вимірювались би мільярдами доларів [191]. Трохи раніше, у жовтні 2002 р., на узбережжі Ємену шлюпка навантажена вибухівкою та керована камікадзе, атакувала французький танкер «Лінбург». Внаслідок цього прикрого інциденту в регіоні вимушено введені додаткові заходи безпеки, а логістичні операції, пов'язані з транспортуванням нафти, зазнали суттєвого уповільнення, що в комплексі справило відчутний негативний вплив на світові фінансові ринки. Варто зазначити, що наведені факти терористичних небезпек для нафтової промисловості сьогодні не є поодинокими випадками. Так, у 2002 р. американська та саудівська розвідки спільно викрили змову прихильників «Аль-Каїди» серед персоналу компанії «Арамко», які планували знищити ряд нафтовидобувних потужностей. У 2004 р. в місті Ямбу (Саудівська Аравія) від рук терористів на нафтопереробному комплексі поплатилось життям кілька західних інженерів, які відмовились на вимогу агресивно налаштованих бойовиків залишити будівлю підприємства тощо.

На думку голови Фонду «Спадщина» А.Коєна, у XXI ст. в умовах запеклої боротьби з терористичними загрозами та вразливості й нестабільності політичних режимів держав – ключових енергопартнерів Сполучених Штатів, саме енергетична безпека потребує ґрунтового наукового обґрунтування. Виходячи з цього А.Коєн рекомендував Білому дому керуватись такими базовими стратегічними цілями [223]: забезпечити режим постійної готовності

до непередбачуваних обставин та дестабілізації політичних режимів у стратегічно важливих державах Перської затоки, зокрема Саудівській Аравії, Кувейті, Катарі та Омані. Здійснювати постійний моніторинг градусу «політичної температури» у зазначених країнах, паралельно моделюючи вірогідні сценарії розвитку ситуації та розробляючи альтернативні варіанти постачання енергетичних ресурсів у разі виникнення небезпек і загострення обстановки в регіоні; надавати державам-партнерам Перської затоки необхідну фінансову, військову та технічну допомогу в розмірі забезпечення безперешкодного функціонування нафтової інфраструктури означених країн; диверсифікувати джерела імпорту енергоресурсів, залучивши до «клубу» постійних експортерів Росію і держави Європи, з метою зниження залежності США від потенційно ненадійних постачальників із Перської затоки.

Для реалізації поставлених завдань А.Коен рекомендував реалізувати наступні заходи: невпинне нарощення «жорсткої та м'якої» сили з метою зниження рівня ідеологічних, терористичних та військових загроз іранського походження, за умови тісної співпраці у цьому питанні з урядами держав Перської затоки; на випадок виникнення реальної ядерної загрози, що походить з Ірану та загрожуватиме безпеці регіону в цілому, Вашингтон спільно з державами Перської затоки зобов'язані здійснити антиіранську військову операцію з метою повалення діючого режиму; кількісно збільшити та якісно посилити військовий контингент Сполучених Штатів в Затоці, завданнями якого повинно стати швидке реагування на виклики політичній стабільності та гарантування безпеки нафтової інфраструктури, реалізація котрих має здійснюватись у тісній взаємодії зі збройними силами регіональних монархій; у разі загострення політичної ситуації чи виникнення конфлікту в регіоні потрібно терміново створити об'єднаний інформаційно-оперативний центр США та регіональних держав-партнерів, що функціонуватиме в режимі реального часу; здійснювати системний моніторинг та регулярно відслідковувати всі підозрілі та сумнівні фінансові операції, що можуть бути направлені на підтримку «Аль-Каїди» та решти терористичних організацій у світі, створивши належні умови прозорості банківських операцій, пов'язаних із фінансуванням радикально налаштованого крила духовенства та ісламських закладів освіти, а також недержавних ЗМІ, схильних підбурювати до тероризму [223].

Нині Іран, що займає третє місце у світовому рейтингу експортерів нафти, відкрито ворогуючи зі Сполученими Штатами, становить реальну загрозу інтересам і безпеці Вашингтону та його найближчим партнерам у регіоні, – Саудівській Аравії та Кувейту. Водночас, Білий дім отримавши після переможної війни підконтрольний іракський уряд, забезпечив безперебійність поставок нафтопродуктів з регіону в потрібних обсягах. Втім, дещо стабілізувавши ситуацію, Вашингтон використовуючи фактор ядерної загрози, заморозив її на позначці утримування певного «балансу ворожості» між Ер-Ріядом та Тегераном. Подібна поміркована локальна конфліктність, за якої ворожнеча та протистояння стабільно негативно впливають на перебіг ситуації в зоні Перської затоки, відволікаючи на себе значні ресурси обох найбільших та

найпотужніших країн регіону, – Ірану та Саудівської Аравії, – відіграє на руку та узгоджується зі стратегічними інтересами Сполучених Штатів. Більш того, як влучно підмітив аналітик журналу «Foreign Affairs» С.Уолт, решта сусідніх арабських країн, – Катар, Оман та Кувейт, – також не зацікавлені у зростанні міжнародної активності Тегерану, вбачаючи в Ірані могутнього конкурента на світовому ринку нафти, здатного «зіграти» на пониження ціни до 80 дол. за 1 барель сировини. За виникнення подібної ситуації нафтові монархії Перської затоки не будуть в змозі виконувати свої соціальні зобов'язання перед населенням, оскільки 90% їх бюджету складають нафтові надходження. «Протистояння Ірану та монархій Перської затоки це не боротьба між сунітами та шіїтами або арабами та персами, – це боротьба за збереження статус-кво на енергетичному ринку та фінансову спроможність нафтових монархій регіону» [104], – підсумовує дослідник.

Натепер для адміністрації Б.Обами «іранське питання» набуло виняткового значення, поставивши Сполучені Штати перед дилемою вибору подальшого розвитку ситуації. Адже зростання іранської економіки всупереч багаторічному режиму санкцій переконливо свідчить на користь здатності Тегерана, у разі припинення міжнародної ізоляції, здійснити економічний прорив, суттєво посиливши власний вплив на політичну ситуацію в регіоні. За вказаних обставин на тлі посилення антиамериканських настроїв у країнах Перської затоки, Вашингтону стане доволі трудомістко та ресурсовитратно утримувати свої теперішні позиції в регіоні. У протилежному випадку Іран, надалі залишаючись під дією економічних санкцій, неминуче шукатиме допомоги і підтримки у Росії та Китаю, тим самим укріплюючи політико-економічні позиції вказаних держав в Затоці. Марно намагаючись не допустити ні того, ні іншого США воліли б за жодних обставин не змінювати наявну сьогодні ситуацію з Іраном «заморозивши» її у нинішньому стані.

У доповіді військово-політичного керівництва США «Глобальні тенденції 2025: змінений світ» подається змодельована калька можливих сценаріїв розвитку міжнародних відносин у коротко- та довгостроковій перспективі. Показово, автори аналітичної записки визнають можливість виникнення затяжного міжнародного конфлікту на підґрунті жорсткого конкурування за доступ до енергоресурсів та контролю за їх видобутком, перш за все, в регіоні Перської затоки. Експерти припускають високу вірогідність розгортання у світі масштабного міждержавного конфлікту, спровокованого країнами, що сьогодні поширюють політичний контроль та мають економічний вплив на держави-експортери енергетичних продуктів, зокрема в акваторії Перської затоки. Вони розглядають зростаючу політико-економічну активність Китаю та Індії в регіоні Затоки, особливо в частині нарощування обсягів торгівлі зброєю, військовими технологіями та супутніми товарами, як експортно-орієнтовану економічну експансію, відносячи подібне явище до розряду прямих викликів життєво важливим інтересам США. Експерти принагідно, закликають адміністрацію Б.Обами невідкладно вжити ефективних заходів стримування. Таким чином, нинішня енергетична політика американського президента, попри основні завдання забезпечення енергобезпеки та укріплення стратегічних

переваг Америки в регіоні Перської затоки, спрямована на стримування у вказаній життєво важливій, для національних інтересів США, зоні енергетичних амбіцій Китаю та Індії [258]. Так, на одному з політичних форумів Е.Картер, заступник міністра оборони США, прямо визнав, що «Вашингтону випала важка ноша та величезні обов'язки щодо забезпечення національної, а загалом і глобальної енергетичної безпеки» [245].

Кардинальні зміни на політичній карті планети, супроводжені чисельними ризиками та новими викликами, а також непрості геоекономічні умови обумовлені затяжною світовою кризою в комплексному поєднанні змусили Сполучені Штати формувати зовнішню політику за умов жорсткої економії. Так, Е.Крепиневич, впливовий американський військовий аналітик, у своїй статті «Стратегія в часи жорсткої економії» констатує прагнення нинішнього Вашингтона мінімізувати стратегічні втрати, зберігши в такий спосіб можливість відновлення до середини поточного століття абсолютного світового лідерства Америки. Задля досягнення поставленої мети Білому дому, за словами фахівця, щонайменше потрібно розробити оновлену структуру національних пріоритетів та сучасну концепцію національної безпеки, головним положенням якої стане життєва необхідність забезпечення прямого доступу Америки до ключових ринків і регіонів світу. Дослідник висуває припущення, що новий стратегічний курс Вашингтона не фокусуватиметься на загальноприйнятих територіальних вторгненнях, зміні політичних режимів інших країн і проведенні широкомасштабних військових операцій, а головним чином базуватиметься на забезпеченні та підтриманні доступу США до життєво важливих невідтворюваних ресурсів планети для повноцінного функціонування держави. Вчений рекомендує американським урядовцям на майбутнє дотримуватись двох, запропонованих ним, форм стримування:

- перша – стримування через недопущення (Deterrence through Denial), за логікою якого Білий дім повинен переконати потенційного супротивника у неможливості досягнення поставлених ним цілей, завдяки чому боротьба зі Сполученими Штатами має втратити сенс. «Стимування через недопущення може однаково успішно застосовуватися як у західній частині Тихого океану, так у регіоні Перської затоки, адже геостратегічна ситуація, що там склалася, набагато сприятливіша для оборони, ніж наступальних дій із застосуванням звичайних озброєнь» [307], – резюмує експерт;

- друга – стримування через відплату (Deterrence through Punishment), зміст якої полягає у потребі переконати супротивника, котрий здатен досягти поставлених перед собою цілей, що у підсумку розмір завданих збитків, які стануть ціною перемоги, суттєво перевищуватиме отриманий зиск [307].

На сучасному етапі новітньої історії нагальною умовою якісної реалізації зовнішньої політики США постає потреба наукового моделювання світових процесів пов'язаних із забезпеченням енергетичної безпеки, оскільки протягом останніх років Америка в основу свого зовнішньополітичного курсу, фактично, заклала алгоритм досягнення та гарантування довготермінової енергетичної безпеки. Іншими словами, нині Білий дім активно впливає на формування світової «нафтової політики», впроваджуючи комплекс політичних заходів,

направлених на досягнення цілей щодо забезпечення стабільної енергетичної безпеки на тривалу перспективу та просування бізнес-інтересів лобістських груп національних нафтових корпорацій на міжнародному сировинному ринку.

Енергетичну стратегію США можна пояснити двома ключовими факторами. По-перше, Сполучені Штати об'єктивно потребують активного захисту та просування власних енергетичних інтересів за кордоном, на тлі стійкої тенденції зростання імпорту енергетичної сировини ззовні в унісон скороченню частки внутрішнього видобутку нафти у загальному обсязі споживання. Тому прагнення за будь-яку ціну Білого дому закріпити позиції в Іраку виглядає абсолютно логічним, адже дозволяє забезпечити претенденту на світове лідерство дієвий контроль над видобутком вуглеводневих копалин у найбільш багатому сировинному регіоні планети, суттєво обмеживши поле гри решти акторів інтернаціонального «енергетичного театру», перш за все, Росії та Китаю, в контексті проекції їх інтересів. Тобто Вашингтон наполегливо прагне досягти контрольованості та прогнозованості основних процесів, тією чи іншою мірою пов'язаних з Перською затокою, виступаючи як головний модератор ситуації в регіоні. По-друге, враховуючи відчутну залежність національної економіки від зовнішньої енергетичної складової, Білий дім постійно відчуває на собі потужний вплив вітчизняного енергетичного лобі, як наслідок, реалізація зовнішньополітичного курсу держави, принаймні в період президентства Дж.Буша-мол. відбувалась з оглядкою на потреби і вимоги лобістських груп американського нафтового бізнесу, котрі в окремих випадках йшли в розріз зовнішньополітичним інтересам держави.

Сьогодні перед адміністрацією Б.Обами постала низка фундаментальних проблем в сенсі енергетичної безпеки, які потребують негайного вирішення та вимагають зваженого системного підходу, на основі наукового прогнозу та моделювання можливих варіантів розвитку ситуації, зокрема наступні:

1. забезпечення надійності та гарантування регулярності енергетичних поставок з території держав Перської затоки на довготривалу перспективу;
2. закріплення домінуючого лідерства США в стратегічно важливих «енергетичних» регіонах планети та запобігання проникненню на вказані території інших впливових гравців міжнародного сировинного ринку;
3. запровадження та організаційне «забезпечення» загальновизнаних правил поведінки на глобальному енергетичному ринку та обмеження можливостей провідних держав-експортерів одноосібно чи у картельній змові проводити загрозливу, з позиції країн-споживачів, політику в частині регулювання обсягів видобутку та сфері ціноутворення на ринку нафти;
4. об'єктивно висока необхідність просування та захисту інтересів американських енергетичних компаній на світових сировинних ринках у контексті забезпечення економічної безпеки Сполучених Штатів;
5. активація розробки та використання альтернативних джерел і видів енергетичної сировини, доступних для виробництва на території США, стимулювання вказаних процесів шляхом надання податкових та інших преференцій науково-дослідним і виробничим компаніям, що працюють у царині зазначених технологій.

Таким чином, Сполучені Штати виправдано розглядають зону Перської затоки у статусі одного з найважливіших в стратегічному плані регіонів світу щодо забезпечення національної та енергетичної безпеки. Більш того, саме країни цього регіону, відповідно до положень діючої сьогодні концепції національної безпеки США, вимушено, з точки зору ефективного забезпечення національних інтересів Америки, залишаються основними об'єктами потенційного застосування військової сили. До пріоритетів нинішнього зовнішньо-енергетичного курсу США в регіоні Перської затоки належать наступні: забезпечення доступу до стратегічних, економічно доцільних і надійних джерел постачання енергії визначається необхідною умовою повноцінної життєдіяльності та прогресу; здійснення заходів щодо запобігання невиправданим і неконтрольованим коливанням цін на нафту, зміцнення енергетичної безпеки шляхом виваженого використання широкого спектру ринкових механізмів, диверсифікації джерел та шляхів постачання енергетичної сировини, підвищення енергоефективності та ощадливості економіки, удосконалення алгоритмів інформаційного обміну в енергетичній сфері у поєднанні з активним розвитком глобального енергетичного діалогу; спрямування та синхронізація зусиль міжнародного співтовариства щодо забезпечення стабільності й надійності функціонування світової системи постачання енергетичних ресурсів на рівні обґрунтованих життєвих потреб, у тому числі активізації розвитку і підвищення надійності глобальної транспортної інфраструктури; протидія активним дипломатичним діям Китаю та Індії в частині експансійного проникнення та політико-економічного закріплення в регіоні Перської затоки; унеможливлення та недопущення «поглинання» енергетичними корпораціями-емісарами названих країн регіональних нафтовидобувних компаній, що неминуче призведе до появи нових впливових гравців на сировинному ринку. У найближчій перспективі Росія та Китай можуть скласти реальну потужну конкуренцію Сполученим Штатам у регіоні, відповідно, суттєво активізувавши гонитву озброєнь та збільшуючи ризики виникнення локальних збройних конфліктів, спровокованих і підбурюваних всіма вказаними наддержавами у змаганні за доступ до стратегічних запасів енергетичної сировини, продиктованими претензіями на світове лідерство.

4.2. Енергодипломатія Російської Федерації в Перській затоці

На сучасному етапі історичного розвитку людської цивілізації відбуваються потужні процеси глобалізації всіх сфер міжнародного життя, в тому числі й енергетичної галузі. Стале збільшення обсягів споживання сировинних ресурсів, людством у поєднанні з фактором вичерпності та обмеженої кількості покладів корисних копалин на планеті, посилили значення енергетичного чинника в політичному та економічному житті людства. Надійне та стабільне забезпечення економіки енергоносіями сьогодні служить основою національної безпеки кожної окремо взятої держави та виступає базовою платформою для міжнародної стабільності в цілому. Життєва залежність

існування та розвитку світової спільноти від використання енергоресурсів стала визначальною з моменту зростання впливу енергетичної складової на систему міжнародних відносин, світову геоekonomіку та геополітику, коли з однієї сторони, відбувається глобалізація енергетичної сфери, а з іншої – гостра конкуренція на міждержавному рівні за невідновлювані енергетичні ресурси. За таких умов Росія, володіючи багатою ресурсно-сировинною базою, розвинутою енергетичною промисловістю та енерготранспортною інфраструктурою, над розширенням якої в останні роки російський уряд активно працює, апріорі не може знаходитись поза впливом світових глобалізаційних процесів та розподілу сфер впливу і боротьби за світове лідерство у планетарному масштабі.

Нині світова спільнота поступово входить в «простір енергетичних конфліктів», де найбільш економічно розвинуті держави усіма доступними способами прагнуть забезпечити гарантований доступ до енергоресурсів, стратегічні поклади яких сконцентровані на території інших менш економічно потужних держав. В результаті, натепер спостерігаємо загострення міждержавних відносин, яке неминуче веде до наростання конфліктності та збройних протистоянь у світі. У подібній ситуації потужна світова держава-експортер енергоресурсів, зокрема якою позиціонує себе Росія, не може залишатись осторонь енергодіалогу або конкурентного протистояння, що відбуваються між країнами експортерами та імпортерами на ринку паливно-енергетичних ресурсів. Нині МЗС Російської Федерації визначає енергетичну дипломатію пріоритетним напрямком зовнішньополітичної діяльності. У цьому контексті зусилля російського дипломатичного відомства безпосередньо направлені на забезпечення умов сприятливої для російської сторони кон'юнктури світового ринку нафти та укріплення позицій наддержави в міжнародних енергетичних інститутах. На початку ХХІ ст. відчутно активізувались дипломатичні та бізнес контакти Росії на рівні держав-членів ОПЕК та незалежних експортерів нафти, а також суттєво поживавилась енергетична співпраця у форматі міжнародних енергетичних агенцій та в рамках «Групи восьми», що об'єднує уряди держав США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії, Канади, Японії та Росії. Сьогодні російська сторона активно бере участь у різноманітних науково-практичних заходах на кшталт форумів регіонального та світового формату, двосторонніх енергетичних діалогах, де на фаховому рівні дискутуються проблеми енергетичної безпеки, вичерпності енергоносіїв та порушуються питання розвитку новітніх технологій видобутку та транспортування нафти й газу тощо. Російське МЗС регулярно представлене на сесіях Міжнародного енергетичного форуму та на засіданнях Форуму держав-експортерів газу. Особливу увагу дипломатія Російської Федерації приділяє енергетичному діалогу зі Сполученими Штатами Америки, державами Європейського Союзу та країнами-членами ОПЕК.

У рамках дипломатичних ініціатив уряду Путіна–Медведєва приділяють посилену увагу обстоюванню на міжнародній арені торгівельно-економічних інтересів підприємств паливно-енергетичного комплексу (далі – ПЕК) Росії. З метою створення сприятливих умов інформаційного обміну та оперативної

підготовки аналітичних матеріалів з питань міжнародної співпраці у сфері енергетичної безпеки за ініціативи Союзу нафтогазопромисловців Росії та за активної підтримки МЗС РФ у 2003 р. створено Центр енергетичної дипломатії та геополітики. Фахівці новоствореного органу брали участь у підготовці концептуального документа зовнішньополітичного курсу РФ, – «Енергетичної стратегії Росії до 2020 року», на шпальтах якого викладені національні інтереси у енергетичній сфері та розроблені механізми їх просування на міжнародній арені. Згодом, у 2009 р. на подальшу перспективу схвалена «Енергетична стратегія Росії до 2030 року», основним змістом якої стало визначення міжнародних пріоритетів та завдань у форматі формування системи національних інтересів Росії в окремо взятих регіонах світу. На додачу, новостворений Центр системно опікувався організацією та проведенням круглих столів щодо обговорення і дискутування низки життєво важливих тем: зовнішньоекономічна енергетична стратегія та безпека Росії; визначення завдань російської енергетичної дипломатії у форматі відносин з США; формування системи геополітичних інтересів Росії в енергетичній сфері; іракська посткризова ситуація та перспективи участі російських компаній в реалізації нафтогазових проєктів; формування механізму багатосторонньої енергетичної співпраці в рамках «Групи восьми» тощо [114].

Сьогодні російська дипломатія особливу увагу приділяє подальшій розбудові взаємин з провідними міжнародними енергетичними інститутами, зокрема Міжнародним енергетичним агентством (далі - МЕА), Міжнародним енергетичним форумом (далі – МЕФ) та Організацією держав експортерів нафти (далі – ОПЕК). Співпраця російського уряду з МЕА бере свій початок з 1994 р. з часу підписання Спільної декларації про співпрацю в області енергетики між урядом РФ та МЕА. Декларація передбачає розвиток співробітництва у галузі здійснення досліджень та провадження розробок, спрямованих на підвищення енергозбереження та енергоефективності, використання альтернативних джерел енергії, створення спільних підприємств у сфері енергетики. Базовим вектором стратегічно важливої взаємодії російської дипломатії та МЕА є динамічна інтеграція Росії у світовий ринок енергоресурсів та органічне входження російського ПЕК в систему енергетичної інфраструктури економічно розвинутих держав-членів МЕА.

У межах історичного екскурсу зазначимо, що Міжнародний енергетичний форум зі штаб-квартирою в Ер-Ріяді створено в 1991 р., як неформальну міжнародну організацію. Зазвичай один раз на два роки відбувається сесія МЕФ, у роботі якої беруть участь керівники відомств відповідальних за формування енергетичної політики із понад 70 країн-експортерів та імпортерів, а також представники ЄС, ООН, ОПЕК, МЕА та інших зацікавлених міжнародних організацій. Росія від самого початку приймає активну участь у роботі МЕФ, розглядаючи Форум як перспективний міжнародний інститут, котрий через певний проміжок часу з великою вірогідністю може перетворитись на впливову неформальну всесвітню організацію, своєрідну «енергетичну ООН» [177]. Так, у 2006 р. уряд Д.Медведева прийняв рішення відносно щорічного перерахування в бюджет даної організації добровільного внеску,

задекларувавши намір Москви активно брати участь у діяльності виконавчої ради МЕФ та інших структур цієї організації, що дозволить в короткій перспективі більш ефективно просувати національні інтереси Кремля у світовій енергетичній політиці. Повномасштабна участь Росії в МЕФ стала запорукою дієвого впливу на процеси ціноутворення на ринку енергоносіїв та сприяла поступальному розвитку стратегічної співпраці Кремля з основними державами споживачами та виробниками енергоресурсів, насамперед, країнами Перської затоки.

З моменту створення ОПЕК в 1960 р., відносини Росії з організацією розвивались доволі проблематично. Свого часу СРСР звернувся до ОПЕК з пропозицією про членство, натомість, отримав відмову, оскільки відповідно до статуту право вступу до організації належало країнам, що розвиваються та основою економіки яких є нафта. Втім, Радянський Союз на той час визнавався високорозвинутою соціалістичною державою, зрозуміло, не відповідав вказаним критеріям. Згодом, зі збільшенням видобутку нафти і газу, та поступовим розширенням ринків збуту Москва втратила нагальну потребу вступити до лав організації.

П.Швейцер, радник адміністрації Б.Обами з питань енергетичної політики, роблячи відступ у минуле у своїй праці, наполягав на закріпленні ролі «першої скрипки» в руйнуванні Радянського Союзу саме за ОПЕК. Дослідник аргументував власну думку наступним чином: адміністрація президента Р. Рейгана (1981-1987 рр.) переконала Саудівську Аравію приєднатись до світової боротьби з комунізмом в обмін на військову допомогу та гарантії безпеки зі сторони США. На що офіційний Ер-Ріяд погодився кілька разів провести заходи цінового демпінгу на ринку нафти. Далі, за логікою П.Швейцера, у разі зниження ціни нафтопродуктів на світовому ринку приблизно на 5 дол., то подібна операція призведе, за розрахунками Міністерства фінансів США у 1983 р., до зростання ВВП Америки на 1,4%, що сприятиме зниженню інфляції, збільшенню накопичень населення та безпосередньо скоротить торгівельний дефіцит Сполучених Штатів. Наразі американські аналітики прорахували, що завдяки зниженню світової ціни на нафтові ресурси відбудеться зростання економіки США, тоді як для СРСР здешевлення нафти, за прогнозами фахівців, мало обернутися важкими фінансовими втратами. Так за розрахунками американських аналітичних центрів, зменшення ціни за барель нафти лише на 1 дол. означатиме для Москви щорічні втрати чистого прибутку від 500 млн до 1 млрд дол.

Теоретичні викладки американських вчених вдало реалізувала на практиці в 1985 році адміністрація Р.Рейгана: у першому півріччі 1986 р. щоденний видобуток нафти в державах Затоки виріс з 2 до 9 млн барелів, спричинивши різке падіння цін на нафту. Якщо у листопаді 1985 р. барель нафти коштував 30 дол., то вже у квітні 1986 р. його ціна становила лише 12 дол. «Зниження валютних надходжень до бюджету СРСР привело до зростання дефіциту споживчих товарів, падіння динаміки зовнішньоторговельних операцій із західними компаніями та нездатності Кремля витратити колосальні кошти на потреби військово-промислового комплексу. Таким чином,

«нафтовий фактор» зіграв вирішальну роль у глобальному послабленні економіки СРСР та розвалі його державності» [397, с.239], – констатував експерт з енергетичної політики П.Швейцер.

Наразі, з 1998 року Російська Федерація регулярно бере участь на засадах спостерігача в міністерських конференціях ОПЕК. Російські підприємства ПЕК відновивши свій економічний потенціал після масштабної фінансово-економічної кризи 1997-1998 рр., стали швидкими темпами нарощувати експорт нафти, що очікувано викликало незадоволення держав ОПЕК, які задля утримання високих цін на вуглеводні ресурси проводили скоординовану політику, сфокусовану на кероване зниження нафтовидобутку. Тому з метою усунення конфліктів та непорозумінь у відносинах з державами Перської затоки, Кремль регулярно приймав участь у роботі сесій міністерських конференцій ОПЕК та нарад експертів тощо. Перші результати співпраці Росії з ОПЕК проявились у розпалі світової економічної кризи 2008-2010 рр., коли ціни на нафту у певний проміжок часу знизились зі 140 до 50 дол. за барель. На тлі невтішного сценарію розвитку подій на енергетичному ринку зросла взаємна співпраця та координація заходів економічно-стратегічного характеру між Москвою та Організацією, а саме узгодження обсягів видобутку та шляхів транспортування сировини. Так, наприкінці 2008 р. у Москві відбулась зустріч генсека ОПЕК аль-Бадрі та російського президента Д.Медведева, де обговорювались питання видобутку та консервування запасів нафти, а також регулювання обсягів її експорту [137].

Обмежена кількість запасів на планеті та гострий дефіцит енергоносіїв у багатьох регіонах світу перетворюють російські поклади вуглеводнів з економічно-комерційного у політико-стратегічний ресурс та, відповідно, один з найважливіших компонентів зовнішньої політики, що у ситуативній залежності носить характер «жорсткої» або «м'якої» сили. У сучасній системі міжнародних відносин енергетична дипломатія виступає новим функціональним напрямком класичної дипломатії. На думку офіційної Москви спеціалісти, задіяні в означеній царині, повинні досконало володіти інформацією щодо перспектив політико-економічного розвитку світового ПЕК, вірогідних сценаріїв конкуренції та взаємодії на глобальних та регіональних енергетичних ринках, а також розуміти зміст енергетичних стратегій провідних світових держав тощо. Сучасна енергетична дипломатія Росії покладається на тандем взаємодії нафтогазових корпорацій та зовнішньополітичного відомства. У контексті подібного бачення Кремля в 2000 р. відповідно Указу російського президента на базі Московського державного інституту міжнародних відносин створено спеціальний навчальний заклад, Міжнародний інститут енергетичної політики та дипломатії (далі – МІЕПД), завданням котрого стала підготовка вузькопрофільних спеціалістів у сфері енергетичної дипломатії [54].

На початку ХХІ ст. посилилась активність Росії на теренах так званих енергоємних регіонів світу, свідченням чого стала серія офіційних візитів російського президента. Так, у лютому 2007 р. В. Путін з офіційним візитом відвідав Саудівську Аравію та Катар, а у вересні того ж року, – Об'єднанні Арабські Емірати, згодом у жовтні 2007 р. взяв участь у саміті Прикаспійських

держав (Росія, Казахстан, Азербайджан, Туркменістан, Іран) в Тегерані, де мав робочу зустріч з президентом Ірану М.Ахмадінежадом. Інтенсивність зустрічей російського лідера з керівництвом держав Перської затоки підтверджує зацікавленість Кремля у вибудовуванні спільних стратегічних пріоритетів та принципів енергетичної безпеки, а також віддзеркалює прагнення Москви об'єднати зусилля з іншими акторами міжнародних відносин у протистоянні гегемоністичним планам США в регіоні.

Параметри сучасної світової енергетичної геополітики засвідчують існування завуальованого конфлікту інтересів держав-експортерів та держав-імпортерів енергоресурсів. У цьому сенсі Москва займає вигідне стратегічне положення: з одного боку, долучившись у форматі «7+1» до «клубу» семи промислово розвинутих держав, які об'єктивно виступають основними споживачами енергоресурсів, російська сторона приймає безпосередню участь у розробці стратегії та забезпеченні системи колективної енергетичної безпеки цих держав; а з іншого, – виступаючи одним з провідних експортерів нафти, Росія зацікавлена у поглибленні взаємовигідної співпраці на енергетичному ринку з іншими державами-експортерами. Саме визначення правильного балансу інтересів у відносинах з державами-імпортерами та державами-експортерами енергоресурсів, а також раціональне маневрування між вказаними групами держав сприяє укріпленню геополітичних позицій Кремля в регіоні Перської затоки, що у певних аспектах носять імперський характер.

Втім, не дивлячись на стратегічну важливість країн Перської затоки для Кремля на сьогоднішній день російський уряд не має чітко опрацьованого механізму взаємодії та стратегії розбудови відносин з державами регіону. Нині на експертному та урядовому рівнях в Кремлі триває конструктивна дискусія на предмет визначення вектора та характеру відносин Росії з регіональними державами: або це взаємовигідна та результативна співпраця, що повинна підкріплюватись низкою міждержавних договорів, або це конфлікт інтересів, протидія та жорстка конкуренція в рамках світового ринку енергоресурсів. Так, МЗС Росії, враховуючи затяжний характер світової економічної кризи та посилення політичної нестабільності в межах субрегіону (іракська та іранська кризи, прояв «арабської весни» у Бахреїні), а також в масштабах близькосхідного регіону («арабські революції» в Тунісі, Єгипті, Ємені – 2011 р., повалення режиму Каддафі в Лівії – 2011 р., громадянська війна в Сирії – 2012 – 2013 рр., внутрішнє протистояння в Туреччині – 2013 р., повалення президентського режиму Мурсі в Єгипті – 2013 р.), – вважає за таких умов вступ Росії до ОПЕК недоцільним. Натомість, дипломатичне відомство запропонувало формувати стабільні інституціональні відносини з державами Перської затоки, посилюючи співпрацю підписанням міждержавних та міжурядових договорів попри сфери видобутку та переробки нафти, у контексті обміну комунікаційними технологіями, в галузі літако- та кораблебудування, військово-промислового комплексу тощо.

Зрозуміло, в умовах сучасної міжнародної політико-економічної ситуації головним пріоритетом зовнішньої політики Росії та держав Перської затоки постає забезпечення стабільності та прогнозованості світових цін на

енергоресурси. З цією метою Москва запропонувала державам ОПЕК встановити нову систему торгівлі нафтою, яка дозволить уникнути спекулятивних торгів ф'ючерсами, а також внесла пропозицію ввести нові марки нафти для біржових торгів, зокрема російську – «Урал». Одним із ключових чинників різкого зростання цін на нафту в 2002-2008 рр., на чому варто окремо наголосити, на додачу зростанню попиту на енергоресурси в Китаї та Індії, а також іракської кризи, став прихід на нафтовий ринок глобальних фінансових гравців, на кшталт, хедж-фондів, індексних фондів та інших структур, де зазначені інститути мали змогу самостійно без підтримки держав-експортерів впливати на кон'юнктуру цін нафторинку.

На думку російського експерта з питань енергобезпеки А.Конопляника, саме стратегічні інтереси обумовлюють зацікавленість Росії не стільки у підтриманні високих світових цін на нафтопродукти, скільки диктують активізацію шляхів пошуку зниження технологічних витрат, фіскальних обмежень та фінансових ризиків компаній нафтовидобувної галузі та підприємств, задіяних у сегменті виробництва товарів і послуг видобутку, транспортування і переробки енергетичної сировини [63]. Далі експерт рекомендує російському уряду розбудовувати відносини з державами Затоки через налагодження постійного діалогу зі структурними інститутами ОПЕК, відійшовши від малоефективної практики епізодичних зустрічей лише на момент загострення проблем. Більш того, на думку А.Конопляника, Кремль формально не виступаючи учасником картелю, на практиці, може з успіхом взяти на озброєння та застосовувати головний важіль впливу організації у сфері ціноутворення енергоресурсів: контрольоване зниження обсягів видобутку на випадок відчутного падіння цін на нафту та формування необхідного резерву видобутку, що дозволяє ефективно працювати над формуванням ціни [63]. Таким чином, Росія та нафтовидобувні держави Перської затоки спільні у своїй меті та об'єднані прагненням підтримувати сталі ціни на вуглеводну сировину в масштабах світового ринку. Адже, надмірно високі ціни на енергоресурси не вигідні нікому, оскільки вони підривають стабільність світової економіки та у кінцевому результаті ведуть до падіння виробничих потужностей експортерів.

Сприятливим фактором на користь форсування економічних відносин Росії з державами Перської затоки поряд з давньою радянсько-арабською ідеологічно мотивованою співпрацею, постають створені в 1960-1970-х роках за технічного сприяння СРСР розгалужені економічні й виробничі потужності та сформована соціальна інфраструктура на теренах близькосхідних держав, зокрема країн Перської затоки. В умовах сьогодення, розбудована за активної участі Радянського Союзу інфраструктура, що налічує понад 350 об'єктів, у тому числі 84 потужності в Іраку, в Ємені та Ірані понад 20 об'єктів, а в Єгипті близько 100 тощо, – представляє надійний фундамент розвитку успішної взаємодії Росії з державами регіону [166, с.299]. До численного переліку зазначених споруд належать гідроенергетичні вузли і комплекси, меліораційні системи з їх каналами та греблями, металургійні та енергетичні підприємства, гірничорудні шахти, залізничні мережі тощо. Нині інвестиційна зацікавленість та основна увага російського бізнесу в регіоні зосереджена на розвитку паливно

-енергетичної, геологічної та гідротехнічної сфер, удосконаленні транспортної інфраструктури, розширенні співпраці у автомобілебудуванні та сільському господарстві, поглибленні співробітництва в авіакосмічній та військово-технічній галузях, а також в області зв'язку та інформаційних технологій. Суттєвий імпульс актуалізації, укріпленню та оптимізації національних інтересів Кремля у Перській затоці надав факт розпаду СРСР та відмова нової Росії від комуністичної ідеології і проголошення пріоритетності завдань економічної співпраці з державами регіону над геополітичними установками, що домінували в епоху Радянського Союзу.

Сьогодні у близькосхідному регіоні традиційними державами-партнерами російських корпорацій ПЕК залишаються Єгипет, Сирія та Алжир. Втім, наразі зростає перспективна співпраця із Саудівською Аравією, ОАЕ, Кувейтом, Катаром, Іраном та повоєнним Іраком, готовність розширити присутність на ринках яких уже задекларували такі компанії, як «Зарубіжнафтогаз», «Будтрансгаз», «Лукойл», «Роснафта», «Татнафта» та «Союзнафтогаз». У свою чергу російські аналітики коментують посилення комерційного інтересу нафтогазових компаній до регіону прагненням диверсифікувати джерела прибутків, у тому числі за рахунок виходу на найбільш рентабельні у світі енергетичні ринки держав Перської затоки [11]. Таким чином, російські нафтокорпорації, оперуючи елементами «м'якої сили», активно приймають участь у різноманітних державних та приватних тендерах, що періодично проводяться на теренах регіону Перської затоки.

За твердженням російських вчених, саме політична нестабільність у регіоні виступила рушійним чинником налагодження взаємодії Кремля з державами Затоки, перевівши взаємини з платформи конкуренції в статус партнерства. Нормалізація відносин та налагодження взаємовигідної співпраці Росії з державами-експортерами Затоки викликала стурбованість Сполучених Штатів. Трагічні події 11 вересня 2001 року Вашингтон використав як провокаційний фактор нагнітання конфлікту у відносинах Саудівської Аравії та Росії. Так, Білий дім, звинувативши Саудівське королівство у фінансовій підтримці екстремістських та терористичних організацій, пригрозив скоротити обсяги закупівлі нафти у країні та публічно звернувся до Кремля з пропозицією обговорити умови збільшення поставок російської нафти. Втім, зусилля США виявились марними, суттєво не вплинувши на стан та динаміку міждержавних відносин названих вище країн [11].

Перспектива успішного розвитку російсько-саудівських відносин викликала занепокоєння у середовищі американських експертів. Зокрема, згадуваний раніше фахівець з близькосхідної політики А.Коен (фонд «Спадщина»), порівнюючи співпрацю Ер-Ріяду та Москви з «глобальною грою, ставкою у якій є нафта», розглядав вказану обставину попри загрозу енергетичній безпеці як реальну небезпеку національним інтересам США. «Готуючись до саміту з російським президентом В.Путіним, – радив експерт голові Білого дому, – Білий дім не повинен залишати поза увагою нову геополітичну тенденцію щодо зближення Росії та Саудівської Аравії, що виникла після візиту в 2003 році наслідного принца Абдалли до Москви. Нині

колишні суперники заявляють про наявність у них спільного порядку денного в контексті нафтових питань, боротьби з тероризмом та розширення обсягів торгівлі зброєю включно. Ер-Ріяд, після антиіракської операції США, зосередився на проблемі посилення американського впливу в зоні Перської затоки, демонструючи твердий намір урізноманітнити джерела постачання зброї і військової техніки, надсилаючи тим самим Вашингтону меседж щодо свого наміру знайти нових політичних партнерів. Демонструючи недовіру Америці, сьогодні саудівці звертають погляд у бік колишньої російської імперії ...» [223], – підсумовує у своїх аналітичних роздумах Е.Коєн.

Сьогодні Росія не може запропонувати конструктивних і привабливих пропозицій інтелектуально-технічного змісту своїм «колегам» в регіоні Затоки, які вже володіють сучасними прогресивними технологіями нафтовидобутку та мають прямий доступ до передових наукових напрацювань західних вчених. Крім того, нафтові монархії акумулювали достатньо фінансових ресурсів аби відмовитись від пільгових позик чи масштабних інвестицій із зовні. Тому, в умовах динамічного зростання споживання енергоносіїв Індією та Китаєм найбільш реальними сферами перспективної співпраці Росії з країнами регіону є взаємодія на ринку торгівлі нафтою, розробка та вибудовування нових схем її транспортування, а також спорудження трубопроводів з використанням сучасних технологій та матеріалів тощо. Адже, Індія та Китай нині впевнено наближаються до обсягів споживання нафти Сполученими Штатами, давно обігнавши американську національну економіку за темпами економічного росту та прагнуть розділити із Вашингтоном джерела поставок енергоресурсів.

Російські експерти, – з урахуванням політичних, ринкових та інфраструктурних факторів, – умовно виділяють дві моделі присутності російських енергетичних компаній в Перській затоці. Побудова першої моделі базується на припущенні про здатність Росії в найближчій перспективі відновити обсяги видобутку нафти, що суттєво скоротились з часів кризи 2008-2010 рр. За подібних обставин російські нафтові корпорації зможуть розвивати співпрацю з державами регіону Затоки у сфері будівництва нафтопроводів та транспортування вуглеводнів до Китаю за новими маршрутами Перська затока – південне чи південно-східне узбережжя Китаю та порт «Східна Сибір – Тихий океан» (далі – ССТО) – східне узбережжя Китаю, за різними варіантами схем заміщення. Наведена модель нафтологістики дозволить наситити китайський ринок нафтою та з використанням нових потужностей продовжити далі ланцюгові трансатлантичні поставки сировини на ринки США в попередніх обсягах, при цьому значно скоротивши кошторис транспортування та потрібні витрати часу. Основна концепція другої моделі ґрунтується на вірогідній можливості російських нафтовидобувних компаній, відновивши докризовий рівень експорту нафти, швидкими темпами наростити його обсяги приблизно на 5 – 7%. У такому варіанті розвитку подій співпраця з країнами регіону носитиме комплексний характер та реалізуватиметься через формування глобального енергетичного ринку відштовхуючись від двосторонньої основи до узгодженої координації дій на рівні ОПЕК, а також шляхом оптимального розподілу обсягів видобутку сировини з урахуванням транспортних витрат та

потреб нафтопереробної сфери у світовому вимірі [166].

Приклад наукового обґрунтування економічних інтересів Росії в Перській затоці знаходимо в дисертаційному дослідженні Ш.Гассан, де автор зводить економіко-політичні пріоритети російської держави в регіоні до наступних: просування й укріплення позицій російських нафтових і пов'язаних з ними будівельних компаній на ринках Саудівської Аравії, Кувейту, Катару, Іраку та Ірану, посередництвом створення спільних підприємств нафтового бізнесу, а також через залучення до Росії інвестицій арабських компаній; розширення контрактної бази та кола країн-партнерів, поряд з поглибленням «асортиментної лінійки» пропозицій Росії на регіональному ринку зброї в Перській затоці; утримання і посилення співпраці Міністерству Росії з іранським урядом у сфері ядерних досліджень, не зважаючи на міжнародні обмеження та заборони; активізація розвитку торгівельно-економічних відносин, де головним суб'єктом виступає нафтова компанія «Лукойл», що активно розширює власну мережу в Саудівській Аравії та Іраку; будівельна компанія «Будтрансгаз», що представлена та отримала державні замовлення на ринках Саудівської Аравії, Іраку та Ірану; компанія «Рособоронекспорт», яка демонструє стабільне позитивне сальдо товарообігу з державами регіону, а також низка виробничих підприємств інфраструктури Міністерству Російської Федерації [33].

Останнім часом інтенсивно розвиваються економічні відносини Російської Федерації з Саудівською Аравією. Так у 2003 р., в рамках візиту саудівського принца-спадкоємця Абдалли аль Сауда до Москви, відбулось підписання Угоди про співпрацю між державами, яка передбачала широкий спектр контрактів у сфері обміну інформацією щодо нафтовидобувних технологій та взаємне використання досвіду у галузі підготовки кадрів, а також анонсувала створення робочої групи з обговорення поточних аспектів співпраці, засідання якої заплановано проводити щорічно. За результатами візиту, в спільній російсько-саудівській заяві, сторони задекларували намір «сприяти зростанню торговельного обігу та підтримувати інвестиційні потоки. Держави домовились на урядовому рівні співпрацювати та координувати нафтову політику з метою досягнення стабільності світового нафтового ринку, збереження прийнятого цінового коридору, а також задля надійного задоволення потреб країн, які імпортують енергоносії. Подібна взаємодія країн як на двосторонньому рівні, так й у багатосторонньому форматі, зокрема з іншими державами-виробниками, відбуватиметься в інтересах Російської Федерації та Саудівської Аравії, підсилюючи позитивні тенденції світової економіки» [105], – зазначено в заяві.

Практичні кроки в частині реалізації підписаної Угоди розпочались 2004-го року, коли російська компанія «Будтрансгаз» набула статусу офіційного підрядника нафтової корпорації «Сауді Арамко», що дозволило російській корпорації приймати безпосередню участь у тендерах на будівництво лінійних та наземних об'єктів трубопровідної системи. Відповідно до укладеного контракту з торгівельно-промисловою палатою Ер-Ріяду російська компанія «Будтрансгаз» виконувала державне замовлення на предмет дослідження системи розподілу газу на теренах Саудівської Аравії. У березні 2007 р.

«Будтрансгаз» переміг в тендерному конкурсі на будівництво нафтопроводу «Шейба – Апкейк» з вартістю проекту в 100 млн дол. За умовами контракту, компанія «Будтрансгаз», зокрема повинна була виконати роботи з проектування будівництва нафтопроводу від нафтового родовища Шейба в пустелі Руб-ель-Халі, що на кордоні з ОАЕ, до потужного нафтопереробного центру Апкейк. Будівництво нафтопроводу «Шейба – Апкейк» по-суті стало першим масштабним проектом, реалізованим російськими підрядниками на території Саудівської Аравії [95]. Вже у червні 2007 р. компанія «Будтрансгаз» виграла тендер на проектування та будівництво у Саудівській Аравії разом з місцевою компанією «Селайн Вотер Конвершн Корпорейшин» водовідвідної системи Шукейк. Збудований комплекс мав забезпечувати опріснення морської води, яку планувалось згодом транспортувати у провінції Асир та Джазан, де на той час фіксувався найбільший дефіцит питної води.

Так за аналогією, російська нафтова корпорація «Лукойл» у середині 2000-х років також розпочала активно нарощувати свою присутність у саудівському королівстві. Вже 26 січня 2004 р. компанія отримала перемогу у тендері на проведення розвідувальних робіт та розробку родовищ газу і газового конденсату в одній з центральних областей Королівства. Причому термін дії контракту, на чому варто окремо наголосити, склав 40 років. За даними аналітиків, обсяг інвестицій «Лукойл» лише на геологорозвідувальну програму в рамках цього довготривалого проекту дорівнюватиме 215 млн дол. Першим кроком для практичної реалізації задуманого стало створення спільного з державною нафтовою компанією «Сауді Арамко» підприємства, де дольова участь російського «Лукойлу» закладена на рівні 80% прибутку [50].

Оцінюючи стан і майбутні перспективи розвитку відносин Росії та Саудівською Аравії в енергетичній сфері президент РФ під час офіційного візиту до Королівства 2007 р. заявив: «Ми знаємо, якими темпами нині розвивається світова економіка, скільки вона споживає сьогодні та потребуватиме в майбутньому енергоресурсів. Висловлюючись мовою фахівців, на рівні першої сигнальної системи складається враження, що ми конкуренти. Втім, з урахуванням зростання потреби в енергетичній сировині на міжнародному рівні, це означає, що ми не конкуренти, а союзники і партнери на світовому ринку енергоресурсів» [30].

У кризовий період та на посткризовому етапі (2008-2013 рр.), на тлі певних соціально-економічних проблем внутрішнього характеру, що відчували на собі окремі держави-експортери енергоносіїв через спад виробництва у світових масштабах, Саудівська Аравія та Росія відчутно наростили обсяги нафтовидобутку, досягнувши відносної цінової стабільності. Саме фінансова криза спонукала Ер-Ріяд інтенсифікувати видобуток сировини з метою нарощування обсягів бюджетних надходжень задля забезпечення виконання державою соціальних зобов'язань перед населенням. Таким чином, добовий видобуток нафти Саудівською Аравією, яка виказала готовність заповнити інспірований санкціями проти Ірану дефіцит вуглеводів на світовому ринку, склав близько 11 млн барелів 2012 р. Оскільки виконання соціальних зобов'язань урядом РФ також на пряму корелюється з розміром надходжень від

нафтових прибутків до бюджету, російські нафтовидобувні корпорації у кризовий період з метою збереження обсягів фінансових потоків вимушено нарощували продаж сировини, довівши їх добовий обсяг до 10 млн барелів.

Водночас, недостатньо розвинута міждержавна договірنا база у сфері регулювання торгівельно-економічних контактів, суттєво пригальмовує динаміку російсько-саудівських відносин. Зокрема, 1994 р. уряд Російської Федерації та Саудівської Аравії уклали Генеральну угоду на предмет торгівельно-економічної, інвестиційної, науково-технічної співпраці та співробітництва в області культури, спорту та молодіжної політики, а лише десятиліття поспіль, 2003 р., відбулось підписання Угоди щодо співпраці у нафтогазовій галузі. Тоді як до прийняття Конвенції про запобігання подвійного оподаткування прибутків та капіталів країни підійшли тільки 2007 р., яка стала знаковою у відносинах Ер-Ріяду і Москви. Саме цього року закладено традицію проведення щорічних засідань спільної Міжурядової російсько-саудівської комісії з торгівельно-економічної та науково-технічної співпраці, а вже 2009 р. в м.Джидда (Саудівська Аравія) відбувся перший саудівсько-російський бізнес-форум «Нові можливості торгівельно-промислової співпраці» [56]. Активізація взаємодії на міждержавному рівні дала довгоочікувані відчутні позитивні результати та економічні вигоди. Власне, 2010 р. за підсумками чергового засідання спільної Міжурядової російсько-саудівської комісії з питань торгово-економічної та науково-технічної співпраці, міністр енергетики Росії С.Шматко зробив заяву про досягнення домовленостей щодо розширення присутності в саудівській економіці російського концерну «Лукойл» та низки інших компаній [172].

Отже, російсько-саудівські відносини певною мірою носять суперечливий та двоякий характер: з одного боку, оскільки національні економіки Росії та Саудівської Аравії прямо пропорційно залежать від стабільності цін та зростання обсягів світового ринку нафти, названі суб'єкти міжнародних відносин взаємодіють в означеній площині як партнери, а з іншого, – їх суперництво у питанні розширення ринків збуту енергетичних продуктів та «клієнтської» аудиторії за рахунок держав європейського та азіатсько-тихоокеанського регіонів, переводить відносини Москви та Ер-Ріяду до розряду високо конкурентних.

Протягом останнього десятиліття важливого стратегічного значення для російської енергодипломатії в регіоні Затоки в якості надійного партнера на регіональному та глобальному рівнях набули Об'єднані Арабські Емірати. У вересні 2007 р. вперше за 35-річну історію дипломатичних відносин ОАЕ відвідав російський президент В.Путін. Ця подія суттєво прискорила дво-сторонню співпрацю країн, ставши каталізатором розвитку динамічних російсько-еміратських зовнішньоекономічних відносин. Сьогодні в економіці ОАЕ ефективно працюють понад 400 спільних російсько-еміратських підприємств, провідне місце серед яких належить «Лукойлу», «Будтрансгазу», «Роснафті» тощо. Зокрема, «Будтрансгаз» 2008 р. підписав з «Долфін Енержі Лтд» контракт вартістю 418 млн дол. на будівництво газопроводу «Тавила-Фуджейра», а російська корпорація «Роснафта» 2010 р. уклала з еміратською

компанією «Крезент Петроліум» угоду про стратегічне партнерство, в рамках якої реалізується проект із проведення енергорозвідувальних робіт в районі Оманського гірського масиву. В межах стратегічного партнерства РСАДПЗ під час першого засідання міністрів країн (2011 р.) в Абу-Дабі на рівні керівників зовнішньополітичних відомств ОАЕ та РФ аль-Нахайяна та С.Лаврова підписано Меморандум про принципи та напрямки стратегічного діалогу між РСАДПЗ та Росією. Особливий акцент у цьому документі зроблено на необхідності нарощування обсягів взаємної торгівлі та інвестицій, шляхом державної підтримки бізнес-контактів між представниками ділових кіл країн в інтересах використання інвестиційних можливостей сторін, покращення співпраці в промисловій сфері та енергетичному секторі, а також в області використання ядерної та відновлювальних джерел енергії [56].

У рейтингу світових експортерів нафти ОАЕ займають четверту сходинку [48]. На додачу Емірати контролюють стратегічно важливу Ормузьку протоку, з точки зору транспортування нафти з Кувейту, Ірану, Іраку та Саудівської Аравії, на долю яких припадає близько 40% світової нафтологістики. Тому геополітична значимість Еміратів для енергетичної політики Москви в регіоні не викликає сумнівів, особливо у перспективі наростання конкурентних тенденцій у відносинах РФ із Саудівською Аравією. Безумовно, зростання динаміки російсько-еміратських контактів на урядовому та бізнес рівнях, має стратегічно важливе значення щодо закріплення присутності Кремля у регіоні Затоки та здійснення обома країнами скоординованої взаємовигідної економічної політики у нафтовому секторі

Поряд із цим невпинно зростає геополітичний інтерес Росії до іншої держави Перської затоки, – Катару, який сьогодні демонструє стабільність економічного розвитку, має добре розвинуту нафтовидобувну промисловість та лояльне законодавство щодо іноземних інвестицій. Поглибленню двосторонніх відносин сприяли офіційні візити 2006 р. першого віце-прем'єра Катару шейха Хамада до Москви та російської делегації, очолюваної заступником голови російського уряду І.Сечінім у Доху. Згодом, 2010 р. у ключі розвитку тісного співробітництва, за сприяння Катарської асоціації бізнесу відбувся катарсько-російський економічний форум, де попри обговорення проблематики розширення співпраці у сфері енергетики, широко дискутувались питання обміну технологіями, поглиблення зв'язків у банківській, страховій, медичній сферах та харчовій галузі. Втім, варто підкреслити, що товарообіг на російсько-катарському ринку 2010 р. склав лише близько 14,5 млн дол., причому його структура на 98% представлена російським імпортом, переважно продукцією органічної хімії та промислового обладнання. Адже, у Катарі протягом кількох останніх десятиліть успішно працюють західні компанії «Шелл», «Тотал» та «Ексон мобіл», які зі свого боку, абсолютно не зацікавлені в просуванні російського бізнесу на економічних теренах Катару. Таким чином, гальмівним фактором динамічного розвитку двосторонніх відносин Росії та Катару в нафтовидобувній сфері постає не тільки обмежена кількість розвіданих нафтових родовищ вільних для розробки, але й досить висока щільність присутності на катарському ринку західних компаній. Зазначена ситуація

неминуче веде до жорсткої конкуренції російського бізнесу із потужними західними нафтогігантами, готовими запропонувати місцевим національним нафтовидобувним компаніям більш вигідні, у порівнянні із Москвою, інвестиційні умови та прогресивні інноваційні інструменти. Враховуючи наведені аспекти сучасної геоекономічної ситуації у Катарі, російська сторона віддає перевагу розвитку відносин з Дохою у дотичних сферах, зокрема хімічній та машинобудівній галузях промисловості.

Особливе місце в системі геополітичних пріоритетів Росії в Перській затоці відведено Кувейту. Втім, система російсько-кувейтських відносин, котру сьогодні намагається вибудувати Кремль, обумовлена переліком окремих несприятливих чинників, що носять традиційний характер, з якими об'єктивно потрібно рахуватись: найбільшими інвесторами кувейтської економіки виступають західні компанії; уряд Кувейту зазвичай проводить регулярні консультації зі своїми американськими радниками щодо питань внутрішньої і зовнішньої політики; Сполучені Штати, спираючись на розгалужену мережу військових баз у Кувейті, виступають гарантом незалежності та безпеки цієї країни. За вказаних обставин, найбільш впливовим інгібітором чи, іншими словами, сповільнювачем, російсько-кувейтських відносин постає економічний інформаційний вакуум, який відчувають потенційні інвестори обох держав. Але на початку XXI ст. російсько-кувейтські відносини отримали позитивний імпульс поживлення розвитку. Так, у Москві 16 травня 2010 р. відбулись перемовини міністра закордонних справ Росії С.Лаврова зі своїм кувейтським колегою шейхом М.Сабахом ас-Сабахом, головним предметом обговорення яких стало питання енергетичного партнерства. На зустрічі кувейтська сторона висловила зацікавленість досвідом і практичними навичками російських нафтовиків у нафтовидобувній галузі, яку кувейтський уряд планує поступово розширювати, довівши до 2020 р. середньодобовий видобуток сировини до 5 млн барелів замість сьогоднішніх 2,62 млн [172]. Починаючи з 2010 р. на кувейтський ринок, співпрацюючи з національними компаніями в рамках системних проектів державної Kuwait Oil Company поступово увійдуть такі російські промислові підприємства, як «Сибнафта», «Машиноімпорт», «Тресткоксохіммонтаж», «Технопромекекспорт», «Роснафта» та інші компанії. Сьогоднішні російсько-кувейтські відносини носять переважно формалізований характер, на кшталт, проведення двосторонніх консультацій та спільної координації діяльності на світовому ринку нафти, відповідно інтересам обох держав. Проте потенціал ефективної співпраці обох держав можна оцінити як стабільно перспективний, адже обидві держави належать до розряду потужних нафтовидобувних країн планети, при цьому в географічному плані Росія розташована до Кувейту ближче, ніж будь-яка інша європейська держава. Вказані обставини є достатньо вагомими для проведення узгодженої експортної політики на світовому нафтовому ринку.

Взаємодія Росії з Іраном в царині видобутку, переробки та реалізації енергетичних ресурсів належить до категорії високого ризику. Адже, Тегеран протягом тривалого відрізка часу і до тепер знаходиться під дією санкцій РБ ООН через його ядерні програми, причому жорстка політика обмежень у будь-

який момент може суттєво посилитись. Крім цього, експерти не виключають військового варіанту вирішення іранської проблеми за іракським сценарієм [170]. Тому російська енергодипломатія робить все можливе задля посилення конкурентоспроможності та убезпечення національних паливно-енергетичних корпорацій в Ірані. Особливо гостро питання розширення сфери взаємодії держав постало після будівництва першої черги АЕС в іранському місті Бушара. Активне співробітництво Москви та Тегерана в атомній енергетиці та будівництві об'єктів енергетичного сегменту на тлі посилення тиску зі сторони США, ЄС та Ізраїлю, сприймалось політичним істеблішментом Кремля надійною запорукою збереження масштабної присутності Росії в іранській економіці та енергетичній сфері.

Натепер, серед світових виробників нафти Іран займає 3 місце, поступаючись тільки Саудівській Аравії та Росії, при цьому розвідані запаси іранської нафти за різними підрахунками оцінюються величиною від 96 до 100 млрд барелів. Основні центри нафтовидобутку знаходяться на південному заході країни в провінції Хузестан. Нафтогазова промисловість Ірану перебуває під повним державним контролем, охоплюючи повний технологічний цикл. Зокрема, іранська національна нафтова компанія веде розвідку та здійснює розробку родовищ, займається переробкою та опікується транспортуванням нафтопродуктів. Регуляторні функції у секторі нафтохімічної промисловості покладено на Національну нафтохімічну компанію, під контролем якої в енергетичній сфері працюють всі іноземні компанії, у тому числі «Газпром», «Петронас», «Шелл» та «Тотал». Вісім найбільших іранських родовищ нафти, – Гячсаран, Бібі Хакіме, Ахваз, Масджид Солейман, Хафтггель, Нафт Сефід, Ага-Джарі та Парен, – забезпечують видобування 87% всієї сировини у країні. Потужні експортні термінали розташовані на островах Перської затоки, – Харг, Лаван, Сиррі. Провідними споживачами іранської нафти виступають Японія, Південна Корея, Китай, Індія, Італія та Німеччина. Прибутки від продажів та експорту нафтопродуктів незмінно залишаються основним каналом валютних надходжень та джерелом наповнення дохідної частини державного бюджету.

У непростих умовах сьогодення лідер Ірану розглядає збільшення видобутку нафти національним пріоритетом та ставить на меті суттєве розширення, в тісному поєднанні зусиль з іншими державами, кількості досліджуваних нафтоджерел, збереження існуючих квот відведених Тегерану у форматі ОПЕК, залучення широких іноземних інвестицій та передових технологій в нафтову галузь, будівництво транзитних нафтопроводів на території держави та забезпечення збереження економічного суверенітету Іранської національної нафтової компанії. Більш того, задля досягнення намічених цілей, уряд та парламент Ірану в 2006-2007 рр., дійшовши спільної згоди, вирішили пом'якшити монополію держави в нафтовій промисловості, обумовивши статтею 34 Закону Ірану про третій п'ятирічний план, можливість участі іноземних компаній у переробці та розподілі нафти і нафтопродуктів, а також забезпеченні нафтового сектора промисловим обладнанням [81].

Законодавчі ініціативи Ірану носили вимушений характер і були невинуватими, адже жорстка критика Білим домом іранської ядерної програми

, прискіплива увага світової спільноти до іранської проблеми та посилення режиму санкцій, спровокували суттєве погіршення інвестиційної привабливості країни, відчутно погіршивши економічну ситуацію в державі та змусивши команду президента М.Ахмадінежада переглянути умови присутності зарубіжних компаній в національній економіці. З 2006 року іранський уряд активно запрошує російські компанії до участі в розробці нафтових джерел, пропонуючи привабливі фінансові умови, належні державні гарантії та лояльне ставлення в ряді виробничих питань, подібним чином всіляко демонструючи владну зацікавленість у розширенні присутності російського бізнесу. Тегеран запропонував російським нафтовидобувним компаніям співпрацювати за формулою «buy-back», ключовий зміст якої пояснюється через категорію «винагорода». Тобто у разі перевищення нафтовидобувною компанією запланованого показника видобутку нафти, близько 75% понад планованого обсягу, сировина відходить іноземній компанії. В рамках VIII Міжнародного нафтогазового конгресу в Москві 22-24 червня 2010 р., відбулась перша тематична російсько-іранська конференція «Ділова та технологічна співпраця в нафтогазовій сфері», де обидві сторони висловили зацікавленість у реалізації спільних нафтовидобувних проектів та розширенні взаємодії у підготовці іранських спеціалістів-нафтовиків. Таким чином, іранське керівництво демонструє намагання вибудувати модель відносин з Росією, за якої остання опиниться перед вимушеною необхідністю самовіддано захищати свої економічні та політичні інтереси у регіоні на випадок дестабілізації ситуації та виникнення можливих загроз.

Не дивлячись на затяжну політичну кризу та слабкість державної влади ПЕК Іраку залишається привабливим об'єктом зовнішнього інвестування багатьох держав, зокрема РФ. Варто акцентувати увагу на поміркованій позиції Москви щодо іракської проблеми, котра 2003 р. з самого початку кризи виступала за мирне вирішення протистояння з використанням дипломатичних ресурсів. Сьогодні російська сторона демонструє готовність брати активну участь у відновленні іракської економіки та інфраструктури країни, віддаючи перевагу діловому співробітництву в галузях економіки, де раніше працювали радянські, а згодом й російські спеціалісти.

На момент повалення режиму С.Хусейна, близько 40% зовнішньоторгівельного обороту офіційного Багдада припадало на російських партнерів, що активно працювали на іракській території. Вже починаючи з 1998 р. у рамках програми «Нафта в обмін на продовольство» понад 60 російських компаній здійснювали регулярні поставки до Іраку транспортних засобів, нафтовидобувного обладнання, технічного оснащення підприємств легкої та важкої промисловості, а також завозили до країни широкий спектр товарів, котрі безпосередньо відносились до категорії забезпечення життєдіяльності. На той час на іракському паливно-енергетичному ринку успішно працювали 15 російських нафтових операторів. 21 березня 1997 р. відбулось підписання двосторонньої угоди між Міністерством нафти Республіки Ірак, – з однієї сторони, та російськими компаніями «Лукойл», «Зарубіжнафта» та «Машиноімпорт», – з іншої, щодо розробки другої черги родовища «Західна

Курна – 2». Згідно досягнутої домовленості термін дії контракту складав 23 роки, з правом пролонгації у подальшому на 5 років, а частка російських компаній в проекті становила майже 72% при тому, що на початку 1990-х рр. «Лукойл» вже інвестувала в розробку даного родовища понад 4 млрд дол. Втім, 2002 р. з ініціативи С.Хусейна, на той час президента Іраку, відбулось розірвання даного контракту в односторонньому порядку із грубим порушенням норм міжнародного права, відповідно до положень якого процедура мала відбуватись в Міжнародному арбітражному суді. Таким чином, російські нафтові компанії зазнали невиправданих величезних фінансово-економічних збитків. Пізніше російські паливно-енергетичні корпорації, за дипломатичної підтримки держави, неодноразово намагались «реанімувати» контракт з новою іракською владою. Втім, попри високу оцінку технічної кваліфікації персоналу і слів вдячності за фінансову допомогу та відповідальність російських компаній, зокрема «Лукойлу», офіційний Багдад спираючись на норми нового законодавства, обмежився констатацією прийнятної для себе позиції, коли всі зарубіжні компанії приймають участь в тендерах на розробку нафтових родовищ Іраку на загальних засадах [38].

У сучасних умовах високої терористичної загрози та політичної нестабільності в іракській державі розвиток двосторонніх російсько-іракських відносин відчутно загальмувався. Особливої гостроти та складності з точки зору міждержавної взаємодії додають децентралізація Іраку і сепаратистські тенденції на півночі країни в регіоні Курдистану [175]. За нинішніх складних політико-економічних умов та прикрої дійсності міжетнічного протистояння іракська держава розколота на три частини з доволі вираженими територіальними утвореннями: на півночі дистанціювавшись від центральної влади, фактично, проголошена Курдська автономія, наділена всіма атрибутами незалежного напівдержавного утворення (власні органи влади, сили правопорядку, економічна система тощо); південний регіон країни населений переважно шиїтами та демонструє чітко виражену проіранську орієнтацію; в центральних районах держави місцева влада належить сунітським кланам. Гострим питанням російсько-іракських відносин залишається проблема повернення Іраком зовнішнього боргу Росії, розмір якого на кінець 2004 року складав 9,2 млрд дол. Натепер за умови списання Москвою 65% боргу в рамках домовленостей з Паризьким клубом, загальна заборгованість Багдада російській державі складає близько 3,5 млрд дол.

Російська науково-експертна спільнота рекомендує вітчизняним урядовцям та дипломатичним інститутам, займати більш агресивну позицію щодо просування національних інтересів у іракській державі та перехопити стратегічну ініціативу у США, при цьому уникаючи прямої конфронтації з ними. На думку Г.Мирського, провідного наукового співробітника ІМЕМВ РАН, не важливо з якою формою державного правління (республіка чи федерація) вийде Ірак із затяжної політичної кризи, Багдад неодмінно відчуватиме гостру потребу у засобах модернізації держави на кшталт зовнішніх інвестицій, високих технологій та фахової підготовки персоналу. «Тому вже сьогодні, не дивлячись на терористичну небезпеку та інші ризики,

російські нафтові компанії повинні розпочинати свою активну діяльність на політичному й економічному просторах Іраку. Також доречно налагоджувати тісні зв'язки з курдським населенням та розширювати співпрацю з урядами шіїтських провінцій, які контролюють багаті нафтою території на півдні країни» [92], – радить російським урядовцям Г.Мирський.

Водночас, керуючись рекомендаціями експерта, російські нафтові корпорації у 2009 р. активізували та розширили свою присутність в іракській економіці. Наприклад, російський «Лукойл» (56,25%) та норвезький «Statoil ASA» (18,75%) вибороли право на спільне проведення нафтовидобувних робіт на родовищі Західна Курна, причому коли згодом норвезька корпорація відмовилась від участі в проекті, доля та зобов'язання останньої відійшли російській компанії «Лукойл»; консорціум у складі операторів російської «Газпромнафти» (30%), корейського «Kogas» (22,5%), малайзійського «Petronas» (15%), турецької «ТРАО» (7,5%) отримали дозвіл на розробку родовища Бадра, в обох проектах доля уряду Іраку складала 25% [57].

Варто окремо наголосити, що 2012 р. російські компанії здійснили справжній прорив на іракському енергетичному ринку, вигравши майже половину від загальної кількості оголошених тендерів. Так, у травні 2012 р. компанія «Лукойл» отримала тендер на розвідку та розробку нафтового Блоку – 10, із дольовою участю у проекті у розмірі 60%. Вражаючого успіху досягнула російська компанія «Башнафта», ставши 2012 р. оператором розробки нафтового родовища Блок – 12 з часткою у 100% (позаяк іракський уряд відмовився від своєї долі у 25%) та правом самостійного формування консорціуму з освоєння родовища. Не менш показовими стали результати діяльності на іракському ринку корпорації «Газпром», яка 2012 р. отримала статус оператора в проекті «Бадра» із часткою в 30%, а також взяла участь у реалізації трьох нафтовидобувних проектів в іракському Курдистані з пайовою участю від 40 до 80%. Успіхи іраксько-російської співпраці в комерційному секторі нафтової сфери стали рушійним фактором підписання 2012 р. міжурядових домовленостей щодо військово-технічної співпраці на загальну суму в 4,3 млрд дол. За результатами візиту іракської урядової делегації в травні 2013 року до Москви, досягнуто певних домовленостей на міжурядовому рівні з питань гарантування повернення інвестицій та захисту російського капіталу. Натомість Москва запропонувала іракській стороні спеціальну освітню програму з підготовки іракських фахівців нафтової галузі [9]. Здобутки російських компаній на іракському енергетичному ринку виглядають ще переконливішими на тлі заяв команди американських аналітиків та експертів очолюваних С.Уолтсом. Оцінюючи іракський вектор зовнішньої політики Росії науковці дійшли висновку, – «після американців Росії в Іраку не має чого робити» [429].

«Російський прорив» в Іраку логічно можна пояснити низкою чинників: по-перше, західні енергетичні компанії віддають перевагу проектам на території іракського Курдистану, регіональна влада якого пропонує вигідні умови співпраці на правах пайової участі у розподілі видобутої сировини; по-друге, прем'єр-міністр Іраку аль-Малікі, запропонував іноземним компаніям

винагороду у розмірі 5 дол. за видобутий барель нафти, висунувши таким чином з огляду на рентабельність процесу, недостатньо вигідні умови та обумовивши цим прогнозовано низький інтерес західних компаній до вказаної пропозиції; по-третє, західні компанії не готові, ризикуючи своїм людським потенціалом, працювати у терористично небезпечних регіонах без додаткових гарантій уряду та посиленої охорони з боку військових.

Натомість російський паливно-енергетичний бізнес, переслідуючи сьогодні мету «твердо» увійти на іракський ринок енергоресурсів, навіть враховуючи недостатньо вигідні умови, висловлює готовність працювати в режимі посиленої політичної нестабільності та високих економічних ризиків, задля формування перспективної платформи ефективної співпраці у майбутньому. Крім цього нафтові компанії Росії демонструють готовність співпрацювати з урядом аль-Малікі у форматі соціальної відповідальності бізнесу, в рамках якого практикується будівництво, ремонт та модернізація медичних, спортивних і освітніх закладів, навчання іракських фахівців за інженерними, медичними та хімічними спеціальностями за рахунок російських компаній із перспективою їх подальшого працевлаштування на спільних підприємствах тощо. Втім, російські науковці застерігають щодо певних ризиків вітчизняний нафтовий бізнес в Іраку, перш за все у правовій частині, адже Закон про нафту, який прописує умови та гарантії повернення іноземних інвестицій, досі не прийнятий. Тому, на думку вчених, у випадку зміни державної влади та загостренні політичної нестабільності з високою мірою вірогідності можуть постраждати мільярдні доларові інвестиції Росії в іракську економіку та нафтову інфраструктуру [9].

Сьогодні Російська Федерація, виступаючи в ролі провідного гравця в міжнародній системі обігу енергоресурсів, займає не лише висококонкурентні позиції на світовому ринку вуглеводнів, але й демонструє агресивні імперські наміри, використовуючи енергетичний фактор досягти мети абсолютної гегемонії у певних регіонах світу, зокрема й у Перській затоці. Вказана обставина апріорі вимагає від Росії реалізації чіткої продуманої зовнішньої політики у взаємовідносинах з рештою «важковаговиків» енергетичного ринку, до обмеженого переліку яких по праву належать держави Перської затоки. При цьому паралельно виказуючи всіляку можливу дипломатичну підтримку та політичне лобіювання інтересів російських паливно-енергетичних компаній на міжнародному рівні, зокрема в регіоні Затоки.

На сучасному історичному етапі гострою проблемою у відносинах Москви з державами Перської затоки залишаються питання юридичного закріплення та супроводження російських інвестицій у ПЕК регіональних держав, захисту капіталовкладень та гарантування їх повернення на випадок виникнення непередбачуваних політичних обставин. Нині президентська команда В.Путіна, тісно взаємодіючи з науковою спільнотою працює над концептуальною розробкою та інтелектуальним обґрунтуванням перспективних проєктів у пріоритетній сфері нафтовидобутку, приділяючи посилену увагу розвитку співпраці з країнами Близького Сходу в області наукових досліджень, високих технологій та комунікаційного простору, а також ефективної взаємодії

в галузі житлового будівництва, автотранспортній промисловості та розширенню наукових і культурних обмінів на міжнародному рівні. Так, 2010 р . відбулись міжурядові російсько-саудівські переговори щодо залучення нафтовидобувних компаній Ер-Ріяду до роботи на російських шельфах. Не дивлячись на суттєву відмінність за геологічними критеріями шельфів Росії та країн Перської затоки, історичний досвід Саудівської Аравії у царині кваліфікованого морського буріння та видобутку нафти, має високу перспективність та взаємовигідність технологічного партнерства обох країн у вказаній царині.

Отже, першочергове значення для національних інтересів Росії в зоні Затоки безсумнівів займає енергетичний фактор, котрий визначає політичну систему цінностей у взаємовідносинах Кремля з державами Перської затоки та впливає на формування виваженої, прагматичної, орієнтованої на взаємовигідне партнерство та розрахованої на перспективу геоекономічної політики Кремля в регіоні. Сьогодні в російську наукову практику активно входить поняття «енергетична геополітика», вперше введене в обіг С.Жизніним , президентом Центру енергетичної дипломатії та геополітики. Зміст даного поняття його автор розкриває через географічні фактори та економічні складові , посередництвом яких дослідник визначив пріоритетність національних політико-економічних інтересів Росії в регіоні, що базуються на політичній стабільності та забезпеченні енергетичної безпеки [46].

Російський політолог-міжнародник Н.Лахтовський, спираючись на концептуальне бачення С.Жизніним енергетичної геополітики, цілковито підтримує позицію вченого. Так, у власному доробку дослідник зосереджується на проблематиці базування енергетичної безпеки Росії в Перській затоці, перш за все, на стабільності енергетичних відносин, об'єктів та процесів, що забезпечують видобуток, виробництво, транспортування, транзит та споживання енергоресурсів, а в комплексі гарантують стабільність ринку енергоносіїв, убезпечивши його від внутрішніх та зовнішніх загроз. Оцінюючи конфліктність нинішньої ситуації в Затоці, вчений справедливо вважає, що в умовах сучасної глобалізації надійно забезпечити та підтримувати стабільну енергетичну безпеку в регіоні Перської затоки можливо лише за умови дотримання ключових принципів права. До переліку основних механізмів підтримання енергетичної безпеки у Перській затоці, дослідник відносить: перешкоджання використанню військової сили у вирішенні енергетичних проблем; врегулювання енергетичних суперечок та конфліктів на засадах норм міжнародного права; узгодженість та взаємозв'язок енергетичної політики в області експорту, імпорту і транзиту енергоресурсів та диверсифікації ринків збуту сировини; пошук та розвиток нових форм міжнародної співпраці з метою гарантування енергетичної безпеки і стабільності; розробка інноваційних механізмів координації дій держав регіону в енергетичній сфері задля уникнення розбалансування світового енергетичного ринку [80, с.14-15].

Енергетична безпека Перської затоки визначається енергетичною стабільністю регіону, тобто здатністю до формування стійкої системи міжнародних відносин, за якої жоден із суб'єктів не має наміру або не здатен

порушувати створений двосторонній, регіональний та глобальний енергетичний баланс та не перешкоджатиме функціонуванню існуючих систем енергоресурсного забезпечення, а також не використовуватиме енергетичний фактор з метою досягнення власних політичних цілей гегемоністичного характеру. У 2003 р. російський уряд представив світовій спільноті національну «Енергетичну стратегію на період до 2020 року», визначивши ключовими чинниками дестабілізації енергетичної стабільності, – діяльність терористичних та екстремістських угруповань, спрямованих на руйнування нафтової інфраструктури, а також політико-економічну нестабільність, обумовлену викликами сучасної світової фінансово-економічної кризи. Власне з метою розробки національної енергетичної концепції відбулась конкретизація цілей, завдань та основних напрямків енергетичної політики Росії на довготривалу перспективу, з урахуванням внутрішньо та зовнішньополітичної ситуації в енергетичному секторі та оцінкою ролі енергетичної складової у забезпеченні політичних, макроекономічних та науково-технологічних показників «життєдіяльності» російської держави [174]. Центральне місце в стратегії відводилось питанням енергетичної безпеки у сенсі підтримання високої економічної конкурентоспроможності Росії на світовому рівні та надійної захищеності держави, суспільства і громадян від можливих загроз у сфері забезпечення енергоресурсами. Головними завданнями, визначеними Енергетичною стратегією – 2020, стали розвиток та розширення ресурсно-сировинної бази, диверсифікація у поєднанні із поглибленням існуючих нині відносин з іншими державами-експортерами енергоносіїв, а також розбудова потужної промислової інфраструктури та створення інноваційного потенціалу в сфері ПЕК Росії із залучення зарубіжних партнерів, у тому числі держав Перської затоки. Втім, Енергетична стратегія Росії – 2020 за своїм змістом носила односторонній характер та, обмежуючись констатацією і пошуком шляхів вирішення внутрішніх проблем, торкалась головним чином питань управління вітчизняними нафтовими корпораціями та їх завдань у забезпеченні міжнародної енергетичної безпеки Росії. Таким чином, залишалась поза увагою проблематика міжнародного змісту, глобальні процеси та сучасні тенденції енергетичної політики Росії у глобальному вимірі.

Трохи згодом 13 листопада 2009 р. російське керівництво, з урахуванням прогалин Енергетичної стратегії – 2020, запропонувало до уваги світового загалу удосконалений та доопрацьований зразок програмного документа «Енергетична стратегія – 2030». У рамках нової стратегії базовими пріоритетами сучасної енергетичної політики Росії визначені наступні: використання потенціалу національного ПЕК як геополітичного важеля, «подушки безпеки» та джерела конкурентних переваг за окремими напрямками політики на глобальному та регіональному рівнях; жорсткий контроль зі сторони вищих органів державної влади енергетичної політики та процесу прийняття рішень у даній сфері; підтримка державою експансії провідних російських енергетичних компаній на зовнішніх ринках; координація діяльності на світовому ринку енергетичних ресурсів з державами ОПЕК; забезпечення сприятливого та недискримінаційного режиму діяльності вітчизняних

енергетичних і сервісних компаній, зокрема іноземних компаній з пайовою участю російського капіталу, на світових ринках, а також їх доступу до зарубіжних ринків енергоресурсів та ринків кінцевого енергоспоживання; сприяння залученню на взаємовигідних умовах зарубіжних інвестицій у форматі технічно складних та ризикованих проектів, що реалізуються російськими компаніями; забезпечення доступу російських енергетичних компаній до використання ресурсу світових фінансових ринків та передових енергетичних технологій; розвиток нових форм міжнародного (насамперед технологічного) співробітництва в енергетиці; забезпечення прозорості енергетичної політики Російської Федерації та координування енергетичної стратегії країни з перспективними планами й енергетичними стратегіями інших учасників ринку; активне міжнародне співробітництво Росії у сфері розвитку енергетики майбутнього (водневої енергетики, термоядерної енергетики, використання енергії морських припливів тощо) [173].

Отже, енергетична дипломатія Росії в регіоні Перської затоки орієнтується на розвиток багатопланової взаємодії. Зокрема, в політичній площині основним завданням Кремля виступає просування концепції забезпечення енергетичної безпеки в регіоні, головною складовою якої є енергетична стабільність. Окрім узгодженості політичних цілей Росії та держав Затоки, вказаних суб'єктів міжнародних відносин об'єднує спільна економічна зацікавленість у співпраці в галузі нафтовидобутку та питаннях вибудовування загальної стратегії на енергетичних ринках, особливо в період тривалої світової фінансово-економічної кризи. Активізація протягом останніх років дипломатичних відносин та підписання Росією низки економічних угод з державами регіону у нафтогазовій промисловості, атомній та екологічній енергетиці, а також у сфері інвестування та кредитування, виступає переконливим свідченням гегемоністичних намірів Кремля розширити та укріпити присутність Російської Федерації в регіоні Перської затоки.

4.3. Перська затока як зона енергетичної конкуренції Росії та США

Важливою ознакою, що характеризує сучасний етап розвитку системи міжнародних відносин, стала неухильно зростаюча політична конкуренція поміж розвиненими державами світу, ескалація котрої дедалі частіше виступає каталізатором виникнення чисельних локальних конфліктів, здатних порушити геополітичний баланс у регіоні та спровокувати протистояння. Насамперед наведене твердження стосується еволюції міждержавних відносин у сфері енергетичної політики. До переліку основних причин та факторів, котрі обумовлюють невпинне зростання значення енергетичного чинника у світовій політиці варто віднести наступні: зростання кількості енергозалежних держав та запекла боротьба останніх за безперешкодний доступ до енергоресурсів, зокрема через отримання контролю над ними посередництвом довгострокової оренди чи дозволу експлуатації родовищ на підставі рішень підконтрольних урядів держав-експортерів; жорстка конкурентна боротьба світових держав за лідерство в енергетичній сфері на регіональному і субрегіональному рівнях та можливість впливати на формування і розподіл енергетичних потоків, процеси ціноутворення, а також управляти в потрібному ключі обсягами видобутку та транспортування енергоносіїв; відстоювання суб'єктами міжнародних відносин права самостійно розпоряджатися власними енергоресурсами; захист окремими зацікавленими країнами принципу дотримання соціальної справедливості у сфері розподілу прибутків від експорту і транзиту енергоносіїв.

Під впливом світових глобалізаційних процесів планетарного розмаху, в період формування нового світового порядку ХХІ ст., у геополітичній термінології поряд з визначеннями «енергетична політика» та «енергетична безпека», до наукового лексикону поступово увійшло поняття «енергетичний світ». Так, російський дослідник Н.Лахтовський запропонував наукове обґрунтування зазначеної теоретико-методологічної парадигми. Зокрема, вчений зробив спробу обґрунтувати поняття «енергетичний світ» через соціально-політичну систему, яка згідно його теорії складається з держав і наддержавних утворень, як суб'єктів міжнародних відносин, та недержавних інститутів, що відносяться до розряду суб'єктів енергетичної політики, де політичні гравці зазначених категорій пов'язані між собою енергозалежними відносинами. Отже, взаємодія обох видів суб'єктів має визначальний вплив на організацію та перебіг енергетичних процесів на національному, регіональному та глобальному рівнях, а також побудову міжнародної системи світової енергетичної безпеки. У контексті продовження розвитку теорії «енергетичного світу» експерт пропонує умовну багаторівневу градацію відносин суб'єктів енергетичної політики за їх масштабністю та впливовістю: перший рівень: міждержавні двосторонні енергетичні залежності (експорт-імпорт); другий рівень: національні енергетичні політики держав-експортерів; третій рівень: коаліційні енергетичні політики або стратегії держав-експортерів та держав-імпортерів; четвертий рівень: регіональні енергетичні стратегії держав-експортерів; п'ятий рівень: міжнародні енергетичні політики або стратегії

держав-експортерів та держав-імпортерів [80, с. 15].

Система відносин, формування якої відбувається у розрізі пріоритетності економічних та політичних зв'язків окремих ключових суб'єктів міжнародної взаємодії, в умовах багатопольярного енергетичного світу несе небезпеку появи нових загроз, на зразок енергетичного тероризму чи шантажу. Крім цього, на сучасному етапі загроза виникнення конфліктів, першопричиною яких виступають суперечності у паливно-енергетичній сфері, існує не лише на рівні так званої традиційної енергетичної пари, – локальне протистояння окремих держав-експортерів та їх партнерів держав-імпортерів. Нині витoki міжнародних непорозумінь на енергетичному підґрунті носять глобальний характер, зокрема у світі спостерігається наростання конфлікту інтересів різноконтинентальних держав-імпортерів (наприклад, США та Китаю) у частині забезпечення регулярних поставок енергоресурсів у обсягах повного задоволення потреб національних економік, поряд із жорсткою конкуренцією держав-експортерів за розширення географії ринків збуту та диверсифікації способів і шляхів транспортування нафти.

У сучасних умовах Рада Безпеки ООН залишається чи не єдиним світовим інститутом, спроможним повноцінно виконувати функцію провідного стабілізуючого елемента сучасної системи глобальних енергетичних відносин. Поклавши в основу вибудовування та регулювання енергетичної співпраці держав принцип рівноправності та взаємовигідності, Організація Об'єднаних Націй на правах найавторитетнішого міжнародного інституту, неухильно керуючись нормами міжнародного права, повинна гарантувати вирішення глобальних та регіональних кризових ситуацій виключно із використанням цивілізаційних політичних інструментів. Формування єдиної енергетичної системи має стати провідним чинником дієвого забезпечення рівних прав і можливостей доступу держав-імпортерів до енергетичних ресурсів. Нині небезпідставну тривогу та занепокоєння світової спільноти, в царині глобальної системи безпеки, викликають намагання окремими світовими державами переділу енергетичного ринку на свій розсуд, підлаштувавши ситуацію під егідою захисту національних інтересів виключно під власні економічні потреби. В результаті, такий перебіг подій неминує спровокує виникнення низки різнопланових конфліктів на локальних рівнях, зокрема в басейні регіону Перської затоки, спричинивши зростання напруженості у глобальному вимірі.

Наслідки енергетичних конфліктів за розміром сукупних економічних та гуманітарних збитків можуть відповідати масштабам застосування військової сили. Недаремно запекла боротьба країн за енергоресурси стала причиною появи у політичному словнику поняття «енергетична війна», визначення якого відображає співмірність спричиненої шкоди та пагубності результатів протистояння на енергетичному фронті із наслідками бойових дій у ході війни, в традиційному її розумінні. Принципова відмінність збройних та енергетичних баталій полягає у плануванні та проведенні державами-агресорами, замість військових операцій, – спрямованих на захоплення територій, що вимагає чималих фінансових затрат і несе небезпеку втрат у людському ресурсі, – потужної експансії в економічній площині з метою завоювання ринків та

захоплення активів держав, наділених великими запасами ресурсів у паливно-енергетичній галузі. Кінцевою метою «енергетичних війн» постає нищівне руйнування економічного потенціалу держави-експортера та доведення жертви нападу до системної політико-економічної кризи, спроможної загальмувати чи відкинути країну в соціально-економічному розвитку далеко назад, різко обмеживши її оборонні можливості та здатність ефективно обстоювати власні інтереси на міжнародній арені. Забезпечення та підтримання сталої міжнародної енергетичної безпеки потребує комплексного міжнародно-правового регулювання та формування єдиного правового поля в глобальному енергетичному просторі, зі своїми чітко визначеними нормами та обов'язковими для дотримання всіма суб'єктами відносин.

До переліку вагомих факторів поточного загострення проблеми міжнародної енергетичної безпеки, потрібно віднести обставини глобальної фінансово-економічної кризи у світі та спровоковані нею наслідки, на кшталт різкого скорочення обсягів споживання економіками країн енергоресурсів, суттєвого згортання програм інвестування в нафтовидобувний комплекс і відчутного відставання темпів освоєння нових нафтових родовищ. Також серед причин ускладнення ситуації в енергетичній сфері можна виділити: збереження у повоєнний період протягом тривалого часу низького рівня видобутку нафти в Іраку та несприятливий вплив запровадження міжнародного ембарго проти Ірану, нестабільність цінової політики на світових енергетичних ринках та недостатній розвиток альтернативних джерел отримання енергії, посилення конкуренції на міждержавному рівні та запекла боротьба світових нафтових корпорацій за доступ до стратегічних запасів енергоносіїв, а також в організації безпечного транспортування та транзиту достатньої кількості вуглеводнів із віддалених регіонів світу. На додачу, необхідно брати у розрахунок надмірне загострення екологічних проблем, пов'язаних з нафтовидобутком та транспортування енергопродуктів, особливо у морському сегменті галузі.

Поряд з багатьма чинниками економічного характеру, в сучасних реаліях енергетичних війн, слід особливо виділити політичні ризики, що несуть чи не найбільшу загрозу енергетичній безпеці. Серед переліку вагомих політичних чинників розхитування ситуації в енергетичній сфері, потрібно виокремити наступні фактори: політико-соціальна нестабільність та громадянські війни у нафтовидобувних країнах; збройні конфлікти та діяльність терористичних організацій і екстремістські прояви в регіоні стратегічних сировинних запасів. Заради об'єктивності треба вказати на іноді штучний характер інспірованих ззовні передумов виникнення політичних негараздів на теренах непоступливих країн-експортерів. Зокрема, потребує окремого дослідження деструктивна політична діяльність окремих зацікавлених держав-імпортерів в рамках енергетичного протистояння.

Втім, у світлі сучасних викликів світова спільнота посилену увагу приділяє саме проблемам недопущення любых форм проявів екстремізму та відвернення загрози терористичних актів, котрі можуть призвести до підриву загальної енергетичної безпеки на глобальному рівні та масштабних екологічних катастроф. Основними проявами та ознаками енергетичного

тероризму потрібно вважати: адресне застосування силових методів та залякування відносно суб'єктів енергетичних відносин; виражена чи прихована спрямованість екстремістських дій на вирішення проблем енергетичного характеру і досягнення цілей в боротьбі за доступ до енергоресурсів та контроль над ними; суспільна небезпека, обумовлена порушенням енергетичної стабільності та створенням безпосередньої загрози життю та здоров'ю людей у наслідок спричинених екологічних катастроф; прихована «реклама» або відверта пропаганда через ЗМІ руйнівних наслідків терористичних актів, пов'язаних з енергетичними процесами чи реалізованих на енергетичних об'єктах; завуальований спосіб опосередкованого досягнення прогнозованого кінцевого політичного результату через силовий вплив на об'єкти енергетичної інфраструктури та видобувні процеси.

Нині Росія та США обопільно відіграють вкрай важливу роль у підтриманні сталої енергетичної безпеки у глобальному вимірі. Адже, Росія з позиції потужного постачальника паливно-енергетичних ресурсів, зацікавлена в безперебійному функціонуванні світового енергетичного ринку, при цьому віддаючи перевагу його євразійському сегментові. Рівно як і найбільший імпортер сировинних ресурсів Сполучені Штати, сповідуючи політику американської гегемонії у глобальному вимірі, також демонструють щире зацікавлення в стабільності цінової політики та безперебійності логістичних операцій на світовому ринку енергоносіїв. Упродовж найближчих десятиліть основним стратегічно важливим енергоресурсом залишатимуться нафта та природний газ, головними споживачами котрих виступатимуть найбільш промислово розвинуті країни світу, як-то Сполучені Штати, Японія, держави Європейського Союзу, а також держави зі швидкими темпами розвитку економіки на чолі з Китаєм та Індією. Таким чином, сучасна тенденція невпинного зростання темпів та обсягів енергоспоживання зберігатиметься у майбутньому, обумовлюючи встановлення стійкої політико-економічної залежності держав-споживачів енергоресурсів від країн-експортерів сировини, та надалі підтримуючи кореляційну залежність темпів розвитку національних економік експортерів вуглеводнів від величини отриманих енергоприбутків.

На думку російських дослідників А.Корнеєва та С.Гардаша, основне зовнішньополітичне завдання США, у контексті енергодіалогу з Росією, криється у намаганнях Білого дому підвищити рівень енергетичної безпеки та стабілізувати постачання енергоносіїв у глобальному вимірі, зокрема за рахунок розширення доступу російських паливно-енергетичних ресурсів на світовий та північноамериканський ринки. На погляд експертів, Москва також виявляє зацікавленість у просуванні інтересів національних компаній ПЕК на північноамериканських ринках, оскільки це дозволить залучити додаткові фінансові вливання в капіталомісткий енергетичний сектор російської економіки та продуктивно співпрацювати зі Сполученими Штатами в рамках спільних науково-дослідних проектів у сфері енергоефективності та енергозберігаючих технологій. У кінцевому результаті, на переконання науковців, взаємовигідна російсько-американська співпраця в енергетичній сфері дозволить уникнути обом державам руйнівної конкурентної боротьби у

царині формування цін на енергетичному ринку, поза як Кремлю та Білому дому набагато вигідніше домовитись, ніж конкурувати [71, с. 17].

Розбіжності у формуванні цінової політики на ринку нафти є основним дестабілізуючим фактором системи російсько-американських відносин в енергетичній галузі. Як йшлося вище, обидві держави певною мірою є енергозалежними. Так, Сполучені Штати у статусі найбільшого споживача сировини у світі, мають об'єктивну життєву потребу у зниженні цін на нафту та решту енергоресурсів, що безпосередньо обумовлено прагненням забезпечити ефективне безперебійне функціонування національної економіки. Тоді як Російська Федерація, лівову частку бюджетних надходжень котрої становлять нафтоприбутки, логічно демонструє кардинально протилежну зацікавленість, прагнучи зберегти тенденцію нинішніх високих цін на паливно-енергетичному ринку та намагається «працювати» у напрямку зростання вартості енергопродуктів. Саме у ключі вирішення питання гарантування енергобезпеки, політичне керівництво США прагне наростити обсяги виробництва нафти у світі, зокрема шляхом зміцнення позицій провідних американських нафтовидобувних компаній на теренах держав із великими запасами вуглеводнів, у тому числі країн Перської затоки. Серед основних причин збереження високих цін на нафту у світі протягом останнього десятиліття, потрібно виділити існуючі ризики геополітичного характеру (чергова антиіракська військова операція, довготривалі санкції та торговельне ембарго застосовані відносно Ірану, революційна «арабська весна»), які змусили більшість держав-експортерів регіону обмежити обсяги видобутку нафти. Внаслідок, на світовому енергетичному ринку відбулось порушення рівноваги між попитом і пропозицією нафти, склався дисбаланс у співвідношенні обсягів стратегічних і комерційних запасів енергопродуктів, спровокувавши в результаті низку спекулятивних посередницьких операцій [8, с.19]. Зростання цін на енергоносії у світі стало закономірним підсумком нераціонального політичного втручання у сферу економічних відносин та наслідком невиправданих спроб силового тиску на уряди країн Перської затоки, що володіють потужними енергоджерелами.

Повертаючись у минуле, нагадаємо, що на початку 1990-их років суть енергетичної стратегії Сполучених Штатів полягала у цілковитому витісненні Росії з регіону Перської затоки. Висловлюючи підтримку європейським та турецьким енергетичним програмам, що становили альтернативу російським проектам в зоні Затоки, Білий дім певною мірою домогся бажаного. В результаті, агресивна зовнішньополітична енергетична стратегія Вашингтона нанесла відчутні збитки інтересам Росії в регіональному вимірі, на тривалий час пригальмувавши розвиток відносин Кремля з державами Перської затоки.

У травні 2001 р. США проголосили нову енергетичну доктрину на період до 2020 р. під назвою «Надійна, доступна і екологічно стійка енергія для майбутнього Америки», створивши спеціальну робочу групу з нафтогазових питань на чолі з віце-президентом Р.Чейні. В основу розробки анонсованої американським урядом стратегії в енергетичній сфері закладені кілька базових принципів: перший, – довгостроковість і багатосторонність; другий, –

сфокусованість на просуванні нових екологічних технологій прийнятних для ефективного використання та здатних забезпечити збільшення виробництва енергоресурсів; третій, – спрямованість на поліпшення стандартів та підвищення рівня життя американського населення. В документі особливе значення надавалось налагодженню тісного американсько-російського партнерства з метою забезпечення енергетичної безпеки США.

Подальше поглиблення співробітництва між двома наддержавами знайшло підтримку Конгресу США: 143 члени Палати Представників і Сенату, якого за своїм підписом наприкінці 2001 р. надіслали спеціальне звернення до президента Дж.Буша-мол. на предмет доцільності всебічного розвитку та розширення двосторонніх зв'язків з Росією за всіма можливими напрямками, у тому числі в області енергетики. В означений період вийшла добірка матеріалів круглого столу Інституту соціально-політичних досліджень Російської Академії Наук (далі – РАН) «Партнерство США та Росії: нові часи, нові можливості», де поряд з іншими матеріалами подавалось позитивне висвітлення прагматичної конструктивної позиція Конгресу Сполучених Штатів щодо просування енергетичного співробітництва з Москвою. Зокрема, конгресмен Курт Велдон у підготовленому документі прямо визнавав пріоритетність розвитку російсько-американського енергетичного співробітництва у зовнішньополітичній діяльності Вашингтона, оскільки США тільки у такий спосіб можуть «вберегти себе від ризиків невизначеності у поставках енергоносіїв і непотрібної залежності від держав-експортерів нафти» [104]. За задумом політика, уряди обох країн мали терміново створити спеціальну групу для обміну інформацією, за участю високопоставлених представників США та Росії, що повинна була стати постійно діючим органом з вирішення нагальних проблем у відносинах між двома державами в енергетичній галузі. На думку конгресмена, новостворена робоча група мала замінити Комісію Гора – Черномирдіна, яка не зважаючи на позитивні нарощування та багатий досвід, морально застаріла.

Теракт 11 вересня 2001 р. та його політико-економічні наслідки стали каталізатором трансформаційних процесів в енергетичному векторі зовнішньої політики США. Так, Вашингтон прийняв принципове рішення відчутно зменшити залежність національної економіки від обсягів поставок нафти з регіону Перської затоки та країн Близького Сходу, натомість розширивши співробітництво у цій сфері з незалежними та ідеологічно незаангажованими державами-експортерами нафтопродуктів з числа колишніх республік СРСР, на чолі з Росією. Таким чином, співпраця в енергетичній сфері стала найважливішим потенційним вектором зовнішньополітичної взаємодії Кремля та Білого дому на ближчу перспективу, перейшовши у розряд життєво важливих пріоритетів для обох суб'єктів міжнародних відносин. Основними напрямками російсько-американського співробітництва в галузі енергетики розглядалось сторонами, з одного боку, – експортування російськими компаніями до США нафтової сировини і зрідженого природного газу, продукції нафтохімічної промисловості та паливного урану, а з іншого, – постачання Америкою до Росії якісного нафтовидобувного та переробного обладнання і високих технологій, пільгове кредитування нафтогазових

компаній, а також страхування спільних енергетичних проектів тощо.

Ілюстративним аргументом наведених тверджень виступає приклад низки продуктивних російсько-американських самітів, що відбулись протягом минулого десятиліття. У травні 2002 р. в рамках першого двостороннього економічного форуму країни уклали низку важливих, у принциповому плані, угод на проведення спільної нафторозвідки та досягли базових домовленостей відносно реалізації ряду партнерських науково-дослідних проектів великими американськими нафтогазовими компаніями «Екссонмобіл», «Амоко», «ШевронТексако», «КонакоФиллипс» та російськими паливно-енергетичними корпораціями «Газпром», «Роснефть», «ЛУКойл», «Газпром нафта», «Ямалнефтегаз», «Транснефть» та «Нарьянмарнефтегаз».

У форматі згаданого вище російсько-американського ділового енергетичного саміту в Хьюстоні (2002 р.), предметно обговорювалось питання можливості збільшення до 10% долі російських компаній на американському ринку нафти протягом наступних 5–7 років, у тому числі посередництвом залучення широкомасштабних американських інвестицій в російський ПЕК. Згодом Росія та Сполучені Штати підписали угоду про співпрацю в області енергетики, за умовами якої масштабні американські інвестиції мали дозволити обом державам суттєво збільшити обсяги спільного видобутку нафти в районі Каспію та Далекого Сходу, а також забезпечити її транспортування та вихід на світові ринки. В результаті, здавалось, Росія вперше отримала реальний шанс відтіснити Саудівську Аравію зі стратегічних позицій ключового експортера нафти до США. Проте, на велике розчарування Москви, досягнуті домовленості залишились лише на папері, отримавши, за влучним висловом експертів, статус «нереалізованої мрії», оскільки носили вигляд геополітичної гри, кінцевою метою якої була «нейтралізація» Саудівської Аравії на світовому енергетичному ринку.

Під час другого енергосаміту у вересні 2003 р. в Санкт-Петербурзі, делегації досягнули ряд домовленостей у сфері реалізації спільних науково-дослідних проектів. Проте найбільш знаковим здобутком, зазначеного міжнародного економічного форуму, стала принципова згода кредитування американськими банками корпорації «Лукойл» у розмірі 225 млн дол. на реалізацію проекту будівництва нафтового комплексу в порту Висоцьк. Третій, на сьогоднішній день останній, енергосаміт за участю російських та американських представників відбувся у 2009 році в Болгарії, де сторони торкались проблематики транспортування паливно-енергетичних продуктів та обговорювали питання будівництва нових нафтопроводів. Втім, новації, запропоновані американськими експертами в частині трансформування нафтового логістичного ланцюжка суттєво «затискали в лещата» економічні інтереси Москви, зокрема викликали занепокоєння російської сторони пропозиції щодо зменшення розцінок на транспортні послуги у постачанні нафтопродуктів, а також вимоги допуску у сферу перевозок американських логістично-сервісних компаній тощо.

Двосторонні енергетичні саміти Російської Федерації та Сполучених Штатів викликали посилену увагу та зацікавленість науково-академічної

спільноти, обумовивши живу дискусію вчених та фахівців з міжнародної проблематики. Так, російський експерт А.Шумілін вважає російсько-американський енергодіалог продиктованим об'єктивною реальністю, позаяк обидві сторони виступають зацікавленими у взаємній продуктивній співпраці. Аргументуючи свою позицію дослідник особливо виокремлює зацікавленість Сполучених Штатів у російських енергоносіях, як реальній альтернативі поставок сировини з нестабільного регіону Перської затоки, одночасно наголошуючи на привабливості американського ринку, що зростає швидкими темпами, для російських експортерів вуглеводнів [166, с.361-362].

Інший російський дослідник Г.Година, співробітник Центру євроатлантичних досліджень Дипломатичної академії МЗС РФ, оцінює російсько-американську взаємодію в енергетичній сфері як продуктивну і таку, що відповідає національним інтересам обох держав. Втім, експерт впевнений, що поглиблення співпраці Білого дому та Кремля, перш за все, належить до основних зовнішньополітичних стратегічних цілей саме Росії. На переконання дослідника, до розряду найбільш перспективних можна віднести наступні напрямки міждержавного співробітництва двох наддержав: спільні проекти в області підвищення енергетичної ефективності російської економіки; розвиток інновацій та створення спільного банку інвестицій у новітні розробки паливно-енергетичного сектору; співпраця щодо налагодження на території РФ виробництва сучасного енергетичного та енергозберігаючого обладнання; поєднання зусиль обох держав у сфері впровадження відновлюваних та екологічно чистих джерел енергії; розробка двосторонніх проектів задля підтримання світового енергобалансу; створення та впровадження механізмів фінансування спільних інвестиційних проектів у галузі енергетики; кооперація та тісна взаємодія у розробці нафтогазових джерел на території третіх держав [35, с.15]. Зокрема, останній напрямок сьогодні найбільше стосується співпраці США та Росії в зоні Перської затоки.

Не дивлячись на теперішню достатньо жорстку і активну конкуренцію американських та російських нафтових корпорацій в регіоні Перської затоки, вже згадуваний раніше російський дослідник А.Шумілін залишає реальну можливість конструктивного політичного діалогу Москви та Вашингтона, який у короткостроковій перспективі, на думку науковця, призведе до очікуваного посилення взаємодії вказаних суб'єктів міжнародних відносин в енергетичній сфері. На додачу вчений не відкидає вірогідність та висловлює застереження відносно високої імовірності деструктивного розвитку нафтових економік країн регіону у разі подальшого загострення енергетичного протистояння Кремля та Білого дому в зоні Перської затоки, що не відповідає інтересам жодної зі сторін. Іншими словами, на думку експерта, уряди держав Перської затоки приречені балансувати між двома політико-енергетичними полюсами, якими є Росія та Сполучені Штати, а з часом шукатимуть підтримки саме з боку Росії, як країни зі схожим економічним базисом держави-виробника та експортера енергоресурсів [166, с.364]. Далі експерт, у розрізі прагматичної російсько-американської конкуренції, пропонує певний алгоритм ефективної співпраці Кремля та Білого дому в регіоні. Зокрема, вчений-міжнародник закликає

політичний істеблішмент Росії та США, не зважаючи на гостру конкуренцію національних енергокорпорацій обох держав у регіоні Затоки, активно використовувати різнопланові механізми попередження політичної напруженості, з метою недопущення переростання економічного протистояння у конфлікт в політичній площині чи ескалацію на військово-стратегічному рівні [166, с.365].

Наприкінці 2005 р. російський президент В.Путін звернувся до вітчизняних нафтогазових корпорацій із політичною настановою, – використовувати стратегічні переваги на енергетичному ринку в державних інтересах. «Росія високо цінує свою репутацією солідного, надійного та відповідального партнера на ринку енергоресурсів. Вже сьогодні країна займає перше місце у світі з експорту газу і друге, – в секторі продажу нафтопродуктів, а були місяці, коли виходила й на перше місце» [19], – заявив президент Росії, виступаючи на засіданні Ради безпеки РФ. На додачу, В.Путін звернув особливу увагу зібрання та зацікавлених суб'єктів господарської діяльності в енергетичному секторі національної економіки на гостру потребу диверсифікувати напрямки постачання енергоресурсів за рубіж, одночасно забезпечивши їх логістичну безпеку та захист, в антитерористичну плані.

Саме у розрізі означених стратегічних завдань, протягом останнього десятиліття Росія особливу увагу приділяє розвитку відносин з державами ОПЕК, системно співпрацюючи з об'єднанням у форматі регулярних консультацій та активної участі у фахових дискусіях щодо проблемних питань у сфері енергетики. Експерт російського Центру політичних технологій А. Макаркін вважає посилення співпраці Росії з державами-членами ОПЕК цілком закономірним явищем та наглядним свідченням намагань Кремля диверсифікувати свої контакти в енергетичній сфері, тим самим відкрито демонструючи іншим суб'єктам міжнародної взаємодії, насамперед США та Європі, готовність займати достатньо жорстку позицію в енергетичному питанні на випадок погіршення відносин. «Москва не прагне стати членом ОПЕК (невигідно через картельні квоти, що обмежують видобуток), водночас, використовуючи свій статус спостерігача, Росія нині розвиває дієвий механізм узгоджень та консультацій з картелем» [139], – зауважує дослідник.

Найбільш гострою проблемою для російського уряду виступає надмірна чутливість національної економіки до коливань ціни на світовому ринку нафти, у разі суттєвого падіння якої постає реальна загроза дестабілізації всієї економічної системи країни. Саме статус спостерігача ОПЕК дозволяє Росії виважено координувати з цією впливовою на сировинному ринку організацією спільні дії в енергетичній сфері, не беручи на себе, натомість, жодних офіційних зобов'язань перед авторитетним економічним міжнародним об'єднанням. Тому російські експерти висловлюють тверде переконання, в життєвій необхідності та об'єктивній потребі Москви мати надійних союзників серед держав ОПЕК, активна підтримка яких дозволить ефективно впливати на глобальний ринок ціноутворення та протистояти політичним атакам Сполучених Штатів, спрямованих на пониження світових цін на енергетичні ресурси. До числа найбільш імовірних та потенційних союзників Кремля в

лавах ОПЕК, на припущення вчених, належать держави Іран та Лівія. «Політикою Вашингтона, котрий навмисно «збиває» нафтові ціни, багато країн невдоволені, зокрема його давній партнер та союзник в регіоні – Саудівська Аравія, тому Росія отримала унікальну можливість поглибити зв'язки з державами ОПЕК, зарекомендувавши себе як надійний та лояльний партнер, що має багато спільних інтересів з державами ОПЕК» [139], – стверджує російський фахівець в області політичних технологій А.Топалов.

У сучасних політичних умовах актуальність конструктивного американсько-російського енергодіалогу, спрямованого на прогрес у забезпеченні глобальної енергетичної безпеки невпинно зростатиме. Адже, без тісної конструктивної співпраці двох найбільших держав світу очікувати ефективне вирішення проблем глобальної енергобезпеки та вести мову щодо гарантування стабільності системи видобутку і розподілу енергетичних ресурсів, в принципі не можливо. В умовах жорсткого політичного та економічного протистояння, зокрема відчайдушного енергетичного суперництва наддержав, світ неминуче продовжуватиме лихоманити від перманентних цінових сплесків на сировинному ринку нафти, періодичних нафтових та фінансових криз різних масштабів потужності, а також затяжних та руйнівних для економіки і соціальної сфери країн політичних конфліктів. Очікуване відновлення економічного зростання в світі, пришвидшені темпи розвитку економік країн БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай), котрі сумарно споживають левову частку видобутої сьогодні сировини, традиційна військово-політична напруженість у стратегічних регіонах видобутку нафти і газу, відсутність потужного нерозвіданого резерву та проблематичність рівного конкурентного доступу до нових запасів енергоресурсів – ось далеко не повний перелік основних факторів, що на ближчу перспективу обумовлюватимуть невідворотне зростання цін на ринку нафти, стимулюючи загострення енергетичного протистояння на планеті.

Енергетична складова глобального партнерства та, водночас, гострої конкуренції Росії й США в басейні Перської затоки розглядається обома наддержавами пріоритетною сферою захисту власних національних інтересів. Сприятлива кон'юнктура світового ринку нафти, стрімко зростаюча залежність азійських та потужних європейських економік від енергоресурсів, у поєднанні з активною участю російського капіталу в інтеграційних процесах держав Перської затоки, дозволяють Кремлю, виступаючи ініціатором потужних трансконтинентальних енергетичних проєктів, значною мірою впливати на визначення умов нафтогазової логістики у світі. Зі своєї сторони Сполучені Штати у власному прагненні дієвого впливу та одноосібного домінування на світовому ринку енергетичних ресурсів, задля формування сталої регіональної мережі держав за системою так званих «енергетичних форпостів», повною мірою використовують весь потужний потенціал «жорсткої сили», від військово-політичних важелів тиску до запровадження режиму економічних санкцій. Роль вказаних форпостів Вашингтон нині відводить Катару, Кувейту та Саудівській Аравії, які виступають провідниками американських інтересів в близькосхідному регіоні.

Підвищений інтерес США до Перської затоки виглядає набагато зрозумілішим та перспективнішим з урахуванням довготривалих тенденцій зниження рівня власного видобутку країною нафти на тлі зростаючих обсягів її імпорту з метою задоволення попиту внутрішнього ринку. Сьогодні суть енергетичної складової стратегічної лінії Білого дому в регіоні полягає у нарощуванні долі поставок у Сполучені Штати дешевшої іракської нафти, за умови збереження стійкого рівня імпорту сировини з Кувейту, Катару та Саудівської Аравії, забезпечуючи тим самим стале зростання обсягів видобутку нафти в зоні Затоки. За даних обставин характер двосторонніх російсько-американських взаємин напряму залежить від раціональної складової енергетичної співпраці обох наддержав у субрегіоні Затоки, де практично формується вектор політичних відносин зазначених суб'єктів міжнародної взаємодії на сучасному історичному етапі. Отже, тільки спираючись на взаємний потенціал у сфері політичного та економічного впливів, виключно в тісній співпраці Вашингтон і Москва у змозі ефективно реалізувати завдання національних енергетичних стратегій. В сучасних умовах гострого сировинного дефіциту, коли жорстка конкуренція за доступ до стратегічних покладів копалин продиктована життєвою необхідністю, значення енергетичного чинника та роль партнерської взаємодії наддержав у реалізації зовнішньополітичних завдань у сфері забезпечення національних інтересів та гарантування глобальної безпеки невпинно зростають.

Нині система міжнародних відносин переживає своєрідну актуалізацію глобалізаційних процесів та зростання взаємозалежності держав різних континентів та регіонів, де на передній план міждержавної взаємодії виходить енергетичний фактор. Поза всіляким сумнівом, визначення статусу світового лідерства та позиціонування країни в ролі наддержави в реаліях нашого часу, переважно ґрунтується на оцінці військової могутності та наявності високого інтелектуального потенціалу нації, що у свою чергу базуються на стабільності національної економічної системи, здатної забезпечити високий рівень життя та достатку громадян, а також створити «тверду» потужну платформу для утримання сучасної армії та науково-технічного розвитку суспільства. Тоді як, стратегічно визначальним фактором, що гарантує економічну стабільність та визначає темпи прогресивного розвитку будь-якої держави натеper є енергетичний чинник. Враховуючи викладене з наукової точки зору доречно докладніше зупинитись на дослідженні енергетичного ресурсу на предмет належності до категорії потужного самостійного фактора «жорсткої сили».

В умовах високотехнологічного розвитку, на тлі постійно зростаючої енергетичної залежності національних економік, різке зменшення обсягів або призупинення поставок енергетичних продуктів до імпортозалежних країн, здатне підірвати стабільність сильної держави з середини, зруйнувавши її економічну міць та спровокувавши потужну соціально-політичну кризу (яскравим прикладом цьому є нафтова криза у Сполучених Штатах 1973 р.). Саме енергетичний ресурс виступає самостійним чинником, спроможним кардинально впливати на економічну ситуацію та політичний розклад у енергозалежній державі. Саме тому США розглядають питання сировинного

забезпечення зростаючих енергетичних потреб країни через призму національної безпеки держави, достеменно переконавшись на своєму прикрому досвіді економічної кризи 1973 р. в дієвості та впливовості енергетичного фактора на національну економіку. З середини 1980-х років Білий дім ефективно застосовує енергетичний чинник як самостійний фактор «жорсткої сили» у запеклому суперництві за світове лідерство та в контексті просування національних інтересів у глобальному вимірі.

Іншою формою практичного застосування енергетичного чинника як самостійного фактора «жорсткої сили» постає упереджене управління ціноутворенням на світовому ринку енергоносіїв. Суть механізму використання цінових коливань на сировинних торговельних майданчиках задля силового економічного тиску на окремі країни, полягає у використанні відмінностей алгоритму впливів підвищення та падіння вартості нафти на політико-економічну стабільність різних суб'єктів міжнародних відносин. Зокрема, у випадку суттєвого зниження цін на енергопродукти, виграють енергозалежні держави, національні економіки яких отримують потужний додатковий імпульс розвитку. Втім, у цій ситуації величезні економічні втрати несуть експортоорієнтовані країни, які через брак валютних надходжень від зовнішньої торгівлі вуглеводнями не в змозі виконувати у повному обсязі взяті перед населенням, соціальні зобов'язання та опиняються на краю соціально-економічної кризи і дестабілізації політичної ситуації в державі. Відповідно, у разі зростання цін на енергоресурси відбувається «рокіровка» місцями країн тріумфаторів та жертв несприятливих обставин. Так, за подібних обставин держави-експортери енергетичної сировини здобувають додаткові фінансові зиски та стратегічні переваги, тоді як держави-імпортери терплять збитки, ризикуючи втратити економічний суверенітет. Позаяк Москва, переконавшись на власному прикладі 1990-х років в ефективності зовнішніх впливів на економіку країни через цінову політику на світовому сировинному ринку, сьогодні сама активно використовує енергетичний потенціал як самостійний вагомий фактор «жорсткої сили» у зовнішній політиці та просування національних інтересів на міжнародній арені.

Нині американські політики переконані в тому, що енергетичний фактор є по-суті політичною зброєю, здатною як сприяти економіко-політичному розвитку окремо взятої країни, так і зруйнувати її державність. Слушним видається у цьому контексті висловлення Д.Петреуса, директора центрального розвідувального управління США, який виступаючи на десятому Ялтинському саміті 2013 р. заявив, що весь світ пам'ятає як у 2006 та 2009 роках Росія використовувала газ як політичну зброю проти України [4]. Під час виступу в Джорджтаунському університеті 2012 р. держсекретар Х.Клінтон заявляла, що енергетика – це питання багатства та влади, а значить вона може бути як джерелом конфлікту, так і джерелом співпраці в епоху глобальних змін на ринку енергоресурсів. Далі чиновниця підкреслила, що Сполучені Штати прагнуть взяти на себе провідну роль на енергетичному ринку, щоб всі держави світу отримали рівний доступ до енергоресурсів. Також Х.Клінтон оголосила, що за її ініціативою в Держдепартаменті створено спеціальний відділ

енергетичної дипломатії та надіслано пораду американським посольствам більш активно займатись питанням енергетичної безпеки та шукати нові напрямки партнерства з метою подолання викликів ХХІ ст. [109].

В умовах геополітичних трансформацій енергетичні ресурси виступають одним із факторів, що впливають на поведінку держав на міжнародній арені. У цьому сенсі енергетичний фактор вносить суттєві зміни в класичне розуміння національної безпеки, яка ще в кінці ХХ ст. сприймалась переважно через категорію військової сили. Між тим, в умовах поліцентричного світопорядку енергетична гегемонія не обов'язково передбачає процес злиття та поглинання декількох географічних просторів воєдино з тим, щоб у майбутньому, виходячи з отриманого потенціалу, вважатись центром сучасного світового порядку. Держава за рахунок свого інтенсивного розвитку, високих економічних показників та багатого потенціалу (військово-політичний, демографічний, духовний, здатність впливати на міжнародні процеси), а також використовуючи всі доступні важелі енергетичної політики, може претендувати на роль рушійної сили трансформаційних світових процесів. Отже, використання енергетичного потенціалу, як елемент «жорсткої сили» у боротьбі за глобальне лідерство, дозволяє застосування не тільки енергетичних потужностей держав, наділених доступом до стратегічних запасів енергетичної сировини, але й передбачає можливість використовувати як контраргумент, тенденційне несприятливе ціноутворення та штучно змінювану кон'юнктуру на світових енергоринках групою зацікавлених суб'єктів міжнародних відносин.

Отже, енергетичний чинник за певних зовнішньополітичних обставин, котрі часто-густо носять штучний характер, в залежності від геополітичних умов, може рівною мірою використовуватись у зовнішній політиці, – як фактор впливу на енергетично потужні держави, у стратегії яких енергетична складова сама посідає чільне місце та розглядається як ефективний засіб тиску на інші суб'єкти міжнародних відносин, так само – як важіль впливу на країни з сильною енергетичною залежністю, для яких забезпечення національної економіки сировинним ресурсом є питанням національної безпеки і виживання. Враховуючи зростання значимості у світовій політичній практиці енергетичного фактора та беручи до уваги багатогранність форм і способів застосування енергетичного чинника в ролі важеля ефективного впливу на суб'єктів міжнародних відносин та повноцінної складової потужного силового тиску на опонентів у політичному протистоянні, автор пропонує розглядати енергетичний чинник з позиції самодостатнього елементу «жорсткої сили».

Адже, розглядаючи в рамках «жорсткої сили» енергетичний чинник, як структурну складову економічного потенціалу, ми дещо обмежуємо змогу повною мірою дослідити та належним чином оцінити, класифікувати і характеризувати весь різноманітний спектр форм та способів застосування енергетичного фактора в міжнародній системі відносин. Натомість позиціонування як окремого повноправного фактора «жорсткої сили» дає змогу ретельного вивчення енергетичного ресурсу у всіх аспектах та різновидах його використання у зовнішній політиці і просуванні національних інтересів держав на світовій арені. Тому, запропоновано виокремити як самостійного фактора

«жорсткої сили» енергетичний чинник, який на сьогодні традиційно розглядається науковим світом структурною складовою в контексті економічного потенціалу держави.

Класичним прикладом використання енергетичного чинника у комплексному поєднанні із широким спектром інших елементів економічного тиску, виступає запровадження економічних санкцій відносно Іраку. Втім, у даному випадку спостерігається варіації різних способів застосування енергетичного фактора. Адже, коли падіння економіки цієї арабської країни сягнуло загрозливих масштабів, спровокувавши гостру соціально-економічну кризу, здатну перерости в гуманітарну катастрофу регіонального рівня, адекватно відреагувавши, США дійшли висновку щодо доцільності згладжування наслідків ситуації. Зокрема, рішення РБ ООН №712 від 1991 р. та №986 від 1995 р. на предмет дозволу продажу Багдадом нафти в обмін на задоволення гуманітарних потреб країни, мали на меті відвернути гуманітарну кризу в Іраку, позбавивши уряд С.Хусейна морального співчуття світової спільноти та дієвої підтримки арабського світу. Крім цього, США намагались покращити свій зовнішньополітичний імідж, унеможлививши звинувачення прогресивної громадськості у штучному створенні гуманітарної кризи та опосередкованій причетності до фізичних страждань іракського населення. Як наслідок, Білий дім позбавив керівництво Іраку можливості використовувати результати запровадження санкцій у контексті згуртування іракської нації на основі почуття ненависті до Сполучених Штатів та навколо ідеї помсти. Отже, за подібних обставин спостерігається трансформація енергетичного чинника із розряду яскраво виражених елементів «жорсткої сили» у форматі застосування економічних санкцій, запроваджених задля стримування зростання економічного та військового потенціалу країни опонента, у категорію умовно визначеної гуманітарної складової «жорсткої сили». Мета якої спрямована на покращення міжнародного іміджу Сполучених Штатів, нейтралізацію негативних тенденцій у ставленні до Америки арабського світу та недопущення формування негативного образу агресора і уособлення зла в уяві населення Іраку, яке з подачі місцевої влади, у власних страждання вбачало провинку Вашингтона.

Водночас, державами-гегемонами активно експлуатується енергетична проблематика з ідеологічним відтінком для отримання внутрішньополітичної підтримки та створення сприятливих настроїв громадськості щодо застосування «м'якої сили». Зокрема, нерідко практикується імітація правлячою верхівкою держави-ініціатора силового образу зовнішнього ворога та згуртування населення країни навколо благородної ідеї обстоювання демократії чи праведної боротьби зі злом заради процвітання нації. Наприклад, Сполучені Штати достатньо часто використовують конфліктні ситуації на ринку енергоносіїв з метою формування негативного сприйняття американським суспільством держав, які володіючи великими родовищами вуглеводнів, здатні до проявів енергетичних обмежень та блокади США. Тим самим, створюючи у підсвідомості пересічних громадян образ зовнішнього ворога в особі держав-експортерів нафти та інших ресурсів, як найбільшої потенційної небезпеки і

загрози для американської державності. В результаті політичний істеблішмент Білого дому заручається потужною підтримкою електорату щодо реалізації завдань силовими методами на міжнародній арені.

За аналогічним сценарієм політичне керівництво Росії вміло створює у підсвідомості росіян образ «ворога» в особі зовнішньополітичних опонентів та держав-імпортерів, зацікавлених у зниженні закупівельних цін на енергетичну сировину, цілеспрямовано переконуючи росіян у намаганнях зовнішніх сил за безцінь скупити національні природні багатства, прирікаючи натомість населення країни на злиденне існування. Подібний стан речей в очах росіян несе для нації загрозу дестабілізації соціально-економічної ситуації та політичної кризи в країні, підриваючи основи національної економіки. Тому влада отримує карт-бланш суспільства на будь-які жорсткі дії щодо захисту національних інтересів задля забезпечення благополуччя населення країни.

Зона Перської затоки через унікальну важливість свого геополітичного положення та завдяки розміщенню в регіоні стратегічних покладів вуглеводнів неодноразово перетворювалась на арену запеклих міжнародних збройних конфліктів, основною причиною яких, серед багатьох інших геополітичних чинників, ставало прагнення окремих держав закріпити або перерозподілити контроль над найбільшими світовими запасами енергетичних ресурсів. Зрештою, сьогодні держави басейну Перської затоки у міжнародній системі координат виступають зоною перетину зовнішньополітичних інтересів США та РФ, перетворившись на об'єктів конкурентного протистояння двох наддержав. Так, Москва переоцінивши і чітко усвідомивши стратегічну значимість невідтворюваних ресурсів у геополітичному плані, на початку XXI ст. задекларувала у положеннях національної Енергетичної стратегії – 2030 прагнення скоротити розробку сировинних покладів нафти і газу на своїй території, звівши розмір їх видобутку до обсягів внутрішніх потреб. Майбутню перспективу розвитку національної нафтової галузі Кремль пов'язує з широкомасштабною розвідкою і виконанням повного циклу робіт із видобутку, переробки та транспортування енергетичної сировини в рамках потужних міжнародних проектів, свідомо віддаючи перевагу активній участі російських компаній у розробці нових родовищ за кордоном.

Найпривабливішим і найвигіднішим плацдармом реалізації означених стратегічних цілей Москва розглядає держави Перської затоки, стурбованість яких надмірною «опікою» зі сторони США та намагання зменшити фінансово-економічну та політичну залежність від Вашингтона, створюють сприятливий інвестиційний клімат для російського капіталу. Багаті енергоресурсами держави Затоки, попри ефективну співпрацю в нафтосировинній сфері на сьогодні, активно зацікавлені у розбудові сучасної системи відносин зі Сполученими Штатами та Росією на взаємовигідних засадах налагоджування міждержавного співробітництва у галузі літакобудування, а також через реалізації спільних проектів з освоєння космосу та проведення прикладних наукових досліджень високотехнологічного характеру тощо.

На початку 2000-х років енергетичний чинник остаточно вийшов із суто економічного поля впливу, дедалі більше набуваючи ознак фактора політичної

ваги. Саме нафта, як ключове і найбільш затребуване у сучасному світі енергетичне джерело із розряду вуглеводнів, виступає визначальним чинником формування геополітичної конкуренції США та РФ у зоні Перської затоки. Сьогодні поняття «енергетична зброя», «енергетична дипломатія», «енергетична наддержава» стали невід'ємною частиною міжнародного політичного лексикону. Не дивлячись на відмінні особливості політичного розвитку США та РФ, економіки обох наддержав залишаються залежними від енергетичного фактора та виступають світовими лідерами споживання енергоресурсів. Тому цілком закономірним виглядає твердження щодо приреченості обох держав співпрацювати в цій області та, навіть більше того, залежності глобальної енергетичної безпеки від характеру їхніх відносин [7].

Нині перед Росією і США на порядку денному стоїть важливе завдання, – вивчивши і проаналізувавши енергетичну проблематику в даній сфері у глобальному вимірі, – напрацювати дієві пропозиції щодо зниження рівня загроз, створивши, у тісній взаємодії з міжнародним співтовариством, надійну систему колективної енергетичної безпеки у світі. Концепція запровадження сучасної цивілізованої системи колективної енергетичної безпеки вимагає досягнення взаємоприйняттого консенсусу, встановлення розумного балансу інтересів та налагодження рівноправного взаємовигідного співробітництва між країнами-виробниками та споживачами енергоресурсів, з урахуванням вигод держав-транзитерів. Таким чином, енергетична взаємозалежність РФ та США у майбутньому лише посилюватиметься, обумовлюючи невідворотність визначення прийнятних для всіх сторін загальних правил гри на світовому сировинному ринку. Отже, створення спеціального координуючого органу, наприклад в рамках ООН, який зможе виконувати роль ідеолога ведення нового конструктивного діалогу і налагодження взаємовигідної співпраці в енергетичній галузі, потрібно вважати одним із ключових завдань Кремля і Білого дому, як гарантів планетарної енергетичної безпеки.

Незаперечним фактом об'єктивної реальності залишається статус Сполучених Штатів як найбільшого споживача енергоресурсів на планеті та не викликає сумнівів провідна позиція Російської Федерації у світі в області виробництва вуглеводнів та їх продажу. При цьому жодного разу за весь період історії міждержавних відносин двох великих країн, Росія не належала до переліку провідних експортерів нафти до США. Втім значення та роль РФ, саме як найбільшого світового постачальника вуглеводневих енергоресурсів, безумовно зростатиме на всіх рівнях американсько-російської взаємодії. А вже на майбутнє, навіть за відсутності здійснення Москвою потужних прямих поставок нафтопродуктів до США, Вашингтон однаково отримуватиме значний економічний зиск від збільшення загальних обсягів російського експорту енергоносіїв, нарощування яких безпосередньо сприятиме бажаному для економіки Америки зниженню нафтових цін на світових ринках. З точки зору Росії подальший розвиток та розширення співпраці зі Сполученими Штатами в енергетичній сфері залишається ключовим завданням в галузі міжнародних відносин, успішна реалізація якого є гарантією економічного зростання і посилення зовнішньополітичних позицій країни. Обопільна зацікавленість

країн у налагодженні взаємовигідної співпраці задля ефективного вирішення енергетичних проблем, виступає запорукою тісної взаємодії США та РФ на глобальному рівні та продиктована об'єктивною потребою обох наддержав забезпечити сталий і збалансований розвиток національних економік. Очевидно Москва та Вашингтон у своєму прагненні реалізації геополітичних та економічних устремлінь вимушені активізувати двосторонній енергодіалог, залучивши до процесу інші держави, наділені потужним енергетичним потенціалом на якісно нових засадах паритетності та поваги взаємних інтересів.

Отже, на початку ХХІ ст. утворилась певна невідповідність існуючої системи глобальної енергетичної безпеки реаліям сучасної ситуації в міжнародних відносинах, пришвидшенням темпів розвитку світової економіки та нарощуванням обсягів споживання нею сировини, а також порушенням геополітичної стабільності під час загострення боротьби країн за безперешкодний доступ до стратегічних запасів енергоресурсів. В результаті, перед світовою спільнотою постало складне завдання пошуку нових шляхів налагодження енергетичної безпеки та забезпечення енергетичної стабільності в непростих умовах потужних глобалізаційних процесів, на тлі динамічних змін геополітичної обстановки у контексті становлення багатопольярного світу. Зрозуміло, раціональне вирішення нагальних енергетичних проблем на засадах чинних норм міжнародного права знаходиться виключно в політичній площині та можливо лише консолідованими зусиллями багатьох держав.

В умовах глобалізації енергетичних ринків Росія, прагне посилити свої позиції потужної держави-експортера вуглеводнів, тоді як Сполучені Штати, обстоюють власні інтереси найбільшого імпортера енергоносіїв у світі. Комплекс питань, пов'язаних з розвідкою, видобутком й експортом енергоресурсів та ціноутворенням на ринку сировини виступає домінуючим фактором формування зовнішньої політики РФ та США й саме на цій платформі базується конфлікт інтересів зазначених суб'єктів міжнародної взаємодії. У разі певного збігу та поєднання ускладнюючих несприятливих політичних факторів, протистояння наддержав у енергетичній сфері може перерости у військову кризу регіонального рівня та спровокувати в подальшому катастрофу глобального масштабу. Втім, більш ймовірний і бажаний для світової спільноти та суб'єктів регіональної конкуренції варіант розвитку подій, коли гостра потреба і життєва необхідність вирішення та врегулювання проблем енергетичного змісту обумовить послаблення, а на певному етапі міждержавної взаємодії призведе до зняття політичного напруження у російсько-американських відносинах, посиливши коопераційні тенденції національних енергетичних стратегій гегемонів у Перській затоці. Незважаючи на складність ситуації навколо енергетичної проблематики, формула раціонального успішного американсько-російського енергодіалогу в регіоні та співробітництва на глобальному рівні надзвичайно проста. Отже, політичне керівництво РФ і США, попри гостру конкуренцію потужних паливно-енергетичних корпорацій обох держав у Перській затоці, повинно через дієві механізми запобігання та нейтралізації геополітичного напруження, вирішувати усі конфліктні питання шляхом досягнення консенсусу в рамках

відкритого і рівноправного міждержавного діалогу. Головною метою російсько-американського енергетичного діалогу є не дозволити конфлікту економічних інтересів перейти у площину політичного антогонізму та військово-стратегічного протистояння.

Висновки до четвертого розділу

З настанням XXI ст. енергетичний фактор опинився в епіцентрі конкуренції суб'єктів міжнародних відносин, міцно увійшовши в орбіту світової політики. На сучасному етапі розвитку глобальна економіка перебуває в активній фазі формування нового енергетичного порядку, внаслідок чого проблеми енергозабезпечення набули ознак планетарного масштабу, обумовлюючи міжнародну економічну рівновагу та політичну стабільність, рівень достатку і благополуччя суспільства.

На формування сучасної світової енергетичної політики значною мірою впливають Сполучені Штати, виступаючи одночасно найбільшим виробником і найпотужнішим споживачем енергетичних ресурсів у світі. Зважено оцінивши загрозову тенденцією невпинного зростання обсягів споживання національною економікою імпортованої енергетичної сировини, за умови одночасного скорочення частки місцевого видобутку нафти у загальному об'ємі потреб американської економіки, Вашингтон заклав довгострокову енергетичну безпеку в основу зовнішньополітичного курсу. У сучасних геополітичних умовах підвищеної політичної напруженості США широко впроваджують в міжнародну практику елементи нового напрямку зовнішньої політики – «енергетичну політику» або за американською термінологією «петролполітику». Вказана новація містить комплекс політичних заходів, реалізація яких розрахована на досягнення бажаних та очікуваних результатів щодо надійного забезпечення довгострокової енергетичної безпеки держави та лобістського просування інтересів енергокомпаній на світовому ринку.

Енергетичний чинник у системі відносин РФ – США має дуалістичне значення та носить суперечливий характер. З однієї сторони національні інтереси наддержав у енергетичній галузі співпадають у частині забезпечення прогнозованості ціноутворення та стабільності функціонування енергоринку, віддзеркалюючи кореляційну залежність конкурентоспроможності національних економік від позитивної динаміки нафтового сектора. Проте гегемоністичні амбіції світового лідерства обумовлюють жорстку конкуренцію зазначених суб'єктів у намаганнях поширити протекторат на провідні держави-експортери енергоресурсів та прагненні встановити одноосібне домінування над ключовими регіонами стратегічних запасів сировини, перебравши на себе функцію гаранта світової енергетичної безпеки.

Як свідчить міжнародна практика, використання енергетичного чинника як дієвого елемента впливу «жорсткої сили» у зовнішній політиці носить глобальний характер та активно застосовується США та РФ, що претендують на світове лідерство, визначаючи основні напрями та змістовне наповнення їх зовнішньополітичної стратегії. Причому енергетичний фактор може

застосовуватися як окремий важіль впливу на економіку певної держави або комплексно, у купі з іншими методами економічного тиску, зокрема у поєднанні із запровадженням економічних санкцій чи в рамках формату торговельних війн. Втім, дедалі частіше енергетичний чинник виступає самостійним фактором та найбільшим ефективним і вагомим аргументом зовнішньополітичного впливу суб'єктів міжнародних відносин.

РОЗДІЛ 5

БОРОТЬБА З ТЕРОРИЗМОМ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ СТРАТЕГІЯХ США ТА РОСІЇ У ПЕРСЬКІЙ ЗАТОЦІ

5.1. Антитерористична діяльність як системоутворюючий фактор зовнішньої політики США у Перській затоці

Після трагічних подій у Сполучених Штатах 11 вересня 2001 року, питання ефективного попередження і консолідованого протистояння світової спільноти міжнародному тероризму та злагодженої протидії на глобальному рівні різними формами й проявами релігійного екстремізму і фундаменталізму, як загрозливим явищам планетарного характеру, набули надзвичайно високої актуальності. Масштабно еволюціонуючи у своїх злочинних проявах, тероризм сьогодні набуває різноманітних відтінків політичного, економічного, енергетично та релігійного забарвлення. Зокрема, трактуючи тероризм, американський Глумачний словник англійської мови не відносить зазначене злочинство до категорії традиційних злочинів. Глумач розглядає вказане протиправне явище наслідком руйнівних соціально-політичних процесів, що проявляють себе в конкретних злочинних акціях, – на кшталт захоплення заручників, нападу на урядові установи, викрадення літаків, насильства або погрози силою по відношенню до населення, знищення державного чи особистого майна, – з метою залякування і тиску на суспільство або державні органи з ідеологічних чи політичних мотивів [412].

На зламі тисячоліть розпочинають відлік часу криваві терористичні акти політичної спрямованості, із різними відтінками релігійного забарвлення, що вирізняються масовістю людських жертв (підрих двох житлових будівель у Москві 1999 р., внаслідок яких загинуло 224 особи; серія терористичних актів 11 вересня 2001 р. в США, в результаті чого загинуло 29784 особи; захоплення 916 заручників в приміщенні театру в Москві 2002 р., де загинуло 130 осіб; бесланська трагедія в Росії 2004 р., у якій із 1100 заручників загинуло 334 людини з котрих 96 діти і т.д.). Попри невимовні людські жертви подібні звірства фанатиків спричиняють жахливі руйнування матеріальних і культурних цінностей, які зазвичай не піддаються відновленню, та провокують силове протистояння, породжуючи ненависть між різними національними і релігійними групами, обумовлюють виникнення нових і поглиблення існуючих антагоністичних тенденцій, що надовго вкорінюються в історичну пам'ять цілих поколінь. Нині найбільш вагомими з багатьох чинників виникнення та поширення тероризму на політичній карті світу постають геополітичні фактори. Адже найчастіше за все саме політичні протиріччя та силові конфлікти між окремими державами спонукають певні суб'єкти міжнародних відносин до використання інструментів тероризму в рамках протистояння з метою послаблення суперника. Дотепер міжнародне співтовариство не виробило єдиного консолідованого підходу у визначенні, розумінні і трактуванні

тероризму та релігійного радикалізму, що певною мірою дозволяє цим ганебним явищам активно поширюватись у сучасному геополітичному просторі, прикриваючись зручною політичною, релігійною та національно-визвольною риторикою.

Сформульовані американським науково-аналітичним комплексом підходи у боротьбі з міжнародним тероризмом, головним чином, представлені у вигляді силових концепцій Г.Кісінджера, З.Бжезінського, де вибір на користь силового вирішення проблеми подається дослідниками через політичний компонент небезпеки. На думку зазначених науковців лише насильницьке повалення політичних режимів у таких країнах як Ірак, Іран й Афганістан, що активно підтримують та фінансують терористичні мережі, призведе до неминучого зникнення, власне, самої проблеми тероризму. Подібна теорія базується на розумінні реальної загрози, що становитиме у довгостроковій перспективі для західних держав тероризм, агресивні спалахи котрого слід очікувати в різних регіонах світу. За таких умов автори безальтернативно пропонують виключно інструменти «жорсткої сили» врегулювання проблеми, – зміст яких полягає у системному застосуванні військових заходів. У той же час, окремі концепції боротьби з тероризмом, представлені переважно вченими-вихідцями з країн арабського світу та базуються на сприйнятті тероризму як силової відповіді економічно пригнічених мусульманських країн в асиметричному протистоянні з державами Заходу. Виходячи з викладеного, вказана категорія дослідників напряду пов'язує ефективне протистояння тероризму з подоланням бідності у державах, вразливих до «вірусу тероризму та радикалізму» [138].

У рамках короткого ретроспективного відступу нагадаємо етапи зародження проблематики у її сьогоdnішньому розумінні та загострення значення фактора боротьби з тероризмом у зовнішньополітичній діяльності Сполучених Штатів. Так, на початку 70-тих років ХХ ст., після резонансного міжнародного терористичного акту у вересні 1972 р., в результаті якого під час Олімпійських ігор в Мюнхені жертвами палестинських терористів стали 11 членів ізраїльської олімпійської збірної (тобто найближчої держави-партнера США на Близькому Сході), саме тоді світова спільнота реально усвідомила вражаючі масштаби зла від тероризму. Цей кривавий злочин відкрив трагічну сторінку нового різновиду міжнародного терору, де задля досягнення примарних політичних цілей і фанатичних ідей з метою морально-психологічного тиску на світову спільноту та уряди конкретних країн, в жертви приносяться безвинні, абсолютно не причетні до протистояння люди. Трохи поспіль, у березні 1973 р., коли палестинські терористи викрали та стратили американського посла у Судані Клео Ноеля та його заступника Джорджа Кертіса Мур, зазначені трагічні події напряду торкнулися Америки, змусивши Вашингтон вжити адекватних заходів політичного реагування. Американська наукова спільнота вказані криваві події, що стали послідовними ланками системи новітнього політичного терору, називає «точкою відліку процесу формування сучасної антитерористичної стратегії США». Адже, саме в означений період адміністрація Р.Ніксона в міжнародний дипломатичний словник вводить поняття «політика боротьби з тероризмом», в рамках якого

запропоновано ключові принципи антитерористичних заходів у реалізації уповноваженими американськими установами щодо неприйнятності поступок та виключення переговорів з терористами [347].

Зокрема, 1973 р. президент Р.Ніксон ініціював створення очолюваного Держсекретарем США урядового Комітету по боротьбі з тероризмом. В структурі нового державного підрозділу працювала спеціальна робоча група, функціональна діяльність якої спрямовувалась на забезпечення безпеки пасажирських морських та літакоперевезень, а також посилення візового режиму із так званими «терористично небезпечними державами», як-то Палестина, Ємен, Лівія, Сирія тощо. Згодом адміністрація Дж.Картера ліквідувала урядовий Комітет по боротьбі з тероризмом, натомість розділивши відповідальність за координацію антитерористичних програм між трьома структурами урядової влади, – Радою Національної Безпеки, Державним департаментом та Центральним Розвідувальним Управлінням (далі – ЦРУ).

Показово, що на перших порах тероризм 70-х років ХХ ст. сприймався Сполученими Штатами як близькосхідний феномен зла, обумовлений особливостями мусульманського релігійного вчення та пов'язаний із арабською культурною традицією. У грудні 1979 р. Держдепартамент США представив світовій спільноті перелік держав-спонсорів терористів, до складу якого американські урядовці віднесли Лівію, Ірак, Південний Ємен та Сирію (згодом список розширився за рахунок Куби (1982), Північної Кореї (1983), Ірану (1984) та Судану (1993)). Білий дім, в односторонньому порядку запровадивши санкції щодо вказаних суб'єктів міжнародних відносин, закликав решту країн світу приєднатись до їх економічної блокади. Головними умовами, запроваджених обмежень стали: заборона поставок усіх видів зброї та військового спорядження; встановлення повного контролю над експортом товарів подвійного призначення; недопущення сторонньої економічної допомоги визначеним країнам; запровадження всебічних обмежень у банківсько-фінансових операціях держав-спонсорів тероризму.

Вперше боротьба з тероризмом проголошена ключовим пріоритетом зовнішньої політики США за часів президентства Р.Рейгана, на переконання якого задля нейтралізації загрози тероризму Сполучені Штати повинні повною мірою використовувати свої правові, дипломатичні, економічні, військові та інформаційні потужності. У рамках реалізації поставлених завдань, за ініціативи президента, невідкладно створюється мережа координаційних органів у структурі Держдепартаменту.

1995 р. президент Б.Клінтон передав основні повноваження щодо координації антитерористичних зусиль Раді національної безпеки (далі – РНБ), сформувавши в структурі вказаного органу так звану «Координаційну групу помічників», яку з часом було перейменовано на «Групу забезпечення безпеки від терористичних загроз». До складу Групи, на рівні заступників або помічників керівників відомств, увійшли представники Держдепартаменту, апарату міністра оборони, Генштабу, Міністерства юстиції, ФБР та ЦРУ. З часом у структурі РНБ, додатково було створено окреме управління, відповідальне за координацію антитерористичних зусиль державних органів,

захист життєво важливої інфраструктури країни та боротьбу з наркотрафіком. З приходом до Білого дому президента Дж.Буша-мол. у складі РНБ відбулась реорганізація раніше створеної Групи забезпечення безпеки від терористичних загроз в «Комітет з антитерору та національної готовності».

Після трагедії 11 вересня Білий дім кардинально реорганізував державні структури, діяльність яких пов'язана з протидією міжнародному тероризму. Так, у вересні 2001 р. керівництвом країни створюється Рада з внутрішньої безпеки (далі – РВБ), покликана стати ефективним інструментом централізованого координування зусиль всіх структур виконавчої влади, які реалізують політику безпеки в середині держави. Попри це Рада наділялась дорадчими повноваженнями та виконувала функції консультування президента в частині опрацювання стратегії внутрішньої безпеки. В контексті організованого впровадження задуму в адміністрації президента з'явилась нова посада помічника президента з внутрішньої безпеки. Водночас, на РВБ покладалась відповідальність за координацію зусиль повноважних структур державного механізму США у боротьбі з тероризмом за кордоном.

Таким чином, в результаті наведених реорганізаційних заходів усі зовнішні та внутрішні зусилля у боротьбі з тероризмом отримали системне координування з боку відповідних комітетів та структур Ради національної безпеки та Ради внутрішньої безпеки. Зрештою, після того як зазначені вище координуючі структури органічно зайняли відведене їм місце в системі виконавчої влади, 25 листопада 2002 р. керівництво країни анонсувало створення Міністерства внутрішньої безпеки США. Головним покликанням нового федерального органу стала реалізація ідеї об'єднання в централізованому форматі більшості агентств та управлінь відповідальних за внутрішню безпеку в державі (відомства з охорони кордонів та транспорту, агентство із захисту життєво важливої інфраструктури, департамент із надзвичайних ситуацій і національної готовності). Перед Міністром внутрішньої безпеки США постало завдання запобігання терористичним атакам на території країни, вибудовування внутрішньої системи захисту від тероризму, мінімізація збитків та допомога і сприяння у ліквідації наслідків терактів [355].

З метою координування дій силових структур в рамках антитерористичних операцій в штабах на різних рівнях запроваджені так звані «Об'єднані групи міжвідомчої координації боротьби з тероризмом». Головною місією створених «Об'єднаних груп» стала ефективна взаємодія у боротьбі з тероризмом в «зоні відповідальності» кожної з них на міжвідомчому рівні та налагодження обміну інформацією між цивільними та військовими структурами. На додачу, у 2003 р. відбулося створення Центру з протидії терористичним загрозам, на який покладено відповідальність за збір та аналіз всієї інформації в частині терористичних небезпек в середині держави та за її кордонами. Осередок кадрового потенціалу Центру склали представники Міністерства внутрішньої безпеки, Центру по боротьбі з тероризмом ЦРУ, управління з антитерору ФБР та Міністерства оборони. Територіально Центр розташовувався в штаб-квартирі ЦРУ, а його діяльність курувалась керівництвом цієї організації [385]. У вересні того ж року створено принципово

новий інформаційний координуючий орган антитерористичного спрямування, – Центр з дослідження терористичної активності. На важливість зазначеної події вказує причетність до її анонсування, фактично, всієї силової еліти США, на чолі з Держсекретарем, Генеральним прокурором, Міністром внутрішньої безпеки, Директором ФБР та Директором ЦРУ. Провідним завданням Центру стало об'єднання всіх зібраних зацікавленими відомствами матеріалів на потенційних та розшукуваних терористів і зведення їх у єдину синхронізовану базу даних, а також широкий моніторинг, детальний збір та ґрунтовний аналіз інформації в Інтернеті та інших комунікаційних джерелах щодо діяльності терористичних угруповань і екстремістських течій.

Нарешті, у серпні 2004 р. президент Дж.Буш-мол. ініціював створення у прямому підпорядкуванні директора агентства національної розвідки Національного контртерористичного центру, який поглинув створений раніше Центр з протидії терористичним загрозам. До переліку основних завдань новоствореного органу, штат якого налічував близько 200 аналітиків, входили: аналіз та координація розвідувальної аналітики, опрацьованої шістьнадцятьма американськими спецслужбами, а також забезпечення стратегічного планування та супроводження і підтримка операцій, спрямованих на запобігання та протидію терористичним атакам.

Важливою складовою державної політики в екстремальній ситуації стала адаптація національного законодавства до умов підвищених терористичних загроз. У жовтні 2001 р., одразу ж після терористичних атак Конгрес США невідкладно прийняв тимчасові поправки до національного законодавства, що отримали назву «Акт патріота». Метою впровадження Акта стало максимальне сприяння правоохоронним органам в ефективному попередженні терористичних актів. Згідно прийнятого документа розширились повноваження ФБР та інших спецслужб, котрі отримали право за спрощеною юридичною процедурою прослуховувати телефонні розмови та слідкувати за електронною перепискою підозрюваних, вимагати у бібліотек та книжкових магазинів відомості щодо абонентів або покупців літератури, яка може виступити посібником зі створення бомб і т.п.

Проте поряд із реформуванням державного механізму задля забезпечення ефективного протистояння терористичним загрозам чи не найвідповідальнішим завданням політичного керівництва США стало формування основ зовнішньої та внутрішньої стратегії боротьби з тероризмом та викладення військово-політичного бачення шляхів вирішення проблеми. Природно, на різних історичних етапах розвитку, в залежності від політико-економічних умов і особливостей міжнародної ситуації в світі, концептуальні положення головного політичного документа, – Стратегії національної безпеки, – по різному визначали основні зовнішньополітичні небезпеки та ризики у форматі національної безпеки США. Зокрема, в період «холодної війни» Білий дім концентрував основні зусилля на недопущенні розповсюдження «комуністичної ідеології» у світі, тоді як після розпаду СРСР, всі устремління Америки сфокусувались на розбудові однополярного світу, поширення демократії та ринкової економіки. Знаковою стала доповідь Комісії Харта-

Радмена Конгресу США 1998 р., члени якої на підставі ретельного аналізу ситуації та загрозливих тенденцій вважали за потрібне перенести зовнішньополітичний акцент з військового протистояння на боротьбу з міжнародним тероризмом. Таким чином, слідуючи рекомендаціям аналітиків Америка мала б, відмовившись від втілення принципу готовності збройних сил вести одночасно дві війни на двох віддалених один від одного театрах військових дій, зосередитись на протидії терористичній загрозі. Особливо, варто звернути увагу, на конструктивність висновків Комісії Харта-Радмена, котра ще 1998 р. розглядала серед переліку головних небезпек вірогідність надмасштабних терористичних актів на території США. Втім, достовірні прогнози та предметні рекомендації дослідників залишились поза увагою політичного керівництва та зацікавлених органів і служб країни.

Після серії терактів 2001 р. головними завданнями американської Стратегії національної безпеки стали боротьба з міжнародним тероризмом та протидія розповсюдженню зброї масового ураження, пріоритетність котрих зафіксовано положеннями Стратегій 2002 та 2006 років. Антитерористична політика, попри традиційний зовнішній вимір набула внутрішньої складової: питання боротьби з тероризмом та радикалізмом перестало сприйматись суто як зовнішньополітична проблема, здобувши паралельно визначення ключового елементу внутрішньої безпеки держави. Американський аналітик Р.Перл у своїй доповіді Конгресу США 2003 р. відзначав: «... до 11 вересня американці сприймали проблему тероризму як елемент міжнародної політики, а боротьбу з ним, – як один із напрямків зовнішньої політики. За даними Держдепартаменту, 2001 р. 63% від усіх скоєних терактів у світі були направлені проти громадян США та американської власності. Для порівняння, 1995 р., відповідна доля терактів складала 23%, причому всі посягання на життя та майно громадян Америки мали місце лише за межами США» [361].

Вже через рік після трагедії у вересні 2002 р. увазі світової спільноти була представлена нова Стратегія національної безпеки. На презентації документа віце-президент Р.Чейні наголосив на необхідності застосування Сполученими Штатами превентивних заходів з метою гарантування власної безпеки. Перша глава Стратегії – 2002 під назвою «Огляд міжнародної стратегії США» закінчувалася окресленням зовнішньополітичних орієнтирів і завдань на ближчу перспективу. Зокрема, Вашингтон задекларував прагнення захищати та обстоювати у світі людську гідність; зміцнювати та посилювати союзи, покликані забезпечити перемогу над глобальним тероризмом та вживати вичерпних заходів з метою запобігання нападів на США та їх партнерів; співпрацювати з іншими країнами з метою врегулювання регіональних конфліктів; перешкоджати ворогам та позбавляти їх можливості погрожувати Сполученим Штатам або їх союзникам зброєю масового ураження; започаткувати нову еру глобального економічного росту шляхом відкриття ринків та запровадження вільної торгівлі; розширювати простір прогресивного розвитку, підтримуючи відкритість суспільств та вибудовуючи надійну систему безпеки; поглиблювати сфери взаємодії з іншими глобальними центрами сили і здійснювати планомірну реорганізацію національних інститутів безпеки США з

урахуванням викликів XXI ст. [341].

Проте, Стратегія безпеки 2002 р. містить у своєму наповненні ряд принципово нових положень, котрі можна представити наступною добіркою програмних тез військово-політичного змісту: основні загрози безпеці США походять від «держав-ізгоїв» та терористичних мереж, які прагнуть отримати в своє розпорядження ЗМУ. Виходячи з чого Білий дім анонсує перехід від декларативної політики нерозповсюдження ЗМУ до реалізації практичних заходів щодо запобігання та недопущення її розповсюдження; Сполучені Штати не допустять досягнення будь-якою державою світу військового паритету з ними; Білий дім заявляє про готовність застосувати військову силу першим з метою попередження ворожих дій, навіть за умови коли напад на США на даний час не готується або є неможливим; «Америка буде протидіяти загрозам, що виникають, перш ніж вони повністю сформується», – задля формалізованого відображення даної тези американськими ідеологами зовнішньої політики в політичний обіг введено нове поняття «preemption», яке в українському варіанті дослівно можна представити, як «дія на випередження»; США мають намір залишатись єдиною у світі державою, наділеною правом використовувати силу проти потенційних загроз перш ніж такі повністю сформується. Причому Сполучені Штати сповнені рішучості не дозволити іншим суб'єктам міжнародних відносин, керуючись принципом превентивності, виправдати їхні агресивні зазіхання [341].

Підсумовуючи змістовне наповнення ключових тез Стратегії національної безпеки 2002 р., стає зрозумілим головне завдання зовнішньої політики адміністрації Дж.Буша-мол., суть якого полягає у забезпеченні дієвого захисту американського народу шляхом ведення всеохоплюючої боротьби з міжнародним тероризмом та реалізації превентивних військових операцій відносно потенційних держав-противників, що надають політичну і фінансову підтримку екстремістам. Саме у розрізі ключових посиленій наведеної Стратегії відбуватиметься реалізація зовнішньої політики США та просування демократичних ідеалів у близькосхідному регіоні.

Згідно трактування положень Стратегії 2002 року до категорії ворогів, окрім традиційно визначеного сприйняття у цьому ключі терористичних мереж та екстремістських угруповань, віднесено нормотворцем держави, які надають прихисток, фінансову чи матеріально-технічну допомогу терористам або яким-небудь іншим способом виказують сприяння функціонуванню радикальним течіям. Таким чином, політичне керівництво США вказало на відсутність принципової різниці та відмінностей у сприйнятті терористів і тих, хто їх підтримує, значно розширивши коло «потенційних ворогів» і суб'єктів превентивного впливу. На довершення Білий дім припустив можливість фізичної ліквідації лідерів терористичних організацій та задекларував готовність вдатися до силового знищення осередків базування командно-управлінських пунктів, центрів зв'язку, а також задавшись метою перекрити канали матеріально-фінансового забезпечення терористів, висловив тверді наміри застосувати санкції щодо держав, які надають будь-які види підтримки вказаним злочинним угрупованням.

У період другого президентського терміну Дж.Буша-мол. близькосхідний вектор зовнішньої політики США вибудовувався через принцип «кардинальних трансформацій у регіоні Великого Близького Сходу», в контексті активного протистояння Америки тероризму на глобальному рівні. Стратегію змін та корекцію зовнішньополітичного курсу Дж.Буша-мол. та його команди спонукала гостра конструктивна критика зі сторони опонентів-демократів у ході передвиборчої компанії, що знайшла розуміння та схвальне сприйняття у населення Сполучених Штатів: по-перше, наростання в американському суспільстві громадського незадоволення з приводу «втягування» США в зтяжну «іракську компанію», яка відзначилась масштабними фінансово-економічними втратами та коштувала життя тисячам американських солдат під час військової операції та навіть у поствоєнний період; по-друге, несхвальні відгуки партнерів по блоку НАТО, демонстративне виказування невдоволення урядами держав-союзниць на європейському континенті (Німеччина, Франція, Італія) щодо неузгодженої та невмотивовано жорсткої американської політики в регіоні Перської затоки; по-третє, зростання градусу «напруг» у відносинах США з Російською Федерацією, котра подолавши економічні та внутрішньополітичні складнощі 1990-х років повільно, але з настирною наполегливістю відновлювала втрачені позиції на міжнародній арені, не погоджуючись з неприйнятними для неї реаліями однополярного світу; по-четверте, наростання невдоволення серед мусульманського населення та публічне висловлювання розчарування правлячими монархіями країн Перської затоки (Саудівська Аравія, Катар, Бахрейн, Кувейт та Оман) на предмет невиправдано агресивної політики США в регіоні. Втім, причиною змін та декларації визначення формалізованих і зрозумілих міжнародних правил, мотивів та передумов превентивної поведінки стала вимушена потреба та розуміння адміністрацією країни необхідності швидкої адаптації зовнішньополітичної стратегії США до нових реалій світу та об'єктивних внутрішніх і зовнішніх факторів.

Отже, Стратегія національної безпеки 2006 р. у загальних рисах повторювала базові положення Стратегії 2002 р. в частині визначення основних завдань зовнішньої політики США, до ключових пріоритетів котрої відносились захист свобод, людської гідності та обстоювання правосуддя. Зазначений програмний документ закріплював світове лідерство Америки у боротьбі з міжнародним тероризмом і протистоянні глобальним загрозам людству. Головною відмінністю нової Стратегії 2006 р. від попередньої стало офіційне проголошення Іраку, котрий звинувачувався у розповсюдженні ядерної зброї та пособництві тероризму, ворогом номер один для Білого дому [342]. Також у редакції Стратегії – 2006 комплексне визначення отримало вперше введене у політичний лексикон Стратегією – 2002 поняття «preemption». Зокрема, законодавець змістовно виписав алгоритм механізму реалізації силових «дій на випередження», застосування яких головним чином базувалось на праві самозахисту, що дозволяло наносити випереджувальні військові удари, фактично, легітимізуючи невідкладну термінову інтервенцію США влюбій точці земної кулі для захисту власних національних інтересів.

Мотивуючи впровадження окреслених новацій, автори концепції Стратегії 2006 р. апелювали до принципової трансформації характеру сучасних загроз національній безпеці США. «В роки «холодної війни» зброя масового знищення вважалась опонентами зброєю «крайнього випадку», використання котрої несло неминучий ризик знищення того, хто першим її застосовував ... З позиції «держав-ізгоїв» усі види ЗМУ є інструментом залякування, шантажу та військової агресії відносно сусідніх країн. Звична концепція стримування, проти такого ворога як тероризм, більше не працює» [308], – стверджував В. Кройнінг, один з ідеологів Стратегії – 2006.

Аби відійти від можливих неоднозначних трактувань та викривленого тлумачення позиції США, керівництво країни, сухою мовою документа, однозначно застерігає, що Америка не лише протидіятиме розповсюдженню екстремістських ідей, але й системно працюватиме у напрямку ініціювання зміни державних режимів, нездатних реалізувати відповідальну перед міжнародним співтовариством політику. Отже, на відміну від нестримної емоційної військової риторики попередньої Стратегії у її редакції 2006 р., Вашингтон апелює до світової спільноти, а мірилом небезпеки становить відповідальність перед міжнародним загалом. Найбільш потужним та впливовим фактором спроможним успішно протистояти міжнародному тероризму американська нація безальтернативно вважає «геній демократії». Зокрема, третій розділ Стратегії 2006 року гласить: «...утвердження свободи та людської гідності через демократію є сьогодні дієвим довготривалим способом подолання проблеми транснаціонального тероризму. Найбільш ефективний довгостроковий засіб щодо вирішення конфліктів та запобігання тероризму – це просування демократії» [342]. Керуючись задекларованими принципами, автори Стратегії 2006 р. розглядають Іран як джерело ядерної проблеми, яку можна подолати лише за умови наявності відповідної політичної волі лідерів вказаної держави, котрі повинні відкрити політичну систему країни і дати свободу народові [342].

Різка невдоволення і жорстка критика, виказані світовою спільнотою на адресу американського керівництва з приводу одностороннього прийняття рішення відносно проведення антиіракської операції 2003 року та небажання координувати свої кроки на міжнародній арені з військово-політичними союзниками по НАТО та країнами Європейського Союзу, відчутно вплинули на зміну тональності риторики американського президента. Під час публічних виступів, Дж.Буш-мол. неодноразово акцентував увагу на відсутності у Сполучених Штатів намірів вести боротьбу з тероризмом ізольовано від світової спільноти та прагненні Білого дому посилити мобілізаційний вплив на коло союзників та широкі лави міжнародного співтовариства, вибудувавши потужну об'єднану коаліцію [370].

Подаючи аналіз першопричин і передумов активізації протистояння Сполучених Штатів міжнародному тероризму за часів президентства Дж.Буша-мол. та оцінюючи результати й ефективність реалізованих заходів, задля об'єктивного та комплексного висвітлення проблеми, не буде зайвим стисло викласти онтологію означеного аспекта у зовнішньополітичній стратегії США.

Отже, позиціонування фактора антитерористичної діяльності, як важливої складової зовнішньої політики та Стратегії національної безпеки Сполучених Штатів не було новизною, привнесеною політичною командою Дж.Буша-мол. Вказаний чинник протягом останніх чотирьох десятиліть, із різним ступенем значимості та відмінною силою когнітивного навантаження, займав відведене йому належне місце в американській зовнішньополітичній стратегії. Втім, як відзначалось раніше до трагічних подій 11 вересня 2001 р. тероризм та боротьба з ним сприймалися політичним істеблішментом США переважно у трьох вимірах: по-перше, важливою складовою міжнародної безпеки, зокрема, в сенсі захисту життя і здоров'я американських громадян та державної власності за кордоном; по-друге, як феномен, що головним чином пов'язаний із арабським світом та державами Близького Сходу; по-третє, виключно як радикальний політичний елемент жорсткого ідеологічного протистояння епохи «холодної війни».

Знакова спроба теоретичного обґрунтування чинника протидії тероризму як ключового пріоритету зовнішньої політики США у 2000-х роках, вперше була зроблена комісією під проводом Харта-Радмена, висновки котрої оприлюднені 1998 р. у доповіді під час слухання в Конгресі щодо перспектив національної безпеки США у XXI ст. Автори дослідження пропонували змістити акценти та змінити розстановку наголосів у концептуальних зовнішньополітичних документах, наполягаючи на пріоритетності протистояння терористичній загрозі, перед протидією можливій військовій інтервенції на території США. Лише після трагічних подій вересня 2001 року у положеннях Стратегій національної безпеки 2002 та 2006 рр. боротьба з міжнародним тероризмом означена ключовим елементом системи реалізації внутрішньої та зовнішньої безпеки держави. Більше того, законодавець суттєво розширив рамки понятійного наповнення визначення «терористична загроза», розглядаючи джерелом та носіями зазначеної глобальної небезпеки, – на рівні з терористичними мережами, радикальними угруповання та екстремістськими рухами, – держави, приналежні до категорії потенційних спонсорів тероризму та віднесені до розряду країн так званої «вісі зла». Зокрема, фундатори Стратегії 2006 р. серйозну небезпеку для світової спільноти вбачали у поєднанні радикалізму та передових технологій. Виходячи з цього за логікою ідеологів Стратегії, потенційні держави-спонсори тероризму повинні у повній мірі розділяти відповідальність, зазнавати утисків та нести покарання разом із радикальними організаціями, принаймні у разі підтвердження фінансово-економічної підтримки, надання промислово-технічної бази чи виявлення будь-яких інших форм сприяння таким. Обидві Стратегії національної безпеки розглядали тероризм як пряму та надзвичайно потужну загрозу внутрішнім та зовнішнім життєво важливим інтересам США. Саме тому запропонована ними система комплексної протидії тероризму, передбачала проведення військових операцій в рамках антитерористичної діяльності надзвичайно значимим, втім не єдином можливим засобом ефективного реалізації стратегічних завдань та гарантування національної безпеки Сполучених Штатів.

З приходом у Білий дім президентської команди Б.Обами пріоритети зовнішньополітичної стратегії США в цілому залишилися незмінними, але суттєвої корекції зазнав підхід у підборі та застосуванні інструментарію реалізації стратегічних завдань на світовій арені, обумовивши початок нової ери в історії американської дипломатії. 44-ий американський президент, ґрунтовно проаналізувавши ситуацію у світі в умовах складних реалій боротьби з міжнародним тероризмом дійшов висновку щодо неспроможності Сполучених Штатів самотужки протистояти новим глобальним загрозам, водночас переконавшись і ствердившись у нездатності інших держав світу обійтись без участі Америки у вирішенні масштабних конфліктних ситуацій. Перед адміністрацією Б.Обами постали нові виклики та продиктовані ними завдання, пов'язані із питаннями надмірно агресивної й у певних аспектах невиправдано жорсткої політики США на Близькому Сході, зокрема регіоні Перської затоки, у контексті непримиренної боротьби з міжнародним тероризмом та ісламським радикалізмом, що в кінцевому знаменнику мало наслідком зростання антиамериканських настроїв у всьому світі. Команда Б.Обами мала відповісти на непросте принципове питання: чи можна взагалі виграти війну з тероризмом? Держсекретар Х.Клінтон, розкриваючи зміст антитерористичної політики новообраного президента, наголошувала на можливості здолати тероризм лише після отримання перемоги над зазначеною злочинною ідеологією. Зважаючи на це, необхідною запорукою та передумовою успіху в антитерористичній війні, на думку високопосадовця, повинна стати консолідація союзницьких зусиль усієї світової спільноти [312].

Під час міжнародного саміту у Вашингтоні 15 квітня 2010 р., президент Б.Обама переконував світову політичну еліту на предмет надзвичайно високого рівня ризику скоєння терористичних актів з використанням ядерної зброї, наголошуючи на необхідності посиленого контролю і моніторингу загрози та нагальній потребі негайного вирішення проблеми. Голова Білого дому, спираючись на відомості розвідувальних служб, акцентував увагу колеґ-президентів із майже 50 країн світу щодо непоодиноких активних спроб терористичних угруповань та їхніх лідерів знайти шляхи та способи отримання ядерної зброї, закликавши усіх світових лідерів розпочати негайно діяти і зробити все належне аби ядерні компоненти не потрапили до рук терористів [97].

В основу антитерористичної стратегії президента Б.Обами закладені три базові військово-стратегічні принципи. Перший та найбільш знаковий з усіх – це принцип підтримання на високому рівні американської воєнної могутності, що дозволяє використовувати військову силу в кожному випадку виникнення небезпечної ситуації, створеної терористами у будь-якій точці земної кулі. Отже, не дивлячись на неодноразово задекларовану значимість ресурсу «м'якої сили» у зовнішній політиці США, військовий аргумент у вигляді постійної присутності мультинаціональних сил у потенційних зонах підвищеної конфліктності залишається невід'ємною константою зовнішньої стратегії Сполучених Штатів. Другий принцип – попри захист стратегічних інтересів США в оборонній галузі, передбачає обстоювання національних економічних,

енергетичних, інноваційно-технологічних та інформаційних пріоритетів у територіально віддалених від Америки регіонах світу, зокрема Перській затоці. Третій принцип, найбільш важливий у складних умовах радикалізації ісламізму та загострення націоналістичного екстремізму, несе в собі силове сприяння встановленню та розвитку у Перській затоці правлячих режимів на зразок «західних демократій».

Аргументованими видаються висновки української дослідниці В. Ясинської щодо ключових пріоритетів антитерористичної стратегії Б.Обами, суть яких зводиться до наступного: здійснення контртерористичних військових операцій; реалізація заходів, спрямованих на руйнування виробництва зброї масового ураження та засобів її доставки; утиски та повалення політичних режимів, викритих у прямій чи опосередкованій підтримці тероризму; обмеження вільної торгівлі зброєю на міжнародній арені; забезпечення вільного доступу національних компаній до джерел енергоносіїв на території інших країн, насамперед Близького Сходу; встановлення нового «справедливого», на погляд США, територіального розмежування і кордонів у конфліктних регіонах, зокрема Перській затоці; силове забезпечення «демократичних перетворень» у прилеглих до зони підвищеного інтересу країнах; захист національних меншин та етнічних груп, котрі ведуть боротьбу проти вороже налаштованих, антагоністичних Заходу режимів; боротьба з наркотрафіком та протистояння піратству; здійснення масштабних психологічних акцій впливу на населення країн, що представляють інтерес для Америки тощо [178, с.183-184].

Нове бачення антитерористичної стратегії США командою Б.Обами, базувалось головним чином на розумінні неефективності і неможливості, принципового вирішення проблеми тероризму у регіоні Перської затоки військовим шляхом. Натомість голова Білого дому запропонував Конгресу делегувати до Іраку сотні американських фахівців, об'єднаних спільною ідеєю і метою, – створення на теренах цієї східної країни нових робочих місць та сучасних галузей економіки. Більше того, усвідомивши недоцільність і безперспективність примусового нав'язування побудови західної моделі демократії в цій арабській країні з глибокими мусульманськими традиціями адміністрація Б.Обами прийняла рішення відмовитись від повного контролю над новим політичним режимом Іраку. Натомість, Білий дім вирішив зосередити зусилля на підготовці та забезпеченні демократичних виборів у центральні та місцеві органи влади Іраку, приділити додаткову увагу боротьбі з проявами корупції та більше опікуватись якісним навчанням і стажуванням майбутніх працівників адміністративних установ молодій державі.

Політичні експерти та аналітики президентської команди Б.Обами кваліфікують збройно-політичні та релігійно-радикальні терористичні угруповання «Аль-Каїди» як широко розгалужену міжнародну злочинну організацію з власною ідеологією «визволення» мусульманських країн, міфопостікою пожертви в ім'я процвітання ісламу та програмою боротьби з «панамериканізмом». Виходячи з цього дослідники запропонували президентові насамперед активізувати боротьбу з ісламським радикалізмом на

ідеологічному фронті, при цьому демонстративно виказуючи постійну готовність США захистити цивільне населення Іраку та запровадивши практику публічності й широкого висвітлення регулярного надання Америкою гуманітарної допомоги тощо [362, с.82]. В контексті зазначеного вище справедливими та не позбавленими доцільності, видається нам, твердження американських експертів, котрі вважають за потрібне і необхідне заради підвищення ефективності боротьби з міжнародним тероризмом, постійно змінювати підходи та інструменти протидії цьому злу, дедалі відшуковуючи більш дієві засоби. Безперечно, на сьогоднішній день абсолютно недостатньо використання одних лише інструментів «жорсткої сили» в рамках реалізації каральної антитерористичної політики. Адже, на зміну фізично знищеним бойовикам-терористам приходять інші «люди дії», тоді як поза увагою і впливом залишаються «люди думки», – носії, ретранслятори та поширювачі екстремістських і радикальних ідей. Тому нині гостро назріла потреба у проведенні широкомасштабної «профілактичної роботи» спрямованої на створення та культивування у суспільстві толерантного соціально-економічного середовища, здатного свідомо протистояти терористичним ідеям та радикальним вченням. Заради пришвидшення досягнення очікуваних результатів і отримання потрібного ефекту, експерти настійно рекомендують урядовцям започатковувати регулярний відкритий діалог політиків, правозахисників та представників неурядових організацій, в ході якого потрібно предметно обговорювати та аналізувати всі проблемні питання і суперечності, що ускладнюють і пригальмовують боротьбу з тероризмом.

Серед американських експертів-міжнародників найбільшого поширення набули ті політико-ідеологічні концептуальні підходи, де проблема боротьби з міжнародним тероризмом прямо кореспондується з гострими питаннями Близького Сходу. Дослідивши науково-експертні дискусії в США щодо тональності подачі та характеру бачення взаємозв'язку регіональних проблем та міжнародних терористичних загроз, російський експерт А.Шумілін, запропонував поділити їх на дві умовні ідеологічні платформи: «стратегічний реалізм» та «демократичний імперіалізм» [166, с.158-159].

Прихильники «стратегічного реалізму» в експертно-політичному співтоваристві Америки вважали за необхідне в базову основу формування зовнішньополітичного вектора США закласти виключно національні інтереси держави, приймаючи політичні рішення у цій сфері за схемою «витрати – вигоди» та прискіпливо вираховуючи всі можливі політико-економічні ризики. На думку зазначеної категорії фахівців, Білому дому варто відмовитись від практики трансформації існуючих або створення нових державних структур у близькосхідному регіоні за американським зразком та відійти від нав'язливої пропаганди західної моделі демократії. У своїх міркуваннях прихильники концепції виходили з того, що особливості мусульманської культури, традицій, історії та релігії у комплексному поєднанні створюють вкрай несприятливе середовище для розвитку та становлення демократії в принципі. При цьому такі відомі «стратегічні реалісти» з оточення Дж.Буша-мол., як віце-президент Д.Чейні, голова Пентагону Д.Рамсфелд та головний експерт Ради національної

безпеки з питань Близького Сходу Е.Абраме, твердо наполягали на доцільності застосування Білим домом військової сили з метою ліквідації терористичних загроз, ліквідації всіх видів ЗМУ та встановленні повного контролю над нафтовою інфраструктурою Ірану [182, с.239].

«Демократичні імперіалісти», як потужний сегмент експертно-політичної громади Америки, відстоювали ідею так званого «силового залучення США» в різних районах Близького Сходу у контексті реалізації месіанського задуму сприяння модернізації регіону заради сприйняття та реалізації ним у суспільному розвитку демократичних ідей і західних цінностей. На думку, прибічників даної концепції вторгнення армії США до Іраку та повалення режиму С.Хусейна мало неминуче призвести до швидкої та «безболісної» демократизації цієї арабської держави, позаяк «повсталі проти тиранічного режиму іракці приєднуються до американських визволителів» [243, с.16]. Водночас, на переконання зазначених фахівців, усунення від влади режиму С. Хусейна повинно було стати потужним каталізатором кардинальних трансформацій у напрямку демократизації сусідніх з Іраком держав, зокрема Ірану та Саудівської Аравії. Зрештою, демократизація близькосхідних держав, за задумом ідеологів концепції, стане першопричиною послаблення та падіння популярності й підтримки різних екстремістських угруповань, радикальних рухів та терористичних мереж. Завзятим поборником ідей «демократичного імперіалізму» виступав П.Вульфовіц, заступник міністра оборони США, котрий запевняв: «У разі, якщо звільнені народи Близького Сходу отримають можливість впливати на процес управління в своїх державах, то ми отримаємо світ, що абсолютно відповідає інтересам Америки» [432].

Інший впливовий прихильник ідей «демократичного імперіалізму», американський аналітик М.Індик, вважав повалення іракського режиму С. Хусейна завданням, яке є само собою зрозумілим та не потребує додаткової аргументації, роз'яснення чи обґрунтування перед світовою спільнотою. «Після повалення баасистського режиму в Іраку саме Сполучені Штати повинні першими зробити крок в процесі повномасштабного і довготривалого залучення до демократизації та політичних трансформацій держав близькосхідного регіону» [286], – стверджував експерт. Саме у разі ключової ідеї «демократизації Великого Близького Сходу» держсекретар США К.Пауел 12 грудня 2002 р. (за чотири місяці до вторгнення американських військ до Іраку), ініціював створення робочої групи у складі провідних аналітиків та експертів з розробки програми «Ініціатива в ім'я партнерства на Близькому Сході», покликаної вивчити і напрацювати різноманітні форми та методи участі Сполучених Штатів в демократизації регіону [262].

Зіставляючи основні тези обох вищевказаних концепцій, провідні ідеологи котрих мали потужний вплив на політичне оточення американського президента або самі в 2000-х роках входили до складу його адміністрації, дозволяє досить чітко прослідкувати витоки та механізми формування надто рішучої, а у певних аспектах надмірно агресивної, близькосхідної стратегії США на початку третього тисячоліття. Головна ставка, зроблена політичним керівництвом Сполучених Штатів на військову силу в процесі нейтралізації

загроз внутрішньої та зовнішньої безпеки, що безпосередньо походили із регіону Перської затоки, стала віддзеркаленням войовничих настроїв адміністрації президента Дж.Буша-мол.. В офіційних та експертно-аналітичних колах Америки на початку 2000-х років навколо ідеї життєво-обумовленої потреби неминучості та силового повалення режиму С.Хусейна сформувався майже повний консенсус. Таким чином, в американських науково-політичних колах невідворотність антиіракської військової операції не викликала сумнівів і заперечень за рік до її практичної реалізації. Втім, тривалий час залишались дискусійними та носили гострий полемічний характер питання щодо розвитку Іраку після повалення режиму партії БААС.

Власне, на початку до антитерористичної близькосхідної стратегії Дж. Буша-мол. потрапив Афганістан, військова контртерористична операція на теренах якого реалізовувалась у два етапи: перший, повалення режиму Талібан та створення нових демократичних державних структур в державі; другий, нейтралізація терористичних угруповань та радикальних рухів на території країни. Втім, зарахування Іраку та Ірану до переліку держав «вісі зла» вимагало від адміністрації президента розробки системи спеціальних заходів у регіоні щодо нейтралізації вказаних джерел потенційної загрози, у контексті протистояння тероризму та недопущення розповсюдження зброї масового ураження. Водночас, потребувало чіткого визначення поняття «загроза тероризму», нормативно-правове закріплення широкого тлумачення котрого дозволило б віднести до суб'єктів терористичних дій, нарівні з терористичними організаціями, держави-спонсори злочинних екстремістських мереж.

У результаті антитерористичної операції 2001 року вдало реалізованою Сполученими Штатами в Афганістані за умови повної підтримки всієї світової спільноти, в тому числі Росії, режим талібів впав протягом короткого проміжку часу. Позитивний афганський досвід на хвилі успіху сприймався багатьма американськими політиками та експертами, прямим доказом життєздатності практики результативної демократизації політичної влади та громадського суспільства після повалення диктаторського режиму близькосхідної держави. Таким чином, світовий успіх операції в Афганістані суттєво зміцнив позиції «демократичних імперіалістів» в оточенні президента Дж.Буша-мол. Прибічники вказаної концепції оперативно кореспондували ідею повалення ворожого Сполученим Штатам режиму безпосередньо з прагненнями закладання демократичних основ та намірами створення сприятливих умов функціонування нового лояльного США режиму на теренах окремо взятої держави. Напрацьована на практиці схема калькою лягла в основу підготовки операції повалення режиму С.Хусейна в Іраку.

Від самого початку Ірак, у свідомості американського політичного істеблішменту, сприймався «слабкою ланкою» в горезвісній «вісі зла». Насамперед, іракське питання ототожнювалось у Сполучених Штатах на рівні «незавершеної попередньої операції Буря в пустелі 1991 р.» [297, с.67-68]: по-перше, ініціатор агресії проти Кувейту залишився непокараним, а режим С. Хусейна зберігся і продовжував далі загрожувати сусіднім державам; по-друге, баасистський уряд Іраку демонстративно ігнорував вимоги 16 резолюцій ООН,

прийнятих протягом 1990-х років; по-третє, режим санкцій не виправдав сподівань, довівши населення країни до гуманітарної катастрофи, при цьому керівництво держави не відчувало утиску власних життєвих потреб; по-четверте, С.Хусейн амбіційно проголосив антиамериканський курс та виказав фінансову підтримку палестинському тероризмові, виплачуючи родинам шахідів-самогубців компенсацію у 25 тис. дол.; по-п'яте, розірвавши співпрацю з комісією РБ ООН 1998 р. керівництво Іраку не надало вагомих доказів ліквідації наявних на території країни запасів хімічної зброї, зафіксованих попередніми комісіями. Більш того, оонівські експерти припустили високу вірогідність розробки біологічної зброї в іракській державі, тому Білий дім сприймав Ірак як «темну діру» на політичній карті світу, де теоретично могли знаходитись бази промислового виробництва всіх видів ЗМУ, в тому числі й ядерної. Висновок адміністрації Дж.Буша-мол. очевидний, – з урахуванням ймовірної наявності потенціалу зброї масового ураження і потенційних зв'язків з терористичними мережами, Ірак несе високу загрозу світовій стабільності й безпеці та як дестабілізуючий політичний фактор негативно впливає на палестино-ізраїльський переговорний процес.

Голоси критиків з числа експертів та політиків щодо рішення адміністрації Дж.Буша-мол. вписати іракську проблему в контекст боротьби з тероризмом на проміжку 2001 та 2003 рр. лунали доволі приглушено. Втім, після реалізації Сполученими Штатами в односторонньому порядку антиіракської військової компанії 2003 р., експерти та відомі громадські діячі з числа колишніх урядовців були однастайні у своїх скептичних оцінках трансформації антитерористичної стратегії Дж.Буша-мол. Так, М.Олбрайт, держсекретар США в адміністрації Б.Клінтона, у своїй книзі наступним чином оцінила антитерористичну операцію Дж.Буша-мол.: «Президентській адміністрації у війні з Іраком вдалось заручитись підтримкою американців, схилити на свою сторону британського прем'єра Т.Блеєра і керівників ряду інших держав. Але яке відношення все це мало до боротьби з тероризмом? ... Віце-президент Р.Чейні прогнозував, що місцеве населення зустрічатиме американські війська як «визволителів», а К.Райс мріяла про реформування та демократизацію всього Близького Сходу. Натомість, американські військові в Іраку у 2003-2006 рр. отримали партизанську війну, сплеск масових безладів, щорічне зростання кількості терористичних актів вчинених терористами-самогубцями» [186, с.188].

Характерною у сенсі відображення політичного прагматизму є оцінка антиіракської компанії США, викладена в мемуарах колишнього голови ЦРУ Дж.Тенета «У центрі шторму». Аналізуючи передумови антиіракської операції, экс-посадовець нагадав, що саме адміністрація Б.Клінтона першою заявила про готовність усунути режим С.Хусейна від влади, а її наступники з команди Дж. Буша-мол., фактично, виконали завдання, намічені попередниками. «Часто забувають, що зміна режиму в Іраку була ключовим завданням адміністрації Б. Клінтона та головною метою Закону про звільнення Іраку, прийнятого Конгресом США 1998 р. У результаті, Держдепартамент виділили 100 млн дол. саме на підготовку повалення режиму С.Хусейна. Намір США скинути

іракський режим залишався американським законом аж до березня 2003 року» [186, с.348], – підкреслював у своїх спогадах экс-керівник американської розвідувальної служби.

Показово різкою стала критика близькосхідної політики Дж.Буша-мол. зі сторони М.Хаккабі, колишнього губернатора Арканзасу та одного з претендентів на номінацію кандидата в президенти від Республіканської партії 2007 р. У своїй статті «Пріоритети Америки у війні з тероризмом: Ісламізм, Ірак, Іран та Пакистан» автор стверджував, що настирна та нав'язлива політика адміністрації Дж.Буша-мол. виявилась контрпродуктивною як в середині США, так і за їх межами... «Потужним викликом американській політиці в мусульманському світі є відсутність життєздатної альтернативи радикалізму... Ми не можемо експортувати демократію як це робимо з Кока-колою та KFC, ми лише в змозі підтримувати помірковані сили, там де їм загрожує «Аль-Каїда» [276, с.90], – підкреслював М.Хаккабі.

У 2005-2006 рр. внутрішня ситуація в Іраку вкрай загострилась: згідно щорічно опублікованої Держдепартаментом США доповіді про тероризм, 2006 р. на іракській території зафіксовано 45% від загальної кількості терористичних актів на планеті, а у порівнянні з 2005 р. чисельність терактів, фактично, подвоїлась (з 3468 до 6630). Якщо у глобальному вимірі кількість викрадень людей, скоєних терористами з метою отримання викупу, зменшилась у два рази, то на території Іраку зафіксовано 300% зростання чисельності подібних інцидентів. 2006 р. серед усіх жертв іракського населення близько 1800 осіб пораненими та вбитими становили діти, віком молодші 16 років [227]. Відчуття погіршення ситуації в іракській державі та стрімке зростання кількості жертв загиблих від рук терористів у середині держави, стали каталізатором розгортання широких громадських дискусій навколо іракського питання. Зокрема, з ініціативи президента Сполучених Штатів на базі провідних американських університетів створено так звані «мозкові центри», завданням котрих стала оцінка іракського вектора політики США та напрацювання пропозицій і практичних рекомендацій щодо пом'якшення громадянського протистояння в Іраку. Також за пропозицією адміністрації президента, як зазначалось вище, створена спеціальна комісія відносно оцінки та аналізу ситуації в іракській державі, на чолі з республіканцем Дж.Бейкером та демократом Лі Гамільтоном. За результатами вивчення ситуації в Іраку та сусідніх державах експерти надали президентській команді низку рекомендацій від «термінового виведення американських військ з Іраку» до «запрошення «ворогів США», – Сирію та Іран, – до співпраці в питанні нормалізації внутрішньої ситуації в Іраку» [195]. Зрештою, настанови Бейкера-Гамільтона, викликали широкий резонанс у американському суспільстві, долучивши до дискусії широкі експертні кола та авторитетні громадські організації, молодіжні рухи тощо. Розгорнулись гострі дебати винесених на широкий суспільний загал найбільш болючих питань, як-то: скільки коштів американським платникам податків війна в Іраку та які вигоди отримав Білий дім після війни протягом трьох останніх років? Враховуючи критичний характер та гостру тональність полеміки відносно іракської проблеми, 11 січня

2007 р. президент Дж.Буш-мол. представив у Конгресі доповідь «Новий курс США в Іраку», як антитезу матеріалам, підготовленим комісією Бейкера-Гамільтона. Ключовим постулатом нового іракського курсу Дж.Буша-мол. прозвучало визнання пріоритетності використання інструментів «жорсткої сили» у вирішенні проблеми, тобто декларація намірів більш вибіркового застосування сили з метою погашення осередків терористичної активності та міжконфесійного протистояння в Іраку.

Задекларована Сполученими Штатами ініціатива демократизації сусідніх з Іраком монархій Перської затоки обмежилась низкою несуттєвих нововведень у вигляді запровадження муніципальних виборів у Саудівській Аравії та ОАЕ, розширення доступу жінок до управління бізнесом та політичного керівництва на місцях в ОАЕ та Кувейті. Процес демократизації монархій Перської затоки з часом відійшов на другий план у стратегії адміністрації Дж.Буша-мол., коли стало зрозумілим, що динамічна реалізація зазначеного вектора близькосхідної політики США, сповільнює темпи та знижує ефективність антитерористичної діяльності Вашингтону в регіоні. По-суті, правлячі еліти поміркованих режимів держав Перської затоки виявились не готовими до швидких масштабних трансформаційних процесів, – демократизації та паралельно введення жорсткої війни з тероризмом і екстремізмом на своїх територіях. Перед адміністрацією Дж.Буша-мол. постала дилема, – нарощуючи оберти та посилюючи співпрацю з місцевими правлячими елітами у боротьбі з тероризмом, Вашингтон вимушений свідомо занижувати планку очікуваного прогресу у питаннях демократизації, або навпаки, стимулюючи поживлення демократизаційних перетворень у монархіях Затоки, Сполучені Штати, фактично, ризикують втратити темп у війні з тероризмом та радикалізмом в регіоні. В результаті президентська адміністрація зробила прагматичний вибір на користь активізації взаємодії з правлячими колами «арабської нафтової шістки» (Саудівська Аравія, Кувейт, Катар, Оман, Бахрейн та ОАЕ) у сфері боротьби з міжнародним тероризмом та ісламським радикалізмом, натомість погодившись дещо розширити часові рамки реалізації програми демократичних реформ у вказаних арабських країнах. Адже багато в чому від успішного вирішення цього завдання, залежить ефективність протистояння тероризму на глобальному рівні

Активне залучення правлячих арабських еліт Перської затоки до боротьби з тероризмом та радикалізмом розглядалось Вашингтоном як ключова складова антитерористичної стратегії США в регіоні. Не менш важливим елементом американської стратегії на Близькому Сході стала демократизація країн Перської затоки, зокрема Іраку. Як влучно висловився з цього приводу керівник кількох близькосхідних програм вашингтонського Центру стратегічних та міжнародних досліджень Е.Кордсмен: «Успіх США у цьому напрямку (боротьбі з міжнародним тероризмом – авт.) багато в чому залежить від готовності поміркованих арабських режимів протидіяти терористичним загрозам в середині своїх держав. Тому Сполучені Штати гостро потребують аби такі держави, як Марокко, Туніс, Єгипет, Саудівська Аравія, Йорданія стали надійними союзниками Америки» [227, с.13-14].

Протистояння міжнародному тероризму завжди розглядалось Вашингтоном важливою складовою зовнішньої політики США. Особливої актуальності питання протидії політичному тероризму та релігійному екстремізму набуло у розумінні Білого дому на початку 60-х років минулого століття у зв'язку з активізацією зазначених злочинних посягань на американських громадян за кордоном. Втім, після трагічних подій 11 вересня 2001 року антитерористичний мотив став ключовим аспектом національної безпеки та визначальною системоутворюючою ідеєю у міжнародних відносинах та внутрішньополітичній діяльності. Подібні трансформації у сприйнятті та оцінці зазначеної проблеми знайшли своє відображення у стратегічних проблемних документах державного значення. Так, наріжною мобілізуючою тезою Стратегій національної безпеки США 2002 та 2006 років стала боротьба з міжнародним тероризмом та релігійним радикалізмом. Вказані програмні документи стали головною передумовою та основою теоретично-політологічного обґрунтування зміни фокусу і адаптації зовнішньої політики Сполучених Штатів у регіоні Великого Близького Сходу до повних реалій сучасного світу. Під егідою реалізації нового курсу впровадження національної безпеки в контексті протистояння глобальним загрозам адміністрація Дж.Буша-мол. обґрунтувала військове вторгнення до Іраку і силове повалення режиму С. Хусейна, аргументуючи логіку зазначених подій боротьбою зі світовим тероризмом. Активне здійснення Білим домом жорсткої антитерористично орієнтованої зовнішньої політики відносно держав Перської затоки, спонукало низку регіональних країн вдатися до відповідних невідкладних профілактичних заходів внутрішнього характеру. Зокрема, влада Саудівської Аравії приділила особливу увагу моніторингу національних ЗМІ на предмет закликів до насильства та «програмування» населення на залучення до терористичної діяльності; катарський уряд запровадив практику офіційних звернень до громадян країни із закликами до релігійної толерантності; султан Бахрейну презентував увазі широкого загалу своїх громадян законодавчі пропозиції щодо кримінальної відповідальності за пособництво терористам.

Конструктивні ініціативи США в частині консолідованого протистояння тероризму та екстремізму на глобальному рівні, виступили об'єднаним елементом всієї світової спільноти, в тому числі розвинутих монархій Затоки. Втім, запропоновані Дж.Буша-мол. ідеї інтенсивної демократизації Близького Сходу викликали неприйняття та в окремих випадках протестні настрої мусульманської спільноти регіону Перської затоки, ставши перешкодою на шляху налагодження відкритих партнерських відносин Вашингтона з Ер-Ріядом, Ель-Кувейтом, Дохою, Манамою, Маскатом тощо.

Сьогодні у колі світової спільноти не викликає сумнівів доцільність силових методів і використання військової машини у жорсткій війні з міжнародним тероризмом. Проте з позицій практичного раціоналізму стала зрозумілою об'єктивна потреба використання в ефективній стратегії боротьби з тероризмом всіх доступних засобів протидії, наявних у розпорядженні цивілізованого суспільства. Перелік сучасних інструментів протидії міжнародному тероризму повинен включати у себе фінансові, політичні,

культурно-цивілізаційні, інформаційно-пропагандистські та інші важелі впливу . Нині американські вчені до однаково важливих складових боротьби з міжнародним тероризмом у XXI ст. відносять дипломатію, інформаційно-комунікаційні засоби, військову силу, фінансові інструменти, економічну міць, інтелектуальну базу, міжнародне і національне право [387, с.11].

З приходом у Білий дім нової адміністрації Б.Обами, Вашингтон повсякчас демонструє щире бажання пошуку свіжих підходів у вирішенні найбільш гострих і проблемних питань міжнародних відносин і протистояння глобальним загрозам. Нова стратегія війни з тероризмом, обрана адміністрацією Б.Обами, цілком адекватно відповідає ідеї встановлення оптимального балансу між політичною та воєнно-стратегічною складовою у вирішенні найболючішої проблеми людства та означає на практиці паритетне застосуванням «жорсткої» та «м'якої» сили.

5.2. Антитерористичний фактор у зовнішньополітичній стратегії Російської Федерації на початку XXI ст.

Комплексне та глибинне дослідження соціально-політичних коренів та першопричин зародження і поширення тероризму в Російській Федерації, на думку низки російських фахівців, є надзвичайно актуальним, в силу наявності об'єктивних внутріполітичних чинників та вагомих зовнішньополітичних факторів [86, 127, 171]. Зокрема, внутрішній тероризм порушує та руйнує стійкість державної системи, дестабілізуючи політичну ситуацію, а в окремих випадках навіть здатен паралізувати діяльність влади, поставивши під сумнів її легітимність і здатність контролювати певні території. Водночас, надзвичайно алармістським для російської державності є вплив міжнародних терористичних та екстремістських організацій, котрі дестабілізуючи внутрішню ситуацію та провокуючи вороже ставлення один до одного, мусульман та населення християнського віросповідання, насаджують деструктивізм в політичному житті країни. На відміну від Сполучених Штатів, де боротьба з міжнародним тероризмом та екстремізмом визнавалась важливим пріоритетом зовнішньої політики держави, Російська Федерація з другої половини 1990-х років сприймала цю проблематику головним чином як насильницьку внутрішню загрозу, ідеологічно інспіровану і фінансово культивовану радикальними ісламістськими структурами ззовні. В означений історичний проміжок часу Чеченська республіка в адміністративно-територіальному плані перетворилась на потужний епіцентр поширення внутрішнього тероризму на території російської держави.

На початку 2000-х років експертна оцінка природи і характеру чеченського тероризму кардинально змінилась. Прикрою констатацією дійсності стала інтернаціоналізація внутрішнього конфлікту в Чеченській республіці через втягування у нього екстремістських угруповань арабських ісламістів, фанатично налаштовані представники котрих на правах інструкторів та духовних ідеологів активно долучались до терористичної діяльності на території Російської Федерації. В ідеологічному інформаційному полі

міжнародні терористичні мережі виставляли чеченський конфлікт, праведною війною Аллаха, прикриваючи бандитизм та виправдовуючи зв'язку жорстокість. В результаті, чеченська проблема вийшла за рамки внутрішньополітичного протистояння, ставши дестабілізуючим чинником у відносинах Росії з мусульманськими державами, а також приводом виникнення суттєвих непорозумінь із західними країнами, переважно, у контексті надмірного застосування жорсткої сили та оцінки гуманітарної ситуації й стану захисту прав людини в зоні бойових дій.

Вивчення ідеологічної складової, природи походження та поширення тероризму й екстремізму на території Російської Федерації дозволило московському досліднику А.Шуміліну дати визначення поняттю «терористична загроза» з урахуванням національної специфіки та етнічно релігійних особливостей. Трактуючи вказане поняття науковець розуміє тероризм як загрозу, що походить від радикально налаштованих ісламістських угруповань, які свідомо прикриваються навмисно викривленими у своїх політичних цілях релігійними гаслами, виведеними на базі політично заангажованої інтерпретації священного мусульманського писання та отримують всебічну підтримку з боку зарубіжних терористичних центрів. «Під фактором тероризму, що безпосередньо впливає на зміст зовнішньої політики Росії, варто розуміти тісний взаємозв'язок тероризму + ісламізму + закордонної допомоги» [166, с. 199], – підсумовує експерт-міжнародник.

Зовнішньополітична стратегія Росії протягом новітнього періоду історії визначалась Концепціями зовнішньої політики РФ в редакціях 1993, 2000, 2008 та 2013 років. На відповідно визначеному відрізку часу, через аналіз вказаних основоположних документів, чітко простежується еволюція зовнішньополітичних цілей та завдань Росії щодо зміни головних викликів і глобальних загроз сучасного світу. В тексті, затвердженої президентом Б. Єльцином Концепції зовнішньої політики РФ від 23 квітня 1993 р., поняття «терористична загроза» згадується лише двічі. Отже, перший раз зазначений концепт вживається у розділі «Росія у мінливому світі» як характеризуюча категорія, світових процесів, що відбуваються головним чином на теренах держав, які розвиваються. Зокрема, небезпеку збройних конфліктів, що спричиняють потужний деструктивний вплив на міжнародну стабільність та гонку озброєння, насамперед намагання окремих країн отримати доступ до зброї масового знищення і засобів її доставки, а також «соціальні та етнічні вибухи, тероризм та наркоторгівлю, голодомор та епідемії, нормотворець відніс до переліку загроз глобального масштабу, котрі, зрозуміло, не можуть не зачіпати певною мірою інтереси та безпеку Росії» [67].

У даному визначенні тероризм постає як загроза національним інтересам Росії, у контексті однієї із нагальних загальносвітових проблем. Іншими словами, російський істеблішмент на початку 1990-х років розглядав загрозу тероризму як абстраговану потенційну небезпеку, що не відносилась до розряду першорядних проблем. Тоді як найбільш загрозливою зовнішньою небезпекою для Російської Федерації документ визначив збройні сутички та різнопланові конфлікти на прикордонних територіях. Друга згадка поняття «тероризм» у

Концепції 1993 року на пряму пов'язана із характеристикою ситуації навколо іраксько-кувейтської війни та оцінкою військової операції «Буря в пустелі» в регіоні Перської затоки. Наразі, російські урядовці підкреслено дистанціювались від агресивного стилю та підбору деструктивних інструментів зовнішньої політики СРСР на Близькому Сході, що у західній політичній науці ототожнювалось з підтримкою терористичних палестинських організацій та радикально налаштованих урядів арабських держав [67].

Втім, вже 2000 р. нова Концепція зовнішньої політики РФ відвела міжнародному тероризму друге місце, після регіональних конфліктів, в ієрархії найбільш небезпечних загроз глобальній безпеці. «Загрозу міжнародному миру та безпеці представляють неурегульовані або потенційні регіональні та локальні збройні конфлікти. Суттєвий вплив на глобальну і регіональну стабільність має міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, а також незаконний обіг наркотиків та зброї» [66], – зафіксовано у другому розділі Концепції під назвою «Сучасний світ і зовнішня політика Російської Федерації». Вперше знаковий зовнішньополітичний документ російської держави визначив загрозу міжнародного тероризму, як фактор світової політики, здатний дестабілізувати обстановку не лише в окремо взятій країні, але й у межах певного регіону. Далі текст документу містив декларативне визначення загальних принципів і підходів політичного керівництва РФ у подоланні терористичної загрози на глобальному рівні. Зокрема, російський уряд, виступаючи за подальше впровадження і розширення заходів щодо посилення взаємодії держав у сфері боротьби з міжнародним тероризмом, водночас наполягав «на прямому обов'язку кожної держави захищати своїх громадян від терористичних посягань, не допускати на своїй території діяльності організацій, що несуть загрозу населенню або інтересам інших країн та не надавати притулок терористам» [66].

Концепція зовнішньої політики Росії 2000 р. по-новому представила тлумачення проблеми міжнародного тероризму, розглядаючи зазначений деструктивний феномен, як самостійний чинник світової політики, що доволі часто виступає першопричиною кривавих регіональних конфліктів. Водночас, саме регіональні конфлікти Концепції 2000 року, так само як діюча до цього попередня Концепція 1993 року, розглядала головною загрозою національної безпеки Російської Федерації. Власне, у положеннях Концепції – 2000 чітко простежується відповідний причинно-наслідковий зв'язок між тлумаченням природи та сприйняттям проблеми міжнародного тероризму. Зокрема, за логікою російських політиків та фахівців у сфері зовнішніх відносин, міжнародні терористичні центри, переслідуючи власні політичні цілі за допомогою радикальних заходів та активізації злочинної діяльності нагнітають ситуацію і загострюють обстановку в окремих державах, провокуючи акти міждержавної агресії та обумовлюючи конфлікти на національному чи регіональному рівнях. З огляду на вказану позицію виглядає закономірним підсумковий висновок документа щодо здатності світової спільноти ефективно протистояти міжнародному тероризму лише у тісній міжнародній співпраці. Втім, окремі російські експерти вважають суттєвим упущенням Концепції –

2000 невизнання прямого і нерозривного взаємозв'язку тероризму з ісламським радикалізмом, а також відсутність констатації похідних із регіону Великого Близького Сходу загроз на кшталт фінансування та забезпечення зброєю екстремістські налаштованих злочинних угруповань на території РФ, вербування бойовиків з числа ісламських фанатиків у мусульманських країнах та підготовки арабськими інструкторами терористів. Проте, на думку науковців, подібна «неналежна урядова увага» зазначеному аспекту проблеми наочно демонструє прагматичний підхід політичного керівництва Росії, котре відмовилось від традиційного для Кремля стереотипу розглядати проблему міжнародного тероризму виключно в контексті діяльності і впливу радикальних відгалужень релігійного вчення мусульманського світу [171].

Запропонований науковою громадою підхід було закріплено у Концепції зовнішньої політики Росії 2008 р. Зокрема, з метою подальшого розширення взаємодії з державами мусульманського світу, на сторінках зазначеного програмного документу, російська сторона задекларувала плани країни активно брати участь як спостерігач у діяльності Організації Ісламської Конференції (далі – ОІК) та Ліги арабських держав, витримуючи активну лінію налагодження співпраці в рамках реалізації Ініціативи партнерства «Групи восьми» з регіоном Близького Сходу [64]. В цілому Концепція 2008 р., як віщувала преамбула документу, органічно доповнювала та ефективно розвивала положення Концепції 2000 р. з урахуванням політичних змін у глобальній системі міжнародних відносин.

Головна відмінність Концепції 2008 року від попереднього аналогічного документа полягала у зміні пріоритетів Росії щодо вибору інструментарію і засобів ефективної боротьби з тероризмом. Так, керівництво РФ наприкінці 2000-х років декларативно віддавало перевагу використанню політичних та дипломатичних інструментів протидії тероризму та радикалізму, пропонуючи поступово відходити від політики «жорсткої сили» й, одночасно, посилювати роль ООН та її головного органу, – Ради Безпеки, в процесі об'єднання міжнародних зусиль на цьому напрямку. Зокрема, розділ «Пріоритети Російської Федерації у вирішенні глобальних проблем» містив підрозділ з красномовною назвою «Верховенство права у міжнародних відносинах», який починався тезою «Росія послідовно виступає за зниження ролі фактора сили у міжнародних відносинах за умови одночасного посилення стратегічної та регіональної стабільності ... Росія розглядає ст. 51 Статуту ООН як адекватну і таку, що у правовому сенсі не підлягає ревізії в частині застосування сили в порядку самооборони, у тому числі в умовах існування таких загроз миру та безпеці, як міжнародний тероризм та розповсюдження ЗМУ» [64].

Таким чином, у 2000-х роках спостерігається трансформація зовнішньополітичних підходів Росії щодо вибору інструментів боротьби з міжнародним тероризмом, залежно від результатів антитерористичної компанії в середині країни. В момент придушення сепаратистських проявів бунтівної Ічкерії під час Першої та Другої Чеченських війн, котрі в інформаційному просторі Росії були представлені як боротьба з тероризмом та екстремізмом, російський уряд використовував у повному обсязі елементи «жорсткої сили»,

віддаючи перевагу військовим операціям та збройному протистоянню. Натомість поза увагою Кремля залишились «м'які» методи вирішення конфліктного протистояння, як-то адміністративна реформа, розширення повноважень регіонів, залучення соціально-культурних важелів тощо. Згодом, коли переважна кількість живої сили «ворога» була знищена, – абсолютно природно, що російське керівництво запропонувало перейти від збройного протистояння до політичного вирішення проблеми. Звичайно, пріоритет у недопущенні терористичних зазіхань, належить міжнародній дипломатії і політичне вирішення проблеми завжди повинно залишатись на першому місці, тоді як застосування жорсткої сили має стати виключним та крайнім засобом у відповідності із нормами міжнародного права.

Алгоритм ефективної боротьби з міжнародним тероризмом подається російським керівництвом на сторінках Концепції – 2008 за наступною ієрархічною послідовністю:

1. Життєво важливим національним та зовнішньополітичним завданням є боротьба з міжнародним тероризмом, ефективність якої базується на системному та комплексному використанні політико-правових, інформаційно-пропагандистських, соціально-економічних та спеціальних заходів, з акцентом на превентивній складовій протидії;
2. Розробка та реалізація практичних заходів, спрямованих на подальше згуртування глобальної антитерористичної коаліції під егідою ООН, за участю зацікавлених регіональних організацій, на засадах неприпустимості подвійних стандартів та основі універсальних антитерористичних конвенцій і рішень Ради Безпеки ООН;
3. Забезпечення права кожної людини, незалежно від її вірування, національності, раси та статі на захист від тероризму [64].

Уряд Російської Федерації концептуально визначив, що у відповідності до норм міжнародного права та національного законодавства, застосовуватиме всі необхідні заходи потрібні для запобігання та протидії терористичним атакам на території держави, а також діятиме на упередження загроз життю та безпеці своїх громадян, що походять від терористичної діяльності; недопущення функціонування на своїй території організацій, які мають на меті реалізацію терористичних актів проти громадян Росії або інтересів інших держав, а також виключення можливості надання притулку та публічної трибуни терористам і підбурювачам радикального штабу [64]. Далі, російські урядовці у Концепції 2008 р. акцентували увагу на пріоритетності використання комплексу заходів несилового характеру, як основних інструментів ефективного протистояння тероризму та зосередилися на важливості їх застосування у превентивному порядку. Також Москва наполягала на безумовному додержанні принципів міжнародного права у діяльності антитерористичної коаліції, причому виключно під егідою ООН, та свідомій відмові від подвійних стандартів (проте 2014 р., порушуючи норми міжнародного права, ігноруючи вимоги ООН та цинічно нехтуючи світовою думкою, Росія під час «революції гідності», називаючи українських патріотів терористами та радикалами, а також під егідою захисту російського населення в Україні, окупувала українські території

).

Нова редакція Концепції зовнішньої політики РФ затверджена 12 лютого 2013 р. зберегла спадкоємність у градації пріоритетності нагальних зовнішньополітичних завдань, віднісши до категорії першочергових аспектів міжнародної діяльності боротьбу з тероризмом. Постановка проблеми та висвітлення засобів протидії міжнародному тероризму чітко виокремлені в тексті документа. Зокрема, другий розділ Концепції – 2013 «Сучасний світ та зовнішня політика Російської Федерації» на передньому плані сучасної міжнародної політики подає нові виклики та загрози, що мають трансграничну природу та постійно диверсифікуються, швидко змінюючи свій характер і розширюючи географію. Повний перелік загроз планетарного масштабу, в розумінні політичного керівництва РФ, презентовано у пункті за номером 16 другого розділу Концепції – 2013: «небезпека розповсюдження зброї масового ураження та засобів її доставки, міжнародний тероризм, неконтрольований трафік зброї та бойовиків, радикалізація суспільних настроїв, що провокують релігійний екстремізм та етноконфесійні антагонізми, нелегальна міграція, морське піратство, незаконний обіг наркотиків, корупція, регіональні та внутрішні конфлікти, дефіцит життєво важливих ресурсів, демографічні проблеми, глобальна бідність, екологічні та санітарно-епідеміологічні виклики, зміна клімату, загрози інформаційної та продовольчої безпеки» [65]. Таким чином, російський законодавець другу позицію в ієрархії світових загроз відвів саме проблемі протидії міжнародному тероризму, віддавши пріоритетність у переліку глобальних викликів сучасності лише небезпеці розповсюдження зброї масового ураження. У наступному пункті вказаного вище розділу документа принципово виділено, що транснаціональна організована злочинність в нинішніх умовах широкої глобалізації носить виражений макроекономічний вимір та має добре налагодженні й приховані зв'язки з терористичними та екстремістськими організаціями. Отже, концептуальний зовнішньополітичний документ Росії від 2013 р. містить однозначно відвертий посил на пріоритетність економічних методів боротьби з міжнародним тероризмом.

Черговий розділ Концепції під красномовною назвою «Укріплення міжнародної безпеки», розпочинається лицемірною констатацією намірів Росії послідовно знижувати роль фактора сили у міжнародних відносинах, із одночасним паралельним зміцненням стратегічної та регіональної стабільності у світі. З метою практичної реалізації задекларованого політичного курсу російський політикум вважає за потрібне надалі укріплювати технічну та фізичну ядерну безпеку в глобальному масштабі, неухильно удосконалюючи міжнародно-правові механізми забезпечення ядерної безпеки та запобігання актам ядерного тероризму; активно протидіяти будь-яким загрозам, що виникають в інформаційному просторі та можуть використовуватись терористам як інформаційно-комунікаційний інструментарій; системно та комплексно використовувати у боротьбі з міжнародним тероризмом політико-правові, інформаційно-пропагандистські та спеціальні заходи з акцентом направленості на превентивні елементи протидії на основі засадничих

положень глобальних та регіональних антитерористичних конвенцій; вживати вичерпних заходів у межах правового поля щодо запобігання терористичним атакам на території Росії та спрямованим проти її громадян, у тому числі заборона діяльності таких організацій, які сповідують ідеологію екстремізму, відмова у притулку та ненадання публічної трибуни для виступу терористам та підбурювачам радикального гатунку, унеможливлення фінансування тероризму [65]. Отже, Росія у вказаному документі фіктивно задекларувала намір комплексно протистояти міжнародному тероризму шляхом поєднання важелів зовнішньої політики та внутрішньополітичних зусиль задля протидії і досягнення реальних результатів контртерористичної діяльності.

У розділі «Регіональні пріоритети» Концепції – 2013 відзначається неправдиве прагнення Росії посилювати співпрацю з державами СНД у сфері забезпечення взаємної безпеки, включаючи спільну протидію загальним викликам та загрозам, насамперед, міжнародному тероризму та екстремізму. У пункті 64 вказаного розділу декларативно значиться наявність у Росії спільних стратегічних цілей з усіма державами Євро-Атлантичного регіону, в тому числі державами-членами НАТО, у сфері ефективної протидії загрозам колективній безпеці, перш за все, консолідоване протистояння міжнародному тероризму, розповсюдженню ЗМУ, морському піратству, незаконному обігу наркотиків, природним та техногенним катастрофам. Окремим рядком в Концепції – 2013 виділено «афганську проблему», зокрема Кремль назвав затяжну кризу в Афганістані серйозною загрозою безпеці Росії та іншим державам СНД. Виходячи з цього Москва висловила готовність вжити повний комплекс потрібних заходів щодо зниження рівня терористичної загрози, яка походить безпосередньо з території Афганістану [65]. Разом з тим, принагідно звернімо увагу, що непоодинокі випадки енергетичного диктату та приклад збройного протистояння з Грузією 2008 р., заставляють засумніватись у щирості бажання Кремля вести політичний діалог зі своїми сусідами з переліку країн СНД на рівних і демонструють прагнення Москви керуватись у вирішенні безпекових питань виключно власними міркуваннями і вигодами, нав'язуючи слабшим у військовому плані суб'єктам міжнародного права великодержавницьке бачення проблеми.

Таким чином, відслідковуючи еволюцію Концепції зовнішньої політики Російської Федерації за період новітньої історії держави, у чотирьох її редакціях (1993, 2000, 2008, 2013 рр.) спостерігаємо суттєві трансформації в політичній оцінці міри деструктивного впливу міжнародного тероризму та розумінні значення фактора антитерористичної протидії в обстоюванні національних інтересів Росії. Від непрямой, віртуально віддаленої загрози, якою подавався тероризм і релігійний екстремізм у зовнішньополітичній стратегії, представлений відповідною Концепцією 1993 р., протидія вказаним злочинним діянням не входила до числа першорядних політичних завдань Росії. З плином часу зазначені негативні чинники переросли у пряму безпосередню загрозу національній безпеці РФ, а протистояння вказаному злу стало ключовим зовнішньополітичним завданням визначеним Концепцією 2000 р., де задекларовано посилення на успіх антитерористичної діяльності лише за умови

консолідації зусиль світової спільноти. У визначеному ключі подальшого розвитку та адаптації політичного курсу Росії, в умовах швидкоплинних процесів сучасного світу, Концепція 2008 р. декларативно представляла боротьбу з міжнародним тероризмом пріоритетним зовнішньополітичним та внутрішньодержавним завданням, вирішення якого повинно здійснюватись переважно за рахунок інструментів «м'якої сили», кореспондованих у систему політичної, дипломатичної та наукової діяльності. Нарешті, дотримуючись принципу спадковості зовнішньополітичного вектора російська влада у положеннях Концепції 2013 р. неправдиво переконувала світову громаду на завершенні етапу пріоритетності силового протистояння терору, пропонуючи зосередити основні зусилля міжнародного співтовариства виключно на інструментах «м'якої сили», лицемірно демонструючи при цьому готовність РФ використовувати весь спектр засобів превентивного характеру. На додачу, Москва диференціювала географічні межі терористичної загрози, поділивши рівень небезпеки за національною, регіональною та глобальною градацією, супутньо анонсувавши та висловившись за впровадження дієвих політичних та фінансово-економічних засобів протидії на сучасному етапі.

Враховуючи звучання проблеми боротьби з тероризмом у третьому тисячолітті в контексті вирішення завдань національної безпеки Російської Федерації задля комплексного висвітлення питання антитерористичної діяльності Кремля, розглянемо внутрішнє законодавство держави щодо протистояння тероризму та екстремізму. Національне законодавство РФ представлено великою кількістю законів та підзаконних актів антитерористичного спрямування. Так, 25 липня 1998 р. Державна Дума Росії прийняла Федеральний закон «Про боротьбу з тероризмом», де визначались організаційно-правові основи протидії тероризму, а також порядок координації діяльності федеральних структур, органів виконавчої влади та громадських організацій. Положеннями статті 3 Закону представлено законодавче закріплення визначення понять «тероризм», «терористична діяльність», «терористичні акції» та «злочини терористичного характеру».

25 липня 2002 року Російська Дума прийняла Федеральний закон «Про протидію екстремістській діяльності», який закріпив основні положення державної політики в частині попередження та боротьби із різними формами і проявами екстремізму та визначив міру кримінальної, адміністративної та цивільно-правової відповідальності за вказану злочинну діяльність. Також закон передбачав реалізацію широкого комплексу профілактичних заходів спрямованих на попередження дій екстремістського характеру. Виходячи із вимог актуалізації ефективного протистояння загрозам та викликам нового часу навічмін Закону «Про боротьбу з тероризмом» у редакції 1998 р., вищий законодавчий орган Росії ухвалив Закон «Про протидію тероризму», який вступив у силу 6 березня 2006 р. Новий законодавчий акт визначив правові та організаційні основи антитерористичної політики російської держави, заравом запровадивши удосконалений порядок координації діяльності державних органів всіх рівнів та громадських організацій в ході проведення антитерористичних операцій. З метою упередження та профілактики

пропаганди радикальних проявів політичного протистояння, законодавець визначив та зафіксував відповідальність організацій та окремих осіб за підбурювання до тероризму. Поряд з цим Росія на зламі тисячоліть долучилась до ряду міжнародних нормативно-правових актів, направлених на боротьбу з тероризмом. Поряд із запровадженням законодавчого регулювання відносин у сфері протидії тероризму та екстремізму на національному рівні, а також активним долученням Росії до боротьби з означеним злом у глобальному масштабі, на цьому етапі Кремль приділяє належну увагу формуванню інтелектуально-наукових викладок нормативно-правової бази, концептуального бачення та стратегії протидії тероризму і екстремізму.

Зокрема, «Стратегія національної безпеки Російської Федерації до 2020 року» ухвалена 12 травня 2009 р., до переліку ключових загроз національній безпеці напряму відносить «діяльність терористичних організацій, угруповань та окремих осіб, направлену на зміну конституційного устрою Російської Федерації насильницьким шляхом; екстремістську діяльність націоналістичних, релігійних, етнічних та інших організацій і структур, направлену на порушення єдності й територіальної цілісності РФ...» [136]. Зазначений програмний документ задекларував намір Росії налагоджувати та розвивати стратегічне партнерство зі Сполученими Штатами, пріоритетним напрямом якого стане нарощування антитерористичної співпраці та врегулювання регіональних конфліктів [136].

У свою чергу, розроблена у форматі головної політичної лінії Москви Концепція протидії тероризму Російської Федерації, затверджена президентом 5 жовтня 2009 року, сформулювала основні принципи державної політики у визначеній сфері, а також головні цілі, завдання та напрямки подальшого розвитку загальнодержавної системи боротьби з тероризмом та екстремізмом. Примітною особливістю означеної Концепції стала спроба російського нормотворця виокремити повний перелік зовнішніх факторів, які певною мірою сприяють розповсюдженню тероризму та перешкоджають ефективному протистоянню зазначеним злочинним проявам у Росії. Зокрема, серед обумовлених несприятливих чинників значаться: спроби проникнення міжнародних терористичних організацій на території окремих регіонів РФ; терористична активність поблизу державних кордонів Росії та її союзників; наявність на територіях окремих зарубіжних держав так званих таборів підготовки бойовиків міжнародних терористичних та екстремістських організацій, в тому числі антиросійської направленості, а також теологічних навчальних закладів, що несуть і поширюють ідеологію релігійного екстремізму; фінансова підтримка діючих на території РФ терористичних та екстремістських організацій зі сторони міжнародних організацій ідентичного кшталту; прагнення ряду іноземних держав, подекуди в рамках здійснення антитерористичної діяльності, послабити Російську Федерацію та її позиції у світі й намагання встановити свій політичний, економічний чи інший вплив в окремих регіонах Росії; розповсюдження чи популяризація ідей тероризму та екстремізму через інформаційно-телекомунікаційну мережу Інтернету та засоби масової інформації; зацікавленість суб'єктів терористичної діяльності в

широкому висвітленні їхньої активності та злочинних проявів засобами масової інформації з метою отримання широкого громадського резонансу; відсутність у лавах міжнародного співтовариства єдиного підходу у визначенні причин виникнення і поширення тероризму та ідентифікації його рушійних сил; відсутність єдиного антитерористичного інформаційного простору на національному і міжнародному рівнях [68].

Особливої уваги, заслуговують нещодавні новації російського законодавства в частині знищення проявів родинного сповідання ідей тероризму та запровадження атмосфери нетерпимості та відрази у найближчому оточенні зловмисників. Зокрема, 2 листопада 2013 року президент В.Путін підписав Федеральний закон №302, згідно якого за певних визначених умов близькі родичі, родичі та близькі особи зловмисників, які приймали активну участь у підготовці, сприяли або вчинили терористичні акти, повинні у межах спільної відповідальності відшкодувати матеріальні та моральні збитки, завдані в результаті терактів. Також Закон уповноважив владу спрямовувати гроші, цінності та інше майно вказаних осіб на покриття наданих збитків, причому задля посилення профілактичного впливу санкцій законодавець скасував термін позовної давності у випадках відшкодування збитків завданих у результаті терористичного акту життю та здоров'ю потерпілих. На додачу, Закон передбачає 10-річний термін ув'язнення для осіб, яким інкримінується проходження у спеціалізованих таборах курсу навчання, «направленого на проведення актів тероризму» [149]. Таким чином, російський законодавець сьогодні звертається до жорсткої, випробуваної за сталінських часів практики, ввівши у антитерористичне законодавство поняття солідарної матеріальної відповідальності винних, опосередковано причетних та осіб, які отримали фінансово-економічний зиск від злочинної діяльності. Підхід, коли діти, близькі родичі або друзі, несуть відповідальність за протиправні діяння своїх родичів та найближчого оточення, навіть у складних для держави умовах, ніяк не можна виправдати або пояснити.

У державному механізмі Росії, так само як і в управлінській вертикалі США, побудована централізована організаційна структура системи протидії міжнародному тероризму. Втім, на відміну від американської моделі, російські урядові інститути з протидії міжнародному тероризму на концептуальному, організаційному та функціональному рівнях не мають чіткого розподілу за напрямками внутрішньої та зовнішньої протидії. Подібну особливість, властиву російській системі протидії тероризму, російські фахівці пояснюють наявністю ряду об'єктивних чинників до переліку котрих належать: по-перше, відсутність масштабних контртерористичних операцій РФ за кордоном, підготовка та супроводження яких вимагає відповідного широкого комплексу інформаційних та дипломатичних заходів; по-друге, відсутність нагальної потреби російського уряду ініціювати на міжнародній арені спеціальні заходи, направлені на подолання загроз у розрізі «конфлікту цивілізацій», що нині є надзвичайно актуальним проблемним питанням для Білого дому; по-третє, російський політикум не практикує здійснення класифікації держав світу за принципом «спонсори тероризму», втілення якої в системі міжнародних відносин вимагає

встановлення спеціального режиму взаємин та запровадження певних обмежень з країнами, віднесеними до вказаної категорії; по-четверте, вивчення та аналіз природи терористичних актів, здійснених останніми роками на території Росії, вказує на синтезований характер зазначених злочинних діянь, коли виконавцями терористичних актів виступають російські громадяни, а ідейними натхненниками та фінансовими спонсорами стають структури іноземного походження [166, с. 211].

З огляду положень основних концептуальних документів Російської Федерації стає зрозумілим, що політичним керівництвом держави тероризм сприймається, насамперед, як вкрай небезпечна внутрішня загроза, виходячи з чого пріоритетну роль у контексті запобігання та нейтралізації терористичних небезпек і ризиків на території країни закріплена Кремлем за силовими структурами, як-то Федеральна Служба Безпеки, Міністерство Внутрішніх Справ та Міністерство оборони. За вказівкою президента Росії 16 лютого 2006 року створено Національний антитерористичний комітет, – головними завданнями якого стали координація діяльності органів федеральної виконавчої влади, органів виконавчої влади суб'єктів РФ та органів місцевого самоуправління у протидії тероризму, а також регулярне вивчення та аналіз внутрішньої ситуації та глобальних тенденцій у запобіганні та протидії міжнародному тероризму.

Особлива місія, у сенсі розробки зовнішніх механізмів протидії «експорту» терористичної ідеології та екстремістської філософії до Росії, на урядовому рівні відведена МЗС РФ. З метою ефективною реалізації державної антитерористичної стратегії Росії на міжнародній арені за дипломатичним відомством країни закріплені наступні завдання: активна участь та ініціативність у питаннях формування міжнародно-правової бази щодо боротьби з тероризмом у двох– та багатосторонньому форматах; енергійне просування позиції російського керівництва в частині запобігання та протидії міжнародному тероризму на світовій арені на всіх рівнях (від Генасамблеї та Ради Безпеки ООН до регіональних організацій і форумів, а також посередництвом контактів з окремими державами та урядами); врахування пріоритетності фактора антитероризму у відносинах зі всіма державами, без їхнього поділу ап'орі на «тих, що протидіють терористам та тих, що співчують останнім»; мобілізація всіх можливих політико-дипломатичних засобів задля вирішення ситуацій, котрі уособлюють собою, так звані «подвійні стандарти», коли особи, групи осіб чи організації, які за російським законодавством переслідуються за причетність до тероризму, водночас, отримують прихисток на території інших держав та мають там трибуну для публічних виступів; відстеження рівня терористичних загроз для російських громадян за кордоном, публічне повідомлення співвітчизників про потенційні небезпеки, а також вжиття всіх необхідних заходів з метою визволення росіян з терористичної небезпеки [65].

Активізація політико-економічних відносин Росії з провідними державами ісламського світу в другій половині 2000-х років, зокрема Саудівською Аравією, «п'ятіркою» нафтових монархій Перської затоки, а

також Іраном та Іраком, суттєво скоригувала зовнішньополітичний курс РФ у напрямку протидії міжнародному тероризму та екстремізму. Зокрема, Концепція зовнішньої політики Російської Федерації 2008 р. чітко окреслила перелік держав, віднесених до категорії російських регіональних пріоритетів у широкому спектрі життєво важливих сфер взаємодії. До списку означених країн належать Туреччина, Єгипет, Алжир, Іран, Саудівська Аравія, Сирія, Лівія та Пакистан. Отже, як видно із вказаного переліку до числа країн «форпостів» щодо реалізації російських національних інтересів на Близькому Сході увійшли дві держави регіону Перської затоки, – Саудівська Аравія та Іран. Втім, Концепція зовнішньої політики РФ 2013 р. географічні межі реалізації та просування національних інтересів подає доволі розмито, з перспективою розширеного тлумачення останніх. Так, «з метою подальшого розширення взаємодії з державами ісламського світу Росія використовуватиме можливість участі як спостерігач в Організації ісламської співпраці та розвиватиме контакти з Лігою арабських держав і Радою співпраці арабських держав Перської затоки. Росія налаштована на подальший розвиток двосторонніх відносин з державами Близького та Середнього Сходу і Північної Африки», – зазначено у програмному документі [65].

Проте важливо звернути увагу на виокремлення у положеннях оновленої російської зовнішньополітичної доктрини іранського питання. Зокрема, у документі задекларована готовність російської сторони проводити збалансовану політику спрямовану на дипломатичне врегулювання ситуації навколо іранської ядерної програми шляхом налагодження діалогу на засадах слідування принципу поетапності, взаємності та неухильного дотримання вимог режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Вагомим доказом на користь підтвердження неабиякої значимості іранської ядерної проблеми у зовнішньополітичній стратегії Росії стало щорічне звернення президента В. Путіна до Федерального зібрання від 12 грудня 2013 р. Так, у своїй промові очільник Кремля назвав першим проривним кроком у розблокуванні конфліктної ситуації навколо іранської ядерної програми офіційну зустріч представників Ірану, з однієї сторони, і Франції, Німеччини, Китаю, Росії, США та Японії, з іншої сторони, у ході Другої Женевської конференції, де були досягнуті певні домовленості та задекларована готовність світового загалу та уряду іранської держави до пошуку шляхів мирного врегулювання ситуації. «Необхідно й далі вести терпеливий пошук більш широкого вирішення, гарантуючи невід’ємні права Ірану на розвиток мирної ядерної енергетики та безпеку... Між іншим, саме іранська ядерна програма у свій час була головним аргументом розгортання системи протиракетної оборони. А що виходить сьогодні? Іранська ядерна проблема зникає, а система ПРО залишається. І не просто залишається, а отримує подальший розвиток» [110], – з відтінком обурення відзначав президент у своєму виступі. Таким чином, вище керівництво Росії, не применшуючи значимості іранської ядерної проблеми для світової безпеки, водночас, констатувало наявність супутніх проблем, що виникли як результат багаторічного загострення іранського питання та протидії відповідним небезпекам і загрозам.

На думку низки російських експертів найбільшими загрозами для Росії, похідними з регіону Перської затоки є радикалізація ісламу, створення та функціонування спеціальних шкіл і таборів для підготовки та навчання бойовиків і потенційних терористів, а також поширення та популяризація філософії та ідей ультракрайнього релігійного екстремізму. Так, російський дослідник Є.Сатановський, президент Інституту Близького Сходу, на основі комплексного аналізу глобальних загроз національним інтересам та зовнішній безпеці Росії у світі, дійшов висновку, що найбільшими геополітичними загрозами для російської держави сьогодні є ісламський радикалізм та тероризм, що походять саме з близькосхідного регіону [127].

Доволі цікавими, з точки зору різновидів аргументації походження зовнішньополітичних загроз для Росії з близькосхідного регіону, мають теоретичні напрацювання директора Центру геополітичних експертиз В. Коровіна. Принаймні з певною долею скептицизму заслуговує на увагу теза вченого, що «ісламісти та терористичні мережі це продукт американської зовнішньої політики та інструмент «керованого хаосу» за допомогою котрого США десуверенізують держави та реалізують план «Великого Близького Сходу». Втім, кінцева мета американської політики – Росія, тому терористична хвиля з Близького Сходу рухатиметься на нашу державу» [25].

Спектрально розширив політико-ідеологічний контекст загрози міжнародного тероризму національній безпеці Росії політолог А.Любачев. На сторінках дисертаційного дослідження вчений висловив думку, що нині для Кремля актуальною проблемою та джерелом загрози залишається створена в період «холодної війни» інфраструктура міжнародного терору у вигляді терористичних організацій та рухів, лідерів та натхненників терористичної діяльності. «В сучасних реаліях загроза тероризму має виражену міжнародну складову та є головною проблемою для внутрішньої безпеки Росії, тому її зовнішня політика повинна стати більш активною у сфері контртерористичної співпраці» [86, с.139], – справедливо наголошує вчений.

Відомий російський політолог-сходознавець Г.Мирський зауважував, що «доморощених» терористів потрібно сприймати частиною глобального терористичного «інтернаціоналу», об'єднаного навколо транснаціональної терористичної мережі, що активно використовує бренд «Аль-Каїда» та складається з великої кількості значимих угруповань, об'єднаних між собою та комунікуючих через Інтернет та мобільний зв'язок [93, с.53].

На сторінка дисертаційної праці Т.Щекочихіної «Тероризм як загроза національній безпеці Росії: концептуальні основи, політика протидії», феномен міжнародного тероризму представлено як надзвичайно високу загрозу національній безпеці та життєво важливим інтересам Росії одночасно на внутрішньому та міжнародному рівнях. «Міжнародний тероризм несе загрозу національній безпеці Росії в тому сенсі, що порушуючи функціонування економічної, внутріполітичної, інформаційної, соціальної, міжнародної, військової, прикордонної, духовної та екологічної сфер життєдіяльності, руйнує здатність нації до самозбереження, самовідтворення та саморозвитку. Тероризм як інструмент насильницького тиску став фактором геополітичного впливу

світових центрів сили» [171, с.5], – стверджує Т.Щекочихіна.

Російське керівництво, спираючись на потужний масив наукових досліджень в означеній сфері та практичних рекомендацій відповідних державних політологічних інституцій, об'єктивно оцінивши загрозливий рівень ідеологічного впливу та фінансової підтримки «місцевих» терористичних угруповань з боку їхніх міжнародних «партнерів», внесло нагальні корективи у зовнішньополітичний курс держави. Головна установка була зроблена Кремлем на активізації взаємодії з провідними державами ісламського світу як-то Саудівська Аравія, нафтові монархії Перської затоки, Іран та Ірак. Адже, на рубежі 2000-х років співпраця Росії з державами Перської затоки зазнала суттєвих ускладнень через сприйняття конфліктної ситуації в Чечні у релігійному трактуванні, тобто як «придушення ісламського відродження в російській державі». Саме на подолання негативного впливу на ситуацію в країні та відносини з державами Затоки з боку радикальних відгалужень ісламізму спрямувала зовнішньополітичні зусилля дипломатії РФ.

Продуктивна співпраця Росії з державами регіону в питаннях протидії релігійному екстремізму та дієвого протистояння міжнародному тероризму розгорнулася на рівні тісної взаємодії російської сторони з авторитетними регіональними організаціями. Також наприкінці 2005 р. за ініціативи Кремля створено спеціальну експертну групу із фахівців найвищого рівня, очолювану знаним російським сходознавцем Є.Примаковим, під красномовною назвою «Росія – ісламський світ», до складу якої увійшли представники майже 20 мусульманських держав. В рамках діяльності Групи системно розроблювались нові проекти щодо подальшого розширення напрямків співпраці Росії з мусульманськими державами, регулярно дискутувалася проблема узгодженого протистояння ісламському радикалізму та консолідованої боротьби з міжнародним тероризмом. При цьому основний акцент робився країнами-учасниками на необхідності пошуку і впровадженні в практику міждержавних відносин нових прогресивних принципів партнерства цивілізацій. Головним змістом діяльності Групи стало проведення регулярних консультацій за низкою актуальних політико-стратегічних та економічних питань на рівні прем'єр-міністрів, міністрів закордонних справ та послів Росії і ряду мусульманських країн, насамперед Саудівської Аравії, ОАЕ, Кувейту, Пакистану та Єгипту. У форматі розгортання співпраці групи «Росія – ісламський світ» з інтелектуальною і культурною елітою Близького Сходу налагоджено тісні контакти з авторитетними мусульманськими міжнародними організаціями, зокрема Ісламським банком розвитку, Лігою арабських держав, Ісламською академією наук, Ісламською організацією з освіти, науки і культури, Міжнародним науково-дослідним центром з вивчення історії, культури та мистецтва ісламу [141]. Позитивні зрушення не заставили себе довго чекати, так 2007 р. Російська Федерація отримала статус спостерігача в Ісламській організації з освіти, науки і культури.

Символічним свідченням вдалого налагодження та поглиблення конструктивної співпраці російського уряду з ісламськими державами стало відкриття 2006 р. у Москві Центру ісламських та арабських досліджень, де

реалізовувались спільні науково-дослідні програми з вивчення проблем мусульманського права, здійснювалась підготовка та впровадження спільних проектів з історії ісламу та мусульманської культури, практикувалось проведення конференцій, круглих столів, наукових симпозіумів тощо. Вже 2007 р. на базі Центру було відкрито Фонд підтримки ісламської культури, науки та освіти, за сприяння якого кожен росіянин, що виявив бажання поглибити свої знання в області ісламського віровчення, мав нагоду отримати спеціальну стипендію та пройти відповідні курси в університетах Саудівської Аравії, Кувейту тощо.

Дієвим та вдалим дипломатичним кроком було рішення щодо залучення до зовнішньополітичних заходів МЗС РФ відомих та авторитетних представників мусульманської спільноти Росії. Так, у 2000-х роках низку дипломатичних місій Російської Федерації в державах Перської затоки очолював Ментимир Шаймієв, президент Татарстану. У січні 2004 р. відбувся візит до Саудівської Аравії та прийом на високому державному рівні російської делегації на чолі з президентом Чеченської республіки Ахматом Кадіровим, що надало відчутного прискорення розвитку відносин Росії з державами мусульманського світу та стало серйозним імпульсом у знятті гостроти чеченської проблеми в міждержавних відносинах. Того ж року монархії Перської затоки ініціювали створення спеціального Фонду ЮНЕСКО з метою відновлення фінансування та розвитку освіти у Чеченській республіці. У червні 2004 р. до Грозного прибула делегація від Товариства «Червоного півмісяця» (ОАЕ) для обговорення з місцевим керівництвом основних питань щодо грошової допомоги на повоєнну відбудову економіки та інфраструктури Чеченської республіки. Насамкінець, 2011 р. в столиці ОАЕ місті Абу-Дабі відбулось перше міністерське засідання стратегічного діалогу Росія – Рада співпраці арабських держав Перської затоки, де сторони обговорили нові вектори політико-економічної співпраці країн регіону з Москвою. Особливого звучання на форумі міністрів набуло питання боротьби з міжнародним тероризмом та екстремізмом. Зокрема, сторони публічно визнали небезпеку радикального ісламу у глобальному вимірі та висловили готовність вести непримиренну боротьбу з терористичними рухами на фінансовому фронті, блокуючи рахунки та фінансові активи терористичних організацій [27].

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене з впевненістю можна констатувати, що на сучасному етапі новітньої історії Російська Федерація, в контексті антитерористичної співпраці з державами Перської затоки, віддає перевагу інструментам «м'якої сили». Розбудовуючи співробітництво та поглиблюючи зв'язки з державами регіону на релігійному підґрунті цивілізованого ісламського вірування мусульманських спільнот Росії та країн Затоки, Кремль зробив ставку на «здорові» сили арабського світу у протидії міжнародному тероризму і протистоянню ісламському екстремізму на власній території. В результаті, російські мусульмани отримали можливість вільно налагоджувати конструктивні партнерські відносини та розширювати інтелектуальні комунікації з прогресивно налаштованим населенням держав

Перської затоки, що сприяє взаємному духовному збагаченню країн та продукує нетерпимість до радикальних сповідань. На додачу Росія та країни регіону на міждержавному рівні визначили дієві фінансові механізми ефективної протидії «експорту» екстремістської ідеології та плідно співпрацюють у напрямку виявлення і нейтралізація так званих «центрів з підготовки бойовиків-терористів» тощо.

Отже, наприкінці існування СРСР політичне керівництво країни, традиційно для країн соціалістичного табору, розглядало тероризм виключно радикальним проявом жорсткого протистояння на міжнародній арені та сприймало його як небезпеку зовнішнього характеру. Зародження патріотичних національних рухів, що поряд з крахом комуністичної ідеології стало важливим чинником розпаду Радянського Союзу, після появи на політичній карті світу Російської Федерації, обумовило активізацію реінтеграційних устремлінь окремих етнічних груп, поглиблюючи відцентробіжні тенденції. На початку 1990-х років із поширенням національних рухів у Південній і Північній Осетії, Абхазії, Інгусетії та Чечні, окремі ватажки розглядали тероризм прийнятним і дієвим інструментом вирішення ключового завдання, – виходу зі складу сфери впливу Москви, проблема протидії екстремізму та тероризму в Росії постала у новому ракурсі, як питання внутрішньої національної безпеки. Фанатично налаштовані лідери крайніх націоналістичних радикальних течій активно використовували релігійний фактор у контексті цивілізаційного протистояння мусульманської спільноти християнському населенню. Заручившись фінансовою та матеріально-технічною підтримкою міжнародних екстремістських організацій прибічники створення «Великого ісламського халіфату» взяли на озброєння тактику терору. В результаті, проблема боротьби з тероризмом для Росії набула двовимірного значення, як питання внутрішньої безпеки країни та зовнішньої загрози національним інтересам держави.

На доктринальному рівні ефективна протидія тероризму та екстремізму розглядається політичною елітою російської держави насамперед як питання забезпечення національної безпеки країни. Саме тому внутрішнє законодавство Російської Федерації широко представлено законами та підзаконними актами, безпосередньо спрямованими на недопущення та припинення злочинної діяльності організацій, віднесених до категорії терористичних та екстремістських. Також встановлено жорсткі норми кримінальної відповідальності за вчинення терористичних актів та пропаганду радикальних ідей. На додачу, у розрізі посилення боротьби з тероризмом, запроваджено притягнення до відповідальності та відшкодування матеріальних і моральних втрат на ряду з виконавцями та організаторами терористичних актів, їхніх близьких родичів та поплічників з найближчого оточення, яким було відомо про злочинні наміри або котрі отримали матеріальну вигоду від заподіяного. На інституційно-державному рівні РФ функція запобігання та протидії терористичним загрозам закріплена за Федеральною Службою Безпеки, Міністерством Внутрішніх Справ та Міністерством оборони. Згідно з указом президента РФ 2006 р. створено Національний антитерористичний комітет, діяльність якого спрямована на координацію взаємодії урядових інститутів,

органів федеральної влади та суб'єктів Федерації у боротьбі з тероризмом та екстремізмом.

У зовнішньополітичній стратегії Росії, представленій у форматі Концепцій зовнішньої політики 1993, 2000, 2008 та 2013 років, небезпека міжнародного тероризму та екстремізму визначається як одна із найбільших загроз сучасності, вирішення якої потребує комплексного підходу та консолідації зусиль всієї світової спільноти. Таким чином, Росія безумовно визнає міжнародний тероризм, котрий в сучасних умовах високорозвиненої науки та потужних комунікаційних технологій, прагне заволодіти ядерними технологіями та новітніми видами озброєння, глобальною проблемою сучасності, що представляє надзвичайно високу небезпеку для людства в цілому. Втім, Москва, на відміну від Вашингтона, сконцентрувала зусилля вітчизняного дипломатичного корпусу на налагодженні співпраці з країнами Затоки на засадах конструктивної взаємодії у протистоянні міжнародному тероризму, віддаючи перевагу «м'якій силі» в рамках налагодження широких контактів мусульманської спільноти Росії з ісламським світом.

5.3. Протистояння тероризму як базова платформа взаємодії Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки

На початку третього тисячоліття фактор боротьби з міжнародним тероризмом та екстремізмом став одним із надважливих та системоутворюючих елементів зовнішньополітичних стратегій і концепцій національної безпеки Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації. Втім, сучасне бачення політичними елітами наддержав дієвих методів та форм ефективного протистояння тероризму у світі та нейтралізації похідних загроз на глобальному рівні суттєво різняться у концептуальному плані. Так, Москва на міжнародній арені хоча й декларативно заявляє про свою прихильність до «м'яких» інструментів впливу, втім як показують події в Україні 2014 року, коли мирні демонстрації населення на підтримку курсу євроінтеграції в Кремлі тлумачились як прояв національного радикалізму за підтримки терористичних організацій, Москва закликаючи українську владу до переговорного процесу та рекомендуючи використовувати весь арсенал дипломатичних заходів, натомість ввела свій військовий контингент у південні та східні регіони держави. Зі свого боку, Сполучені Штати в протидії глобальному міжнародному тероризму активно використовують свій потужний військовий потенціал та широко застосовують стратегію жорсткого економічного тиску через запровадження режиму санкцій та введення обмежень відповідного характеру, як ключових елементів «жорсткої сили», стосовно країн запідозрених у поблажливому ставленні, сприянні чи підтримці терористичних мереж та рухів. Хоча останнім часом спостерігається впевнений дрейф американської політики в бік «м'яких» важелів впливу у міжнародних взаєминах.

Проте, зазначені вище особливості бачення Москвою та Вашингтоном шляхів і засобів ефективного подолання терористичної загрози в світі далеко не

єдина розбіжність у трактуванні наддержавами питань антитерористичного змісту. Насамперед, необхідно наголосити на певній відмінності сприйняття проблеми міжнародного тероризму у політичному вимірі та різниці в оцінках природи походження і направленості вектора терористичної загрози обома суб'єктами міжнародних відносин. Зокрема, у розумінні Вашингтона тероризм постає передусім гострою зовнішньополітичною проблемою, яка несе пряму загрозу внутрішній безпеці країни. Натомість, як декларують російські чиновники, боротьба з тероризмом є питанням забезпечення внутрішньої безпеки в державі, вирішення якого можливе лише за умови запобігання «експорту» радикальної екстремістської ідеології ззовні та протидії деструктивному інформаційно-пропагандистському впливу на мусульманське населення Росії з боку міжнародних терористичних мереж і рухів.

Саме особливості природи походження терористичної небезпеки на території наддержав визначають бачення Сполученими Штатами і Росією заходів і перелік інструментів ефективного протистояння загрозі. Тому для об'єктивної ідентифікації перспектив та можливих форм співробітництва Москви та Вашингтону в антитерористичній сфері необхідно вивчити правове поле протидії терору, окреслене законодавством вказаних країн. Зокрема, потрібно дослідити особливості змісту національних законодавств наддержав, що дасть нам можливість зрозуміти пріоритети і наповнення завдань у боротьбі з тероризмом, які ставлять перед собою лідери світової спільноти на внутрішньому фронті протистояння тероризму. Оскільки законодавство країни найбільш повно відображає позицію політикуму держави із означених питань та бачення шляхів подолання проблеми. Таким чином, через порівняльний аналіз законодавчих актів антитерористичної спрямованості в кінцевому результаті матимемо змогу вийти на оптимальну формулу міждержавного співробітництва у вказаній галузі міжнародних відносин. Тобто правильно зрозуміти й оцінити головні аспекти узгодженого протистояння Кремля і Білого дому міжнародному тероризму та екстремізму, а також вірно розставити головні акценти продуктивної взаємодії країн важковаговиків на цьому напрямі. Отже, аби віднайти спільні точки дотику і зрозуміти базові позиції ефективної взаємодії у протистоянні тероризму на глобальному рівні, спочатку потрібно з'ясувати консолідуючі аспекти та витoki розбіжностей політичного і правового бачення США і РФ у подоланні загрози.

Правовий підхід у визначенні національним законодавством США та Російської Федерації наприкінці 90-х років XX ст. понять тероризму та терористичних діянь, наочно відображає особливості тогочасного сприйняття наддержавами означеного виду насильства і антитерористичної проблематики в цілому. Зокрема, в США терористична загроза розглядалась виключно у спектрі зовнішньополітичних проблем, позаяк до певного часу навіть не було спеціального внутрішнього законодавчого акта, що комплексно врегулював би правові аспекти протидії терористичним проявам. В правовому просторі Сполучених Штатів перелік питань стосовно визначення поняття терористичного акту і встановлення відповідальності за вказаний злочин, розосереджено у положеннях нормативних документів, які входять до Зведення

законів США. Зокрема, титул 18 зазначеного зведення містить спеціальний розділ, присвячений окремим питанням, пов'язаним із правовою стороною протидії тероризму, на кшталт визначення юрисдикції, відповідальності, поняття співучасті, а також фінансових відносин із терористичними організаціями тощо [424]. У свою чергу політико-правове визначення поняття «тероризму» представлено у документі Держдепартаменту США від 1999 р. «Структура глобального тероризму», за яким названим злочином є «навмисне, політично вмотивоване насильство, що здійснюється проти невоюючої сторони наднаціональними групами або таємними агентами з метою здійснення впливу на спільноту» [359].

Правове визначення поняття «тероризм» в законодавчому полі Російської Федерації вперше представлено в тексті Федерального Закону «Про боротьбу з тероризмом» від 1998 року (втратив чинність 2006 р.). Даним нормативно-правовим актом законодавець визначив, тероризм, як «насилля або загрозу його застосування відносно фізичних осіб чи організацій, а також знищення (пошкодження) або загрозу знищення (пошкодження) майна чи інших матеріальних об'єктів, що створює небезпеку загибелі людей, заповідання значних майнових збитків або настання інших суспільно небезпечних наслідків, – здійснювані з метою порушення громадської безпеки, залякування населення або чинення впливу на прийняття органами влади рішень, чи задоволення неправомірних майнових і будь-яких інших інтересів; зазіхання на життя державного або громадського діяча, вчинене з метою припинення його державної чи іншої політичної діяльності або з мотивів помсти за таку діяльність; напад на представника іноземної держави чи співробітника міжнародної організації, які користуються міжнародним захистом, а також на службові приміщення або транспортні засоби осіб, що перебувають під міжнародним захистом, якщо зазначене діяння скоєно з метою провокації війни чи ускладнення міжнародних відносин [150]. Російський законодавець чітко виділив різницю та розмежував поняття терористична діяльність і міжнародна терористична діяльність, розкриваючи перше поняття через визначення ознак і видів злочинної діяльності та форми і ступеню участі в організації і реалізації терористичних актів, а друге, – подаючи через географічну складову, тобто в залежності від територіальності підготовки теракту, приналежності державних кордонів місця його реалізації та направленості проти іноземних громадян чи інших країн. Водночас норми документа містили визначення таких понять як терорист, терористична акція, злочини терористичного характеру, терористична група, терористична організація, боротьба з тероризмом, контртерористична операція, зона проведення контртерористичної операції та заручник.

Стосовно зовнішньополітичної складової антитерористичної діяльності законодавець обмежився декларуванням готовності Російської Федерації до міжнародного співробітництва в області боротьби з тероризмом. Яскравим віддзеркаленням сприйняття Росією природи походження загрози, постає перелік суб'єктів на котрих безпосередньо покладається завдання боротьби з тероризмом, що також підкреслює пріоритетність для Москви протистояння

терору на власній території. Адже першими в списку повноважних органів стоять Федеральна служба безпеки РФ та Міністерство внутрішніх справ Росії і лише потім зазначені Служби зовнішньої розвідки, Федеральна служба охорони, Міністерство оборони та Федеральна прикордонна служба Російської Федерації. До речі, остання пізніше взагалі видалена нормотворцем з переліку структур до повноважень яких віднесені питання боротьби з тероризмом. Дана обставина красномовно вказує на сприйняття Росією насамперед внутрішньої природи загрози і засвідчує недооцінку Кремлем зовнішньої складової вектора протистояння небезпеці на початковому етапі протидії. На користь чого свідчать докладно виписані у п.6 ст.6 завдання та повноваження Федеральної антитерористичної комісії (далі – ФАК), яка за рішенням президента та уряду РФ може утворюватись на федеральному рівні для координації діяльності суб'єктів, що здійснюють боротьбу з тероризмом. Оскільки ключовим завданням ФАК є «напрацювання основ державної політики в області боротьби з тероризмом в Російській Федерації і рекомендацій, направлених на підвищення ефективності роботи із виявлення та усунення причин і умов, що сприяють виникненню тероризму й здійснення терористичної діяльності» [150]. Тоді як міжнародний блок функцій Комісії обмежується участю в підготовці міжнародних договорів Росії в області боротьби з тероризмом, що також показово в плані ототожнення національних пріоритетів протидії небезпеці.

Після фатальних для всього світового загалу подій 11 вересня 2001 року, в Сполучених Штатах відбулись кардинальні зміни на законодавчому рівні у підходах щодо визначення, самого поняття «тероризм» та похідних від нього категорій. Також були вжиті невідкладні заходи у контексті адаптації до нових реалій і нормативно-правового закріплення належних форм і методів протидії терористичній загрозі. Документальним втіленням зазначених новацій став Закон «Про боротьбу з тероризмом», прийнятий 2001 р. всього через 6 тижнів після трагічних подій вересня, який отримав назву «Акт патріота США 2001 року». За аналогією, після серії кривавих терористичних атак на території Росії (зокрема, захоплення значної кількості заручників терористами під час театрального спектаклю «Норд Ост» 2002 р. та бесланської трагедії 2004 р., де жертвами стали близько 100 дітей) російська Дума прийняла Федеральний закон «Про протидію тероризму» від 6 березня 2006 р., який замінив Закон «Про боротьбу з тероризмом» 1998 р., що не відповідав новим викликам часу і до цього зазнавав неодноразових змін у 2000, 2002 та 2003 рр.

З метою комплексного та всебічного дослідження основних аспектів антитерористичних стратегій США та Росії у XXI ст., задля визначення базової платформи взаємодії наддержав у цьому питанні проведемо компаративний аналіз важливих положень «Акт патріота США» 2001 р. та Федерального Закону РФ «Про протидію тероризму» 2006 р. Запропонований аналіз доцільно розпочати із порівняння підходів правових інституцій країн у кваліфікації даного типу злочинних діянь та вивчення характерних особливостей трактування поняття «тероризм», представлених нормами названих вище законодавчих актів. Так, «Акт патріота» США розширив зміст поняття «федеральний злочин, пов'язаний з тероризмом», віднісши до цієї категорії

низку тяжких насильницьких злочинів, а також доповнив Титул 18 Зводу законів США поняттям «внутрішній тероризм». Наразі, всі злочини, скоєння яких переслідується статтею 2332b «Акти тероризму, що пов'язані з перетином державних кордонів та віднесені до федеральних злочинів, пов'язаних з тероризмом» включені до категорії кримінально-карних діянь. Стаття 2331b («Тероризм») Федерального кримінального кодексу містить ємні, і разом з тим достатньо виразні та чіткі визначення понять «міжнародний тероризм» та «внутрішній тероризм»: міжнародний тероризм – це акти насилля або дії, що несуть загрозу людському життю, та є порушенням кримінальних законів Сполучених Штатів чи будь-якого Штату; діяльність направлена на залякування або тиск на цивільне населення, вплив на політику уряду через залякування чи примушення, а також вплив на дії уряду через вбивство державного діяча або його викрадення; це діяння, котре вчинене поза територіальною юрисдикцією США або здійснюється з перетином державних кордонів у сенсі використання для терористичної діяльності необхідних матеріалів та залучення громадян інших держав; внутрішній тероризм – включає акти, що несуть загрозу людському життю, та є порушенням кримінальних законів Сполучених Штатів чи будь-якого Штату; діяльність направлена на залякування або тиск на цивільне населення, вплив на політику уряду через залякування або примус, а також вплив на дії уряду через вбивство державного діяча або його викрадення; це діяння, котре має місце в межах територіальної юрисдикції США [425].

Крім того, в американському законодавстві мають місце поняття, що суттєво розширюють змістовне навантаження категорії «тероризм». Зокрема, запроваджено нові види терористичних небезпек, так до розряду «кібертероризм» віднесені різні види хакерства, здійснюваного на професійній основі, а також нанесення збитків комп'ютерним мережам громадян, юридичним особам та державним відомствам. В обіг політичного лексикону введено поняття «біотероризм», котре в Законі подається як злочинне використання біологічних засобів та біологічної зброї (ст..814) [151].

Водночас, Федеральний закон РФ «Про протидію тероризму» від 2006 року також характеризується низкою особливостей, обумовлених специфікою національного трактування терористичної загрози. Наприклад, в статті 3 вказаного правового акта, законодавець під тероризмом розуміє не тільки «практику впливу на прийняття рішення органами державної влади, органами місцевого самоуправління або міжнародними організаціями, пов'язану із залякуванням населення та (або) іншими формами протиправних насильницьких дій», але й «ідеологію насильства» [151]. Причому законодавець не подає трактування поняття «ідеологія насильства», не виключаючи вільної, розширеної інтерпретації зазначених положень Закону. Варто зазначити, що за певного збігу політичних обставин та відсутності тривалої історичної традиції демократії, подібне упущення може призвести до непоправних наслідків та коштувати дискредитації антитерористичних зусиль Росії, дозволяючи будь-яку опозиційну ідеологію, навіть за відсутності пропаганди збройного протистояння, кваліфікувати як терористичну. Зокрема, існує імовірна загроза

використання силового апарату держави під приводом протидії тероризму в боротьбі з внутрішньою опозицією.

Певним поясненням подібної невизначеності може слугувати спроба законодавчого органу деталізувати у ст.24 Закону відповідальність організацій за причетність до тероризму. Втім, подібний крок не вирішує озвучену вище законодавчу некоректність. До речі положення частини 4 цієї статті Закону 2006 р. передбачає поширення її дії і «розповсюдження на іноземні та міжнародні організації, а також на їх відділення, філії та представництва в Росії», що також вказує на зміну російським нормотворцем старих підходів в оцінці значимості міжнародної складової терористичної загрози в країні. Важливо відзначити, що ключова відмінність в законодавчій інтерпретації поняття «тероризм» представлений Білим домом та Кремлем полягає у відсутності чіткого поділу російським законодавством тероризму за національними та зовнішніми проявами і природою походження на внутрішній та міжнародний. Більш того, ігноруючи законодавче визначення внутрішніх та зовнішніх терористичних загроз, законодавець Росії передбачив ч.4 ст.6 Закону можливість використання військових сил для припинення міжнародної терористичної діяльності за межами території Росії у рамках протистояння глобальній загрозі. Натомість в американському законодавстві існує чітке розмежування категорій «внутрішній та міжнародний тероризм» і зроблено наголос на рішучості Сполучених Штатів вести боротьбу злюбими проявами тероризму у глобальному вимірі. На додачу, в російському законодавстві, на відміну від американського, поняття «тероризм» має досить розширене та обтічне визначення, що гіпотетично дозволяє за певних несприятливих умов вільно тлумачити окремі положення норми Закону, зараховуючи до категорії «терористичний злочин» діяльність опозиційних політичних рухів і партій крайніх поглядів, що пропагують незручні й загрозливі, з точки зору правлячої верхівки Росії, ідеологію та цінності.

Наступною складовою компаративного аналізу базового законодавства Сполучених Штатів та Російської Федерації є порівняльний аналіз правового інструментарію, що використовується уповноваженими органами і службами означених держав у процесі виконання завдань ефективного запобігання та протидії різноплановим загрозам терористичного походження. Насамперед потрібно звернути увагу на суттєве обмеження положеннями «Акта патріота США» переліку окремих прав громадян закріплених та гарантованих концептуальним правовим документом Сполучених Штатів Білем про права. Зокрема, федеральні повноважні органи на підставі діючих норм вищевказаного Акта мають змогу на законних засадах здійснювати розшук підозрюваних осіб у тероризмі шляхом оперативного спостереження в Інтернет мережі, посередництвом відслідковування відвідування громадянами веб-сторінок та вивчення змісту електронної переписки підозрюваних, а також за допомогою прослуховування телефонних розмов вказаної категорії осіб. Водночас, законодавець вжив необхідні перестороги задля недопущення службових зловживань в означеній сфері, передбачивши складний процесуальний порядок отримання ордеру на здійснення оперативних заходів

спостереження. Зокрема, для встановлення прослуховування та реалізації інших форм нагляду співробітник ФБР повинен спочатку отримати дозвіл від свого безпосереднього керівництва та заручитись підтримкою федерального окружного прокурора. Останній, у свою чергу, звертається далі за дозволом на проведення операції до генерального прокурора або відповідальних посадових осіб Міністерства юстиції. Тільки після успішного проходження процедури погодження з прокуратурою та отримання належних дозволів співробітник правоохоронного органу може звернутись до федерального судді свого округу з клопотанням на видачу ордеру. Дозвіл на прослуховування та ведення спостереження видається на термін до 30 діб, за потреби продовження строків дії ордеру санкціонується суддею з повторенням погоджувальної процедури у повному обсязі. Співробітник ФБР зобов'язаний кожні 10 діб інформувати про хід та результати прослуховування суддю, який зі свого боку, може оцінити отриману інформацію достатньою для слідства і припинити дію дозволу на прослуховування. При цьому американський законодавець передбачив за особливо нагальної потреби у невідкладних випадках отримання дозволу на проведення вказаних раніше оперативних дій за скороченою процедурою, – без очікування на видачу ордеру судом, керуючись лише ухвалою прокурора. На додачу, провайдери, телефонні компанії та кредитні організації зобов'язанні за надзвичайних обставин без ордеру суду надавати державі потрібну інформацію щодо їхніх клієнтів, необхідну на переконання ФБР для проведення санкціонованого розслідування злочинів терористичного характеру [151]. Крім того, у серпні 2007 року рішенням Конгресу повноважні органи у надзвичайних умовах та критичних ситуаціях отримали дозволів на прослуховування іноземців та перехоплення їхніх електронних повідомлень без санкції судового органу, маючи лише дозвіл окружного прокурора.

Саме у наділенні спеціальних державних органів надто широкими повноваженнями в області обмежень, котрі на погляд дослідників за певних обставин можуть бути застосовані по відношенню до громадян, не пов'язаних з тероризмом, всупереч гарантованих конституцією прав і свобод, стали головним лейтмотивом критики вказаного законодавчого акта з боку громадськості та експертів. Втім слід зауважити, що значна частина обмежувальних заходів, передбачених законом, носить тимчасовий характер. Зокрема, дія більшості норм, які розширюють можливості електронного спостереження, збігає протягом ближчих трьох років, та у разі необхідності подовження терміну їх дії потребуватиме пролонгації на законодавчому рівні.

Зазвичай у повсякденних умовах процедура отримання дозволу спецслужбами Росії на проведення оперативних заходів заформалізована і громіздка на кшталт розглянутого вище алгоритму дій американських відомств, відповідальних за протидію тероризму. Разом з тим, за аналогією з США з метою уникнення загострення терористичної небезпеки російське законодавство містить правові норми, що дозволяють вести оперативний збір інформації, незважаючи на певні обмеження, в сенсі дотримання особистих прав людини. Зокрема, ч.3 ст.11 Федерального закону «Про протидію тероризму» передбачає на території запровадження правового режиму

контртерористичної операції контроль за телефонними переговорами та іншою інформацією, що передається різними каналами телекомунікаційних систем, а також пошук за каналами електронної комунікації відомостей щодо обставин вчинення терористичного акту і збір матеріалів стосовно осіб організаторів та виконавців, в рамках розслідування злочину і з метою запобігання подібним злочинним проявам у подальшому [151]. Показово характеризує зміни в оцінці небезпеки та удосконаленні підходів протидії російської держави терористичній діяльності на своїй території перелік окремих обмежень прав і свобод громадян у межах запровадженого правового режиму в зоні проведення антитерористичної операції, який складався з семи вагомих застережень передбачених частиною 1 ст. 13 означеного Закону 1998 р. Проте, виписуючи механізм запровадження правового режиму контртерористичної операції частиною 3 ст. 11 Закону «Про протидію тероризму» 2006 р. передбачено перелік із 13 позицій щодо певних заходів і тимчасових застережень, пов'язаних з обмеженням прав і свобод громадян. Отже, маємо збільшення переліку вказаних обмежень у порівнянні із Законом Про боротьбу з тероризмом у редакції 1998 р. без малого в два рази. Аналіз антитерористичного законодавства США і РФ свідчить про подібність правових інструментів протидії тероризму в обох державах.

Порівнюючи концептуальні документи, зміст яких обумовлює направленість зовнішньополітичної стратегії Сполучених Штатів [342] та Російської Федерації [136] наочно проглядаються певні відмінності у сприйнятті наддержавами природи походження і направленості терористичної загрози з точки зору питання національної безпеки. Російський політичний істеблішмент сприймає небезпеку тероризму та екстремізму за параметрами внутрішнього та зовнішнього впливу на ситуацію в країні. Зокрема, у баченні Росії тероризм та екстремізм, як внутрішня загроза, постає як проблематика гарантування безпеки громадян, захисту суспільства та цілісності держави від терористичних атак і посягань національних екстремістських рухів з крайньою радикальною ідеологією. У той же час, терористичні угруповання та рухи, діяльність яких зафіксована на території РФ, розглядаються як свого роду «дочірні утворення» глобальної павутини транснаціональних терористичних організацій, які отримують масштабні фінансові вливання на організацію і реалізацію терористичних актів, потужну підтримку ідеологічно-освітнього змісту і широку практичну допомогу у форматі підготовки та «експорту» емісарів-ватажків злочинних збройних формувань, «інженерів-терористів», рядових бойовиків, смертників-виконавців тощо. Таким чином, в системі національної безпеки Росії тероризм одночасно виступає потужною зовнішньою загрозою. Натомість політичною верхівкою Сполучених Штатів терористична небезпека інтерпретується як суто зовнішня загроза безпеці держави та її національним інтересам, зокрема офіційним органам та представництвам, посадовим фізичним особам, що делегують інтереси країни за кордоном, а також пересічним американським громадянам. Події 11 вересня 2001 р. американськими політичними ідеологами і теоретиками кваліфікуються, як прояв зовнішньої агресії, спрямованої проти США, що вперше за

багатовікову історію країни реалізована на її власній території.

Подібна доктринальна відмінність у сприйнятті направленості вектора загрози тероризму та екстремізму обома наддержавами в розрізі національної безпеки знайшла своє логічне продовження та теоретично-правове втілення у так званому горизонтально-вертикальному виборі параметрів класифікації вказаної небезпеки. Так, російський законодавець, розглядаючи терористичну загрозу як ключову внутрішню небезпеку, зосередився на конкретизації злочинних діянь, віднесених до категорії терористичних злочинів. Тобто систематизуюча градація змісту і небезпеки терористичної загрози відбувається переважно у горизонтальній площині, на рівні кримінального законодавства та інших галузей національного права. Зокрема, представлені розгорнуті визначення та докладна характеристика діянь, що кваліфікуються у кримінальному судочинстві як терористична діяльність та пособництво тероризму. Водночас, російське законодавство містить лише декларативну фіксацію зовнішньої природи небезпеки, що походить з боку зарубіжних терористичних анклавів. Втім, систематизація джерел походження або класифікація за ступенем впливу зовнішніх загроз даного характеру у правовому полі Росії відсутня. Проте, чи не єдиним конкретизованим зовнішнім джерелом терористичної небезпеки для російської держави на законодавчому рівні визначено Афганістан [65], відносно якого відбулась перша узгоджена військова операція антитерористичної коаліції.

У той час, серед політикуму та в експертному середовищі Сполучених Штатів прийнято розглядати терористичну загрозу на глобальному рівні як певний синтез деструктивних зусиль міжнародних терористичних угруповань та мереж, котрі отримують потужну фінансову, політико-ідеологічну та матеріально-технічну підтримку з боку окремих держав, віднесених до розряду спонсорів тероризму. Як зазначалось раніше, терористична загроза у сприйнятті Сполучених Штатів постає суто зовнішньою небезпекою, що виражається у формулі «терористичні рухи + держави-спонсори». Подібне бачення дозволило Вашингтону аргументовано характеризувати терористичну загрозу у вертикальній площині. Тобто керуючись нормами міжнародного права та заручившись потужною політичною підтримкою широкого кола союзників у боротьбі з міжнародним тероризмом, Білий дім розробив зрозумілу, хоча подекуди непозбавлену елементів суб'єктивізму та упередженості, системну класифікацію держав за рівнем походження терористичної небезпеки. Нині основні зусилля державного департаменту та дипломатичного корпусу Сполучених Штатів головним чином зосереджені на запровадженні та деталізації комплексних механізмів і підборі дієвих інструментів ефективної протидії та нейтралізації терористичної загрози, співмірно до встановленої градації ступеню небезпеки її джерела в особі конкретного суб'єкта міжнародних відносин.

На довершення, відмінність у розумінні походження небезпеки та сприйнятті складових вектора терористичної загрози Сполученими Штатами та Російською Федерацією на концептуальному рівні безперечно впливає й на раціональний вибір інструментарію ефективної протидії міжнародному

тероризму обома державами. Росія, розглядаючи боротьбу з тероризмом, насамперед, як протидію ключовій внутрішній загрозі наприкінці ХХ століття, важко пройшла складну фазу жорсткого силового протистояння тероризму та екстремізму, осередок котрого знаходився на Північному Кавказі в середині країни. Сьогодні РФ керуючись потребами часу та формуючи позитивний імідж у близькосхідному регіоні, реалізує виважену зовнішню політику щодо нейтралізації терористичних загроз. При цьому російська держава, голосно заявляючи світові про готовність цілеспрямовано використовувати у протидії терору «м'які» важелі впливу, натомість декларативно поєднує елементи «жорсткої» та «м'якої сили», де абсолютна перевага залишається за компонентами «жорсткого» тиску.

Разом з тим прийнятий Держдумою 2006 р. Закон «Про протидію тероризму» значну увагу приділяє міжнародному аспекту протистояння терористичній загрозі. Так поряд із ст. 4 «Міжнародне співробітництво Російської Федерації в області боротьби з тероризмом», представленої також в попередньому Законі в редакції 1998 р., з'явилась абсолютно нова норма, ст. 6 «Застосування Збройних сил Російської Федерації в боротьбі з тероризмом». Причому попри застосування Збройних сил РФ для попередження терористичної загрози на суші, у повітряному і морському просторах країни, законодавець частиною 4 даної статті декларує можливість використання армії «для припинення міжнародної терористичної діяльності за межами території Російської Федерації». Зокрема, частина 1 ст. 10 Закону «Про протидію тероризму» передбачає «застосування озброєння з території Російської Федерації проти терористів і (або) їх баз розташованих за межами її території», а також «використання формувань Збройних сил РФ для виконання завдань по припиненню міжнародної терористичної діяльності за межами Росії». Також у Законі чітко виписаний правовий механізм залучення Збройних сил для виконання завдань по припиненню міжнародної терористичної діяльності за межами російської території. Отже, Росія на законодавчому рівні заявила про власні великодержавні претензії на світове лідерство, закріпивши за собою роль міжнародного гаранта глобальної безпеки. Втім, задля недопущення зростання терористичної активності та загострення радикальних настроїв серед мусульманської спільноти, Москва зосередила увагу на міжнародній арені в зоні Перської затоки, свідомо віддаючи пріоритетність елементам «м'якої сили» на зовнішньому театрі боротьби з міжнародним тероризмом та екстремізмом.

Натомість, в Сполучених Штатах, де поняття «боротьби з тероризмом» не асоціюється з гострою внутрішньою загрозою національній безпеці, зазначений концепт переважно кореспондується із потужним комплексом силових заходів за межами США та де-факто є синонімом поняття «боротьба з міжнародним тероризмом». На відміну від РФ зазначений посил США має чітку географічну локацію визначену конкретними територіальними межами окремих суб'єктів міжнародних відносин, – Ірак, Іран, Афганістан та Пакистан, причому Ісламабад розглядається у контексті антитерористичного партнерства. Зокрема, Сполученими Штатами регулярно надається потужна військова, матеріально-

технічна та фінансова підтримка правлячому режиму Пакистану, який розглядається американським політичним істеблішментом головним союзником антитерористичної коаліції на Великому Близькому Сході. У випадку Іраку та Афганістану головним завданням США, в сенсі нейтралізації терористичної загрози, свого часу стала реалізація силового варіанту зміни політичних режимів вказаних країн. Стосовно Ірану, зарахованому Вашингтоном до найбільш небезпечних осередків терористичних загроз на планеті та віднесеному до категорії держав-ізгоїв і потенційних витоків «ядерного тероризму», пріоритетним та нагальним завданням американської контртерористичної політики нині є запобігання доступу Тегерана до передових технологій та блокування і стримування його ядерних програм, що можуть стати надбанням міжнародної терористичної павутини. Втім, через регулярне вотування в Раді Безпеки ООН Росією іранського питання багаторічні спроби силового тиску на Тегеран не принесли відчутних результатів та прогресу у вирішенні ядерної проблеми. Тож в умовах жорсткої конкуренції за лідерство у сучасному світі необхідно відзначити поширення протягом останніх років дієвої практики використання Білим домом елементів «м'якої сили» впливу на Іран та інші мусульманські країни з метою активізації конструктивного діалогу з потужним опонентом у Перській затоці та стимуляції монолітної союзницької підтримки ісламського світу у протистоянні міжнародному тероризму. Подібна узгодженість зовнішньополітичних позицій Москви і Вашингтону та досягнення взаєморозуміння у підходах і виборі інструментарію врегулювання гострих питань на Близькому Сході стали передумовою позитивних зрушень у вирішенні проблеми ядерного тероризму та базовою площадкою подальшої взаємодії наддержав у боротьбі з міжнародним тероризмом в цілому.

На ефективне вирішення завдань протидії тероризму і релігійному екстремізму спрямовані зусилля низки повноважних відомств та інституцій державних апаратів РФ та США. В управлінській структурі державних механізмів обох країн створені спеціальні органи, покликані акумулювати всю наявну інформацію щодо терористичних загроз та координувати на міжвідомчому рівні взаємодію зацікавлених відповідальних служб в частині протистояння таким, паралельно забезпечуючи конструктивне співробітництво із заданої проблематики у міжнародній царині. З метою функціонального забезпечення реалізації визначених завдань 2004 р., в рамках реформування розвідувальних інституцій, в управлінській структурі Сполучених Штатів створено Національний контртерористичний центр (далі – НКЦ). У той час, в Росії з 2002 р. на даному напрямі врегулювання внутрішньополітичних проблемних питань працювала Федеральна антитерористична комісія, переформатована 2006 р. рішенням президента в Національний антитерористичний комітет (далі – НАК). Після наближеного вивчення основних функцій закріплених за вказаними організаційними структурами стають очевидними певні характерні відмінності у змістовному наповненні покладених на них завдань і принципах їх реалізації.

Так, російський НАК за посадою очолює директор ФСБ, котрий безпосередньо доповідає президенту загальну оцінку ситуації та всю наявну в розпорядженні силових відомств інформацію щодо терористичних загроз і результатів протидії останнім. В результаті, постановкою проблематики, координацією діяльності повноважних інститутів влади на міжвідомчому рівні, аналізом ефективності та оцінкою результатів боротьби з тероризмом і екстремізмом опікується керівник силового відомства, яке безпосередньо відповідає за протидію вказаним злочинним проявам на території держави. Можливо, з військової точки зору, зосередження високих представницьких і потужних управлінських повноважень в умовах жорсткого силового протистояння тероризму всередині країни, а також одночасне закріплення координаційних функцій за керівником провідної правоохоронної структури в цій галузі цілком виправдане. Втім, з позиції ефективного організаційно-управлінського забезпечення та раціоналізму інформаційного супроводження діяльності глави держави, концентрація функцій формування інформаційно-аналітичного поля і закріплення на державному рівні координаційних повноважень здійснення антитерористичної діяльності за керівником одного із силових відомств, на котре покладається ключова роль у протидії терору, без сумнівів викликає конфлікт інтересів, за яким криється імовірна проблема суб'єктивного бачення і вірогідність тенденційної оцінки ситуації в цілому. Подібна суперечність представляє собою вкрай загрозливу потенційну небезпеку однобічного висвітлення терористичної проблематики та упередженої подачі керівництву країни скорегованої у вигідному для очолюваного уповноваженою особою органу ключі інформації (у даному випадку ФСБ). Сьогодні, коли силова фаза активних контртерористичних заходів на території Росії пройдена, посадовці адміністрації Президента та російський законодавець мали б враховувати і унеможливити викладену недоречність, вживши відповідних застережних пересторог.

На відміну від Росії у Сполучених Штатах аналіз та обробка інформації стосовно терористичної небезпеки становить лише частину загального обсягу завдань покладених на НКЦ. Провідна місія Центру полягає у плануванні на державному рівні контртерористичної діяльності у глобальному вимірі та підготовці аналітичних матеріалів з даної проблематики, які у вигляді звітів напряду потрапляють на стіл президента США. Причому НКЦ очолює особисто підібрана і призначена президентом, звільнена від виконання інших обов'язків, відповідно незаангажована відомчими інтересами та незацікавлена в ретуші інформації, посадова особа. Таким чином, американський НКЦ представляє собою по-суті «мозковий трест» антитерористичної стратегії США у світовому масштабі та має набагато ширші можливості об'єктивного аналізу ситуації та оцінки результатів діяльності відповідальних за даний напрям роботи відомств і доведення незалежної позиції політичному керівництву країни. Тоді як російський НАК, зосереджуючись на зборі, аналізі та узагальненні міжвідомчої інформації терористичного змісту, насамперед координує антитерористичну діяльність правоохоронних органів на території Росії, в певному сенсі, перебуваючи під патронатом ФСБ, а подекуди частково

дублюючи окремі функції зазначеної спецслужби.

Важлива роль у налагодженні продуктивної співпраці Росії з міжнародною спільнотою за антитерористичним вектором, відведена запровадженому указом президента № 1293 від 11 жовтня 2004 р. інституту посла з особливих доручень – спеціального представника президента Російської Федерації з питань міжнародного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом і транснаціональною організованою злочинністю. На вказану посаду глава держави призначив колишнього першого заступника директора ФСБ А.Сафонова, делегувавши функції із забезпечення діяльності посла з особливих доручень дипломатичному відомству. До першочергових завдань спеціального представника президента належало розгортання активної зовнішньополітичної комунікації в антитерористичній сфері, що мало стати потужним базовим підґрунтям налагодження нових ефективних механізмів тісного співробітництва Росії з провідними країнами світу, в тому числі США, у питаннях протидії міжнародному тероризму на глобальному рівні. Натомість, на думку низки фахівців, діяльність посла багато в чому дублювала окремі функції правоохоронних відомств на зовнішньополітичному напрямі. Зокрема, у доповіді Дослідницького центру Agentura.ru введення номенклатури «посла з особливих доручень» розглядалась, насамперед, як створення інструменту дипломатичного тиску на країни, що не видають Росії осіб підозрюваних у тероризмі, в той час коли західні держави в означеній галузі вже давно перейшли від дипломатичного врегулювання до суто юридичних і технічних форм взаємодії [119].

Однак, останнім часом спостерігаються прогресивні трансформації у налаштуванні механізмів роботи антитерористичного треку в структурі МЗС Росії. Так, у жовтні 2011 р. на посаду спеціального представника з питань міжнародного співробітництва у боротьбі з тероризмом і транснаціональною організованою злочинністю призначено А.Змеєвського, який на відміну від свого «мілітаризованого» попередника за фахом є кадровим дипломатом. Наведений факт слугує наочним підтвердженням поступальних змін у характері та змістовному наповненні російської антитерористичної стратегії.

За спостереженням А.Шуміліна, сьогодні із вжитку російських можновладців поступово зникає вираз «боротьба з міжнародним тероризмом та ісламським радикалізмом», на взамін якого в словесний обіг політикуму впевнено входять формули «Росія – частина ісламського світу» та «Росія – міст між Сходом і Заходом» [166]. Вказана тенденція стала відображенням Концепції зовнішньої політики Російської Федерації від 12 лютого 2013 року, де ключовим завданням російської зовнішньополітичної стратегії визначена розбудова партнерських відносин з мусульманським світом, зокрема вирішення питань вступу та членства Росії у міжнародних ісламських структурах та організаціях [65].

В Держдепартаменті США свого часу також існувала посада координатора з питань протидії тероризму, яку з 2009 року очолював кадровий дипломат та відомий вчений Д.Бенджамін, автор низки ґрунтовних наукових досліджень з проблематики протистояння тероризму та екстремізму. На відміну

від завдань його російського колеги, в обов'язки американського координатора з питань протидії тероризму входило налагодження і зміцнення партнерства з різноплановими багатоцільовими неурядовими організаціями та провідними державами світу з метою «поглиблення антитерористичних зусиль», що, на думку адміністрації, мало сприяти посиленню національної безпеки Сполучених Штатів. На додачу, за координатором закріплювалась провідна роль у стратегічному плануванні антитерористичної місії США за кордоном, а також вказаний урядовець приймав безпосередню участь у підготовці щорічної доповіді Держсекретаря з проблем тероризму, котра виголошувалась у Конгресі країни. На початку 2012 р. посада координатора з питань протидії тероризму при Держдепартаменті США еволюціонувала у повноцінне Бюро із широким штатом співробітників. За умови повного збереження за новоутвореною структурою функціоналу діяльності посадової одиниці координатора, обсяг завдань Бюро у форматі міжнародного співробітництва в сфері боротьби з тероризмом суттєво розширився. Подібна структурна новація в урядовому апараті сьогодні засвідчує збереження актуальності проблеми та наочно демонструє гостроту постановки питання ефективного протистояння міжнародному тероризму у зовнішній політиці США. Безперечно, сьогодні боротьба з тероризмом та екстремізмом залишається пріоритетним та структуроутворюючим елементом зовнішньої політики Сполучених Штатів, що набув ознак геополітичного характеру. Вербальним підтвердженням такого висновку слугує вислів виголошений Дж.Бушем-мол. за часів його президентства, пізніше неодноразово цитований нинішнім президентом Сполучених Штатів Б.Обамою: «Тероризм – явище глобальне, а тому й відсіч йому необхідно давати на глобальному рівні» [381].

Проте, варто підкреслити, що Росія, зважаючи на складні внутріполітичні процеси другої половини 1990-х років, коли відцентрові устремління національних політичних еліт окремих суб'єктів Федерації, наповнившись радикальною ісламською ідеологією, опинились «під патронатом» міжнародних терористичних угруповань та рухів, багато раніше Сполучених Штатів звела антитерористичний компонент у ранг своїх національних пріоритетів. Зіткнувшись на власній території з крайніми проявами ісламського радикалізму, глибоко інтегрованого й тісно вплетеного в злочинну павутину так званого «міжнародного терористичного інтернаціоналу», Росія як член Ради Безпеки ООН, першою у міжнародному середовищі ще в 1990-ті роки запропонувала консолідацію колективних зусиль світової спільноти спрямованих на протидію екстремізму та тероризму на глобальному рівні. Втім, нездоланною перепорою на шляху взаємопорозуміння стало складне та багатогранне чеченське питання, в якому проблема протидії сепаратизму і тероризму неоднозначно поєдналась з низкою гуманітарних аспектів та фактором дотримання необхідної достатності застосування військової сили, що викликало суперечливе ставлення з боку міжнародної спільноти до ініціатив Російської Федерації. Адже, у сприйнятті світового загалу, природа терористичного руху на теренах російської держави крилась у невирішених своєчасно внутрішніх проблемах міжнаціональних відносин, витоки яких

походять із великодержавницької імперської політики царської Росії та тоталітарного минулого радянського періоду історії країни. Тоді як «експорт» і популяризація радикальних ісламських ідей та фінансово-матеріальна підтримка екстремістських сил в РФ з боку міжнародної терористичної мережі стали похідними, котрі виникли на підґрунті невирішених питань внутрішньодержавного характеру етнічного та релігійного забарвлення. Очевидно, саме з таких міркувань міжнародна спільнота не сприйняла терористичні прояви на території Росії у всесвітньому масштабі, відповідно, не зваживши за потрібне своєчасно вжити комплексних заходів консолідованого протистояння терористичній загрозі на глобальному рівні. Втім, після трагічних подій 11 вересня 2001 р., усвідомивши масштабність терористичної небезпеки, світ об'єднав зусилля виступивши консолідованим фронтом у протистоянні глобальній загрозі XXI ст.

Вектор американсько-російської співпраці у боротьбі з міжнародним тероризмом та ісламським радикалізмом умовно можна розкласти за напрямками діяльності суб'єктів, задіяних у налагодженні контртерористичної взаємодії, на спеціалізовану складову співробітництва, переважно на рівні силових структур, та дипломатичну, – у форматі відомств закордонних справ, зокрема в рамках взаємодії через спільну участь у діяльності міжнародних організацій. Власне, вперше офіційно співпраця ключових правоохоронних відомств РФ та США на ниві протидії тероризму після терактів 2001 р. у Сполучених Штатах Америки, формалізовано зафіксована у грудні 2004 р. Саме тоді директор російського ФСБ М.Патрушев та голова американського ФБР Р.Мюллер уклали Меморандум про співпрацю зазначених спецслужб обох держав у сфері боротьби з міжнародним тероризмом і розповсюдженням зброї масового ураження. Подальше розгортання російсько-американської взаємодії, спрямованої на протистояння глобальним викликам і терористичним загрозам у світі, відбувалось у форматі урядових домовленостей на рівні відомств силового блоку. Так, знаковими у плані поглиблення партнерства та зміцнення союзницьких вуз наддержав у сфері контртерористичної співпраці стало підписання у листопаді 2006 р. між Міністерством національної безпеки США та ФСБ РФ Меморандуму про міжвідомчу співпрацю і засвідчення у травні 2011 р. Комітетом начальників штабів США й Генеральним штабом РФ Меморандуму про взаєморозуміння.

Відчутне посилення та поживлення російсько-американської взаємодії на дипломатичному рівні за напрямом протидії терористичній загрозі і екстремізму, обумовило створення 6 липня 2009 р. Російсько-американської двосторонньої президентської комісії, що пізніше отримала назву «комісії Медведєва – Обама», в рамках котрої успішно запрацювала Робоча група із питань боротьби з тероризмом. Створення подібного механізму співпраці дозволило сторонам інституалізувати роботу за вказаним напрямом дипломатичних відносин, надавши їй ознак системності та характеру звітності. Таким чином, об'єднавши розрізнені елементи спеціалізованих контактів у єдину систему взаємодії, глави держав надали свіжого імпульсу та нового бачення формату співробітництва США і РФ на антитерористичному полі

дипломатичної діяльності.

Втім, не зважаючи на очевидні здобутки та досягнуті нині успіхи в американсько-російській співпраці у спільному протистоянні міжнародному тероризму та екстремізму задля всебічного висвітлення зазначеної тематики необхідно виокремити проблемні аспекти даної галузі партнерських взаємин наддержав. Насамперед, за логікою дослідження, слід виділити іракський та іранський чинники, що на певних історичних відрізках часу часто-густо виступали уповільнювачами або так званими інгібіторами, продуктивної антитерористичної взаємодії двох наддержав. Точкою відліку крайнього загострення відносин Росії і Сполучених Штатів та причиною виникнення різночитань у методах протидії тероризму стала військова операція США з повалення режиму С.Хусейна у березні 2003 р. Кремль відверто не сприймав війну з Іраком у контексті «вселенської» боротьби з міжнародним тероризмом та екстремізмом, розглядаючи згадану військову акцію виключно через призму отриманих відчутних економічних втрат та нанесених геополітичних збитків національним інтересам Росії під приводом протистояння Америки з тероризмом. Зміст геополітичних завдань, поставлених адміністрацією Дж. Буша-мол. щодо зміни політичного режиму в Іраку, насамперед, базувався на припущеннях американських спецслужб щодо наявності у баасистського уряду високотехнологічних розробок і технічних можливостей виробництва зброї масового знищення, котра за несприятливих обставин з легкістю могла потрапити до рук терористів. Також неабияке занепокоєння політичного керівництва Сполучених Штатів викликала дестабілізація регіональної ситуації в ореолі Великого Близького Сходу, що виникла через посилення активності та зміцнення позицій радикального режиму С.Хусейна. Аргументом, про який йшлося у даному випадку, став кинутий іракським лідером виклик світовій спільноті у сенсі ігнорування та порушення резолюцій Ради Безпеки ООН. На додачу, майстерно стимулюючи протестні настрої «арабської вулиці» та в окремих випадках вміло маніпулюючи ними, диктатор вправно переводив невдоволення «вулиці» на арабських правителів, котрі, за його твердженням, «діяли в інтересах США та Ізраїлю, а не своїх народів» [322]. Спираючись на данні розвідки, американські експерти дійшли висновку щодо розширення урядом Іраку після подій 11 вересня 2001 року масштабної підтримки радикальних та терористичних організацій в регіоні. При цьому С.Хусейн вдало позиціонував себе «арабським героєм нашого часу», готовим очолити безкомпромісну боротьбу із ненависними ворогами всіх арабів, – Сполученими Штатами Америки та Ізраїлем [322].

У результаті, деструктивна політична активність іракського уряду призвела до посилення протестних настроїв та зростання невдоволення населення мусульманських країн, яке на початковому етапі доволі консолідовано висловлювалось в інформаційному просторі Саудівської Аравії, Бахреїну та Катару через Інтернет мережі. Природно, затягування подібної ситуації несло собою пряму загрозу стабільності на Близькому Сході та становило реальну небезпеку для поміркованих арабських режимів, лояльних до інтересів і присутності Сполучених Штатів у Перській затоці. Таким чином,

прагнення Америки зберегти існуючий статус-кво в регіоні, забезпечивши політичну стабільність на теренах регіональних держав-партнерів США, у комплексному поєднанні з прагненням надати свіжий і потужний імпульс процесам демократизації в арабському світі виступили надважливими геополітичними завданнями антиіракської операції та вагомою причиною повалення режиму С.Хусейна, певним чином відтіснивши, у цьому конкретному випадку, пріоритетність питання боротьби з тероризмом та екстремізмом на другий план. Втім, аргументуючи військові дії США в Іраку політичним раціоналізмом і економічним прагматизмом, все ж не слід надто применшувати значимість та вагомість антитерористичної складової зовнішньополітичних кроків Вашингтону в контексті повалення режиму С. Хусейна. Адже, по-перше, іракський лідер відкрито декларував широкомасштабну фінансову підтримку палестинських терористів; по-друге, іракські чиновники високого рангу, використовуючи потужні комунікаційні ресурси, вели активну пропаганду доцільності застосування методів терору у боротьбі з Ізраїлем та Сполученими Штатами; по-третє, існувала висока ймовірність використання промислових і виробничих потужностей Іраку для здійснення практичних досліджень та ведення наукових розробок зі створення зброї масового знищення, що робило можливим її неконтрольоване поширення і потрапляння в руки терористів.

Після військової операції в Іраку політичне та військове керівництво Росії доволі критично оцінювало зовнішньополітичну стратегію США у фарватері боротьби з тероризмом та ісламським екстремізмом, асоціюючи її з подвійними стандартами та реалізацією завдань геополітичного характеру, які Білий дім вирішував під егідою протистояння міжнародному тероризму. Насамкінець, антиіракська компанія 2003 р. очікувано викликала гостру полеміку в колах провідних російських науковців, щодо необхідності термінового перегляду структури глобальної безпеки, у зв'язку із виникненням прецеденту використання одним із гарантів стабільності на планеті військової сили в обхід процедури отримання міжнародного мандату на її застосування [356]. Предметом подальших розбіжностей у зовнішньополітичному баченні шляхів врегулювання терористичних загроз та продовженням непорозумінь у партнерських відносинах США та РФ на фронті боротьби з тероризмом стала іранська ядерна програма. Набувши особливого загострення у 2006 р., вказана проблема виступила на певний час ключовим деструктивним чинником у російсько-американському політичному діалозі. Загалом, справедливості ради, потрібно відзначити принципову схожість офіційних позицій Москви та Вашингтону щодо врегулювання іранської проблеми. Адже, обидві наддержави твердо наполягали на необхідності зупинки Тегераном ядерних досліджень та поверненні ядерної програми країни під контроль МАГАТЕ, консолідовано вважаючи введення заборони на збагачення Іраном урану цілком виправданим і найбільш дієвим застережним заходом. Основні суперечності у баченні наддержавами алгоритму врегулювання ситуації лежали в площині вибору інструментів вирішення іранської проблеми. Так, Сполучені Штати наполягали на запровадженні стосовно Ірану жорстких економічних санкцій, розглядаючи

військову операцію єдиним прийнятним варіантом подальшого ефективного вирішення ядерної проблеми, на випадок ігнорування офіційним Тегераном вимог та нехтування висловленими з цього приводу світовою спільнотою застереженнями. В той час, Росія обстоювала використання дипломатичних інструментів врегулювання ситуації, закликаючи міжнародне співтовариство до взаємодії у форматі «круглого столу» за участю країн Ради Безпеки ООН та Ірану, на предмет підконтрольності та відкритості ядерних досліджень останнього. Аргументуючи свою позицію, російські урядовці підкреслювали, що Тегеран є важливим економічним та політичним партнером Москви в регіоні Перської затоки, зокрема за участі російських фахівців розбудовується атомна енергетика Ірану, щорічно зростають показники торговельно-економічного балансу між країнами, поглиблюється співпраця у науково-освітній сфері тощо. Тому, остереігаючись можливих фінансово-економічних втрат російських компаній на іранському ринку та позиціонуючи Іран як один із російських «форпостів» просування національних інтересів у регіоні, Росія в рамках засідання РБ ООН у 2009 р. критично сприйняла ініціативу США щодо посилення режиму санкцій відносно Тегерану, запропонувавши навзаєм план поетапного пом'якшення економічних обмежень та поступового повернення іранської держави на орбіту повноцінного функціонування у системі міжнародних відносин. У жовтні 2009 р. на міжурядовій зустрічі під егідою МАГАТЕ, між Іраном, Росією, Францією та Сполученими Штатами укладено чотирьохсторонню угоду за якою іранський уран мав збагачуватися у Росії, а після завершення технічного циклу проходити додаткову обробку в науково-дослідних лабораторіях Франції. Збагачений за визначеною згідно таких домовленостей схемою уран у подальшому планувалось використовувати виключно у мирних цілях, а саме для завантаження реакторів Бушерської атомної електростанції та у технічній галузі медицини.

На додачу іранське питання, попри загострення взаємин наддержав на близькосхідному напрямку, відчутно посилило конфронтацію США та Росії на східноєвропейському векторі співпраці. Так, адміністрація Дж.Буша-мол., посиляючись на заходи превентивного характеру направлені на запобігання можливості нанесення Іраном ракетних ударів по території держав-партнерів Сполучених Штатів в рамках Північно-Атлантичного блоку, задекларувала свої наміри щодо розміщення близько десятиох американських ракет перехоплювачів на території Польщі та спорудження кількох радарів системи ПРО в Чехії. В свою чергу, Москва, оцінивши іранську загрозу як надмірно перебільшену та надуману, виступила проти ініціатив Вашингтона, надавши можливому розміщенню елементів американської протиракетної оборони у Східній Європі статусу прямої загрози національній безпеці Російської Федерації. З приходом у Білий дім адміністрації Б.Обами питання монтажу протиракетного куполу у Східній Європі набуло більш стриманого звучання. Загалом, 2009 р. не відмовившись від локації наземних елементів системи протиракетної оборони на території Польщі та Чехії, Сполучені Штати відклали початок реалізації даної програми до 2015 р.. Безперечно, виважена східноєвропейська політика президента Б.Обами сприяла «перезавантаженню»

російсько-американських відносин та обумовила відтермінування врегулювання даної проблеми на певний проміжок часу [108].

Посилення політико-економічної активності Росії в регіоні Перської затоки в купі з реальною небезпекою ядерного тероризму, що походила із погрозливих заяв радикально налаштованих членів уряду президента М. Ахмадінежада, змусили Вашингтон під іншим кутом зору «поглянути» на іранську проблему. Так, наприкінці 2008 р. американські ЗМІ представили широкому загалу дослідження вітчизняних експертів, у висновках якого фахівці рекомендували Білому дому розпочати ведення прямих перемовин з іранським урядом у форматі паритетного діалогу без будь-яких висунутих заздалегідь умов та попередніх обмежень. Трохи згодом, адміністрація Б.Обами анонсувала світові відкриття в Тегерані спеціального представництва із захисту американських інтересів, за апробованою раніше моделлю представництва США на Кубі [363]. Наступним знаковим меседжем американського політикуму, адресованим світовій спільноті, стала заява командувача американськими військовими силами на Близькому Сході та в Центральній Азії Д.Петреуса, зроблена генералом 2009 р. на предмет готовності Білого дому об'єднати разом з Іраном спільні ресурси та зусилля у боротьбі з рухом Талібан на території Афганістану [233].

Свого часу, у світовому науково-експертному середовищі широко дискутувалась позиція щодо іранського питання викладена співробітником вашингтонського центру «Спадщина» Дж.Філіпсом на сторінках його доповіді «Поява ядерної зброї в Ірані неможлива». У своїй праці автор наголошував на недалекоглядності теперішнього близькосхідного курсу адміністрації Б.Обами, прогнозуючи поступовий перехід іранської проблеми із суто регіональної, яка нині загрожує політичній стабільності в Перській затоці, – у масштабну глобальну катастрофу, коли радикальне ісламістське керівництво держави заволодіє ядерними технологіями. «Адміністрація Б.Обами готова вести з урядом Ірану дипломатичний діалог, завдяки чому акцентує увагу на позитивних стимулах. Адже, не дивлячись на декларування президентом Б. Обамою та держсекретарем Х.Клінтон можливості використання військової сили проти Ірану, є очевидним, що основну ставку американський лідер робить на «пряник», а не «батіг». Особисто я переконаний, у хибності такої політики, оскільки для іранської сторони бажаним «пряником» є власна ядерна зброя. При цьому Б.Обама та його адміністрація повинні розуміти, що у них не має додаткового часу, адже Тегеран впевнено наближається до того, аби накопичити збагачений уран у кількості достатній для створення ядерної зброї. Нині існує висока ймовірність небезпеки, коли Іран розігруючи дипломатичний фарс з метою виграти час для реалізації програми ядерного озброєння, залишається недосяжним для санкцій» [363], – занепокоєно зауважує дослідник

Наразі, у серпні 2013 року в Ірані відбулись чергові президентські вибори, за результатами яких на зміну політичній команді М.Ахмадінежада до влади в країні прийшла група поміркованих ісламістів на чолі з Х.Рухані. Всього після двох місяців перебування новообраного президента на посаді, вперше за

останні 34 роки історії американсько-іранських відносин відбулась 15-хвилинна телефонна розмова лідера мусульманської держави з президентом Сполучених Штатів Б.Обамою. Через шість місяців, після тривалих американсько-іранських перемовин і напружених консультацій, 24 листопада 2013 р. в Женеві, за участі Європейського Союзу «шістка» провідних держав світу (США, Росія, Китай, Велика Британія, Німеччина, Франція), уклали з Тегераном тимчасову угоду піврічного терміну дії, щодо пом'якшення економічних санкцій по відношенню до Ірану в обмін на часткове заморожування країною своєю ядерної програми. У відповідності з досягнутими домовленостями, Іран зобов'язався відмовитись від збагачення урану вище рівня 5% та «розмити» до п'ятивідсоткового бар'єру раніше збагачене ядерне паливо з показником 20%, призупинивши на додачу будівництво реактору на важкій воді в Аракі, котрий технологічно дозволив би виробляти плутоній у майбутньому. Також Тегеран погодився на постійний контроль інспекторами МАГАТЕ ядерних об'єктів на своїй території, із заводами в Натанзі та Фордо включно. Натомість «шістка» підписантів визнала право Ірану на мирну атомну програму, за умови повного контролю інспекторів МАГАТЕ над процесом. До речі, пом'якшення санкцій, котре стосується розширення можливостей уряду Х.Рухані у торгівлі нафтопродуктами, газом та золотом, за твердженням держсекретаря США Дж.Керрі, дозволить Ірану лише протягом поточних шести місяців заробити близько 7 млрд дол. [16].

Женевські домовленості 2013 року між Іраном, Росією, Сполученими Штатами та рештою держав «шістки» заслуговують на особливу увагу науковців та експертів, оскільки представляють собою історичний приклад досягнення порозуміння і консенсусу щодо суперечливих позицій багатьох потужних сторін взаємодії в сучасних умовах глобальних загроз, коли йдеться про загальну безпеку людства. Адже, у прикрому досвіді минулих десятиліть, поглиблення партнерської співпраці окремого суб'єкта міжнародних відносин з якимось одним політичним полюсом світу, наприклад Сполученими Штатами, зазвичай означало початок протистояння і конфронтації у відносинах з іншим потужним центром сили зовнішньополітичних впливів. Тож, знаходження компромісу у досягненні означених вище домовленостей в трикутнику Росія – Іран – США, де за сприяння провідних країн світу значною мірою враховані та забезпечені інтереси усіх названих суб'єктів міжнародних відносин, є надзвичайно важливою цінністю у скарбниці формування сталої глобальної системи взаємин і колективної безпеки на планеті та є зразком узгодженого протистояння сильних держав світу терористичній загрозі.

Наочним підтвердженням наведеного висновку слугує, оприлюднена 20 січня 2014 р. і засвідчена авторитетною комісією МАГАТЕ, заява Тегерана про зупинку Іраном технічних потужностей зі збагачення урану, навзаєм послаблення обмежень щодо постачання країною на світові ринки продукції хімічної промисловості, нафти і золота. Без перебільшення скресання «криги» міжнародної ізоляції та налагодження конструктивізму у взаєминах провідних країн світу та Ірану можна вважати проривом у сфері міжнародних відносин у Перській затоці. Зрештою, досягнуті успіхи стали очікуваним позитивним результатом консолідованої роботи дипломатичних відомств наддержав та

наслідком компромісної взаємодії США та РФ за складних обставин глобальної терористичної загрози. Під час виступу на щорічному бізнес-форумі у Давосі в січні 2014 року президент Ірану Х.Рухані заявив перед світовою спільнотою, що його країну ближчим часом очікують потужні демократичні перетворення і зробив серйозну заяву щодо ядерної програми Тегерана, додавши, – «ядерній зброї не має місця в нашій стратегії безпеки і у нас не має наміру рухатись у цьому напрямку» [112].

Подаючи дослідження близькосхідного вектора антитерористичної взаємодії США та РФ неможливо залишити поза увагою суперечливу роль, у контексті глобальної проблеми міжнародного тероризму та екстремізму, яку відіграє нині Саудівська Аравія, обумовлюючи тим самим неоднозначне ставлення до себе з боку Вашингтону та Москви. З однієї сторони, Саудівська Аравія, як головний військово-стратегічний партнер США в Перській затоці і один із найбільших постачальників енергоресурсів на планеті, позиціонується у сприйнятті великих наддержав і розвинутих країн світу ключовою фігурою у сенсі протистояння панісламському впливу Ірану в регіоні. З іншого боку, – ця потужна перська монархія постає так званою «духовною колицкою» і «фінансовим спонсором» підвалин міжнародного тероризму та ісламського радикалізму. На разі, абсолютна монархія Саудівська Аравія – єдина мусульманська держава, де офіційною релігією сповідується ісламський вахабізм, у його поміркованій формі віровчення. В той час, радикальне відгалуження вахабізму стало базовою ідеологією різнопланових екстремістських рухів, що переслідують за мету повалення «відступницьких прозахідних режимів» ісламських держав та об'єднання країн Сходу в єдину теократичну державу, – Мусульманський халіфат. Загалом, наведені обставини релігійного характеру виступили першопричиною зазначеної вище двоякої суперечливої ситуації, невідомою заручницею якої стала мусульманська країна. Адже, вказані особливості сповідування віри населенням країни багато в чому обумовили низку нерозважливих та невинуватих кроків з боку її політичних та духовних лідерів, а також заможних арабських кланів, у сенсі покровительства екстремістським релігійно-ідеологічним організаціям, фінансової підтримки радикально-орієнтованих течій ісламізму та поблажливого ставлення до войовничих налаштованих релігійних фанатиків вахабістського штибу.

Саме Саудівське королівство у свій час широко фінансувало створення радикальної ісламістської організації «Аль-Каїда», головним завданням якої на момент виникнення значилась протидія радянським військам в Афганістані. До речі, лідером вказаної організації тривалий час перебував багатий саудит У. бен Ладен, який згодом став ворогом номер один американської нації. Пізніше, після повалення іракського режиму С.Хусейна в 2003 р. Ер-Ріяд знову ж таки надавав потужну фінансову підтримку, ворожій у своєму ставленні до США, ультра радикальній сунітській організації «Давлат аль-Ірак аль-Ісламія» («Ісламська держава Ірак і Леванта»). Дослідник порталу «Time to analyze» А. Галстян справедливо припустив мотивацію такої лінії поведінки монархії ймовірними побоюваннями офіційних релігійних інститутів Саудівської Аравії

зростання впливу шиїтів в Іраку, що на їх думку зрештою неминуче призведе до посилення ролі відповідної спільноти у регіоні та матиме безпосередній активізуючий вплив на шиїтів Саудівської Аравії та Затоки в цілому. «Більше того, подібна ситуація може стати поштовхом для створення Великого шиїтського півмісяця у складі шиїтів Затоки, з Іраном та Ліваном включно, виходячи з чого Саудівська Аравія фінансує терористичні угруповання в Іраку, намагаючись всіма можливими способами не допустити розвитку такого сценарію» [32], – стверджує аналітик. Принаймні, в урядових колах США неодноразово висловлювались обурливі припущення, щодо небажання саудівського керівництва вжити адекватних ефективних заходів з притягнення до відповідальності осіб, котрі під прикриттям добродійної благодійної діяльності фінансують терористичні організації [90]. З огляду на викладене видається зрозумілою суперечливість внутрішньополітичних реалій та релігійної ситуації в саудівській державі, що обумовлює неоднозначне ставлення та компромісне балансування Сполучених Штатів Америки у партнерських взаєминах із Саудівською Аравією.

На думку авторитетних аналітиків, сьогодні для Росії надзвичайно високий рівень загрози становлять окремі фінансові структури, що функціонують і дислоковані саме на території Саудівської Аравії, на зразок Фондів «Аль-Харамейн», «Рабітат», «Аль-Муасара ар-Раджихі» тощо. Зокрема, так званий благодійний Фонд «Аль-Харамейн», за інформацією дослідницького центру «Інститут релігії та політики», неодноразово під виглядом благодійної пожертви переказував значні кошти на рахунки вахабітського центру «Кавказ», осередок якого базувався в Махачкалі. Починаючи з 1997 р. вказана фінансова організація регулярно надавала суттєву матеріальну підтримку дагестанським салафітам, метою сепаратистських прагнень, яких було створення незалежної ісламської держави в межах Дагестану та Чечні. А згодом, 1999 р. «Аль-Харамейн» заснував спеціальний фонд підтримки чеченського руху спротиву «Foundation Regarding Chechnya», в рамках діяльності якого так звані «оператори Фонду» координували постачання зброї та амуніції чеченським бойовикам. Неабияке занепокоєння кремлівських політиків та експертів викликає надмірно висока увага до питань «освіти» мусульманської молоді Росії, декларована з боку Саудівської Аравії, уряд якої в повному обсязі бере на себе фінансування навчання 12 – 14-річних російських школярів в освітніх закладах Саудівського королівства. У створених за фінансової підтримки Саудівської Аравії медресе, культурно-освітніх центрах та літніх таборах, молодим російським мусульманам, на ряду із вивченням правил читання Корану та опануванням азів арабської мови, прищеплюються радикальні ісламістські цінності, засвоївши котрі «учні» можуть з легкістю рекрутуватись у ряди салафітських бойовиків або використовуватись у створенні розгалуженої мережі освітніх «медресе для терористів» [90]. Викладені обставини є більш ніж достатньою підставою підвищеної уваги Росії до релігійно-політичних процесів на теренах Саудівської Аравії та вагомою причиною настороженого ставлення Москви до гуманітарної складової зовнішньополітичної діяльності Ер-Ріяду.

На думку окремих російських дослідників, завуальоване просування Сполученими Штатами національних інтересів під приводом боротьби з тероризмом і екстремізмом, заважає успішній російсько-американській взаємодії у сфері нейтралізації терористичної загрози та протистояння їй на глобальному рівні. «В геополітичному вимірі антитерористична діяльність США на близькосхідному театрі є потенційною, а подекуди реальною загрозою національним інтересам Росії у цьому регіоні», – доволі категорично стверджує російський експерт А.Шумілін [166, с.262]. Втім, саме об'єднання спільних зусиль двома великими державами у боротьбі з міжнародним тероризмом та екстремізмом сьогодні стало базовою платформою тісної взаємодії Росії і Сполучених Штатів на міжнародній арені. Зокрема, вселяють оптимізм позитивні результати міждержавного співробітництва в рамках створеної у червні 2000 року російсько-американської робочої групи із боротьби з тероризмом, у форматі діяльності якої двічі на рік проходять планові зустрічі, під час яких відбувається предметне обговорення та конструктивне вирішення і узгодження проблемних питань в означеній сфері на рівні глав дипломатичних відомств країн. Заради безпеки власних народів і спокою у світі, опинившись пліч-о-пліч на одному плацдармі безкомпромісної боротьби з міжнародним тероризмом і протистояння ісламському радикалізму, США та РФ повинні вирішити всі існуючі суперечності і віднайти точки дотику у подоланні цієї глобальної загрози.

На сучасному історичному етапі основні російсько-американські зусилля консолідованої протидії міжнародному тероризму на глобальному рівні сконцентровані, головним чином, за кількома важливими напрямками, як-то: узгодження та оприлюднення вивіренних в рамках ООН відкритого переліку терористичних організацій, рухів, мереж, а також списків їх ватажків та фінансових донорів і поплічників; напрацювання дієвого алгоритму фінансово-економічних і політичних заходів та підбір відповідних інструментів ефективного впливу, в межах норм міжнародного права, щодо суб'єктів міжнародних відносин, викритих у підтримці терористичних рухів; координація діяльності та обмін розвідувальною інформацією в рамках спільного протистояння розповсюдженню зброї масового знищення та інших вкрай небезпечних видів сучасного озброєння.

Спільним баченням великих держав у виборі підходів щодо ефективного протистояння тероризму є також рішучість влади поза всіляку ціну, навіть шляхом певного обмеження прав та свобод громадян, досягти дієвих результатів у безкомпромісній боротьбі з терором та убезпечити населення від вказаних злочинних посягань. Разом з цим, відмінності у сприйнятті політичної природи походження і направленості терористичної загрози та розумінні характеру небезпеки Сполученими Штатами та Росією, знайшли своє відображення у політико-правовому визначенні поняття «тероризм» та особливостях регулювання протидії вказаному злочину нормами кримінальної галузі національних законодавств наддержав. Так, керуючись поняттям «терористична діяльність» законодавство РФ приділяє головну увагу розкриттю змісту, виписуванню та кваліфікації злочинної діяльності на

території юрисдикції Росії. Разом з тим, російський законодавець декларує можливість використання військової сили для припинення терористичної діяльності за межами території Російської Федерації не виокремлюючи при цьому такого роду діяння та не вдаючись до вивчення. На відміну від Росії у правовому полі Сполучених Штатів сьогодні виділяються і чітко розмежовуються категорії «внутрішній тероризм» та «міжнародний тероризм», причому основний акцент робиться на політичній складовій злочину. Зокрема, законодавець звертає увагу на рішучість Вашингтона протистояти терористичній загрозі у внутрішніх і зовнішніх її проявах у глобальному вимірі. Отже, незважаючи на об'єктивні розбіжності у баченні природи терористичної загрози для внутрішньої безпеки США та РФ, обоє декларують готовність до використання всього арсеналу наявних можливостей у протистоянні міжнародному тероризму та екстремізму в глобальному вимірі.

Політичне керівництво Америки, добре усвідомлюючи близькосхідне походження та, зважаючи на очевидність радикально-ісламістського наповнення терористичної загрози внутрішньополітичній стабільності та безпеці держави, основну увагу у зовнішньополітичній сфері діяльності зосередили на Великому Близькому Сході, віддаючи перевагу військовій складовій протистояння міжнародному тероризму. Спочатку була операція в Афганістані, котра з огляду на розгалужену мережу терористичних баз Аль-Каїди на території цієї країни та переховування там очільника вказаної злочинної організації У. бен Ладена, відповідального за криваві події вересня 2001 року, знайшла підтримку і розуміння широкого міжнародного загалу. Проте далі, виходячи з власних стратегічних національних інтересів на Сході та нерозважливо піддавшись спокусі за допомогою сили негайно і публічно покарати глобальне зло, яке уособлював собою С.Хусейн, – Сполучені Штати відкинувши громіздкі дипломатичні процедури у форматі ООН та знехтувавши позицією союзників по НАТО і партнерів по антитерористичній коаліції, вдалися до збройного повалення баасистського режиму. У відповідь російська дипломатія відкрито висловила обурення односторонніми діями Сполучених Штатів, які, на думку Кремля, під приводом і прикриттям «боротьби з тероризмом» просували власні геополітичні інтереси на міжнародній арені. Черговою причиною розбрату в антитерористичній взаємодії стали також тривалі суперечності у позиціях Сполучених Штатів та Росії, що спостерігались у виборі шляхів вирішення проблеми іранської ядерної програми. Зокрема, тоді як Росія позиціонувала себе прихильником «м'якого» сценарію врегулювання питання, Сполучені Штати натомість наполягали на «силових» варіантах досягнення результату.

Суттєвому зміцненню російсько-американської взаємодії у боротьбі з міжнародним тероризмом та зростанню рівня довіри між обома країнами, слугувало прагнення російської сторони перевести контртерористичні ініціативи учасників коаліції виключно під егіду ООН. Саме цілеспрямована діяльність РФ у форматі Ради Безпеки щодо запровадження легітимізації антитерористичних заходів через інститут ООН, вкупі з виваженою позицією теперішнього політичного керівництва Сполучених Штатів, принесли свої

очікуванні позитивні результати. Зокрема, слушні ініціативи президента Б. Обама, в частині реалізації ідеї «перезавантаження» у відносинах двох провідних країн світу та демонстрація США готовності прислухатись до аргументів союзників і зважати на інтереси партнерів у процесі вирішення питань глобальної безпеки, очікувано призвело до «потепління» відносин з Росією у близькосхідному напрямку та зростання конструктивізму у взаєминах одвічних конкурентів-партнерів. Позитивні приклади ефективного вирішення питання сирійської хімічної зброї та врегулювання дипломатичними методами найболючішої проблеми сьогодення, – згорання мілітаризованої ядерної програми Ірану, – стали наочною демонстрацією плідної взаємодії США та РФ у протистоянні терористичній загрозі та свідченням вагомих здобутків у сфері недопущення розповсюдження зброї масового ураження. Таким чином, збалансований підхід у вирішенні проблемних аспектів міждержавної взаємодії Сполучених Штатів Америки і Російської Федерації на міжнародній арені та конструктивна співпраця наддержав у безпекових питаннях заснована на взаємній довірі партнерів і безумовному дотриманні норм та принципів міжнародного права мають бути базовою основою нового світопорядку.

Висновки до п'ятого розділу

Нині міжнародний тероризм та ісламський радикалізм перетворились на непередбачуване за наслідками та найнебезпечніше за масштабами злочинне суспільно-політичне явище. Після трагічних подій 11 вересня 2001 р. головними завданнями зовнішньополітичної стратегії США стали боротьба з міжнародним тероризмом і екстремізмом і протидія розповсюдженню зброї масового ураження. На першому етапі протидії терористичній небезпеці Білий дім чітко визначив держави, що є форпостами тероризму, до числа яких зараховано Афганістан та Ірак, провівши серію військових операцій в означених країнах. На сучасному етапі, коли основні військово-технічні потужності терористичного анклаву знищені, Вашингтон впевнено перейшов до реалізації стратегії «упередження терористичній загрозі» через широкоформатну «демократизацію Великого Близького Сходу».

З моменту становлення Російської Федерації, як самостійного суб'єкта міжнародних відносин, значення антитерористичного фактора у системі зовнішньополітичних пріоритетів безпосередньо залежало від внутрішньополітичної ситуації в державі. В перші роки державності, коли загроза тероризму в Росії носила умовний характер, керівництво держави відносило проблему до категорії зовнішньої політики. Згодом, коли внутрішня терористична небезпека перетворилась на пряму загрозу російській державі, Кремль активно використовував інструменти «жорсткої сили» для знешкодження незаконних воєнізованих формувань на території країни, частина з яких обрала терористичні методи у боротьбі за досягнення політичних цілей. Втім внутрішній тероризм, що сприймався політичним керівництвом Росії головною загрозою безпеці держави, згодом отримав відтінок міжнародного забарвлення. Потужна матеріально-технічна та

ідеологічна підтримка російських деструктивних сил з боку закордонних ісламістських радикалів змусили Кремль переглянути зовнішньополітичні пріоритети у контексті контртерористичної протидії, зорієнтувавшись на пошук і створення дієвих механізмів стримування «експорту» радикальних поглядів та екстремістських ідей, а також перешкодження надходження технічної і фінансової допомоги доморощеним фанатикам від міжнародної терористичної мережі, осередок якої знаходився у близькосхідному регіоні.

На сьогоднішній день інституційне співробітництво в рамках антитерористичного партнерства США та РФ полягає, перш за все, у координації діяльності та узгодженні зусиль силових структур та спеціальних служб обох країн. Антитерористичний курс сучасної близькосхідної політики РФ базується на пріоритетності застосування дипломатичних інструментів та продуктивної економічної співпраці з країнами Перської затоки. Аналогічний вибір на користь залучення інструментів «м'якої сили» на Близькому Сході демонструє президент Б.Обама та його адміністрація. Саме на засадах плідної взаємодії США та РФ у боротьбі з міжнародним тероризмом та екстремізмом базується найбільш продуктивна співпраця наддержав на глобальному рівні в сучасних умовах жорсткої політичної конкуренції за світове лідерство. Втім, перспектива подальшої взаємовигідної американсько-російської співпраці щодо протидії тероризму та екстремізму можлива лише за умови беззастережного дотримання обома наддержавами норм міжнародного права і принципів мирного співіснування.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У висновках сформульовані загальні підсумки дослідження та викладено основні результати дисертаційної роботи, які виносяться на захист:

1. Дослідження історіографії за темою дисертації свідчить про недостатнє вивчення означеної проблематики як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій думці. Переважна більшість науково-експертних робіт присвячена аналізу передумов, етапів розгортання та наслідків перебігу гострих конфліктних ситуацій у Перській затоці. При цьому більшість досліджень мають політологічну спрямованість. Втім, поза увагою дослідників залишились сучасні проблеми Перської затоки в контексті конкуренції США та РФ за світове лідерство, а також відсутнє комплексне дослідження конфлікту інтересів та платформи для співпраці Вашингтона та Москви в регіоні. Залучення широкого кола документів дозволило всебічно охарактеризувати зовнішню політику США та РФ у зоні Перської затоки та надало можливість досягти мети дослідження. Методологічною основою дослідження стали такі наукові методи як історично-порівняльний, історично-типологічний, ретроспективний, структурно-функціональний, проблемно-хронологічний тощо ;

2. Стратегія стримування, запропонована в середині ХХ ст. адміністрацією Г. Трумена, стала знаковою у сфері доктринального планування

зовнішньої політики США. Її ключовим завданням було недопущення поширення комуністичних ідей у планетарному вимірі. Зовнішньополітичні стратегії принаймні наступних американських президентів можна вважати своєрідними модифікованими та адаптованими до тогочасних реалій редакціями доктрини стримування Трумена. За часів президентства Д. Ейзенхауера вперше на доктринальному рівні окреслена винятковість значення держав Перської затоки у реалізації завдань протистояння радянській ідеології в регіоні. Президент Дж. Кеннеді продовжив лінію близькосхідної політики свого попередника, віддаючи перевагу способу протидії радянському впливу на регіон посередництвом його американізації. Зовнішньополітичні стратегії наступних президентів США – Л. Джонсона, Р. Ніксона та Дж. Форда – мали власну модифікацію, але ключові положення цих стратегій базувались на вирішенні завдань стримування ідеологічної експансії СРСР. Визнання особливого місця Перської затоки і значимості енергетичного фактора у міжнародних відносин знайшло своє концептуальне закріплення у доктрині Дж. Картера. Головними постулатами доктрини Р. Рейгана стали «повна перемога США у конфлікті свободи супроти тоталітаризму» та протистояння «експорту» комунізму на теренах стратегічно важливих для США регіонів, до переліку яких належать і держави Перської затоки. Після Другої світової війни політичне керівництво Радянського Союзу оцінювало регіон Затоки як периферійну зону в глобальному протистоянні з Америкою. СРСР, перейнявшись поширенням ідеології комунізму на планеті, відсунув на другий план економічну складову у співпраці з країнами Затоки, у фокус пріоритетів поставлено лояльність регіональних держав до комуністичних ідеалів. Ситуація кардинально змінилась із появою системних труднощів в економіці СРСР, коли Москва втратила змогу надавати регулярну матеріальну допомогу своїм прихильникам у регіоні Затоки;

3. В умовах постбіполярного світу зовнішньополітичні позиції й підходи США та РФ, інтереси яких традиційно перетинались у зоні Затоки, зазнали суттєвої корекції, в результаті чого регіональна конкуренція ключових міжнародних гравців перейшла з політико-ідеологічної площини у політико-економічну. Як наслідок, за подібних обставин стало можливим проведення Сполученими Штатами військової антиіракської операції «Буря в пустелі» без відчутної загрози світовій стабільності та порушення глобальної системи безпеки. Нині Вашингтон демонструє світові готовність до наступальних дій у реалізації своїх національних інтересів у Перській затоці, насамперед щодо забезпечення власної енергетичної безпеки та збереження лідируючих глобальних геостратегічних позицій. Кожен наступний президент США, підтверджуючи спадковість і послідовність позицій попередніх адміністрацій у визначенні принципових положень зовнішньої політики, здійснював подальші необхідні кроки щодо укріплення та сталого розвитку системи відносин з державами Затоки, нейтралізуючи за потреби наявні локальні загрози та виклики. Після розпаду СРСР ідеологічний чинник у відносинах з країнами субрегіону втратив сенс, поступившись місцем у зовнішній політиці Росії інтересам економічної доцільності в контексті енергетичного співробітництва.

Нині російське керівництво у відносинах з державами Перської затоки вагоме значення надає торгівельно-економічному вектору міжнародної взаємодії, перевівши міждержавну співпрацю на ринкову основу;

4. У сучасних умовах зростання взаємозалежності держав у світовому співіснуванні категорії «національний інтерес» належить важлива роль у формуванні об'єктивного розуміння суті політичних подій, явищ і процесів, що відбуваються у царині міжнародних відносин. Через унікальність свого геополітичного положення та стратегічні запаси енергетичних ресурсів держави Перської затоки виступають зоною перетину національних інтересів США та РФ. Саме в зоні Затоки спостерігається суперечливе поєднання конфліктності й взаємодоповнення зовнішньополітичних і економічних пріоритетів Вашингтона і Москви. Водночас, Білий дім та Кремль, демонструючи запеклу політичну конкуренцію у царині неподільного домінування, геополітичної та економічної гегемонії в регіоні, висловили ситуативну готовність до політичного діалогу, спрямованого на зниження рівня напруження навколо Ірану та Іраку;

5. У процесі реалізації та захисту національних інтересів США та РФ активно використовують арсенал інструментів військово-політичного та економічного впливу, широке розмаїття котрих умовно можна поділити на дві категорії, віднісши до переліку факторів «жорсткої» та «м'якої» сили. В кінці 1990-х – початку 2000-х років США з метою відстоювання своїх національних інтересів у регіоні Перської затоки активно застосовували елементи «жорсткої сили» відносно Іраку та Ірану, зокрема військове втручання та запровадження режиму економічних санкцій. Зовнішньополітична концепція Російської Федерації (2010 р.) на законодавчому рівні обумовила паритетне використання «м'якої» та «жорсткої сили» як рівно важливих факторів просування і захисту національних інтересів у зовнішньополітичному просторі;

6. Адміністрація Б. Обама комплексно використовує компоненти «м'якої сили» в Перській затоці, а саме канали офіційної та «народної» дипломатії у поєднанні з інформаційними проектами. Прагматичне переосмислення американськими ідеологами і теоретиками інструментів «жорсткої» та «м'якої» сили сприяло виникненню нової концепції «розумної сили», спрямованої на забезпечення глобальної гегемонії США. З початку 2000-х років політичне керівництво Російської Федерації, спираючись на теоретичні напрацювання й рекомендації вітчизняних наукових центрів, упроваджує концептуальне закріплення компонентів «м'якої сили» з метою активізації використання таких у просуванні національних інтересів на міжнародній арені. Упродовж останніх років Білий дім та Кремль активно застосовують елементи «м'якої сили» для реалізації своїх національних інтересів у зоні Перської затоки, широко використовуючи всі доступні форми цивілізованого впливу на перебіг подій у регіоні;

7. З настанням XXI ст. енергетичний фактор опинився в епіцентрі конкуренції суб'єктів міжнародних відносин, міцно увійшовши в орбіту світової політики. На формування сучасної світової енергетичної політики значною мірою впливають Сполучені Штати, виступаючи одночасно

найбільшим виробником та споживачем енергеоресурсів у світі. Вашингтон розглядає зону Перської затоки у статусі одного з найважливіших в стратегічному плані регіонів світу щодо забезпечення енергетичної безпеки Заходу. В основу зовнішньополітичного курсу США закладено поняття довгострокової енергетичної безпеки. Його пріоритетними завданнями в регіоні Затоки є забезпечення доступу до стратегічних джерел постачання енергії; запобігання неконтрольованим коливанням цін на нафту; зміцнення енергобезпеки шляхом використання широкого спектру ринкових механізмів, диверсифікації джерел та шляхів постачання енергосировини; удосконалення алгоритмів інформаційного обміну в енергетичній сфері у поєднанні з активним розвитком глобального енергодіалогу; протидія активним дипломатичним діям Китаю в частині проникнення та закріплення в регіоні Перської затоки; унеможливлення та недопущення «поглинання» енергетичними корпораціями-емісарами третіх країн регіональних нафтовидобувних компаній, що неминуче призведе до появи нових впливових гравців на сировинному ринку;

8. Енергетична політика Росії в Перській затоці орієнтована на багатоформатне співробітництво. Основним завданням Кремля є просування концепції забезпечення енергетичної безпеки, через продуктивну співпрацю з основними енергетичними інститутами регіону. Вказаних суб'єктів міжнародних відносин об'єднує спільна економічна зацікавленість у співпраці в галузі нафтовидобутку та питаннях вибудовування загальної стратегії на енергетичних ринках. Попри визначальну роль законів економіки алгоритм енергетичного ціноутворення та логістика нафтопродуктів сьогодні безпосередньо залежать від стабільності внутрішньополітичної ситуації на теренах нафтоекспортних держав та рівня міжнародної напруженості в регіонах концентрації стратегічних запасів енергетичної сировини;

9. Використання енергетичного чинника як впливового компоненту «жорсткої сили» у зовнішній політиці набуло глобального характеру та рівною мірою активно застосовується США і РФ, визначаючи основні напрями та змістовне наповнення їх зовнішньополітичних стратегій. Втім, енергетичний чинник дедалі частіше виступає самостійним фактором та найбільшим вагомим інструментом впливу в міждержавних взаєминах. Показово, за певних умов ринкової природи походження або в результаті змодельованої штучної ситуації на світовому ринку, енергетичний фактор однаково ефективно може використовуватись як потужний важіль впливу на економіку енергозалежної держави, так і виступити зняряддям дієвого тиску на соціально-економічну ситуацію на теренах країни-експортера енергоресурсів. З огляду на впливовість і різноманітність способів використання енергетичного фактора та видів його застосування в геополітичному суперництві країн, цілком логічно розглядати енергетичний чинник як складову «жорсткої сили» на ряду з військовими діями та економічними засобами тиску. Енергетичний фактор у системі відносин «Російська Федерація – Сполучені Штати Америки» має подвійне значення та носить суперечливий характер. Загалом, національні інтереси обох держав в енергетичній галузі в частині забезпечення прогнозованості ціноутворення та стабільності функціонування ринку енергоносіїв збігаються, віддзеркалюючи

кореляційну залежність конкурентоспроможності економік США та РФ від показника стійкості й ефективності нафтового сектора. Проте, гегемоністичні амбіції світового лідерства обумовлюють жорстку конкуренцію Вашингтона і Москви у намаганнях поширити протекціоністський вплив на політичні еліти провідних держав-експортерів енергоресурсів та прагненні встановити неподільне домінування над ключовими регіонами залягання стратегічних запасів сировини, перебравши на себе жадану функцію одноосібного гаранта світової енергетичної безпеки;

10. Після серії терактів 11 вересня 2001 р. головними завданнями американської Стратегії національної безпеки стали боротьба з міжнародним тероризмом. На початковому відрізку широкомасштабної боротьби з тероризмом Сполучені Штати, визначивши для себе держави, на території яких знаходились злочинні осередки і звідки походила основна терористична небезпека, здійснили серію військових операцій в Афганістані та Іраку з метою силового знищення головних «форпостів» міжнародної терористичної мережі. На сучасному етапі протистояння США міжнародному тероризму відбувається посередництвом втілення в реалії сьогодення принципу «кардинальних трансформацій в регіоні» через широкоформатну «демократизацію Великого Близького Сходу»;

11. З часу становлення Російської Федерації як самостійного суб'єкта міжнародних відносин місце та значення антитерористичного фактора змінювалось відповідно до етапів трансформації внутрішньополітичної ситуації в країні. В перші роки державності, допоки загроза тероризму в межах кордонів самої Росії не набула реальних обрисів, керівництво держави відносило проблему виключно до розряду питань зовнішньої політики. Причому участь РФ у міжнародній співпраці в царині боротьби з тероризмом мала, переважно, декларативний характер. Проте з часом терористична загроза перетворилось на реальну небезпеку для російської держави. На відміну від США, куди терористична небезпека прийшла ззовні, коріння терористичної загрози на теренах Росії криється у віковому імперському стратегічному курсі Москви і незбалансованій міжнаціональній політиці стосовно етнічних меншин протягом останніх десятиліть. Саме глибинні міжнаціональні, етнічні та релігійні конфлікти стали підґрунтям процесів децентралізації у РФ, котрі значно загострились в умовах відчутного погіршення соціально-економічної ситуації в країні і зuboжіння населення, створивши політичні та соціальні передумови екстремістських рухів, які з часом трансформувались у терор;

12. Нині інституційна траєкторія міждержавного співробітництва в рамках антитерористичного партнерства Вашингтона і Москви пролягає головним чином через взаємодію силових структур і спеціальних служб обох країн. Також, мала місце кооперація дипломатичних відомств США та РФ на вказаному напрямі співпраці, зокрема у форматі міжнародних організацій. Натепер основна увага російського керівництва зосереджена на підборі інструментарію «м'якої сили» у вирішенні означених завдань, задля налагоджування конструктивних взаємин мусульманської спільноти Росії з прогресивно налаштованою частиною арабського світу. Близькосхідний

антитерористичний курс сучасної міжнародної політики РФ базується на пріоритетності застосування дипломатичних важелів впливу та прагненні розвитку продуктивної економічної співпраці з країнами Перської затоки в науково-освітньому та релігійно-просвітницькому аспектах. Аналогічний усвідомлений вибір на користь використання інструментарію «м'якої сили» на Близькому Сході демонструє президент Б. Обама. Саме на засадах взаємодії США та РФ у боротьбі зі спільним ворогом, яким сьогодні є міжнародний тероризм, ґрунтується перспективна співпраця держав на глобальному рівні. Безперечно, перспектива подальшої зваженої та узгодженої політики обох держав у царині протидії терористичним проявам можлива лише за умови взаємної поваги, а також беззастережного дотримання Москвою та Вашингтоном норм міжнародного права та принципів мирного співіснування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров И. А. Монархии Персидского залива: этап модернизации / Александров И. А. – М.: Дело и сервис, 2000. – 544 с.
2. Алексеев О. Н. Противодействие терроризму в США: опыт и проблемы [Электронный ресурс] / Алексеев О. Н. // Теория и практика общественного развития : Международный научный журнал. – 2012. – №7. – Режим доступа до журн.: <http://www.teoria-practica.ru/-7-2012/politics/alekseev.pdf>
3. Алиев З. Формирование нового имиджа России «мягкой силой» / Алиев З. // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. – 2010. – №4. – С. 51 – 60.
4. Американцы готовы поделиться с Украиной опытом добычи газа / Вікна : Новини. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vikna.stb.ua/news/2013/9/20/138006/>
5. Арбатова Н. К. Средиземноморье: проблемы безопасности / Арбатова Н. К. – М. : Наука, 1990. – 197 с.
6. Багдасаров С. Гонка вооружений продолжается / Багдасаров С., Чавушьян А. // Азия и Африка сегодня. –1995. – №11. – С. 29.
7. Багиров А. Т. Российско-американское энергетическое сотрудничество и глобальная энергетическая безопасность / Багиров А. Т. // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2010. – №3. – С. 23 – 38.
8. Байков Н. Перспективы развития мировой энергетики до 2030 г. / Байков Н., Безмельницына Г., Гринкевич Р. // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 5. – С. 19 – 30.
9. Балмасов С. Удержит ли Россия иракский успех? / Балмасов С. / Патриотический союз Курдистана. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pukmedia.com/EN/RU_Direje.aspx?Jimare=5266
10. Барышев А. П. Ближний Восток в мировой политике (палестинско-израильский конфликт, вопрос о санкциях против Ирака, позиция России) / Барышев А. П. / Идеология и политика. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.barichev.ru/arhiv/bv9.htm>
11. Белохвостов В. Россия – Саудовская Аравия: время дружить. [Электронный ресурс] / Белохвостов В. / Завтра – еженедельная газета.– Режим доступа: <http://www.zavtra.ru/content/view/2003-09-0371/>
12. Бжезинский З. Великая шахматная доска / Бжезинский З.; пер. с англ. О. Ю. Уральской. –М.: Международные отношения, 2010. – 256 с.
13. Бжезинский З. Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы / Бжезинский З.; пер. с англ. Ю. В. Фирсовой. – М.: Международные отношения, 2010. – 192 с.
14. Бжезинский З. Стратегический взгляд: Америка и глобальный кризис / Бжезинский З.; пер. с англ. М.Десятовой. – М.: Астрель, 2012. – 285 с.
15. Буш Дж. Мир стал другим / Буш Дж., Скоукрофт Б.; пер. с англ. Ю. Кобяков, О. Кобяков. – М.: Международные отношения, 2004. – 502 с.

16. В Женеве подписано временное соглашение с Ираном / Сайт новин. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://newsru.co.il/mideast/24nov2013/iran_101.html
17. В Кувейте состоялось пятое заседание Группы стратегического видения «Россия – исламский мир». [Электронный ресурс] / Загальноросійське інформаційне агентство мусульман. – Режим доступа: http://www.info-islam.ru/publ/novosti/mir/v_kuvejte_sostoitsja_v_zasedanie_gruppy_strategicheskogo_videnija_rossija_islamskij_mir/3-1-0-11868
18. В ноябре рост импорта нефти в США составил 1,5% / Финмаркет. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.finmarket.ru/z/nws/news.asp?id=2713959>
19. В.Путин подчеркнул важность диверсифицировать поставки энергоресурсов / Сайт компании «Транснефть». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.transneft.ru/press/Default.asp?LANG=RU&ATYPE=8&PG=45&ID=9941>
20. Ваганов А. США и Россия вооружают «исламскую дугу». Мировая торговля оружием как индикатор геополитических интересов супердержав / Ваганов А. / Независимая газета. – 2001, 23 августа
21. Васильев А. М. Будущее российской политики на Ближнем Востоке / Васильев А. М. // Вестник Российской Академии Наук. – 1998. – т. 68. – №6. – С. 493 – 504.
22. Васильев Л. С. История Востока: Учебник по специальности «История» в 2-х томах. / Васильев Л.С. – М.: Высшая школа, 1994. – Т.1. – 495 с.
23. Веремеев Н. Ю. Стратегия экономических санкций в мировой политике / Веремеев Н. Ю., Никитина Э. И. // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво, 2012 – № 1 (64). – С. 241-246.
24. Виноградова О. Нефть для Буша. Возможные источники новой импортной нефти для США / Виноградова О. // Нефтегазовая вертикаль. – 2002. – № 7. – С. 47 – 56.
25. Внешние угрозы для России в 2013 году / Третья мировая война : военно-политическое обозрение. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://3mv.ru/publ/vneshnie_ugrozy_dlja_rossii_v_2013_godu/3-1-0-17185
26. Внешняя политика Российской Федерации. 1992-1999 : Учебное пособие. [упоряд.: А.В. Торкунов, А.Ю. Мельвиль, М.М.] – М. : РОССПЭН, 2000. – 325с.
27. Воробьев В. Россия стала стратегическим партнером государств Персидского залива / Воробьев В. [Электронный ресурс] / Интернет-видання «Российская газета». – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2011/11/14/siriya.html>
28. Вступая в новый век // Азия и Африка сегодня. – 2001. – №12. – С. 3 – 7.
29. Вступительное слово и ответы на вопросы президента В.В.Путина на встрече со студентами и преподавателями Национального университета им. Т. Шевченко. 28 января 2003 / Министерство иностранных дел Российской Федерации : Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-rsng.nsf/6bc38aceada6e44b432569e700419ef5/432569d80022146643256cbe00309a24!OpenDocument>

30. Выступление Президента РФ В. Путина на встрече с представителями деловых кругов Саудовской Аравии. – Эр-Рияд, 12 февраля 2007 / Сайт Президента РФ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://archive.kremlin.ru/appears/2007/02/12/1942_type63376type63377_118205.shtml
31. Выступление президента США о новой странице в отношениях (Каирский университет, Каир, Египет), 4 июня 2009 / Белый дом : Бюро пресс-секретаря. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.whitehouse.gov/files/documents/anewbeginning/SPEECH_as_delivered-Russian.pdf
32. Галстян А. Кто и зачем финансирует международный терроризм? [Электронный ресурс] / Галстян А. – Режим доступа: <http://tta.am/кто-и-зачем-финансирует-международны/>
33. Гассан Ш. Экономическое сотрудничество стран Персидского залива с Российской Федерацией : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.14 «Мировая экономика» / Гассан Ш. – Москва, 2009. – 22 с.
34. Гелей С.Д. Основи політології: Лекції для студентів негуманітарних ВУЗів. / Гелей С. Д., Рутар С.М.– Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 232 с.
35. Годына Г.В. Энергетический фактор в российско-американских отношениях в глобализирующемся мире : автореф. дис. на соискания учен. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.04 – «Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития» / Годына Г. В. – Москва, 2011. – 23 с.
36. Гончар Б. Барак Обама і зовнішньополітична спадщина Джорджа Буша-молодшого (кризові аспекти) / Гончар Б., Гончар Ю. // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. – 2009. – Вип. 96. – С. 4 – 6.
37. Гребцов В.В. Концептуальне забезпечення політики США щодо арабських країн Перської затоки (1980 - 2001 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / В.В. Гребцов. – О., 2003. – 18 с.
38. Гудков А. Россия спишет иракский долг без торга / Гудков А. / Коммерсантъ. 2007, 10 августа.
39. Гукасов А. В. «Жесткая» и «мягкая» сила как инструмент внешней политики США / Гукасов А.В. // Вестник Института стратегических исследований ПГЛУ: Сб. научных трудов. – Выпуск I: Конфликты – безопасность – геополитика: стратегический анализ современного мирового развития. – Ставрополь: Ставролит, 2011. – С.15-17
40. Гуцал С.А. Публічна дипломатія як сучасний пріоритет зовнішньої політики держави / Гуцал С.А. // Стратегічні пріоритети. – 2010. – №3(16). – С. 106 – 113.
41. Гушер А. И. Особенности и тенденции развития геополитических процессов на Ближнем и Среднем Востоке. [Электронный ресурс] / Гушер А.И. / Мир и политика : научно-политический журнал. – Режим доступа: <http://mir-politika.ru/2551-osobennosti-i-tendencii-razvitiya-geopoliticheskikh-processov-na-blizhnem-i-srednem-vostoke.html>

42. Деловой Ирак / Под ред. Г. Вачнадзе / Совет ветеранов МИД РФ. – Т. 4 – 5. Спецвыпуск: Экономика и связи с Россией в 2004 – 2009 гг. – М.: «ПОЛПРЕД Справочники». – 404 с.

43. Дергачев В. «Черная кровь» геополитики Персидского залива. [Электронный ресурс] / Дергачев В. / Институт геополитики профессора Дергачева. Аналитический и образовательный портал. – Режим доступа: http://www.dergachev.ru/geop_events/300311.html

44. Добаев И. П. Исламский радикализм в международной политике (на примере регионов Ближнего и Среднего Востока и Северного Кавказа) / Добаев И.П. – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2000. – 200 с.

45. Долгопольский А. Американцы выдали свои технологические проекты / Долгопольский А. // Нефтегазовая вертикаль. – 2002. – № 1. – С. 86.

46. Жизнин С. Российская энергетическая дипломатия и международная энергетическая безопасность (геополитика и экономика). [Электронный ресурс]. / Жизнин С. // Балтийский регион. – 2010. - №1 (3). – Режим доступа: <http://journals.kantiana.ru/upload/iblock/085/ufbcrrsglbyef.pdf>

47. Жизнин С. Эволюция международных приоритетов энергетической стратегии Вашингтона. [Электронный ресурс] / Жизнин С. / Нефть России : информационно-аналитический портал. – Режим доступа : <http://www.oilru.com/nr/83/869/>

48. Запасы, производство и потребление нефти по странам мира. [Электронный ресурс] / Мировая экономика : портал. – Режим доступа: <http://www.ereport.ru/articles/commod/oilcount.htm>

49. Золов А. В. США: борьба за мировое лидерство (К истории американской внешней политики. XX век): Учебное пособие: В 2 ч. / Золов А.В. – Ч. 2 – Калининград, 2000. – 129 с.

50. Иванов И. Аравийский прорыв. [Электронный ресурс] / Иванов И. // Нефть России. – 2004. – № 4. – Режим доступа : <http://www.oilru.com/nr/131/2479/>

51. Иноземцев В. Слабость «силы» и сила «слабости». [Электронный ресурс] / Иноземцев В. // Pro et Contra. – 2003. – №1. – Режим доступа : <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/procontra/68938.htm>

52. Илларионов С.И. Россия и Америка на глобальной шахматной доске (Ответ г-ну З.Бжезинскому) / Илларионов С. – М.: ПрофЭко, 2003. – 224 с.

53. Информационная война между США и Ираком. Комментарии экспертов: Александр Литвиненко, Александр Леонов, Сергей Дацюк, Константин Стогний, Микола Ожеван. [Электронный ресурс] // Киевский центр политических исследований и конфликтологии. – Режим доступа : <http://www.analitik.org.ua/theme/3e943dcca11c6/>

54. История создания Международного института энергетической политики и дипломатии МГИМО (У) МИД России. [Электронный ресурс] / Сайт Международного института энергетической дипломатии МГИМО (У) МИД России. – Режим доступа : <http://www.mier.mgimo.ru/page/view/id/4>

55. Калюжный В. Нефтегазовая стратегия России в XXI веке / Калюжный В. // *Международная жизнь*. – 2001. – №1. – С. 27 – 33.
56. Касаев Э. Нефтегазовое сотрудничество России с монархиями Персидского залива. [Электронный ресурс] / Касаев Э. // Сайт Института Ближнего Востока. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/?p=15678>
57. Касаев Э. Нефтяные проекты российских компаний в Ираке - состояние и перспективы. [Электронный ресурс] / Касаев Э. // Портал ЦентрАзия. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1281041280>
58. Киселев В. И. Новые тенденции в международных отношениях на Ближнем и Среднем Востоке и политика России: (опыт прогноза на период 2000-2010 гг.) / В.И. Киселев // *Новые тенденции в международных отношениях в Азии* [Сборн. науч. трудов; Отв. ред. А.М. Хазанов]; Ин-т востоковедения РАН; РАЕН. – М., 2002. – С. 163-174.
59. Киссинджер Г. Дипломатия / Киссинджер Г. – М.: Ладомир, 1997. – 849 с.
60. Колобов О. А. Доктринальные основы внешней политики США при администрациях Дж.Буша-младшего и Б.Обамы / Колобов О.А., Тумина Ю.В. // *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. – 2012. – №1. – С. 277 – 284
61. Комитет сената США одобрил законопроект против новых ОПЕК. [Электронный ресурс] / Грани.ру – ежедневная интернет-газета. – Режим доступа: [http://www. http://grani.ru/Economy/m.121238.html](http://www.grani.ru/Economy/m.121238.html)
62. Кондаков А. Л. Нефть. Тяготение к верхней границе ценового коридора / Кондаков А.Л. // *Международная жизнь*. – 2005. – № 11. – С. 106–113.
63. Конопляник А. Россия и ОПЕК: союзники или конкуренты? [Электронный ресурс] / Конопляник А. // *Эксперт*. – 2000. – №31. Режим доступа: http://expert.ru/expert/2000/31/31ex-mnenie_22898/
64. Концепция внешней политики Российской Федерации (12 июля 2008). [Электронный ресурс] / Офіційний сайт Президента Росії. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204108.shtml>
65. Концепция внешней политики Российской Федерации (12 февраля 2013) [Электронный ресурс] / Офіційний сайт Міністерства зарубіжних справ Російської Федерації. – Режим доступа: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDEDED7DA644257B160051BF7F
66. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.Путиным 28 июня 2000 г.) [Электронный ресурс] / Офіційний сайт Ради Безпеки Російської Федерації. – Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/25.html>
67. Концепция внешней политики Российской Федерации 1993 г. / *Внешняя политика и безопасность современной России, 1991–2002 : Хрестоматия в 4-х томах*. [авт. состав. Т.А. Шаклеина] – М.: РОССПЭН, 2002. – Т. 4. – 2002. – 538 с.
68. Концепция противодействия терроризму в Российской Федерации. Утверждена Президентом Российской Федерации Д. Медведевым 5 октября 2009 года. [Электронный ресурс] / Интернет-видання «Российская газета». – Режим

доступу: <http://www.rg.ru/2009/10/20/zakon-dok.html>

69. Кобышев В. Н. Стратегия национальной безопасности Барака Обамы: старое вино в новых мехах? / Кобышев В.Н., Сергунин А.А. // США-Канада: Экономика. Политика. Культура. – 2011. – №1. – С. 23 – 36.

70. Коппель О.А. Близькосхідний регіон як чинник впливу на процеси міжнародної безпеки [Електронний ресурс] / Коппель О.А. – Режим доступу: <http://helen-koppel.narod.ru/012.htm>

71. Корнеев А.В. Новый этап российско-американского энергетического диалога / Корнеев А.В., Гардаш С.В. // США-Канада: Экономика. Политика. Культура. – 2005. – № 8. – С. 17 – 34.

72. Корнилов А. А. Дипломатия Президента РФ В. Путина 2012 на Ближнем Востоке: возрастание фактора «мягкой силы». [Електронний ресурс] / Корнилов А.А. – Режим доступу: http://www.bilgesam.org/ru/index.php?option=com_content&view=article&id=304:diplomatiya-prezidenta-rf-v-putina-2012-g-na-bilizhnevostoke-vozrastanie-faktora-mgyhkoy-siliq-&catid=104:analizler-rusya &Itemid=210

73. Кошаровский Ю. Мы снова евреи : очерки по истории сионистского движения в бывшем Советском Союзе. В 2-х т. / Кошаровский Ю. – Иерусалим: ИРВУС, 2007. – Т. 1. – 2007. – 444 с.

74. Крисенко Д. С. Нафтовий чинник у іракській політиці США (1991-2003 рр.) / Крисенко Д.С. // Вісник Черкаського університету. – 2009. – Вип. 160 – 161. – С. 206 – 211.

75. Кузьменко А. М. Безпекознавство – основа теорії інформаційної безпеки / Кузьменко А.М. // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2009. – № 2(2). – С. 11 – 17.

76. Кузьмин В. И. Ресурсная геополитика / Кузьмин В. И., Пронина Е. Н., Галуша Н. А. – М.: Академия военных наук. Институт военного и политического анализа, 2000. – 134 с.

77. Кузьмин В. Преемственность, а не приемник. Президент просит уважать Закон и Конституцию. / Кузьмин В. [Електронний ресурс] / Інтернет-видання «Российская газета». – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2007/02/12/putin-aldjazira.html>

78. Лавров С. В. Сдерживание России: назад в будущее? / Лавров С. // Россия в глобальной политике. – 2007. – № 4. – С. 8 – 21.

79. Лавров С. В. Подъем Азии и восточный вектор внешней политики России / Лавров С. // Россия в глобальной политике. – 2006. – №2. – С. 129 – 143.

80. Лахтовский Н. М. Энергетическая безопасность как фактор обеспечения национальных интересов России в XXI столетии: автореф. дис. на соискания учен. степени канд. полит. наук: спец. 23.00.04 – «Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития» / Лахтовский Н.М. – М., 2010. – 29 с.

81. Левковская И. А. Нефтегазовый комплекс Исламской Республики Иран [Електронний ресурс] / Левковская И.А. // Сайт Института Ближнего Востока. – Режим доступу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2006/11-12-06.htm>

98. Обама пригрозив Ірану силою [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Першого Національного телеканалу. – Режим доступу: <http://1tv.com.ua/ru/euronews/2012/03/02/17356>

99. Обзор внешней политики Российской Федерации, 2007. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства зарубіжних справ російської Федерації. – Режим доступу: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/3647DA97748A106BC32572AB002AC4DD

100. Обращение президента Обамы к делегатам 67-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН 25 сентября 2012 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державного департаменту США. – Режим доступу: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/russian/texttrans/2012/09/20120926136595.html#ixzz2OC0Ey1NB>

101. Олбрайт М. Религия и мировая политика / Олбрайт М.; пер. с англ.. А. Денисов. – М: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 352 с.

102. Олимпиев А. Ю. Интересы США в Ираке / Олимпиев А. Ю., Шарипов Э. У. // Ирак под американским управлением: демократизация или «вьетнамизация»: сб. науч. трудов по материалам круглого стола. – М.: ИИИиБВ, 2003. – С. 70-76

103. Ответы министра иностранных дел России И.С.Иванова на вопросы российских СМИ в связи с принятием Советом Безопасности ООН резолюции 1441, 9 ноября 2003 г. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства зарубіжних справ Російської Федерації. – Режим доступу: http://www.mid.ru/bdomp/dip_vest.nsf/99b2ddc4f717c733c32567370042ee43/cfa98579e850284fc3256cbf002d2d82!OpenDocument

104. Партнерство между США и Россией. Новые времена. Новые начинания / Под ред. Курта Уэлдлона; пер. на рус. American Foreign Policy Council. – Washington, D.C.: Franklin's Printing Company, 2003. – 78 с.

105. Переговоры Президента России В. Путина с Наследным принцем Королевства Саудовская Аравия Абдаллой ибн Абдель Азизом Аль Саудом. – Совместное Российско – Саудовское заявление. – Москва, 2 – 4 сентября 2003 г. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Президента Росії. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/events/articles/2003/09/51439/51607.shtml>

106. Петюр Р.К. Регіон Близького та Середнього Сходу в зовнішній політиці України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Р.К. Петюр. – К., 2007. – 20 с.

107. План воспринят с пониманием / Правда. – 1991, 20 февраля.

108. Політика «перезавантаження» Обама: досягнення у зовнішній політиці США за 10 місяців президентства. [Електронний ресурс]./ Сайт новин. – Режим доступу: www.newsru.ua/arch/world/03nov2009/obama_10mis.html

109. Портер Ш. Хилари Клинтон: энергетическая безопасность – один их внешнеполитических приоритетов. [Електронний ресурс] / Портер Ш. / Офіційний сайт Державного департаменту США. – Режим доступу: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/russian/article/2012/10/20121019137744.html#axzz2gxN2EssR>

110. Послание Президента Федеральному собранию, 12 декабря 2013. [Электронный ресурс] / Официальный сайт Президента России. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/transcripts/19825>
111. Послание Федеральному собранию Российской Федерации, 12 ноября 2009. [Электронный ресурс] / Официальный сайт Президента России. – Режим доступа: <http://президент.рф/transcripts/5979>
112. Президент Ирану вразив світ сенсаційною промовою. / [Электронный ресурс] / Информационный портал «Finance.ua». – Режим доступа: <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2014/01/24/317539>
113. Примаков Е. Ближний Восток на сцене и за кулисами (вторая половина XX – начало XXI века). / Примаков Е. – М.: Российская газета, 2012. – 414 с.
114. Проекты Центра энергетической дипломатии и геополитики России. [Электронный ресурс] / Официальный сайт Центру енергетичної дипломатії і геополітики Росії. – Режим доступа <http://cedg.info/projects.shtml>
115. Путин: мир на Ближнем Востоке в национальных интересах России. [Электронный ресурс] / Кореспондент – інтернет-журнал. – Режим доступа до журн.: <http://korrespondent.net/world/russia/1364530-putin-mir-na-blizhnem-vostoke-v-nacionalnyh-interesah-rossii>
116. Радиков И. В. «Мягкая сила» как современный атрибут великой державы / Радиков И. В., Лексютина Я. В. // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – №2. – С. 19 – 26.
117. Рижков М.М. Доктринальний вимір стратегій зовнішньої політики США: від стримування до глобальної демократизації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / М.М. Рижков. – Київ, 2007. – 35 с.
118. Рогинский С. Накануне бури. Как события вокруг Ирака изменяют ситуацию на мировом рынке нефти / Рогинский С. // Нефть России. – 2003. – №4. – С. 16 – 19.
119. Российская система предотвращения терактов: спустя год после Беслана / Доклад Исследовательского центра Agentura.Ru, сентябрь 2005. [Электронный ресурс] / Исследовательский центр Agentura.Ru. – Режим доступа: <http://studies.agentura.ru/listing/system1yearafter/>
120. Российский оборонный бюджет поднимут на 25%. [Электронный ресурс] / Сайт новин. – Режим доступа: <http://barentsobserver.com/ru/bezopasnost/rossiyskiy-oboronnyu-byudzhet-podnimut-na-25-19-07>.
121. Россия выступает за возвращение иракской проблемы в рамки ООН, а не за поражение США. [Электронный ресурс] / Перший національний телеканал : портал. – Режим доступа: // <http://www.1tv.ru/news/world/41254>
122. Россия примет решение о списании долга Ирака после завершения МВФ анализа долговой устойчивости страны. [Электронный ресурс] / Официальный сайт Министерство финансов Российской Федерации. – Режим доступа: <http://www.minfin.ru/ru/press/speech/index.php?pg4=79&id4=5042>
123. Россия теряет свои позиции на рынке вооружений стран Северной Африки и Ближнего Востока. [Электронный ресурс] / Центр анализа мировой

торговки оружием. – Режим доступа: <http://www.armstrade.org/includes/periodics/mainnews/2012/1017/101715240/detail.shtml>

124. Румянцев В.П. Ближневосточная политика США и Великобритании в 1956–1960 гг. / Румянцев В.П. – Томск : Издательство Томского университета, 2010. – 356 с.

125. Рябцев В.Н. Россия на Ближнем и Среднем Востоке / Рябцев В.Н., Амелько А.Н. / Современные проблемы геополитики Кавказа // Южнороссийское обозрение. Вып. 5. Под ред. В.В. Черноуса. – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2001. – с. 5 – 26.

126. Сажин В. Каковы рамки российско-иранского партнерства? / Сажин В. / Независимая газета. – 2001, 1 марта.

127. Сатановский Е. Терроризм и геополитические угрозы разного уровня идут к нам именно с Ближнего Востока [Электронный ресурс] / Сатановский Е. / Интернет-портал «Великая эпоха». – Режим доступа: <http://www.epochtimes.ru/content/view/60779/54/>

128. Седляр Ю. О. Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики США. [Электронный ресурс] / Седляр Ю.О. // Наукові праці ЧДУ ім. П.Могили. Серія «Політичні науки». – 2011. Вип. 150. – Том. 162. – С. 52 – 56. – Режим доступа до журн.: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2011/162-150-10.pdf>

129. Сколько в России мусульман? [Электронный ресурс] / Научно-дослідний інститут соціальних систем МДУ ім. М.В. Ломоносова. – Режим доступа: http://www.niiss.ru/ign_111103.shtml

130. Слісаренко І. Теорія і практика «м'якої сили» в міжнародних відносинах. [Электронный ресурс] / Слісаренко І. / Інтернет-видання «Український науковий журнал: Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації» – Режим доступа: http://www.social-science.com.ua/jornal_content /24/ political_problems

131. Советская внешняя политика в годы «холодной войны» (1945–1985). Новое прочтение : [отв. ред. Л. Нежинский]. – М.: Международные отношения, 1995. – 512 с.

132. Советский энциклопедический словарь [отв. ред. А.М. Прохоров]. Издание 4-е. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 1600 с.

133. Современные международные отношения: Учебник [под ред. А.В. Торкунова]. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1999. – 584 с.

134. Сторінка Bureau of Near Eastern Affairs на офіційному сайті Держдепартаменту США. [Электронный ресурс] / Офіційний сайт Державного департаменту США. – Режим доступа: <http://www.state.gov/p/nea/>

135. Страны Востока: экономический справочник. [авт. текста А.Е. Ходорова, С.К. Пастухова, Д.И. Шморгонер]. – М.: Всесоюзно-восточная торговая палата, 1929. – 1028 с.

136. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. [Электронный ресурс] / Офіційний сайт Ради Безпеки Російської Федерації. – Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/1/99.html>

137. Студнева Е. Россия – ОПЕК: неиспользованные ресурсы взаимодействия. [Электронный ресурс] / Студнева Е. // Международная жизнь : журнал для

думающих людей. – Режим доступа до журн.: <http://ru-fr.interaffairs.ru/read.php?item=590>

138. Тишков В. Социально-культурная природа терроризма. [Электронный ресурс] / Тишков В. // Неприкосновенный запас. – 2002. – №6 (26). – Режим доступа до журн.: // <http://magazines.russ.ru/nz/2002/6/tish.html>

139. Топалов А. Россия зовет ОПЕК к себе / Топалов А., Шакирова Г. [Электронный ресурс] / Интернет-видання Газета.ru. Режим доступа: <http://www.gazeta.ru/business/2008/09/10/2835626.shtml>

140. Торкунов А. Образование как элемент «мягкой силы» во внешней политике России. [Электронный ресурс] / Торкунов А. // Офіційний сайт Російської ради з міжнародних справ. – Режим доступа: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1467#top

141. Трансформационные процессы на Ближнем Востоке и в Северной Африке и национальные интересы России : Аналитический доклад. [авт. состав. А.В. Федорченко, А.В. Крылов] – М.: Издательство МГИМО (У) МИД РФ, 2012. – 49 с.

142. Угодников К. Длина иглы. Как глубоко в тело российской экономики проникла нефтяная инъекция. [Электронный ресурс] / Угодников К. // Интернет-видання «Підсумки». – Режим доступа: <http://www.itogi.ru/russia/2008/3/2582.html>

143. Указ Президента «О мерах по реализации внешнеполитического курса Российской Федерации», 7 мая 2012. [Электронный ресурс] / Офіційний сайт Президента Російської Федерації. – Режим доступа: <http://президент.рф/news/15256>

144. Указ Президента України №136/2003 від 18.02.2003. [Электронный ресурс] / Офіційний сайт Президента України. – Режим доступа: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/1013.html>

145. Ульрихсен К. Персидский залив: есть ли жизнь после нефти? [Электронный ресурс] / Ульрихсен К. / Интернет-видання «Россия в глобальной политике». – Режим доступа: // <http://globalaffairs.ru/number/Persidskii-zalivest-li-zhizn-posle-nefti-15361>

146. «Умная сила» Барака Обамы: кризис умной силы. Интервью для Русского журнала Дж. Ная [Электронный ресурс] / Интернет-видання «Русский журнал». – Режим доступа: <http://www.russ.ru/Mirovaya-rovestka/Umnaya-sila-Baraka-Obamy>

147. Уткин А. Удар американских богов / Уткин А. – М.: Алгоритм, 2006. – 416 с.

148. Ушаков В. Амбициозные планы Тегерана: политическая обстановка в зоне Персидского залива / Ушаков В. // Азия и Африка сегодня. – 1993. – №1. – С. 18 – 22.

149. Федеральный закон О внесении изменений в отдельные законодательные акт Российской Федерации, 2 ноября 2013 г. №302–ФЗ. [Электронный ресурс] / Интернет-видання «Российская газета». – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2013/11/06/izmenenia-dok.html>

150. Федеральный закон Российской Федерации «О борьбе с терроризмом», 25 июля 1998 г. № 130-ФЗ. [Электронный ресурс] // Собрание Законодательства

Российской Федерации. – 1998. – №31. – Режим доступа: <http://zakon.kuban.ru/nd2/2001/130250798.shtml>

151. Федеральный закон Российской Федерации «О противодействии терроризму», 6 марта 2006 г. №35-ФЗ [Электронный ресурс] / Интернет-видання «Российская газета». – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2006/03/10/borba-terrorizm.html>

152. Филимонов Г. Актуальные вопросы формирования российского потенциала «мягкой силы» // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. – 2012, №1. – С. 67 – 82.

153. Фостер Дж. Откровенный империализм – «бремя белого человека» / Фостер Дж.; пер. с англ. В.Л. Артемовой. – М.: Поколение, 2007. – 320 с. (Политология и международные отношения).

154. Хайдар А. А. Політика США відносно країн Перської затоки в кінці 1970-х – першій половині 1990-х років (економічні і військово-політичні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Хайдар А. А. – Київ, 2000. – 22 с.

155. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.

156. Харб У.А. Аль-істратіджія аль-амрікія туджаг аль-халідж аль-арабія: масаліх сабіта ва сійясат мутагейіра / Харб У.А. // Аль-мустакбаль аль-арабія. – Нісан, 1982. – №38. – С. 33 – 45.

157. Цыганок А. Реформа армии и вызовы XXI века. [Электронный ресурс] / Цыганок А. – Режим доступа: <http://www.tsiganok.ru/publications/esmi/doc/119/>

158. Цымбурский В. Л. Серцевина Земли или остров на материке / Цымбурский В.Л. // Россия. – 1991. – №51. – С.26.

159. Черкасский Я. Региональная безопасность Персидского залива / Черкасский Я. // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – №4. – С. 73 – 78.

160. Численность иностранных студентов, обучавшихся в государственных высших учебных заведениях России (по государственной линии и на контрактной основе; тысяч человек). [Электронный ресурс] / Офіційний сайт «Статистика российского образования». – Режим доступа: http://stat.edu.ru/scr/db.cgi?act=listDB&t=8_48&ttype=2&Field=All

161. Чистяков А. Ф. Современный мирный процесс на Ближнем Востоке и роль России (Диссертация в форме научного доклада) : дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.04 / Чистяков Алексей Федорович. – М., 1994. – 24 с.

162. Шарипов А. Российско-Кувейтский деловой совет. Политика как сконцентрированное выражение экономики / Шарипов А. [Электронный ресурс] / Сайт новин ісламу. – Режим доступа: <http://www.islamnews.ru/news-9829.html>

163. Швед В. О. Барселонський процес у контексті сучасних викликів та трансформацій Близькосхідного регіону / Швед В.О. // Стратегічна панорама. – 2005. – №2. – С. 65 – 70.

164. Швед В. О. Пріоритети близькосхідної політики України у контексті стратегії європейської та євроатлантичної інтеграції / Швед В.О. // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2005. –К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2005. – 606 с.
165. Ширяев Б. А. Внешняя политика США. Принципы, механизмы, методы : Курс лекцій / Ширяев Б.А. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007. – 442 с.
166. Шумилин А. И. Взаимодействие стратегий России и США на Большом Ближнем Востоке: проблемы сотрудничества и соперничества : дис. ... доктора полит. наук : 23.00.04 / Шумилин Александр Иванович. – М., 2009. – 435 с.
167. Шумилин А. Перспективы и последствия принятия Закона о нефти в Ираке. [Электронный ресурс] / Шумилин А. / Интернет-видання «Россия и Америка в XXI веке». – Режим доступа: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=63>
168. Шумилин А. Расчеты и просчеты «мягкой силы» Барака Обамы на Ближнем Востоке. [Электронный ресурс] / Шумилин А. / Офіційний сайт Центру стратегічних оцінок та прогнозів. – Режим доступа: http://www.csef.ru/index.php/ru/?option=com_csef&view=article&aid=3837
169. Шумилин А. И. Механизмы взаимодействия России и США на Ближнем Востоке. [сборн. научн. трудов] / США на Ближнем Востоке: «доктрина Буша» в действии. – М.: ИСКРАН, 2004. – С. 66–72.
170. Щегловин Ю. Б. Размышления о возможности военной операции против Ирана. [Электронный ресурс] / Щеглов Ю.Б. // Сайт Института Ближнего Востока. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2012/16-01-12c.htm>
171. Щекочихина Т.Н. Терроризм как угроза национальной безопасности России: концептуальные основы, политика противодействия : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. полит. наук: 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии». – М., 2008. – 22 с.
172. Эксперт – об энергетической стратегии России на Ближнем Востоке // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.wprg.ru/archives/1844>
173. Энергетическая стратегия России до 2030 года. [Электронный ресурс] // Офіційний сайт Німецького енергетичного агентства. – Режим доступа: http://www.energieforum.ru/ru/archiv_novostej/yenergeticheskaja_strategija_rossii_do_2030_goda_767.html
174. Энергетическая стратегия России на период до 2020 года, утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации от 28 августа 2003 г. №1234 – р. [Электронный ресурс] / Офіційний сайт компанії «РосТепло.ru». – Режим доступа: http://www.rosteplo.ru/Npb_files/npb_shablon.php?id=25
175. Юрченко В. П. Военно-политическая обстановка в Ираке (март 2008 г.). [Электронный ресурс] / Юрченко В.П. // Сайт Института Ближнего Востока. – Режим доступа: http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html
176. Ядерное и ракетное досье. [Электронный ресурс] // Сайт Центру політичних досліджень Росії / Ядерный контроль. – 2013. – Вып. 4 – Режим доступа: http://www.pircenter.org/mailouts/view-letter/mailout_id/1/letter_id/206

177. Яковенко А. Российская энергетическая дипломатия и международное сотрудничество. [Электронный ресурс] / Яковенко А. / Сайт новин. – Режим доступа : <http://news.bcetyt.ru/politics/foreign/38992873.html>
178. Ясинська В. С. Взаємодія політичної та воєнної стратегії у «Стратегіях боротьби з тероризмом» прийнятих у США в новому столітті / Ясинська В.С. // Вісник національної академії оборони України. – 2009. – №2. – С. 179-186.
179. 2006 US – Islamic World Forum. [Электронный ресурс] / Сайт Брукінгського інституту. – Режим доступа : <http://www.brookings.edu/events/2006/02/18islamic-world>
180. A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower. [Электронный ресурс] / Офіційний сайт військово-морського флоту США. – Режим доступа: <http://www.navy.mil/maritime/MaritimeStrategy.pdf>
181. A Revolution Year : The Middle East in 1958 (Library of Modern East Studies). [Ed. by Louis Wm.and Owen R.]. – N.Y.: I.B. Tauris, 2002. – 256 p.
182. Abrams E. Israel and the Peace Process / Abrams E. // Present Dangers: Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy. [Editor by Kagan R., Kristol W.] – San Francisco: Encounter, 2001. – P. 221 – 241.
183. Ajami F. The Summer of Arab Discontent. [Электронный ресурс] / Ajami F. // Foreign Affairs. – Winter 1990/91. – Vol.69. – №5. – Режим доступа до журн.: <http://www.foreignaffairs.com/articles/46256/fouad-ajami/the-summer-of-arab-discontent>
184. Albright D. Iraq: Resettle the Scientists / Albright D., O’Neill K. // The Bulletin of the Atomic Scientists. – 1998. – Vol.54. – №1 (January/February). – P. 17.
185. Albright M. American leadership for the 21st century: Doing what’s right and smart for America’s future. [Электронный ресурс] / Albright M. / U.S. Secretary of State; Jesse Helms Lecture, Wingate University. – 1997, March 25, 1997. – Режим доступа: <http://gos.sbc.edu/a/albright4.html>
186. Albright M. The Mighty and the Almighty: Reflections on America, God and World Affairs. / Albright M., Woodward B. – New York: PAPERBACK: Library of Congress, 2007. – 351 p.
187. Alexander K. Economic Sanctions: Law and Public Policy. / Alexander K. – London: Palgrave Macmillan, 2009. – 256 p.
188. Allison G. America’s Stake in the Soviet Future / Allison G., Blackwill R. // Foreign Affairs. – 1991. – Vol.70. – №3. – P. 77 – 97.
189. American Foreign Policy. Current Documents, 1957–1964. // Department of State Bulletin. – Wash., 1957–1964 not full describe
190. Angelopoulos N. Weaning America Off Oil. / [Электронный ресурс] / Angelopoulos N. Интернет-портал «The Nation». – Режим доступа: <http://www.thenation.com/blog/170868/weaning-america-oil#>
191. Annual Energy Review : Official Energy Statistics from the US Government. / [Электронный ресурс] / US Energy Information Administration. – Режим доступа: <http://www.eia.gov/totalenergy/data/annual/index.cfm>
192. Atherton Jr. The Soviet Role in the Middle East: An American View / Atherton Jr. // The Middle East Journal. – 1985. – Vol.39. – №4. – P. 688 – 715.

193. Badeau J.S. The American Approach to the Arab World. / Badeau J.S. –N.Y.: Harper & Row, 1968. – 209 p.
194. Baha El-Din A. An Arab View of Superpower «Security» in the Gulf // Oil and Security in the Arabian Gulf / [Ed. by A. Farid]. – London: Croom Helm, 1981. – P. 96 – 98.
195. Baker J. The Iraq Study Group Report. [Электронный ресурс] / Baker J., Hamilton L. / United States Institute of Peace. – Режим доступа: http://media.usip.org/reports/iraq_study_group_report.pdf
196. Baker J. US Foreign Policy Priorities and Fiscal Year 1991 Budget Request. Statement by Secretary of State. 1 Febr. 1990 / Baker J. // U.S. Department of State. American Foreign Policy: Current Documents, 1990. – Wash., 1991. – P.1 – 5.
197. Baker J. Why America is in the Gulf. Address before the Los Angeles World Affairs Council. Los Angeles (Calif.). 29 Oct. 1990 / Baker J. // US Department of State Dispatch. – 1990. – Vol.1. – №10. – P.1417.
198. Baker P. New US Strategy Focuses on Managing Threats. [Электронный ресурс] / Baker P., Sanger D. / The New York Times. – Режим доступа: http://www.nytimes.com/2010/05/28/world/28strategy.html?src=me&_r=0
199. Baldwin D. Economic Statecraft / Baldwin D. – Princeton: Princeton University Press, 1985. – 410 p.
200. Ball G. W. Reflections on a heavy year / Ball G.W. // Foreign Affairs. – 1981. – Vol.59. – №3. – P. 474 – 499.
201. Bartley R. D. The Case for Optimist: The West Should Believe in Itself. / Bartley R. D. // Foreign Affairs. – 1993. – Vol.72. – № 4. – P. 17 – 18.
202. Bolton J.R. The Making of Foreign Policy in the Bush Administration / Bolton J. // The Bush Presidency: Ten Intimate Perspectives of George Bush. [Ed. by K.W. Thompson]. – Lanham: University Press of America, 1997. – P. 107 – 126.
203. Brzezinski Z. Differentiated Containment. / Brzezinski Z., Scowcroft B., Murphy R. // Foreign Affairs. – 1997. – Vol.76. – №3. – P. 20 – 30.
204. Brzezinski Z. Selective Global Commitment / Brzezinski Z. // Foreign Affairs. – 1991. – Vol.70. – №4. – P. 1 – 20.
205. Bush G. A. Charge to Keep / Bush G.A., Hughes K. – Toronto: Harper and Collins, 1999. – 256 p.
206. Bush G. Address Before the 45th Session of the United Nations General Assembly in New York, 1 October 1990. [Электронный ресурс] / Bush G. // Public Papers of the Presidents of the United States. George Bush. – 1990. – Book II. – Wash., 1991. – P. 1330 – 1331. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=18883>
207. Bush G. Address before the Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit. 11 September, 1990. [Электронный ресурс] / Bush G. // Public Papers of the Presidents of the United States. George Bush. – 1990. – Book II. – Wash., 1991. – P.1219. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=18820&st=&st1=>
208. Bush G. Address before the Joint Session of the Congress on the State of the Union. 29 January, 1991. [Электронный ресурс] / Bush G. // Public Papers of the

- Presidents of the United States. George Bush. 1990. Book II. – Wash., 1991. – P. 75.
– Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=19253>
209. Bush G. Excerpts from White House news conference / Bush G. // US Department of State, Washington D.C. – 1991, January 9. – P.18 – 19.
210. Bush G. Renews Call for Alaskan Oil Drilling as Oil Prices Spike. / Bush G. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edition.cnn.com/2005/ALLPOLITICS/03/09/bush.energy/index.html?iref=mpstoryview>
211. Bush G. We need to change our strategy in Iraq. / [Електронний ресурс] / Bush G. / Інтернет-портал компанії CNN. – Режим доступу: <http://edition.cnn.com/2007/POLITICS/01/10/bush.transcript/index.html>
212. Bush G. World Transformed. / Bush G., Scowcroft B. – New York: Knopf, 1998. – 590 p.
213. Buzan B. International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations / Buzan B., Little R. – New York: Oxford University Press 2000. – 472 p.
214. Campbell J. C. Soviet Policy in Africa and the Middle East. / Campbell J. C. // Current history. – 1977. – V.72. – №430. – P.100-104
215. Campbell K. Hard Power: The New Politics of National Security. / Campbell K., O’Hanlon M. – New York: Basic Books, 2006. – 319 p.
216. Carter Draws the Line around the Persian Gulf // Newsweek. – 1980, February 4. – P. 8 – 10.
217. Christopher W. America’s leadership, America’s opportunity / Christopher W. // Foreign policy. – 1995. – №98 (Spring). – P.6 – 27.
218. Churba J. The American Retreat: The Reagan Foreign and Defense Policy. / Churba J. – Chicago: Regnery Gateway, 1984. – 312 p.
219. Clarke J. The Conceptual Poverty of U.S. Foreign Policy / Clarke J. / The Atlantic Monthly. – 1993, September. –P. 54 – 66.
220. Cline R. S. World Power Assessment. A Calculus of Strategic Drift. / Cline R. S. – Washington: Westview Press, 1975. – 173 p.
221. Clinton H. Foreign Policy Address at the Council on Foreign Relations, 2009, July 15. [Електронний ресурс]. / Clinton H. / Офіційний сайт Держдепартаменту США. – Режим доступу: <http://www.state.gov/secretary/rm/2009a/july/126071.htm>
222. Clinton W. A. National security strategy on engagement and enlargement, 1995. [Електронний ресурс]. / Clinton W.A. / US Security Policy in the Andean region. – Режим доступу: <http://usregsec.sdsu.edu/docs/ClintonFebruary1996.pdf>
223. Cohen A. Energy Security at Risk. / Cohen A. / Washington Times. – 2003, March 23.
224. Cohen A. The Road to Economic Prosperity for a Post-Saddam Iraq. [Електронний ресурс]. / Cohen A. / Офіційний сайт «The Heritage Foundation». – Режим доступу: <http://www.heritage.org/research/reports/2003/03/the-road-to-economic-prosperity-for-a-post-saddam-iraq>
225. Coile Z. Senate blocks Bush's oil drilling plan for Alaska refuge / 8 Republicans back Boxer, vote against exploration. / [Електронний ресурс]. / Інтернет-видання «San Francisco Gate». – Режим доступу: <http://www.sfgate.com>

- com/green/article/Senate-blocks-Bush-s-oil-drilling-plan-for-Alaska-2661582.php
226. Composition of macro geographical (continental) regions, geographical sub-regions, and selected economic and other groupings. [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. – Режим доступу: // <http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm>
227. Cordesman A. One Year One: Nation Building in Iraq. / Cordesman A. / Revised. – Washington, CSIS Press, Center for Strategic and International Studies. – 2004, April 16. – 39 p.
228. Country analysis briefs overview: Iran. 2013, March 28. [Електронний ресурс] / US Energy Information Administration. – Режим доступу: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=ir>
229. Country analysis briefs: Iraq. 2013, April 2. [Електронний ресурс] / US Energy Information Administration. – Режим доступу: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IZ>
230. Country Reports on Terrorism 2006. Released by the Office of the Coordinator for Counterterrorism April 30, 2007. [Електронний ресурс] / Інформаційний портал «Globalsecurity.org». – Режим доступу: http://www.globalsecurity.org/security/library/report/2007/c-rprt-errorism_2006.htm
231. Crisis over Iraq may delay Budget to last possible date // The Financial Times. – 2003, February 25.
232. CSIS Commission on smart power. A smarter, more secure America. [Електронний ресурс] / Center for strategic and international studies. – Режим доступу: http://csis.org/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf
233. David H. Petraeus in Bishkek, Kyrgyzstan. 2009, January 19. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Посольства США в Киргизькій республіці. – Режим доступу: http://bishkek.usembassy.gov/uploads/images/48nJeocXBLOYmaYSbkzNA/Gen_Petraeus_Eng.pdf
234. Davis M. T. Another Decade of Confrontation in the Middle East / Devis M.T. // The Future of the Conflict in the 1980s / Ed. by W. Taylor. – Lexington, Mass., Toronto: Lexington books, 1982. – P. 237 – 259.
235. Davison R.H. Where Is The Middle East? / Davison R.H. // Foreign Affairs. – 1960. – Vol.38. – №4. – P. 665 – 675.
236. Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms / Department of Defense. – Joint Pub 1-02 or JP 1-02. – Washington. – 2001. – 12 April. – 730 p.
237. Djalili M. R. Moyen-Orient, Caucase et Asie centrale: des concepts géopolitiques à construire et à reconstruire? / Djalili M. R., Kellner Th. // Central Asian Survey. – 2000. – Vol. 19. – №1. – P.117 – 140.
238. Dorin M. Palestine, Iraq and American strategy. [Електронний ресурс] / Dorin M. // Foreign Affairs. – 2003. – Vol. 82. – №1. – Режим доступу: <http://www.foreignaffairs.com/articles/58616/michael-scott-doran/palestine-iraq-and-american-strategy>
239. Duignann P. The Middle East and North Africa: The Challengers to Western Security. / Duignann P., Gann L. – Stanford, Cal.: Stanford Univ., Hoover Inst. Press,

1981. – 236 p.

240. Dunne N. Sanctions Overload. / Dunne N. // *Financial Times*. – 1998, July 21.

241. *Economic Sanctions Reconsidered*. [Ed. by Hufbauer G., Schott J., Elliott K.] : Third edition. – Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 2009 . – 248 p.

242. Efron S. Inside the Mind of Dictator. / Efron S., Rotella S. / *The Los Angeles Times*. – 2002, October 12.

243. Emerson M. The Rubik Cube of the Wider Middle East. / Emerson M., Tocci N. – Brussels: CEPS, 2003. – 116 p.

244. *Encyclopedia Britannica*. [Ed. by Robert McHenry]. In 32 vols. – Vol.8, 15-th ed., – N.Y.: Encyclopaedia Britannica, Incorporated, 1992. – 32030 p.

245. Energy security and innovation. Based on remarks given at the Georgia Institute of Technology 2012 Sam Nunn Bank of America Policy Forum, on April 16, 2012. [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт Міністерства оборони США. – Режим доступу: http://www.defense.gov/pubs/pdfs/Energy_Security_and_Innovation_based_on_remarks_given_at_Georgia_Tech_04DB.pdf

246. Environmental Security and Engagement in Central Command, 2000. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт US Central Command. – Режим доступу: <http://www.aepi.army.mil/publications/overseas-international/docs/env-sec-engage-central-com.pdf>

247. Fiscal Year 2009 Financial Report of the United States Government. [Електронний ресурс] / US Government Accountability Office. – Режим доступу: // <http://www.gao.gov/financial/fy2009financialreport.html>

248. *Foreign Relations of the United States: 1964-1968, Volume XXI. Near East Region*. – Washington, DC, 1964. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nasser.bibalex.org/Data/USDocWeb/HTML/XXI%20Near%20East%20region-%20Arabian%20Peninsula%201964-68/www.state.gov/www/about_state/history/vol_xxi/a.html

249. Freedman R. *Moscow and the Gulf war. Soviet Policy Since the Invasion of Afghanistan*. / Freedman R. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 440 p

250. Friedman G. Obama's Foreign Policy: The End of the Beginning. [Електронний ресурс] / Friedman G. / *The Stratfor Global Intelligence*. – Режим доступу: http://www.stratfor.com/weekly/20090824_obamas_foreign_policy_end_beginning.

251. Fuller G. E. Moscow and the Gulf War. / Fuller G. E. // *Foreign Affairs*. – 1991. – Vol.70. – №3. – P. 55 – 76.

252. Fuller G. E. Persian Gulf Myths. / Fuller G.E., Lesser I.O. // *Foreign Affairs*. – 1997. – Vol.76. – №3. – P. 42 – 52.

253. Gaffney F. Worldwide Value. [Електронний ресурс] / Gaffney F. // *National Review Online*. – 2004. – November 5. – Режим доступу: <http://www.nationalreview.com/articles/212824/worldwide-value/frank-j-gaffney-jr>

254. Garfinkle A. Lining on Saddam / Garfinkle // *The Washington Quarterly*. – 1998. – Vol. 21. – №3. – P. 15 – 18.

255. Gause III F. G. The Illogic of Dual Containment / Gause III F.G. // Foreign Affairs. – 1994. – Vol. 73. – №. 2. – P. 56 – 67.
256. Gergen D. America's Missed Opportunities // Foreign Affairs. – 1991. – Vol. 71, №1. – P. 1 – 19.
257. Gershman J. A. Secure America in a Secure World / Gershman J. A. // Foreign Policy In Focus. – 2004, September.
258. Global Trends 2025: A Transformed World. National Intelligence Council, November 2008. [Электронный ресурс] / – Режим доступа: <http://www.nationalsecuritylaw.net/Global%20Trends%202025%20%28National%20Intelligence%20Council,%20Nov.%202008%29.pdf>
259. Goodman M.A. Gorbachev's "New Directions" in the Middle East / Goodman M.A., McGiffert E.C. // The Middle East Journal. – 1988. – Vol.42. – №4. – P. 571 – 586.
260. Gordon J. Smart sanction revisited. / [Электронный ресурс] / Gordon J. / Personal site of Gordon J. – Режим доступа: <http://www.invisiblewar.net/wp-content/uploads/2010/08/Smart-Sanctions-Revisited2.pdf>
261. Graubard St. Mr. Bush's war: adventures in the politics of illusion / Graubard St. – L.: Touris, 1992. – 214 p.
262. Haas R. Towards Greater Democracy in the Muslim World. / [Электронный ресурс] / Н [Электронный ресурс] / Haas R. / The Council on Foreign Relations. – Режим доступа: www.cfr.org/religion/towards-greater-democracy-muslim-world/p5283
263. Halliday D. Iraq and the UN's Weapon of Mass Destruction / Halliday D. // Current History. – 1999. – Vol. 98. – №625. – P. 65 – 68.
264. Halloran R. Reagan Aide Tells of New Strategy on Soviet Threat / Halloran R. // New York Times. – 1982, May 22.
265. Ham van P. Power, Public Diplomacy and the Pax America / Ham van P. // The New Diplomacy. Soft Power in International relations: [Edited by Jan Melissen]. – N.Y.: Palgrave MacMillan, 2005. – P. 47 – 67.
266. Hamilton L.H. Challenges for United States Policy in the Middle East / Hamilton L.H. // The Middle East Journal. –1989. – Vol.43. – №1. – P. 7 – 15.
267. Hanks R.J. Oil and Security in US Policy towards the Arabian Gulf – Indian Ocean Area / Hanks R.J. // Oil and Security in the Arabian Gulf : [Edited by A.M. Farid]. – London: Croom Helm, 1981. – P. 36 – 56.
268. Hard power. [Электронный ресурс] / Интернет-портал «Public Diplomacy». – Режим доступа: http://publicdiplomacy.wikia.com/wiki/Hard_Power
269. Hashim A. Iraq: Fin de Regime? / Hashim A. // Current History. – 1996. – Vol. 95. – №597. – P. 10 – 15.
270. Hauslohner A. The Arab Broadcast Forum 2007: Self-criticism surfaces despite some sidestepping. [Электронный ресурс] / Hauslohner A. // Arab Media & Society, June 2007. – Режим доступа: <http://www.arabmediasociety.com/?article=269>

271. Heinze E. A. Humanitarian Intervention and the War in Iraq: Norms, Discourse and State Practice / Heinze E. A. // Parameters: US Army War College Quarterly. – 2006. – Vol. 36. – №1. – P. 20 – 35.
272. Helprin M. Obama and the Politics of Concession. [Электронный ресурс / Helprin M. / The Wall Street Journal. – Режим доступа: <http://online.wsj.com/article/SB10001424052970204488304574426880110463194.html>
273. Historic Documents of 1979. Congressional quarterly inc. – Washington: Congressional Quarterly, 1979. – 1018 p.
274. Hogendoorn E. J. A Chemical Weapons Atlas / Hogendoorn E.J. // The Bulletin of the Atomic Scientists. – 1997. – Vol.53. – №5. – P. 35 – 39.
275. Hook S. American Foreign Policy Since World War II : 18th Edition / Hook S., Spanier J. – Washington: CQ Press, 2009. – 465 p.
276. Huckabee M. America's Priorities in the War on Terror: Islamists, Iraq, Iran and Pakistan / Huckabee M. // Foreign Affairs. —2008. – Vol.87. – № 1. – P. 74 – 92.
277. Hunter S. T. Post-Khomeini Iran / Hunter S.T. // Foreign Affairs. –1989. – Vol. 68. – №5. – P. 133 – 149.
278. Huntington S. P. The Clash of Civilizations? / Huntington S. P. // Foreign Affairs. – 1993. – Vol.72. – №3. – P. 22 – 23.
279. Huntington S.P. The Lonely Superpower / Huntington S. P. // Foreign Affairs. – 1999. – Vol.78. – №2. – P. 35 – 49.
280. Huntington S.P. The Renewal of Strategy / Huntington S. P. // The Strategic Imperative. New Policies for American Security. [Ed. by S.P. Huntington]. – Cambridge, Mass.: Ballinger, 1982. – P. 1 – 52.
281. Hurewitz J. C. Middle East Dilemmas: the Background of the US Policy. / Hurewitz J. C. – N.Y. : Published for the Council on Foreign Relations by Harper, 1953. – 273 p.
282. Hurewitz J. C. The Middle East: A Year of Turmoil. / Hurewitz J. C. // Foreign Affairs. – 1981. – Vol.59. – №3. – P. 540 – 577.
283. Hosenball M. Opening a Door in Tegrans? Bush Officials Finalize Still-Controversial Plans for a U.S. Office in Iran / Hosenball M., Isikoff M. // Newsweek. – 2008, November 6.
284. Ikenberry G. J. Toward a New Grand Strategy for U.S. Foreign Policy: Liberal Internationalism Revisited. / Ikenberry G.J., Kupchan C.A. // Strategic Dialogue. – 2004, December 13.
285. In Rebuilding Iraq's Oil Industry, U.S. Subcontractors Hold Sway. / [Электронный ресурс] / Интернет-портал The New York Times. – [Режим доступа]: http://www.nytimes.com/2011/06/17/business/energyenvironment/17oil.html?_r=2&partner=rss&emc=rss&
286. Indyk M. Getting Serious about Iraq. / Indyk M., Gordon P.H., O'Hanlon, M.E. . – 2002. – Vol. 44. –№3. – P. 9 – 22.
287. Iran Sanctions: Impact in Furthering U.S. Objectives Is Unclear and Should Be Reviewed (Report GAO-08-58). [Электронный ресурс] / Washington, DC: Government Accountability Office, 2007. – Режим доступа: <http://www.gao.gov/new.items/d0858.pdf>

288. Iraq. Down but not out // *The Economist*. – 1995, April 8. – P. 21 – 24.
289. Jabber P. Forces of Change in the Middle East. / Jabber P. // *The Middle East Journal*. – 1988. – Vol.42. – №1. – P. 7 – 15.
290. Jones S. The mirage of the Arab Spring. / Jones S. // *Foreign Affairs*. – 2013. – Vol. 92. – №1. – P. find number the page
291. Juhasz A. It's still about oil in Iraq. / Juhasz A. [Электронный ресурс] / *Los Angeles Times*. – 2006, December 8. – Режим доступа до журн.: <http://www.latimes.com/news/la-oe-juhasz8dec08,0,4334362.story>
292. Kagan R. The Vision Thing // *Commentary*. – December 1998. – Vol.106, №6. – P. 62-67.
293. Karabell Z. Backfire: US Polisy toward Iraq, 1988 – 2 August 1990. / Karabell Z. // *The Middle East Journal*. – 1995. – Vol.49. – №1. – P. 28 – 47.
294. Kaufman Y. Introduction to International Relations : theory and practice / Kaufman Y. – New York: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2013 – 270 p.
295. Kay D. A. Iraq Beyond the Crisis du Jour. / Kay D.A. // *The Washington Quarterly*. –1998. – Vol.21. – №3. – P. 10 – 14.
296. Keddie N. R. The End of the Cold War and the Middle East. / Keddie N.R. // *Diplomatic History*. – 1992. – Vol.16. – №1. – P. 95 – 103.
297. Kemp G. Arc of Instability: U.S. Relations in the Greater Middle East. / Kemp G. // *Naval War College Review*. – 2002. – Vol. 55. – №. 3. – P. 61 – 71.
298. Kennan G. *Memoirs 1950 – 1963*. / Kennan G. – New York: Little, Brown & Co., 1997. – 583 p.
299. Kennedy D. M. *Freedom from Fear*. / Kennedy D.M. –W.: Oxford University Press, USA, 2001. – 936 p.
300. Khoury N. A. The Pragmatic Trend in Inter-Arab Politics. / Khoury N.A. // *The Middle East Journal*. – 1982. – Vol.36. – №3. – P. 374 – 387.
301. Kirkpatrick J. *The Edge of Disaster*. / Kirkpatrick J. – Washington, DC: A CFR Book. Random House, 2007. – 272 p.
302. Kissinger H. A. *For the Record: Selected Statements 1977-1980*. / Kissinger H. A. – Boston, Toronto: Little, Brown and Co, 1981. - 332 p.
303. Koppes C. Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term «Middle East». / Koppes C. // *Middle Eastern Studies*. – 1976. – №12. – p. 95 – 98.
304. Krauthammer C. *Democratic Realism: An American Foreign Policy for a Unipolar World*. / Krauthammer C. – Washington: Aei Press, 2004. – 21 p.
305. Krauthammer C. *Progressive Internationalism: A Democratic National Security Strategy*. / [Электронный ресурс] / Krauthammer C. // *Progressive Policy Institute*. – 2003, October. – Режим доступа: http://www.dlc.org/documents/Progressive_Internationalism_1003.pdf
306. Krauthammer C. The Unipolar Moment. / Krauthammer C. // *Foreign Affairs*. – 1990. – Vol.70. – №1. – P. 23 – 33.
307. Krepinevich A. Strategy in a Time of Austerity : Why the Pentagon Should Focus on Assuring Access. / Krepinevich A. // *Foreign Affairs*. – 2012. – Vol. 91. – №6. – P. 58 – 69.

308. Kroening V. Prevention or Preemption? Towards a Clarification of Terminology PDA. [Электронный ресурс] / Kroening V. – Режим доступа: <http://www.comw.org/pda/0303kroening.html>
309. Kupchan C. The Democratik malaise : Globalization and the Threat to the West. / Kupchan C. // Foreign Affairs. – 2012. – Vol. 91. – №1. – P. 62 – 68.
310. Kurtz H. Obama Ad Ignites Questions on Oil Money. / [Электронный ресурс] / Kurtz H. // The Washington Post. – 2008, March 28. – Режим доступа: <http://voices.washingtonpost.com/44/2008/03/obama-ad-ignites-questions-on.html>
311. Ladd E. C. The American Polity: The People and Their Government. / Ladd E. C. – New York; London: W.W. Norton & Co, 1989. – 714 p.
312. LaFranchi H. Hillary Clinton: more «smart power» needed in terrorism fight. [Электронный ресурс] / LaFranchi H. / The Christian Science Monitor. – Режим доступа: <http://www.csmonitor.com/USA/Foreign-Policy/2011/0909/Hillary-Clinton-more-smart-power-needed-in-terrorism-fight>
313. Lake A. Confronting backlash states. / Lake A. // Foreign Affairs. – 1994. – Vol.73. – №2. – P. 45 – 55.
314. Lamb D. The Arabs: Journeys Beyond the Mirage : Rev Upd edition. / Lamb D. – New York: Vintage, 2011. – 368 p.
315. Langstone Th S. The Cold War Presidency: a documentary history. / Langstone Th S. – Washington: Tulane University, 2005. – 512 p.
316. Levy W. Oil and the Decline of the West. / Levy W. // Foreign Affairs. – 1980. – Vol.58. – №5. – P. 1007 – 1019.
317. Lewis B. Islam and the West. / Lewis B. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1994. – 240 p.
318. Lieber R. Domestic politics and foreign policy : Making Sense of America's Role in the Middle East Peace Process. / Lieber R. // World Affairs. – 1998. – Vol. 161. – №1. – P. 3 – 9.
319. Lind W. S. Strategic Defense Initiative : Distance from disorder is the key to winning the terror war. / Lind W.S. // Security and Migrations in the Mediterranean: Playing with Fire. [Ed. By Castro M.] – Amsterdam: IOS Press, 2006. – P. 126 – 134.
320. Lippman W. US Foreign Policy: Shield of the Republic. / Lippman W. – Boston: Little, Brown, 1943. – 177 p.
321. Luttwak E.N. The Grand Strategy of the Soviet Union. / Luttwak E.N. – New York: St. Martin's Press, 1983. – 242 p.
322. Lynch M. Taking Arabs Seriously. / Lynch M. // Foreign Affairs. – 2003. – Vol. 82. – №5. – P. 81 – 9.
323. Mandelbaum M. The Bush Foreign Policy. / Mandelbaum M. // Foreign Affairs. – 1991. – Vol.70. – №1. – P. 5 – 22.
324. Marr Ph. Dual Containment: US policy in the Percian Gulf and a recommendation for the future. / Marr Ph., Cordesman A. [A Research Paper Presented To The Research Department Air Command and Staff College]. – M., 1997. – 38 p.
325. Mazrui A. A. Global Apartheid? / Mazrui A.A. // Beyond the Cold War: New Dimensions in International Relations. [Ed. by Lundestad G. and Westad O.] – Oslo:

Scandinavian University Press, 1993 – P. 85-98.

326. McMahon R.J. Credibility and World Power. / McMahon R.J. // Diplomatic History. – 1991. – Vol 15. – P. 455 – 472.

327. McNamara R. Major National Security Problems Confronting the United States. /America's Foreign Policy. — New York: Random House, 1965. Not find

328. Merriam – Webster's New Geographical Dictionary. –London: G and C Merriam Company, 2007. – 1392 p.

329. Middle East Partnership Initiative (Мері). US Foreign assistance performance publication [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державного департаменту США. – Режим доступу: <http://www.state.gov/documents/organization/159225.pdf>

330. Middle East Partnership Initiative Offers Tools for Supporting Reform. United States Government Accountability Office. / [Електронний ресурс] / United States Agency of International Development. – W., 2005. – Режим доступу: <http://www.gao.gov/new.items/d05711.pdf>

331. Morgenthau H. Politics among Nations : 7th ed. / Morgenthau H., Nhompton K., Clinton D. – New York: McGraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages, 2005. – 752 p.

332. Morgenthau H. What is the national interest of the United States? / Morgenthau H. // The national interest alone or with others? [Edited by N.D.Palmer]. – Philadelphia, 1952. – P. 1 - 7.

333. Muravchik J. Why Iran Is (Still) a Menace. / Muravchik J., Gedmin J. // Commentary. –1997. – Vol.104. – №1. – P. 39 – 44.

334. Nakamura K. U.S. Public Diplomacy: Background and Current Issues [Electronic resource] / Kennon H. Nakamura., Matthew C. Weed. / Офіційний сайт Федерації американських науковців. – Режим доступу: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/R40989.pdf>.

335. National Intelligence Strategy of the United States of America. 2009, August. / [Електронний ресурс] / The Air University. – Режим доступу: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/dni/nat_intel_strat.pdf

336. National Military Strategy of The United States of America. 2011 Redefining America's Military Leadership : 2011, February 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jcs.mil//content/files/201102/0208110_84800_2011_NMS_-_08_FEB_2011.pdf.

337. National Military Strategy of the USA. – 1995, February. / [Електронний ресурс]. Офіційний сайт секретаріату Міністерства оборони США. – Режим доступу: http://history.defense.gov/docs_nms.shtml

338. National Security Strategy for a New Century, December 1999. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Федерації американських науковців. – Режим доступу: <http://www.fas.org/man/docs/nssr-1299.pdf>

339. National Security Strategy for a New Century, May 1997. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Федерації американських науковців. – Режим доступу: <http://www.fas.org/man/docs/strategy97.htm>

340. National Security Strategy of Engagement and Enlargement, February 1996. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Федерації американських науковців. –

Режим доступу: <http://www.fas.org/spp/military/docops/national/1996stra.htm>

341. National Security Strategy of the United States of America, 2002. / [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства оборони США. – Режим доступу: http://history.defense.gov/docs_nss.shtml

342. National Security Strategy of the United States of America, 2006. / [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства оборони США. – Режим доступу: http://history.defense.gov/docs_nss.shtml

343. National Security Strategy of the United States, 1991, August [Електронний ресурс]. Офіційний сайт секретаріату Міністерства оборони США. – Режим доступу: http://history.defense.gov/docs_nss.shtml

344. National Security Strategy, 2010. / [Електронний ресурс]. / Overview of National Security Strategy. – Режим доступу : http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf

345. National Strategy for Public Diplomacy and Strategic Communication. / [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Держдепартаменту США. – Режим доступу: <http://2001-2009.state.gov/documents/organization/87427.pdf>

346. Newsom D. D. Miracle or Mirage: Reflections on US Diplomacy and the Arabs / Newsom D. D. // The Middle East Journal. – 1981. – Vol.35. – №3. – P.299 - 313.

347. Nmoma V. The Shift in United States-Sudan Relations: A Troubled Relationship and the Need for Mutual Cooperation. [Електронний ресурс] / Nmoma V. / Інтернет-видання The Journal of Conflict Studies. – Режим доступу: <http://journals.hil.unb.ca/index.php/jcs/article/view/4512/5322>

348. No Oil Producing and Exporting Cartels Act of 2007 or NOPEC //110 Congress. 1st Session. H.R. 2264.(R.H.) Report No 110-160.

349. Nye J. A Smarter Superpower. / [Електронний ресурс] / Nye J. // Foreign Policy. – 2007, May – June. – Режим доступу: http://www.foreignpolicy.com/articles/2007/04/18/a_smarter_superpower

350. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. / Nye J. –New York: Public Affairs Group, 2005. – 191 p.

351. Obama B. The Audacity of Hope: Thoughts on Reclaiming the American Dream. / Obama B. – W.: Crown Publishing Group, 2006. – 384 p.

352. Oil & Gas: Long-Term Contribution Trends. [Електронний ресурс] / Center for Responsive Politics. – Режим доступу: <http://www.opensecrets.org/industries/indus.php?ind=E01>

353. On the Road to Energy Security Implementing a Comprehensive Energy Strategy: A Message From the Secretary of Energy, 2006. / [Електронний ресурс] / US Department of Energy. – Режим доступу: http://energy.gov/sites/prod/files/edg/media/FINAL20DOE_20booklet20copy20sep.pdf

354. Options for dealing with Iraq: Hearings before the Defense policy panel of the Committee on armed services. House of Representatives, 102nd Congress, 2nd Session , hearing held. – 1992, August 10 and 11. – Washington: Government printing office, 1993. – 93 p.

355. Our mission : Official website of the Department of Homeland Security. [Електронний ресурс] / Department of Homeland Security. – Режим доступу: <http://www.dhs.gov/our-mission>
356. Ovchinsky V. The Flipside of September 11, 2001. / [Електронний ресурс] / Ovchinsky V. // Russia in Global Affairs. – 2008. – №4. – Режим доступу: http://eng.globalaffairs.ru/number/n_11883
357. Owen R. The Dog That Neither Barked Nor Bit : The Fear of Oil Shortages : A Revolutionary Year. The Middle East in 1958. / Owen R., Louis W. – N.Y., 2002
358. Pape R. Why Economic Sanctions Do Not Work. / Pape R. // International Security. – 1997. – Vol. 22. – №2. – P. 90 – 136.
359. Patterns of Global Terrorism. The United States Department of State fingers South Asia as Hub for International Terrorism. May 1, 2000. / [Електронний ресурс] / Інтернет-видання The Wednesday Report. – Режим доступу: <http://www.thewednesdayreport.com/twr/terrorism12.htm>
360. Payne R. Values, Interests, and Force in American Foreign Policy. / Payne R. – N. Y.: State University of New York Press, 1995. – 148 p.
361. Perl R. Terrorism, the Future and U.S. Foreign Policy : Issue Brief for Congress. / [Електронний ресурс] / Perl R. / Офіційний сайт Федерації американських науковців. – Режим доступу: <http://www.fas.org/irp/crs/IB95112.pdf>
362. Phillip S. Meilinger. American military Culture and Strategy // Joint Force Quarterly. – 2007. – Issue 46. – P. 80 – 86.
363. Phillips J. Yes, a Nuclear Iran Is Unacceptable: A Memo to President-Elect Obama. / [Електронний ресурс] / Phillips J., Brooks P. // The Heritage Foundation. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/research/reports/2008/12/yes-a-nuclear-iran-is-unacceptable-a-memo-to-president-elect-obama>
364. Pipes D. His middle name is Husain. / Pipes D. / The Washington Times. – 2012, September 12
365. Powel C. My American Journey. / Powel C., Persico J. – W.: Ballantine Books, 1996. – 656 p.
366. President Bush Discusses Freedom in Iraq and Middle East. Remarks at the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy. U.S. Chamber of Commerce. Washington. D.C. 2003, November 6. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://georgewbushwhitehouse.archives.gov/news/releases/2003/11/20031106-2.html>
367. President Bush Discusses Importance of Democracy in Middle East. – 2008, January 13. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/01/20080113-1.html>
368. President Bush Discusses New Way Forward in Iraq at State Department : President expected to present new policies following meetings with military. / [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт Державного департаменту США. – Режим доступу: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/article/2006/12/20061211143430ndyblehs0.2181513.html>

369. President Bush Presses for Peace in the Middle East. Remarks by the President in Commencement Address at the University of South Carolina. University of South Carolina. Columbia, South Carolina. – 2003, May 9. [Електронний ресурс]. / Інтернет-портал «Geopolitis». – Режим доступу: <http://www.geopolitis.net/LES%20DOCUMENTS/PRESIDENT%20BUSH%20PRESSES.pdf>
370. President Delivers Commencement Address at the United States Merchant Marine Academy. – 2006, June 19. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/06/text/20060619-1.html>
371. President Harry S. Truman's address before a joint session of Congress, March 12, 1947. / [Електронний ресурс]. / Yale Law School. Lillian Goldman Law Library. – Режим доступу: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.asp
372. Public Papers of the Presidents of the United States, Dwight D. Eisenhower. Containing the Public Messages, Speeches and Statements of the President 1953–1961. / – Vol. I–VIII. – Wash.: Government Printing Office, 1961. – 1211 p.
373. Puchala D. The History of the Future of International Relations. / Puchala D. // Ethics and International Affairs. – 1994. – Vol. 8. – № 3. – P. 185 – 196.
374. Putin emerges a winner after Iraq war // The Financial Times. -2003, 27 may
375. Quadrennial Defense Review, 2010. / [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства оборони США. – Режим доступу: http://www.defense.gov/QDR/images/QDR_as_of_12Feb10_1000.pdf
376. Quandt W. B. American Middle East Policy after the Cold War. / Quandt W.B. // Beyond the Cold War: Conflict and Cooperation in the Third World / Edited by Breslauer G.W., Kreisler H., Ward B. – Berkeley: University of California, 1991. – P. 255 – 268.
377. Quandt W.B. The Middle East in 1990. / Quandt W.B. // Foreign Affairs. – 1991. – Vol.70. – №1. – P. 49 – 69.
378. Ralph G. Congress and Post-Cold War U.S. Foreign Policy / Ralf G. / After the End. Making U. S. Foreign Policy in the Post – Cold War World. [Editor by Scott J. M.] – Durham and London: Duke University Press, 1998. – P. 108 – 137.
379. Reagan R. Address at Commencement Exercises at the University of Notre Dame. – 1981, May 17. / [Електронний ресурс] / Reagan R. – Режим доступу: <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/51781a.htm>.
380. Reagan R. Remarks to Members of the National Press Club on Arms Reduction and Nuclear Weapons. 1981, November 18. / [Електронний ресурс] / Reagan R. – Режим доступу: <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/111881a.htm>
381. Remarks of Senator Barack Obama: A World that Stands as One- Berlin, Germany. [Електронний ресурс] / Інтернет-бібліотека wikisource.org. – Режим доступу: http://en.wikisource.org/wiki/Remarks_of_Senator_Barack_Obama:_A_World_that_Stands_as_One
382. Remarks of Senator Obama: The War We Need to Win. – 2007, August 1. / [Електронний ресурс]. / Інтернет-портал ProCon.org. – Режим доступу: <http://2008election.procon.org/sourcefiles/Obama20070801.pdf>

383. Report of the Secretary of Defence C.W. Weinburger to the Congress on the FY 1986 Budget, FY 1987 Authorisation Request and FY 1986-90 Defence Programms. – Washington (DC): GPO, 1985. – 388 p.
384. Report of the United States Department of Defense. The Military Power of the People's Republic of China, 2002. / [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства оборони США. – Режим доступу: www.defense.gov/pubs/china.html
385. Responses from John O. Brennan to post-hearing questions. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Федерації американських науковців. – Режим доступу: <http://www.fas.org/irp/agency/ttic/qfr120403.pdf>
386. Rice C. Joins Rumsfeld on Trip to Back New Iraq Leaders. / [Електронний ресурс] / Rice C. – Режим доступу: www.iraq-war.ru/article/86234
387. Rishikof H. Executive Summary. Juridical Welfare. The Neglected legal instrument / Rishikof H. // Joint Force Quarterly. – 2008. – Issue 48. – P. 11 – 40
388. Ro'i Y. Soviet Decision Making in Practice. The USSR and Israel 1947–1954. / Ro'i Y. – New Brunswick, N. J.: Transaction Books, 1980 – 540 p.
389. Rodman P. W. Foreign Policy and Domestic Scandal. / Rodman P.W. // American Foreign Policy 2000-2001. [Ed. by G. Hastedt]. – Guilford: Dushkin/McGraw-Hill, 2000. – P. 128-132.
390. Rodman P. W. Middle East Diplomacy After the Gulf War. / Rodman P.W. // Foreign Affairs. – 1991. – Vol.70. – №2. – P. 1 – 18.
391. Rubin B. Middle East: Search for Peace. / Rubin B. // Foreign Affairs. – 1985. – Vol.64. – №3. – P. 583 – 604.
392. Rucker L. Moscow's Surprise : The Soviet-Israeli Alliance of 1947–1949 / Rucker L. // Cold War International History Project. – Working № 46. – Washington, D.C. : Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1991. – 37 p.
393. Rustow D. A. Politics and westernization in the Near East. / Rustow D.A. – Prinston: Center of International Studies, Princeton University, 1956. – 238 p.
394. Rustow D. A. Realignment in the Middle East. / Rustow D.A. // Foreign Affairs. – 1984. – Vol.63. – №3. – P. 581 – 601.
395. Saudi Attacks Spark Price Surge // Middle East Economic Digest. – 2004. – May, 7-13. – P. 14.
396. Schoenfeld G. Thinking about the Unthinkable in the Middle East. / Schoenfeld G. // Commentary. – 1999. – Vol.107. – №1. – P. 34 – 39.
397. Schweizer P. Reagan's War. The Epic Story of His Forty-Year Struggle and Final Triumph Over Communism. / Schweizer P. – N.Y.: Random House. Doubleday, 2003. – 352 p..
398. Sestanovich S. Russian's Wrong Directions : What the United States Can and Should Do. / [Електронний ресурс] / Sestanovich S. / The Council on Foreign Relations. – Режим доступу: <http://www.cfr.org/iran/russias-wrong-direction/p9997>
399. Sicherman H. What Saddam Hussein Learned from Bill Clinton. / Sicherman H. // Commentary. – 1996. – Vol.102. – №6. – P. 51 – 54.
400. Singer M. The Real World Order: Zones of Peace/Zones of Turmoil. / Singer M., Wildavsky A. – Chatham, New Jersey: CQ Press, 1996. – 242 p.

401. Soros G. *The Bubble of American Supremacy*. / Soros G. – N.Y.: Public Affairs, 2003. – 224 p.
402. Steele J., MacAskill E. Arab nations tell Saddam: go now and we avoid war. Saudi plan for Iraq leader to go into exile. / [Электронный ресурс] / Steele J., MacAskill E. – Режим доступа: <http://www.guardian.co.uk/world/2003/jan/18/iraq.ewenmacaskill>
403. Sterner M. *The Persian Gulf: The Iran-Iraq War*. / Sterner M. // *Foreign Affairs* . – 1984. – Vol.63. – №1. – P. 128 – 143.
404. Stossinger J. G. *The Might of Nations : World Politics in Our Time*. / Stossinger J.G. – New York, 1969. – 475 p. place of published
405. Strategic Choice for US Energy Policy / *Financial Times*. – 2003, May 8.
406. *Sustaining Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense*. Washington: Department of Defense. 2012. January. / [Электронный ресурс] / *The New York Times*. – Режим доступа: <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/us/20120106-PENTAGON.PDF>
407. Talbott S. *U.S. Policy toward the New Independent States*. Hearing before the House Committee on Foreign Affairs, 103 Cong. 2 sess. – W.: Government Printing Office, 1994. – P. 19 – 20.
408. Telhami S. *Middle East Politics in the Post-Cold War Era*. / Telhami S. // *Beyond the Cold War: Conflict and Cooperation in the Third World*: [Edited by Breslauer G.W., Kreisler H., Ward B.] – Berkeley: University of California, 1991. – P. 293 – 315.
409. Tenet G. *At the Center of the Storm*. - New York: HarperCollinsPublishers, 2007. – 569 p.
410. Terry J. *A Concept Whose Time Has Not Come*. / Terry J. // *Joint Force Quarterly* / – 2008. – Issue 48.
411. *The 9/11 Commission Recommendations on Public Diplomacy: Defending Ideals and Defining the Message*. Patricia S. Harrison, Assistant Secretary of State for Educational and Cultural Affairs, Statement Before before the House Committee on Government reform: Subcommittee on National Security, Emerging Threats and International Relations. Washington, DC, August 23, 2004. / [Электронный ресурс] / Интернет-портал HouseResource.org. – Режим доступа: <https://house.resource.org/108/org.c-span.183196-1.pdf>
412. *The American Heritage Dictionary of the English Language*. 4-th edition. / [Электронный ресурс] / Интернет-видання Dictionary.com. – Режим доступа: // <http://dictionary.reference.com/browse/terrorism>
413. *The Future Military: Your Budget Strategy* / *The New York Times*. – 2012, January 2.
414. *The Johnson Doctrine Speech* / *New York Times*. – 1965, May 7
415. *The Reagan Years : Policy Review. The ten Legacies of Ronald Reagan*. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://reagan2020.us/record/tenlegacies.asp>
416. *The Unfinished War : The Legacy of Desert Storm*. / [Электронный ресурс] / Интернет-портал телекомпанії CNN. –Режим доступа: <http://edition.cnn>

com/TRANSCRIPTS/0101/05/cp.00.html

417. The United States and Iran. A Documentary History. [Ed. by Alexander Y., Nanes A. Frederic]. – K.: Praeger publisher, 1980. – 524 p.

418. The US Middle East Security Strategy after the cold war . [Електронний ресурс] / Wash., DC, May, 1995. – Режим доступу: <http://www.shvoong.com/law-and-politics/1602054-middle-east-security-strategy-cold/>

419. The world factbook: Iraq. / [Електронний ресурс] / Central intelligence agency. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>

420. Thornburg M. Turkey: an economic appraisal. / Thornburg M., Spry G., Soul E. – N.Y.: The Twentieth Century Fund, 1968. – 324 p.

421. Tomas L.V. The United States and Turkey and Iran. / Tomas L.V., Fray R.N. – Cambr.: Shoe String Pr Inc, 1971. – 291 p.

422. Tucker R. W. The Imperial Temptation: The New World Order and America's Purpose. / Tucker R.W., Hendrickson D.C. – New York: Council on foreign relations press, 1992. – 238 p.

423. Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs. / [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Держдепартаменту США. – Режим доступу: <http://www.state.gov/r/>

424. United States Code. 1994 Edition. Title 18, – W., 1995. – 3231 p.

425. Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act. / [Електронний ресурс] / US Government printing Office. – Режим доступу: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107pub156/pdf/PLAW-107pub156.pdf>

426. US and Soviet Policy in the Middle East : 1945 – 56. [Ed. by Donovan J.]. – N. Y.: Interim History, 1972. – 282 p.

427. Van Hollen Ch. Don't Engulf the Gulf. / Van Hollen Ch. // Foreign Affairs. –1981. – Vol.59. – №5. – P. 1064 – 1078.

428. Wallerstein I. Geopolitics and geoculture: essays on the changing world system . / Wallerstein I. – Cambridge: Cambridge university press, 1991. – 252 p.

429. Walt S. Oil, Iran, and stability in the Gulf: Why the Gulf states want to keep Iran in a box. / [Електронний ресурс] / Walt S. // Інтернет видання Foreign policy. – Режим доступу: http://walt.foreignpolicy.com/posts/2012/12/05/oil_iran_and_stability_in_the_gulf

430. Weekly Compilation of Presidential Documents. – 1980. - January 28. – 257 p.

431. Why a Middle East Free Trade Agreement? [Електронний ресурс] / Peterson Institute for International Economics. – Режим доступу: http://www.iie.com/publications/chapters_preview/3969/01iie3969.pdf

432. Wolfowitz P. Iraq: What Does Disarmament Look Like. [Електронний ресурс] / Wolfowitz P. / Інтернет-портал Council on Foreign Relations. – Режим доступу: <http://www.cfr.org/world/iraq-does-disarmament-look-like/p5454>

433. World Bank. World development report : the state in a changing world. [Ed. by The World Bank]. – Ox.: Oxword University Press, 1997. – 250 p.

434. Zoelick R.B. Countering Terror with Trade. / Zoelick R.B. / Washington Post.
– 2001, September 20.